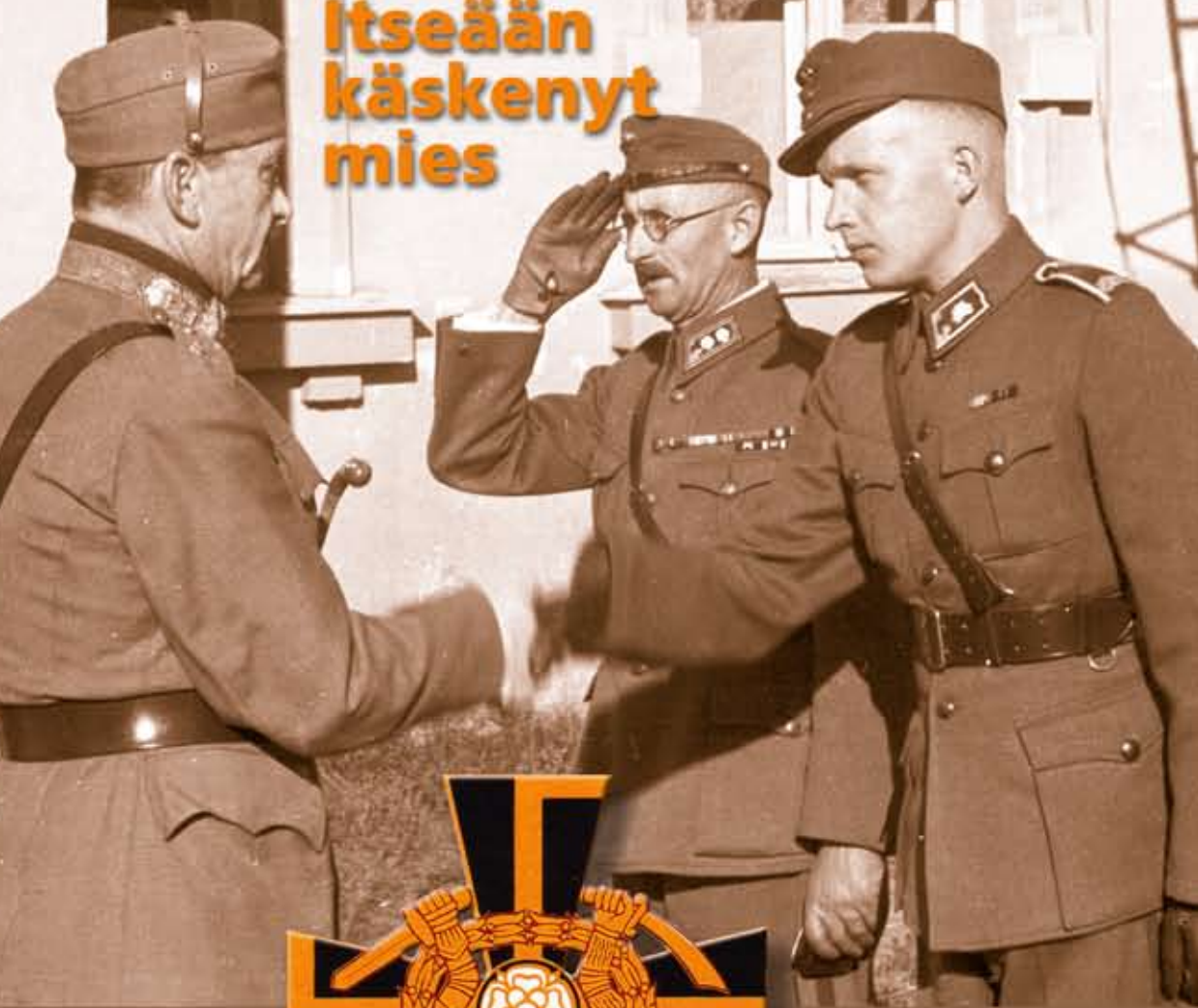

Matti Parjanen

Marskin ritari Paavo Koli

**Itseään
käskenyt
mies**

Marskin ritari Paavo Koli

MATTI PARJANEN

Marskin ritari Paavo Koli

ITSEÄÄN KÄSKENYT MIES

Copyright ©2009 Tampere University Press ja tekijä

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
Kalevantie 5
PL 617
33014 Tampereen yliopisto
puhelin (03) 3551 6055
fax (03) 3551 7685
taju@uta.fi
www.uta.fi/taju
<http://granum.uta.fi>

Kansi
Mikko Reinikka

Graafinen suunnittelu ja taitto
Maaret Kihlakaski

ISBN 978-951-44-7702-7

ISBN 978-951-44-7796-6 (pdf)

Vammalan Kirjapaino Oy
Sastamala 2009

Sisällysluettelo

Alkusanat	7
Puna-armeija vyöryy Kolhoosimäelle	10
Pieni Suomi suurten diktaattorien puristuksessa	14
Kolin juuret Itä-Suomen kivisissä pelloissa	19
Kolipäisestä pojasta siviilikarkuriksi	25
Koulu ei maistunut, hiihto kylläkin	31
Kananpoikien litistäjä Marskin ritariksi	36
Oululainen siemenkylvö	40
Holinkolit – kolinholit	45
Varusmiehenä	51
Rajan yli etukenossa	60
Kolin mottimiehet	66
Sotilaspappi Untamo Koski	66
Huoltoaliupseeri Kalle Päätalo	68
Joukkosidontapaikan lääkäri Paavo Parjanen	72
Tykistöupseeri Tuovi Mäkeläinen	75
Kansallisaatetta ja propagandaa sotilaiden kintereillä	78
Pioneerit etenevät kohti Muurmannin rataa	88
Motittajat venäläisten ja partisaanit suomalaisten pelkona	96
Hitler ja Kiestinki	100
Mannerheim ja Kiestinki	104
Siilasvuo ja Kiestinki	109
Turtola ja Kiestinki	115

Ankeaa elämää korvessa	118
Sotilaspapin kohtalo	135
Kahakoita Kapustnajajoella	141
Koli pelasti kanadalaisen metsurin hengen	147
Aseveljet kertovat	151
Irtautuminen motista	157
Koli ja saksalaiset	165
Kadetti-Koli	175
Neljätoista ritaria Päämajan pihassa	184
Pioneeriupseeri polttaa sillat takanaan	196
Samassa taistelussa tasavallan presidentti, eduskunnan puhemies, vihreä baretti ja yliopiston rehtori	207
Upseerit uuden vallan puristuksessa	220
Pojat pääsivät vihdoinkin kotiin	227
Mottimiesten myöhemmät kohtalot	236
Tuovi Tobias Mäkeläinen	236
Kalle Päätaalo	237
Paavo Parjanen	240
Untamo Koski	242
Sota ja seksi	246
Sotilaan uusi sopeutuminen	257
Sota loppui ja alkoivat vakavat ajat	263
Vaihtoehdot loppuvat suomalaisilta	263
Viimeinen Narvan marssi	274
 LIITTEET	 283
KARTTALIITTEET.....	287
KUVALÄHTEET	290
HENKILÖHAKEMISTO	291

Alkusanat

Tämä Paavo Kolin elämää käsittelevä teos on kertomus legendaariseksi sotasankariksi ja pelkäämättömäksi yliopisto-uudistajaksi kasvaneesta miehestä, jonka nuoruus tuhoutui jatkosodan ankarissa taisteluissa itärintamalla. Kirja kertoo, miten tavallinen oululainen koulupoika huonoine arvosanoineen, mutta jyrkän leveine hartioineen pystyi jo parin kuukauden sotakokemuksellaan Vienen Karjalassa ansaitsemaan Suomen Neuvostoliittoa vastaan käymän sodan korkeimman sotilaallisen kunnianosoituksen, Mannerheim-ristin ritariuden.

Paavo Olavi Koli syntyi Oulussa vuonna 1921 ja kuoli Tampereella vuonna 1969. Hänen traagisen äkisti pysähtynyt elämänsä 47-vuotiaana alkoi rauhaisasti sisällissodan jälkeisessä tervaporvarien Oulussa ankan isän komennossa. Vuonna 1939 maailma roihahti tuleen. Sitä sammuttamaan himoitsivat lähteä voimakkaan puolustushengen läpäisemät koululaisetkin. Niin myös Oulun lyseon lukiolainen Paavo Koli.

Suomen armeijan hyökkäysvaihe kesäkuun lopussa 1941 alkoi varsin menestyksellisesti sotilasmahtisen Saksan kiiltävien sotakoneiden tukemana. Mutta Kiestingin alueen valtaamiset ja mottivaiheet elokuussa 1941 ovat jääneet Suomen sotahistorian lehdille kaikkein tuhoisimpina taisteluina. Niissä suomalaisia sotilaita kaatui tai haavoittui enemmän kuin missään muussa hyökkäysvaiheen taistelussa. Suomen synkkiin erämaihin tottumattomien saksalaisten aseveljien tappiot olivat vielä suurempia. Paavo Kolin nuoruuteen vaikuttivat saksalaiset onnistumisineen ja epäonnistumisineen. Siksi tässä kirjassa näille aseveljille on annettu merkittävä rooli.

Teoksen ydin syntyy niin sanotussa Kiestingin motissa, vajaa sata kilometriä Suomen rajasta itään Kuusamon tasalla. Näissä taisteluissa 20-vuotias vänrikki Koli paljasti ne henkilökohtaiset ominaisuutensa, jotka hallitsivat hänen koko elämänsä, myös yliopiston professorina, rehtorina ja konservatiivisen yliopistomaailman rohkeana ravistelijana. Kiestingin mottiin jääneet tuhannet suomalaiset sotilaat joutuivat kärsimyksineen keskelle maailmansodan poliittista ja sotilaallista strategiaa. Voimantuntoinen Adolf Hitler vaati suomalaisia katkaisemaan pikaisesti

ti Muurmannin radan, jota pitkin liittoutuneet ruokkivat aseita ja elintarvikkeita keskellä Eurooppaa taistelevaa puna-armeijaa. Suomalaiset joukot etenivät rohkein hyökkäyksin kohti tavoitetta, mutta sivustalla soisessa korpimaisemassa saksalaiset jäivät jälkeen raskaine panssarivaunuineen ja tykkeineen. Puna-armeijan johto oli talvisodan tappioistaan viisastuneena oppinut suomalaisilta mottitaktiikan, jolla he piirittivät suomalaiset hyökkäysjoukot mukanaan juuri varusmieskoulutuksena päättänyt Paavo Koli.

Kolmeviikkoinen motti oli tuhota suomalaiset ja saksalaiset viimeiseen mieheen. Motissa nääntyvät miehet, eivät edes korkeimmat upseerit saaneet tietää, että heitä pidettiin eräänlaisina suurvaltapoliittikan pantteina. Heille ei annettu lupaa hyökätä eteenpäin eikä myöskään vetäytyä taaksepäin. Ylipäällikkö Mannerheim oli – näin jälkeensä ymmärrettynä varsin järkevästi – pysäyttänyt etenemisen kohti Muurmannin rataa. Yhdysvallat oli uhannut julistaa sodan Suomea vastaan, jos tämä Liittoutuneille elintärkeä rata katkaistaisiin. Marski ymmärsi, että jos hän antaisi luvan Kiestingissä oleville joukoilleen jatkaa etenemistään, niin Suomen itärintamasta muodostuisi koko silloisen maailmansodan tulipesäke. Tällöin Liittoutuneet Yhdysvaltoja myöten olisivat keskittäneet joukkonsa Suomen rajan taakse. Maamme sodanjohto tajusi kysymyksen olevan vain viikoista, kun Suomi olisi Liittoutuneiden – käytännössä Neuvostoliiton – valloittama. Mutta näitä maailmanpoliittisia ratkaisumahdollisuuksia eivät Kiestingin motissa viruvat suomalaiset tienneet.

Ahdistavaan Kiestingin mottiin oli jäänyt minun tulevan esimieheni, pioneeriupseeri Paavo Kolin lisäksi myös oma isäni joukkosidontapaikan lääkärinä, rippi-isäni ja luokanvalvojani sotilaspastorina, opiskelutoverini isä tykistökomentajana sekä tamperelainen rakentajatuttavani, kirjailija-professori talousaliupseerina. Viimeksi mainittu Kalle Päätaalo arvioi tupakaverinsa Kolin persoonaa metsurin väkevällä ilmaisulla: *”Hän oli itseään käskenyt mies.”* Näiden ”Kolin mottimiehiksi” nimittämieni neljän miehen elämään Pohjois-Vienan korpitaistelut jättivät kivuliaat haavansa. Heidän kohtaloitaan seurataan läpi teoksen.

Paavo Kolin elämää käsittelevä kirja jakautuu kahteen osaan. Tämä ensimmäinen päättyy vuoteen 1945, jolloin Koli tuli merkittävään tienhaaraan elämisen polullaan. Sekä sodan jälkeisen yhteiskunnallisen ilmapiirin muutoksen että myös henkilökohtaisten haaveittensa ahdistamina ammattiupseeri Koli päätti astua tielle, joka nostatti hänet akateemisen maailman korkeimmille portaille. Hän jätti sotilasuran ja siirtyi opiskelemaan sosiologiaa Helsingin yliopistoon. Kadettiupseeri, sotasankari ja yhteiskuntatieteen tohtori ei ole kovin ristiriidaton yhdistelmä.

Seurasivat kiihkeän nopeat yliopisto-opiskelut ensin Suomessa ja sitten Yhdysvalloissa Suomen ensimmäisenä Asla-stipendiaattina. Tuohon aikaan sisältyi myös Hollywoodin filmitähtien autonkuljettajana ja hovimestarina palveleminen. Hektinen ura jatkui Tampereella sosiologian professorina ja dynaamisena rehtorina,

joka omalla pioneerin räjäyttämisrohkeudellaan perusti Tampereen Yliopiston. Ilman sodassa hankkimaansa pelkäämätöntä päätöksentekotaitoa ja ilmiömäistä erilaisten ihmisten johtamisen kykyä hän tuskin olisi uskaltanut julkisesti asettua arvostelemaan presidentti Kekkosen johtamaa oligarkiaa, harvainvaltaista politiikkaa vastaan 1960-luvulla. Akateemisen maailman juoksuhaudasta nousi jälleen kerran voittajana Paavo Koli, joka totesi vuonna 1966 median ”pommisensaatioksi” julistaman yliopiston avajaispuheensa jälkeen: *”Minä olen pioneeriupseeri ja tiedän, miten pommi räjäytetään.”* Myöhemmin julkaistava kirjan toinen osa tulee käsittelemään näitä värikkäitä elämänvaiheita, joihin tämän kirjoittaja on myös päässyt osallistumaan.

Olen kirjoitustyöni lähteinä käyttänyt runsaasti sotahistoriaa käsittelevää kirjallista, sähköistä ja suullista asiantuntija-aineistoa sekä sotapäiväkirjoja. Merkittävä osa kirjan sisällöstä saa voimansa sotaveteraanien elävistä haastatteluista. Kirjoittaja on haastatellut näitä kirjoja varten noin 170 henkilöä. Heille olen kiitollinen Paavo Kolin henkilökuvan monipuolistamisesta. Esitän kiitokset myös taloudellisesta tuesta, jota olen saanut Tampereen Yliopiston Tukisäätiöltä, Tampereen kaupungin tiederahastolta, Alfred Kordelinin säätiöltä ja Mannerheim-ristin ritarien säätiöltä.

Tampereella Kansallisena veteraanipäivänä 27. huhtikuuta 2009

Matti Parjanen

Puna-armeija vyöryy Kolhoosimäelle

Vänrikki Paavo Koli ja alikersantti Paavo Teppo asettuvat levolle teltassaan. Unta ei tarvinnut maanitella, vaikka vuoden 1941 syyskuisen viileän kirkas maanantaipäivä oli ulkona kääntymässä iltaan oudon levottomissa tunnelmissa. Nämä kaksi pioneeria tiesivät, että se mitä teltan ulkopuolella tapahtui, oli heidän omissa käsissään. He olivat myös oppineet jo Korian varusmiesajoista lähtien tuntemaan toistensa ajatukset parista pienestä sanasta. Näissä olosuhteissa ei yleensä ollut aikaa jaarituksiin. He ymmärsivät toisiaan, vaikka Koli oli upseeri, kolme vuotta Teppoa nuorempi ja käynyt kouluakin enemmän. Tosin sotaväen arvomaailmassa kaikki ei kulje samassa tahdissa kuin siviilielämässä. Teppokin kutsui Kolia siviilikarkuriksi. Teppo oli pienviljelijä Korttesjärven kunnasta Keski-Pohjanmaalta. Koli oli syntyperäisiä Oulun puukaupungin poikia. Heidän telttansa kuului talvisodan Raatteen tien sankarin, kenraali Siilasvuon kolmannen armeijakunnan Jalkaväkirykmentti 53:n (JR 53) vahvistukseksi liitettyyn pioneerijoukkueeseen. Suomen ja Neuvostoliiton välillä oli sota. Näiden kahden maan sotilaalliset voimasuhteet olivat määrällisesti epäsuhteiset. Silti suomalaiset olivat talvisodassa jo huomanneet, miten yksittäisenkin sotilaan asenteella voi saavuttaa sellaisia laadullisia etuja, jotka tasoittivat kahden armeijan välisiä eroja ankarissa olosuhteissa.

Jatkosotaa oli käyty kaksi kuukautta. Syyskuun ensimmäisen päivän ilta näytti näistä kahdesta kenttätason johtajasta ja heidän viidestätoista johdettavastaan miehestä levottomalta. Oli Alkun nimipäivä, mutta miehet eivät aavistaneet, että juuri nyt oli syntymässä alku sille vihollisen ylivoimaiselle hyökkäykselle, josta suomalais-saksalaiset sotavoimat eivät enää koskaan sodan aikana toipuneet. Kauempaa kuului tykistön jyminää. Ei oltu aina varmoja, kummanko aseet siellä pelasivat. Vänrikki Koli tunsu itsensä levottomaksi muistellessaan aamun kummallisia tapahtumia. Hän kirosi mielessään suuria suomalaisia sotaherroja, joilla aina näytti olevan liian kiristävät kaulukset. Ja entä sitten saksalaiset kopeat päälliköt ja koko heidän pokkuroiva sotaväkensä? Molempien syitä erikseen ja varsinkin yhdessä oli, että hän, juuri kaksikymmentä vuotta täyttänyt, Oulun lyseon tuore ylioppilas, makaa täällä Vienen Karjalan rämeisessä metsässä ympärillään tuhansia näkymättömiä vihollisia. Ei tarvinnut olla upseeri, jotta tiesi omien joukkojensa olevan tiukassa motissa noin sata kilometriä Suomen talvisodan rajasta itään Kiestingin kauppalan ja Louhen

aseaman välisessä korvessa. Louhen asema sijaitsi sotapoliittisen kuumalla Muurmanin radalla. Venäläisten motitusta oli kestänyt jo lähes kolme viikkoa. Joka päivä oli käyty taisteluja, jossa voittoja ja häviötä oli usein jopa vuorotellen. Nyt kuitenkin everstiluutnantti Turtolan johtama tuhansien miesten JR 53 oli auttamattomasti vihollisen motittamana. Koli oli oppinut huomaamaan kahden sotakuukauden aikana, että Reservinupseerikoulussa ylpeydellä esitellyn ja talvisodan ulkomaalaisten sotakirjeenvaihtajien ihasteleman suomalaisen mottitaktiikan olivat venäläisetkin oppineet kumman nopeasti. Päivän tapahtumat näyttivät nuoresta sotilaasta aivan jokapäiväisiltä: taisteluita kaikkine sekaannuksineen, törmäilyineen ja tiedon kulun katkoksineen. Kolmen viikon aikana vihollinen oli tehnyt päivittäin ainakin kaksi läpimurtoyritystä näissä Kapustnajajoen pohjoispuolen rämeiköissä. Myöhemmin niitä laskettiin olleen noina kolmena viikkona yhteensä 44.

Venäläispataljoonan hyökkäyksessä Kolin miehet olivat saaneet ammuttua korkean venäläisen upseerin, majuri Smirnovin. Joku Kolin osaston miehistä – vai oliko se juuri hän itse, sitä hän ei myöhemmin itse muistanut – ei ollutkaan käyttänyt vihollisen ruumiin äärellä opitun kaavan mukaisesti. Majurilta nimittäin löytyi komea nahkainen karttalaukku, jolle Suomen armeijassa olisi ollut käyttöä ilman sisältöäkin. Karttalaukun todellinen löytäjä jäänee selvittämättä, mutta hän ilmeisesti antoi laukun venäjänkielisine papereineen Paavo Kolille, joka toimitti sen JR 53:n tilapäiselle komentajalle, everstiluutnantti Oras Selinheimolle. Jatkosodan loppupuolella jo ymmärrettiin sen pelastaneen satojen, jopa tuhansien suomalaisten sotilaiden hengen. Smirnovin laukusta löytyivät nimittäin täsmälliset hyökkäyssuunnitelmat tarkkoine karttoineen ja kellonaikoineen. Tästä venäläisen 88. Divisioonan hyökkäyskäskestä paljastui, että yli 10 000 sotilaan joukko oli juuri yllättäen hyökkäämässä Selinheimon johtamaa rykmenttiä vastaan. Kaikkiaan hyökkäykseen oli osallistumassa idän, luoteen ja lännen ilmansuunnista kokonaista 16 pataljoonaa. Moninkertainen venäläinen ylivoima oli murskaamassa lähes 3000 sotilasta käsittävän JR 53:n puolustusryhmityksen.

Vänrikki Koli, alikersantti Teppo, korpraali Repo ja koko 16 miehen pioneeri-osasto oli herännyt kello 3.45 yöllä ennenkuulumattomaan vihollisen tykistövalmisteluun. Se kesti tunnin ja kymmenen minuuttia. Hieman sen jälkeen oli venäläinen osasto raskaine 33 tonnin panssarivaunuineen onnistunut murtautumaan JR 53 toisen ja kolmannen pataljoonan saumakohdasta läpi Kolhoosimäelle. Toisen pataljoonan oli pakko irtaantua, ja sen miehet perääntyivät epäjärjestyksessä. Suomalaiset sotilaat olivat nimittäneet tämän mäennyppylän sille pystytettyjen venäläisten kasarmirakennusten perusteella. Vastaavasti Kiestinki-Louhi rautatien ja samansuuntaisen maantien väliin jäävää kylätietä kutsuttiin Kolhoositieksi. Nämä nimet tulivat heijastumaan Paavo Kolin elämään, sen murheelliseen loppuun saakka.

Vänrikki Kolin osasto oli jo taistelujen äänistä päätelty, miten heille tulee käymään. Auringonnousun aikaan kello 5.30 pilviseksi muuttuvassa säässä se sai pikaisen käskyn ryhtyä vastaiskuun. Koli antoi miehilleen jo tutuksi tulleen huolehtivan, mutta terävän ohjeen: *"Tarkistakaa konepistoolien kunto ja sitten kaikki lippaat mukaan!"*

Kolin osasto oli siinä erikoisasemassa, että kaikilla sen miehillä oli sarjatuleen pystyvät Suomi-konepistoolit. Vihollisen hyökyaaltoja vastaan ei pärjännyt kertatulta ampuvilla kivääreillä. Koli lähti juoksemaan kohti Kolhoositien itäpuolta miehet perässään. Heitä vastaan juoksi paniikissa miehiä toisesta pataljoonasta. *"Älkää olko hulluja. Tiet ovat täynnä vihollisia. Ei niille voi mitään!"* Huusivat pakenevat miehet.

Osa oli viskannut aseensa pusikkoon juoksua hidastamasta, vaikka tiesivät sen olevan ankarasti rangaistava teko. Kolin viisitoista miestä olivat jo näin sodan alkukuukausinakin varsin kokeneita. He luottivat johtajaansa. Sormi konepistoolin liipaisimella he etenivät vielä satakunta metriä. Sitten alkoi tapahtua. Venäläisten hyökkääjien kyynärtaivit muodostelmat vyöryivät Kolin pienen ryhmän päälle kuin ihmismassasta puserretut panssarivaunut.

Kiestinki, pieni kauppala, mutta suuret taistelut 1941.

Kolhoosimäen rakennukset olivat uusia metsäkämppiä. Edessä kulkee Kolhoositie.

Paavo Koli, 20-vuotias ylioppilaspoika Kolhoosimäen kuopassa oli elämänsä suurimman tehtävän edessä. Hänen käsissään ja päässään oli satojen hänen ikäistensä ja vähän vanhempienkin suomalaisten miesten elämä. Hän ei vielä tiennyt, että aamuyöstä alkanut puolustustaistelu tulisi kestäämään kymmenen tuntia. Hän ei voinut edes kuvitella, että kahden kuukauden sotakokemuksellaan hän tulee seisomaan vuoden kuluttua Mikkeliissä marsalkka Mannerheimin edessä vastaanottamassa sodan korkeinta kunnianosoitusta, Mannerheim-ristiä. Hänestä oli tulossa sodan ritari. Karun näreikköisen Kolhoosimäen taistelu mainitaan kunniamerkin perusteena. Paavo Koli saa lopun ikäänsä kantaa ristinä sankarimainettaan ja myös sen poliittiset kielteiset tarttumet hävityn sodan jälkeisinä epävarmoina vaaran vuosina.

Mutta miksi Paavo Kolin pioneereineen pitää taistella henkensä edestä tuolla Vienen Karjalan korvessa? Miksi everstiluutnantti Jussi Turtola piiskaa rykmenttiään etenemään kohti itää? Ja miksi armeijakunnan komentaja kenraalimajuri Hjalmar Siilasvuo seisoo pönäkkänä saksalaisten kenraalien vieressä saman pöydän ääressä sormi Itä-Karjalan kartalla Muurmannin radan päällä? Myös Suomen armeijan ylipäällikön lähimiehet ovat näkevinään Marsalkan käytöksessä lievää kireyttä. Tietääköhän Saksan diktaattori Adolf Hitler lainkaan, mitä hänen salamasotaisesti etenevän Barbarossa-operaation pohjoisilla soilla noina päivinä on tapahtunut?

Pieni Suomi suurten diktaattorien puristuksessa

Riipaisevaa lukea, miten vain muutamalla tekstirivillä jonkun pienipalkkaisen konekirjoittajattaren naputtamana voidaan ratkaista valtioiden itsenäisyydet ja miljoonien ihmisten elämä ja kuolema. Tällainen järkytys iskee silmille, kun lukee paperiliuskaa, johon on venäjäksi ja saksaksi kirjoitettuna etupiirien jakamisen salainen pöytäkirja 23. elokuuta 1939. Tässä Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimuksessa on Stalinin ja Hitlerin yhteinen päätös: *”Mikäli Baltian valtioihin (Suomi, Viro, Latvia, Liettua) kuuluvilla alueilla tapahtuu alueellisia muutoksia, muodostaa Liettuan pohjoinen raja Saksan ja USSR:n etupiirien rajan...”* Siinä Suomi lasketaan kuuluvaksi Baltian valtioihin ja Neuvostoliiton etupiiriin. Toisaalta näinkin kovan tason päätös osoittautui vain mitättömäksi paperin palaseksi, kun korkeat sopimuspuolet alkoivat tappaa toisiaan. Ei ole ihme, että Mannerheimille ja monelle muulle suomalaiselle johtajalle jäi kirpeä epäilyksen siemen Saksan luotettavuutta kohtaan. Suomi puolestaan pisti Lapin sodassa epäluotettavuudessaan puntit tasan.

Saksan kasvanut kiinnostus Suomea kohtaan johtui Petsamon nikkelin lisäksi siitä sotilasstrategisesta tosiasiasta, että saksalaisille reitti Itämeren kautta kotimaahan oli turvallisempi kuin Norjasta Pohjanmeren kautta. Sitä merta Iso-Britannia vartioi ahneesti. Toisaalta myös liittoutuneille pohjoinen reitti Muurmanskiin osoittautui sodan aikana usein kohtalokkaaksi. Tuhansien merimiesten elämä päättyi tuskaisesti valtameren jääkylmään syliin. Mieluusti unohdetaan, että Suomella oli myös oma osuutensa näiden miesten kuolemaan. Nimittäin maamme tehokkaaksi osoittautunut tiedustelupalvelu pystyi avaamaan liittoutuneiden salakielisiä sanomia, jotka Japanin kautta välitettiin saksalaisille sukellusveneille. Näin niillä oli käytössä salaisina pidettyjen saattueiden kulkureitit ja ajankohdat.

Paavo Koli olisi pitänyt siitä, että hänen elämästään kertovaan kirjaan olisi otettu enemmän sosiologisia ja muita yhteisöllisiä tekijöitä kuin vain hänen omia mielipiteitään ja tekojaan. Olen yrittänyt tätä koskaan lausumatonta toivomusta noudattaa tuomalla esiin muutamia sellaisia faktoja, joita Paavo Koli ei omana elin-aikanaan tiennyt. Koli ei esimerkiksi ymmärtänyt nuorena vänrikkinä, miksi hänen joukkuettaan, hänen komppaniaansa, pataljoonaansa ja rykmenttinsä pantitettiin Kiestingin kylmissä moteissa. Sotahistorian tutkijat ovat nyttemmin paljastaneet suurvaltapoliittiset syyt kenraali Siilasvuon tekemiin jäädytyspäätöksiin, siis motissa

viikkokausia pysymiseen. Sosiologian professori Koli, suomalaista yhteiskuntaa korkeammalta tähestystornilta katselleena analyytikkona olisi nämä toimenpiteet eittänyt ymmärtänyt ja hyväksynyt.

Saksalais-suomalainen aseveljeys Pohjois-Suomessa juontaa jo nuoren valtiomme syntyäikoihin. Sosialistisen jättivaltion väkivaltainen perustaminen naapuriksemme ei voinut olla vaikuttamatta sotilaspoliittiseen asemaamme. Kommunismin raadolliset tavoitteet näyttäytyivät suomalaisille pikavauhtia vuonna 1918. Suuren naapurimaan rajut tapahtumat saivat uudet sukupolvet nopeasti unohtamaan aktiivisen ja passiivisen vastarinnan, jota pieni maankolkkamme oli harjoittanut tsaristista Venäjää vastaan. Molemmilla vallankumousintoilijoilla oli sama suuri päämäärä, Keisarin kaataminen.

Saksalla oli sormensa pelissä jo silloin kun Suomi haparoi oman itsenäisyytensä alkuvaikeuksissa. On hyvä muistaa, että Jääkäri liikkeen perustajilla ja tukijoilla oli uhkarohkeassa työssään varsin suuret riskit ja panokset. Saksaan jääkäreiksi lähteneet tiesivät, etteivät he voi palata maahan, jota venäläiset hallitsevat. Saksa auttoi – tosin varsin itsekkäistä syistä – Suomea taistelussa Venäjää vastaan. Saksa oli ainoa maa maailmassa, joka suostui tuolloin antamaan maamme itsenäisyysliikkeelle sotilaallista tukea. Jatkosodan syttyessä noista ajoista oli kulunut vasta vähän yli kaksikymmentä vuotta. Saksa oli huhti- toukokuussa 1940 miehittänyt melko kivuttomasti Tanskan, Norjan, Belgian ja Hollannin. Ei tarvittu paljon mielikuvitusta siinä, että ympäri Eurooppaa salamahyökkäyksillään voittoisasti etenevä Saksa voisi voinut olla taas maallemme ratkaisevaksi avuksi massiivisine sota-arsenaaleineen.

En innostu toistamaan sotahistoriallisia ”totuuksia” Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan syttymisestä tai jatkumisesta vuonna 1941. Kirjoitan totuus-sanan lainausmerkkeihin, sillä lukot riippuvat vielä Neuvostoliiton salaisimpien arkistojen ovilla. Vierailtaessa itsenäistyneissä Baltian maissa ei ole voinut olla hätkähtämättä nähtyä ja kuultua. Nämä maat pystyvät konkreettisesti esittelemään kohtalonsa yksityiskohtia kahden diktatuurin, Saksan ja Neuvostoliiton verisessä puristuksessa.

Otetaan esimerkki Latviasta vuonna 1940. Elettiin suomalaisen välirauhan aikaa. Meillä oli suuri huoli lähitulevaisuudestamme. Pelokkaina spekulointiin, miten suurvaltojen keskinäisissä valtataisteluissa tulee käymään. Samaan aikaan Neuvostoliitto ryhtyi toteuttamaan yhtä balttilaista provokaatiotaan. Aamulla 15. kesäkuuta 1940 salaisen poliisin, NKVD:n joukot hyökkäsivät rajan yli Latviaan kolmessa eri kohdassa. He ampuivat kolme rajavartijaa, yhden vaimon ja pojan heidän perheistään. Joukot ottivat 10 rajavartijaa ja 27 siviiliä vangeiksi ja kuljettivat Neuvostoliiton puolelle. Sinne ne katosivat ikuisiksi ajoiksi. Edellisenä päivänä Neuvostoliiton turvallisuuselimet olivat tehokkaasti huolehtineet suuren maansa turvallisuudesta pidättämällä yhden yön aikana 10 000 virolaista ja lähettämällä heidät Siperiaan. Melkein jokainen perhe sai maistaa tätä kyyditystä, sillä Viro menetti tässä neuvostoterrorissa 17 % väkiluvustaan.

Seuraavana päivänä Neuvostoliitto lähetti Latvian hallitukselle ultimaatumin, johon oli vastattava heti, kuudessa tunnissa. Siinä vaadittiin hallituksen välitöntä eroa ja puna-armeijan joukkojen vapaata pääsyä maahan. Pienen maan hallitus ymmärsi, että rajalla tapahtuneet provokaatiot olisi malli, joilla lähipäivinä maiden välisiä suhteita hoidettaisiin. Niinpä hallitus salli joukkojen saapumisen Latviaan. Seuraavana päivänä 17.6.1940 neuvostojoukot miehittävät maan. Tuolla menetelmällä miehitettiin samana päivänä vielä pohjoinen naapurimaakin, Viro. Eteläinen naapuri Liettua sai 14. kesäkuuta samanlaisen ultimaatumin, ja jo seuraavana päivä puna-armeijan joukot valloittivat myös sen. Kolmen Baltian maan aseelliset pikamiehitykset eivät saaneet maailmassa paljoakaan huomiota. Sen sijaan Pariisin antautuminen natsille sai kauhastunutta julkisuutta maailman mediassa.

Suomen poliittinen ja sotilaallinen johto osasi näistä kesäkuun puolenvälin tapahtumista vetää kirkkaan johtopäätöksen. Pieni maa Neuvostoliiton naapurina on vain suupala suuren maan laajentumisen aggressioissa. Samaan aikaan Saksa eteni sekä idässä että lännessä. Kaksi Pohjoismaata oli jo vallattu. Saksalaisten pika-hyökkäyksille ei näyttänyt mikään voivan mitään. Jopa suuri sotilasmaa Ranska oli hetkessä valloitettu. Kun Saksa vielä ajoi puna-armeijan ulos hyökkäämällä Latviaan 22. kesäkuuta 1941, alkoi Suomessa tuntua varsin hyvältä strategialta liittyä Saksan rinnalle hyökkäyksessä Neuvostoliittoa vastaan. Suomalaiset sotilaat kaatoivat rajapuomit ja harppasivat saksalaisten aseveljien seuraamana toiveikkain mielin yli rajan heinäkuun ensimmäisenä päivänä. Ikään kuin tuon harppauksen kunniaksi saksalaiset joukot valloittivat samana päivänä Latvian pääkaupunki Riian. Suomalaiset johtajat arvailivat mielessään tuon olevan terävä signaali Stalinille siitä, että nyt pieni Suomi on tosissaan, kun sillä on turvana maailman tehokkain sotilasmahti.

Suomessa ei kiinnitetty huomiota siihen, mitä eteläisissä naapurimaissa tapahtui. Baltit kukittivat hymyileviä nuoria saksalaisia joukkoja suurina vapauttajina. Mutta varsin pian selvisi, että ensimmäinen vihamielinen diktaattori oli vain vaihdettu toiseen samanlaiseen. Kansallissosialistinen Saksa katsoi Baltian olleen Neuvostoliiton aluetta, joten kansalaisiin suhtauduttiin niin kuin muissakin valloitetuissa maissa. Kaikki kansalliset symbolit ja kansallismieliset julkiset mielipiteet kiellettiin. Yliopistot suljettiin. Juutalaisia ja muita kansalaisia ryhdyttiin kuljettamaan Saksaan. Myöhemmin, vuodesta 1943 eteenpäin natsien käyttäytyminen hieman pehmeni, mikä johtui heidän sotamenestyksensä hiipumisesta.

Suomessa on vuosikymmeniä pohdittu, kannattiko lähteä sotaan Saksan rinnalla. Baltia ei hyötynyt lainkaan siitä, että sen miehet välillä taistelivat natsi-Saksan asepuvuissa. Saksa ei enää koskaan saanut näistä maista ystäviä. Heidät nähtiin miehittäjinä. Suomi oli tässä pääkallopelissä pitänyt oikeat kortit käsissään. Avautuneet arkistot osoittavat, että poliittisista johtajista erät olivat havainneet, ettei kahden suuren diktaattorin välillä sittenkään ollut paljoa eroa. Ei ole syytä laskea eroksi

edes sitäkään, että toinen heistä tapatutti ihmisiä muutaman miljoonan enemmän kuin toinen. Suomelle tuli jopa vastentahtoinen tilaisuus rokottaa maailmansodan häviöön tuomittua äskeitä suurvaltaa ajamalla se asevoimin pois maastamme.

Baltian maiden itsenäistyttyä Neuvostoliiton vähemmän vapaaehtoisista helmoista näissä maissa on käyty jatkuvaa julkista keskustelua siitä, olisiko näillä mailla todellisuudessa ollut samanlaisia mahdollisuuksia kuin Suomella vastustaa kahden hirmuvallan väkivaltaisia valloituksia. Historian tutkijat ovat päätyneet siihen, että ”talvisodan henki” ei olisi ollut mahdollista Baltiassa. Kolme maata eivät päässeet yksimielisyyteen ulkopoliitikastaan. Näitä maita hallittiin melko yksinvaltaisesti ja poliittisesti salamyhkäisesti. Esimerkiksi Helsingin Sanomien numeroita takavarikoitiin Virossa syksyllä 1939, koska Suomessa uskallettiin puhua ulkopoliitikasta avoimemmin. Baltian kolmen maan johtajat jopa tunsivat vahingoniloa, kun jääräpäisen Suomen politiikka johti talvisotaan. Silloin näytti siltä, että Baltia säästyisi sodilta. Nämä maat ottivat hyväuskoisesti puna-armeijan joukot vastaan, eivätkä perustaneet pakolaishallituksia. Eivät edes pyytäneet mitään muulta valtiolta apua tai tukea. Viro piti myös Suomen pimennossa todellisesta tilanteestaan. Baltian johtajat ja kansa uskoivat, että nimenomaan Saksa heidät pelastaa. Myös suomalaisille Saksan johtajat valoivat uskoa. Hermann Göring kehotti suomalaisia alistumaan aluksi Neuvostoliiton uhkailuihin, koska Suomi saisi heidän avullaan myöhemmin saamaan valloitukset takaisin moninkertaisina. Stalin totesi vieikkaasti vuonna 1939, ettei heidän tarvitse Baltian maita sovjetisoida, koska myöhemmin ne tekevät se itse.

Pieni Suomi joutui mukaan hyydyttäviin tilanteisiin kahden suurvallan taistellessa Euroopan hallitsemisesta. Esimerkkinä siitä on maailman suurin miinakatastrofi Suomenlahdella Tallinnan edustalla. Samaan aikaan kun vänrikki Koli oli puolustamassa Kiestingin mottia omilla vastahyökkäyksillään elokuun lopussa 1941, osallistui Suomen laivasto saksalaisten apuna traagiseen saartoon, joka jää sotiemme historiaan masentavana ja siksi peiteltynä episodina. Saksalaiset joukot olivat onnistuneet yllättämään nopealla etenemisellään puna-armeijan, joka oli jäämässä mottiin miehittämänsä Viron pääkaupungissa Tallinnassa. Venäläisille jäi vain yksi pakotie, laivareitti Tallinnasta Leningradiin. He pakottivat kaikki kiinni saamansa virolaiset miehet, naiset, lapset ja jopa sairaaloiden potilaat ja vankiloitten asukitkin kauppalaivoihin. Saksalaiset ja suomalaiset onnistuivat kuitenkin miinoittamaan pakoreitin niin, että puolentoista vuorokauden aikana upposi yli 60 laivaa ja 16 000 pakenijaa hukkuu. Puna-armeijan sotalaivat onnistuivat selviytymään miinoista ja saksalaisten lentokoneiden pommeilta, mutteivät suostuneet pysähtymään auttamaan virolaisia siviilejä. Tästä massiivisesta murhenäytelmästä ei sodan jälkeen puhuttu Suomessa, Saksassa eikä Neuvostoliitossakaan. Kenelläkään ei ollut ylpeilemisen aihetta.

Jos Paavo Koli sattui kuulemaan sodan aikana tästä Suomenlahden merihelvetistä, hän ei olisi tiennyt, että katastrofiin osallistuneiden miinoittajien joukossa oli eräs päiväkirjaansa kirjoittava merisotilas, Paavo E. Kauppinen. Hänen päiväkirjansa ovat tuoneet nämä tapahtumat sotahistorioitsijoiden tietoon vasta myöhemmin. Keskkoulun ja yliperämieskurssin pohjakoulutuksella Kauppinen aloitti opintonsa Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa talvisodan aikana. Jatkosodan meritaistelut keskeyttivät opinnot, mutta kymmenen vuotta sodan päättymisestä Kauppinen sai päätökseen yhteiskuntatieteiden maisterin opinnot. Hän siirtyi Tampereelle jatkamaan opintojaan yhtä aikaa uuden professorin Paavo Kolin kanssa. Kauppisesta tuli Kolin perustaman yliopiston vanhin tohtori kautta aikojen, 81-vuotiaana. Tämän jälkeen Paavo Kauppinen katsoi vihdoinkin hetken koittaneen kirjoittaa muistelmateos tuosta ahdistavan julmasta, julkisuutta karttaneesta häpeällisestä meritaistelusta.

Kolin juuret Itä-Suomen kivisissä pelloissa

”Erityisen kohtelias, lämmin, lapsia rakastava, rauhallinen, vanhuksia auttava mies.” Siinä luettelo ihanneaviomiehen, -isän tai -väyn luonteenominaisuuksista. Nämä ovat vanhempien sukulaisten antamat määritteet Paavo Kolistä, joka kylmästi pystyi yhdessä taistelussa ampumaan pienen ryhmänsä kanssa kaksisataa vihollista. Ja joka ei antanut armoa sotavangeille.

Maailman elämäkerrat, romaanit, elokuvat ja kaikki muukin taiteellinen tuotanto on imenyt ravintonsa ihmisyksilöiden lapsuuskokemuksista. Mutta korkeatasoisin tiedekään ei ole kyennyt aukottomasti todistamaan, mikä osuus aikuisen käyttäytymisessä on juontunut nimenomaan lapsuuden kokemuksista.

Lasten fyysinen ja henkinen kurittaminen, koulukokemukset, raskas fyysinen työ, sota-ajan traumaattiset kokemukset, ravinnon puute, köyhyys ja niin edelleen ovat niitä psykologisia ja sosiologisia tekijöitä, joilla mielellämme selitämme omaa ja toisten käyttäytymistä. Ydinsana on ”kokeminen”. Miten ihminen on jäsennellyt, kokenut kaiken sen, mitä hänen lapsuudessaan tapahtui. Oliko Paavo Koli kokenut lapsuudessaan ja nuoruudessaan jotain sellaista, jolla voisi kivuttomasti selittää hänen myöhempää käyttäytymistään sodassa ja rauhassa?

Paavo Olavi Koli syntyi Oulussa toukokuun 21 päivänä vuonna 1921. Sää kaupungissa oli tuona päivänä aurinkoinen ja lämmin. Kolin perhe asui puutalossa osoitteessa Uusikatu 58. Iivari ja Eeva Kolin perheeseen oli jo vuotta aiemmin syntynyt poika, Jouni Sakari. Perhe täydentyi neljä vuotta myöhemmin tyttärellä, Liisa Annelilla.

Isä Iivari (1891–1972) oli kotoisin Etelä-Karjalasta Taipalsaaren Saikkolasta. Kotitila oli sikäläisittäin isohko maatila, noin 40 hehtaaria. Äiti Eeva, syntyisin Korhonen (1892–1974), oli kotoisin Savosta, Maaningan Pöljästä, Savonniemi-nimisestä talosta. Iivari oli ammatiltaan karjatalouskonsulentti ja Eeva tarkastuskarjakko. Iivari oli suorittanut agrologin tutkinnon. Eevan kotitalon lähellä sijaitsi Peltosenlammin kotitalouskoulu, johon hän pääsi opiskelemaan. Tosin lasten synnyttyä hän oli jättäytynyt kotirouvaksi. Tuolloinen maatalous-Suomi oli vielä melko lähellä ihmisen biologista alkukotia, jossa lapsia syntyi paljon, ja jossa ensisynnyttäjät olivat kaksikymppisiä. Niinpä 28-vuotias Eeva ja vuotta vanhempi Iivari olivat silloisen mittapuun mukaan ”kypsyneitä” esikoisen syntyessä. Myöhemmin Iivari varoitti

poikiaan naimasta liian nuorena. ”*En minäkään niin tehnyt*”, hän valisti. Olisikohan suvussa peloteltu Iivarin isoäidin Leena Mäntymiehen kohtalolla? Hän synnytti Paavo Kolin mummun 16-vuotiaana.

Liitteessä on Paavo Kolin sukutaulu typistettynä. Syvimmälle olen päässyt hänen isänisänsä isänisään eli neljä sukupolvea taaksepäin. Internetistä poimitut tiedot osoittavat, että eteläkarjalaisen Taipalsaaren pitäjän Saikkolan kylän Kolin talossa on sama suku elänyt ja asunut ainakin jo 1700-luvulla. Talon nimi siirtyi sukunimeksi 1800-luvun puolessa välissä. En tiedä, tiesikö tämän kirjan päähenkilö tai isä-livari, että Paavo-nimi esiintyy suvussa niin pitkälle kuin kirkonkirjat osaavat kertoa. Se tosin esiintyy Taipalsaaren kulloisenkin kirkkoherran kielitieteellisten taipumusten tai teologisten tietämysten mukaan nimillä Paavali, Pål tai Pähl. Taitaapa kirkkoherran senhetkinen virkeystilakin vaikuttaa asiaan, koska nimenkirjoitus vaihtelee saman vuoden aikana.

Paavon äidin puolelta ei päästä samalle sukupolvitason. Joensuun maakunta-arkistosta olen kaivanut esiin muutaman sukupolven. Paavon äidin Eeva Korhosen isä August Korhonen oli Kuopion maaseutuseurakuntaan kuuluneessa Kolmisopen kylässä neljässä eri talossa asuneen piika Eva (Stina) Korhosen avioton lapsi. Isästä ei ole merkintää seurakunnan syntyneiden luettelossa. Suullinen perhehistoria kertoo kuitenkin, että tämä Stiina-piika ei ollut kelvannut lapsen isän vanhemmille. Siitä voi päätellä miehen olleen piika-statusta korkeammasta sosiaaliluokasta, ei välttämättä kovinkaan montaa hehtaaria omistavia talonpoikia.

Yhdysvaltain Oregonissa asustava Paavo Kolin 100-vuotias serkku Helmi Mellin muistaa kirkkaasti vielä, miten tämä isätön renki ja torppari Aukusti Korhonen oli kouluttanut itsensä räätäliksi ja kävi hänenkin kotonaan tekemässä ajoittain koko perheen vaatteet. Myös hänen ja Maria Laakkosen lapset nousivat yhteiskunnan ammatillisissa asteikoissa vanhempiaan korkeammalle.

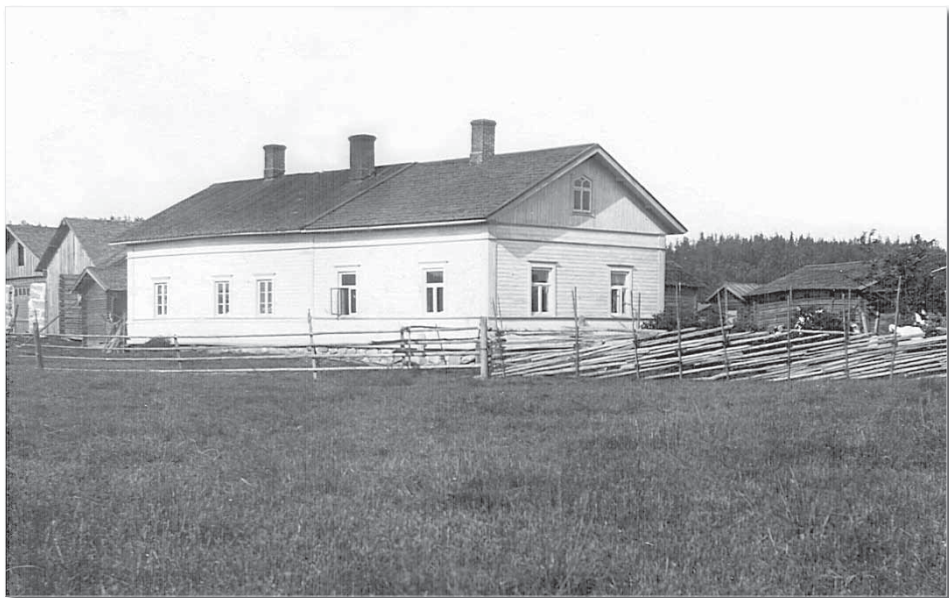
Aukusti ja Mari Korhosen seitsemästä lapsesta vanhimma pojasta Johanneksesta (Janne) tuli maanviljelijä Lapinlahdella. Toisesta pojasta, isänsä kaimasta tuli kalastusneuvoja ja sanomalehti Kalevan toimittaja Oulussa. Tytär Hanna Huttunen asui Runnilla, toinen tytär Eveliina Suhonen eli Pälkäneellä. Kolmas tytär Eeva oli Paavo Kolin äiti. Sisarusparvessa eli lyhyen aikaan myös poika Aatami, joka hukkui yhdeksänvuotiaana vuonna 1898. Viimeksi syntynyt lapsi oli Anna, joka kuoli jo 11 kuukauden ikäisenä. Numeroin merkityt puustellit eli virkatalot olivat vaihtuneet useasti ilmeisesti isä-Augustin rengin työn vuoksi. Viisi lasta oli syntynyt Maaningan Pöljän kylän kolmessa eri talossa ja kaksi viimeistä Hamulan kylän talossa numero 11 Julkula. Se on myös Paavo Kolin äidin Eevan syntymäkoti.

Paavo Kolin Aatami-enon hukkuminen jäihin koulumatkalla kotinsa edustalla koettiin perheessä niin traagisena tapahtumana, että sillä oli heijastumia seuraavaan sukupolveen saakka. Eeva-äiti ja tämän isovelji Aatami olivat lapsena hyvin läheisiä

toisilleen. Hukkumisonnettomuudesta johtuen Eeva ei antanut tyttärensä Liisan koskaan uida kuin muutaman metrin rannasta. Ei edes silloin kun he olivat kahdestaan. Äiti ei luottanut edes omaan kykyynsä pelastaa lastaan.

Toista äiti-Eevaa järkyttänyttä tapausta tämä sen sijaan rohkeni usein muistella. Hänen isänsä, siis Paavo Kolin äidinisä August Korhonen eli Ukko-Aukusti asui tilavassa torpassa luonnonkauniilla niemellä Maaningan pitäjän Pöljän kylän Savonniemen torpassa. Talossa oli kaksi pirttiä, joista toinen savupirtti. Eräänä ukkosilmana talon väki istui penkeillä seinänvierustoilla vaisun avuttomina odottelemassa rajuilman laantumista. Samassa räjähti! Pallosalama syöksyi savupirtin katon räppänästä sisään. Pompittuaan lattian poikki se katosi. Eeva Koliille jäi tuosta tapahtumasta elinikäinen ukkosen pelko. Perheessä lapset aistivat ahdistuksen, kun jo ukkosjyrinän lähestyessä suljettiin ikkunat ja kukaan ei saanut asettua ikkunan ääreen.

Paavo Kolin isänpuoleinen suku näyttää olevan samalla paikalla pysyneitä, kohtalaisen vakavaraisia eteläkarjalaisia talonpoikia. Eipä kaukana ollut mahdollisuus, että nämä tilukset olisivat olleet viime sotiemme jälkeen neuvostoliittolaisten sovhoosien hallussa. Nimittäin jatkosodan lopussa Suomen viimeiseksi lukoksi suurella työllä rakennettu Salpa-linja kulki Suomenlahdelta Jäämerelle yli tuhat kilometrin pituudelta juuri Taipalsaaren halki. Tänä päivänäkin Taipalsaaren keskustassa Saimaanharjulla ja Lemillä on nähtävissä betonibunkkereita tai muita taisteluvälikkeitä.

Kolien maatalo Taipalsaaren Saikkolassa 1900-luvun alussa. Tällä paikalla suku asui 1700-luvulta lähtien.

Paavo Koli syntyi Pohjois-Pohjanmaalla, kaukana Etelä-Karjalasta. Hänen isänsä Iivari muutti Taipalsaarelta pois jo nuorukaisena. Kolien suku on kuitenkin asunut samalla paikalla Saimaan rannalla Taipalsaaren Saikkolan kylässä vuosisatojen ajan. Minkälaista sosiaalista pääomaa tuo pitäjä ja kylä kulttuureineen ovat mahdollisesti kasvattaneet Kolin suvussa? Millaiseen maaperään ovat Paavon ja hänen esi-isänsä juuret työntyneet?

Iivari Kolista tuli maatalouden, erityisesti karjatalouden liberaali uudistaja. Hän ei syntynyt lainkaan huonoon ympäristöön, sillä Taipalsaaren linnavuorien tutkijat ovat löytäneet todisteita siitä, että jo vuosituhat sitten näillä seuduilla harjoitettiin elintarvikkeita tuottavaa maanviljelystä ja karjanhoitoa. Kolien sukutilan läheisyydessä on kaivettu kaksi kivikautista asuinpaikkaa, Kujansuussa ja Syrjälässä. Järvien liejuisista pohjista ovat tiedemiehet löytäneet siitepölyhiukkasia, jotka todistavat, miten hidasta on ollut siirtyminen pyyntitaloudesta talonpoikauskulttuuriin. Maanviljelyn leviäminen Lounais-Suomesta Taipalsaarelle kesti 1000 vuotta. Pitäjän talonpojat olivat varsin haluttomia siirtymään kaskeamisesta pellonraivaukseen.

Iivari Koli sai nähdä kotitilallaan 1800-luvun lopulla jo monenlaista karjanhoitoa. Tosin lypsykarjan ja lampaiden hoitaminen katsottiin naisten työksi. Lehmille ei raskittu syöttää edes heiniä, sillä isännät vaativat parhaimman syötön hevosilleen. Vielä pitkälle Iivarin aikuisikään karjanhoidossa vallitsivat taikauskoiset hoito- ja parantamistavat. Muita vaihtoehtoja ei ollut. Kun heikkokuntoinen, hoiperteleva karja päästettiin keväällä laitumelle, tähän riittiin liitettiin monenmoisia pakanallisia menoja. Emäntä saattoi seisoa kahdella havupölkylä ja karja kulki haarojen välistä. Lehmien päälle pirskotettiin vettä ja utareet tervattiin. Tervauksen tarkoitus oli estää naapurien kadehtiminen. Tuohon aikaan naapurusten onni koettiin vakioksi. Oma onni kasvoi vain, mikäli saatiin naapurin onnea supistettua. Paavo Koli käytti sosiologian luennoillaan tästä ilmiöstä tilastotieteellistä nimitystä *nollasummapeli*, toisen voitto on toisen häviö.

Emännät säilyttivät tuvassaan myös elättikäärmettä. Sen avulla säilyi talossa maito-onni. Taikauskoisessa ympäristössä karjan sairaudet tuottivat mitä mielikuviuksellisimpia rohtoja. Eläimelle voitiin antaa rikkiä, viinaa, petrolia, pirunpaskaa jne. Voimme vain kuvitella, että tässä maatalouskulttuurissa kylmän loogisesti ajattelevalla henkilöllä riitti työnsarkaa häivyttää vuosisataisia riittejä. Mitä ilmeisimmin Iivari Koli oli tällainen henkilö. Hän ei pelännyt kokeilla uusia menetelmiä. Olisikohan liian helppoa ”lehmäsosiologiaa” päätellä, että vanhoja malleja romuttaneelle Paavo Kolille olisi periytynyt edes ripaus isänsä muutoshalukkuuden geenejä. Siitäkin huolimatta, että Paavo halusi pitää etäisyyttä ankaraan isäänsä, eikä kokenut lapsuttaan kovin onnelliseksi.

Esimerkkinä taipalsaarelaisesta omaperäisyydestä voidaan ottaa karjatalouteen kuuluvat karjamajat. Karja kuljetettiin jopa viiden lehmän erissä tietyin teknisin

vempaimin veneillä ulkopalstoille. Karjanhoitajatytöt asuivat pienissä majoissaan koko kesän. Piimät ja voit soudettiin laivareitin varteen kerran viikossa. Tässä mallissa osattiin kesäisin käyttää hyväksi pitäjän saaria ja vesiväyliä, jotka rospuuttokausina tuottivat elinkeinoille hankalia esteitä.

Paavo Kolin äiti oli syntyperältään savolainen. Sen sijaan isän heimollinen tausta ei ole aivan selvä. Saimaan alueelle on kautta vuosisatojen saapunut asukkaita Hämeestä ja Varsinais-Suomesta. Monet paikannimet viittaavat siihen. Osa tutkijoista pitää Taipalsaarta Etelä-Savoon kuuluvana. Taipalsaaren, Lemin, Suomenniemen ja Savitaipaleen murretta on pidetty savolaisena. Itse asukkaat haluavat kuitenkin samaistua Etelä-Karjalaan. Eräs mittari tässä kiistakysymyksessä on nykykielellä ilmaistuna logistiikka. Näiden pitäjien talouselämä sai rahansa nimenomaan Viipurista ja Pietarista. Saimaan kanava ja Pietarin rata jouduttivat tavaran ja rahan vaihtoa. Tosin liikennettä tähän suuntaan oli ollut jo 1700-luvulla. Savoon päin tällaisia yhteyksiä ei ollut. Monet Taipalsaaren nuoret miehet ja naiset saivat töitä Pietarissa puutarhureina, ajureina, rautatieläisinä ja piikoina.

Kuten kaikissa suomalaissa sukuhistorioissa, niin taipalsaarelaistenkin kohdalla kansakoulun pystyttäminen pitäjään käänsi monen oppimishaluisen lapsen elämänpolun suunnan. Koulu antoi mallin ja ohjeet kääntyä toiseen suuntaan kuin mitä pitäjässä oli totuttu. Aina ei riittänyt lapsen oma tahto tai lahjakkuus. Melkeinpä välttämättömänä ehtona oli vanhempien ja suvun varallisuus, mutta erityisesti ymmärrys siitä, mitä koulutus ja sivistys voi maaseudun kasvateille merkitä. Millainenkohan Paavo Kolin ura olisi ollut, jos Taipalsaarelle ei olisi pystytetty kansakoulua vuonna 1895, vaan vaikkapa vain kymmenen vuotta myöhemmin? Iivari pääsi uuteen kouluun ja jaksoi istua koulun penkillä lukioon saakka. Sitten teräväsarminen luonne voitti opinhalut.

Iivari Koli aloitti työuransa Mikkelissä, mutta suurimman osan siitä hän työskenteli Oulun läänin Talousseurassa. Hänen tehtävänään muun muassa oli levittää alueellaan uusia karjanhoidon menetelmiä. Erityisesti hän puursi karjan jalostamisen parissa. Professori Paavo Kolin oppilas, Oriveden kansalaisopiston entinen rehtori Auvo Karsikas muistelee, miten pienestä maalaispojasta konsulentti Iivari Koli tuntui suurelta herralta. Iivari ja agronomi Leo Veijola istuivat Karsikkaan talossa Kärämäen Rinteenperän kylässä pitämässä kokousta. Viisi metriä pitkällä pirtin pöydällä laadittu pöytäkirja kertoo, että kokouksen alussa laulettiin ”Honkain keskellä mökkini seisoo...”. Lattialla kököttänyt pikku Auvo ei voinut ymmärtää, mitä ”hoi laari laari laa” tarkoittaa, vaikka olikin pyydystelty hiiriä talon vilja- ja perunalaareista. Kokous päätti perustaa oman maanmiesseuran, joka hankki kylälle puimakoneen, kylvökoneen ja vastaavat uudet keksinnöt. Iivari Kolin esityksestä perustettiin myös sonniosuuskunta jalostetun sonnin hankkimiseksi.

Jos Kolin suku näyttäytyi 1800-luvulla itsellisen vakavaraiseksi, niin Paavon äidin puoleinen Korhosen suku pysyi pitkään epäitsenäisenä, talottomana ja siten varsin vähävaraisena. Kuitenkin Paavo Kolin äidinisä renki Aukusti osoittautui tarmokkaaksi mieheksi huonoista lähtökohdistaan huolimatta. Varattomasta torpparista tuli maanviljelijä ja pitäjän luottohenkilö aina lautamieheksi ja Kuopion Maanviljelysseuran johtokunnan jäseneksi saakka. Hän muun muassa kierteli maanviljelysseuran agronomi E.Y. Pehkosen – josta myöhemmin tuli Oulun läänin maaherra – kanssa pitkin maakuntaa.

Lex Kallion (lisämaan järjestämiseksi pientiloille ja uusia tiloja tilattomille) tultua voimaan vuonna 1922 Ukko-Aukustin vanhin poika Janne, Paavo Kolin eno, peri Savonniemen maatilan. Hän osti Maaningan Pöljän kylästä Pirttilahti-nimisen tilan. Sinne rakennettiin talo Ukko-Aukustille ja hänen vaimolleen vanhuuden viettoon. Kiinnostavaa on löytää tieto, että eno-Janne kunnostautui tilansa hoidossa erityisesti uusien ja edistysellisten viljelymenetelmien soveltamisessa. Muun muassa hän hankki itselleen niittokoneen, joka tuohon aikaan ja noilla syrjäisillä kylillä oli melkoinen tekninen innovaatio. Toisaalta työhullun maineessa olleella Jannella näytti olevan eräs heikko kohta. Hän lähti Kuopion herrojen kanssa marjaan liian keppoisesti. Takasi lainoja avokätisesti ja menetti maatilansa. Tosin kyllä Janne sieltä taas nousikin, hankki varakkaan sukulaisensa avulla rappiotilan Lapinlahdelta ja hiljalleen taas pääsi vaurastuneiden säätyyn.

Näihin samoihin aikoihin Iivari Kolin perhe osti samasta pitäjästä itselleen maatilan kesäasunnokseen, jonka hikisissä töissä pojat Jouni ja Paavo saivat teini-aikansa tuskitella. Pojat ovat myöhemmin tunnustaneet, että kahden pioneeriupseerin fyysinen peruspohja sitkisteltiin juuri näissä yksitoikkoisen ruokavalion ja monikivisen maaston sekoituksissa.

Paavo Kolin persoonallisuusprofiili on syntynyt isän puolelta itäsuomalaisista juurevista tilallisista ja äidin puolelta alun perin lohduttomista tilattomista, mutta tulevaisuudenuskon löytäneistä ammattilaisista. Isä-Iivarin erityisesti karjankasvatukseen liittyvät innovaatiot ja äidin isän August Korhosen maatalousuudistukset sekä molempien miesten aktiivisuus maatalousjärjestöissä, uutta tuottavan koulutuksen piirissä, ovat eittämättä antaneet kasvualustaa Paavo Kolin tahdolle uudistaa ja edistää. Esi-isähistorioita sotasankarin gloorialle henkilökohtaisina rohkeuksineen ei ole löytynyt. Paavon veljenpojan Markku Kolin kenraalin kaluunat hieman vihjaavat, että sotilaspolku suvussa voi jatkuakin.

Paavo Kolin lapsuus ja nuoruus Pohjois-Pohjanmaan valkoisen isänmaallisuuden ja tervaisten yrittäjien kaupungissa Oulussa toi tuohon profiiliin oman lisänsä. Jos ajattelisi, mihin Suomen kaupunkiin sopisi parhaiten yhteiskunnallinen ja talouselämän uudistusinnostaja Paavo Koli, niin kaksi kaupunkia olisi selvästi muita kolimaisempia: Oulu ja Tampere, maamme vetovoimaisimpien asuinseutujen kaksi kärkikaupunkia. Näistä tulikin hänen elämänsä alku ja loppu.

Kolipäisestä pojasta siviilikarkuriksi

Paavo Olavi Koli näki päivänvalon Oulussa ”Lasten Päivänä”. Valoisuus olikin tuona keväisenä päivänä erityisen hehkeä, sillä kevät oli puhaltanut lämpöisen aallon poikkeuksellisen aikaisin kylmien merituulten ruoskimaan Ouluun saakka. Jäinen meri oli jo rutisten antautunut keväälle, laivareitit olivat avaamassa yhteyksiään maailman merille. Ilma väreili tulenarkuutta. 14-asteinen lämpö kuivasi tervakaupungin rakennusten seinähirret. Sanomalehdet raportoivat monista tulipaloista ympäri maata. Länneä päin huokuva kevätlämpö oli alkanut pihistää pihkaa petäjän kupeista ja varastoon pinotuista puutavaroista. Se oli vanhojen miesten tarinoissa selvä vaaran merkki. Tulipalot eivät sen parempaa sytykettä tarvinneetkaan. Mutta vastasyntyneen terveen pojan isä Iivari Koli katseli tyytyväisenä maaemon lämpenemistä. Viestit kertoivat, että Tampereen korkeudella oli jo ruis alkanut tähkiä. Se tiesi hyvää myös oululaiselle karjatalouskonsulentille.

Raakuudella ja verellä alkanut itsenäisen Suomen taival kohti länsimaista kansallisvaltiota oli vasta neljän vuoden ikäinen. Vankileirit olivat vielä täynnä hävinneen puolen kansalaisia, syyllisiä ja syyttömiä. Koston henki leijaili kaikkialla. Suut alkoivat sulkeutua sekä punaisten että valkoisten puolella. Jos oli Kolin perheen poika vähävoimainen, mutta eipä nelivuotias Suomen valtiokaan vielä kovin tanakasti omilla jaloillaan seissyt. Suhteet entiseen keisarilliseen emovaltioon ja sen pelottavan sekasortoiseen uuteen yhteiskuntajärjestelmään täyttivät politiikan ja liike-elämän johtajien mielet.

Oululaiset lukivat tarkkaan oman Kaleva-lehtensä sivuja saadakseen selvyyden, mitä lähitulevaisuus piilotteli selkänsä takana. Onko tämä itsenäinen Suomi omine lippuineen ja vaakunoineen sittenkin jotain sellaista, johon voisi alkaa luottaa. Eräs suomalaisen yhteiskunnan myönteiseen kehitykseen eniten vaikuttaneista virstanpylväistä, oppivelvollisuuslaki oli juuri hyväksytty. Tuskin voisi tulevan koulutuspolitiikan gurun Paavo Kolin syntymämerkiksi keksiä sen sopivampaa kuin tämä laki. Vuonna 1921 lapsiperheiden elämä varsinkin rajaseuduilla oli raastavan köyhää ja toivotonta. Siksi Amerikkakin toimitti Suomen lapsille tuona vuonna 75 tonnia elintarvikkeita pahimpaan hätään. Uusi valtio nähtiin vielä kehitysmaana.

Paavo Kolin syntymäpäivänä sanomalehtien sivut täyttyivät erityisesti Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisistä haparoivista suhteista. Yllättävän avoimesti ja tarkasti

venäläiset olivat tilastoineet esimerkiksi heidän vankiloissaan viruvien suomalaisten nimet. Monet oli pidätetty ja vangittu nimenomaan Suomeen pyrkimisestä. Sisällissotamme hävinneiden osa ei ollut Neuvosto-Venäjälläkään kovin auvoinen. Suomen lehdet kertoivat eräästä suomalaisesta entisestä punaupseerista, jonka uusi isänmaa oli julmasti vanginnut ”oppositiosta kommunisteja vastaan”. Useita satoja inkeriläisiä pyrki Suomesta takaisin Venäjälle, mutta heidät palautettiin välittömästi takaisin, juuri kun he olivat ehtineet päästä omiin kotikyliinsä. Näistä poliittisista konflikteista huolimatta Suomen ja Neuvosto-Venäjän kauppa oli alkanut piristyä. Punakapinan pakolaisen, Neuvosto-Karjalan johtajan, Helsingin yliopiston dosentti Edvard Gyllingin kauaskantoinen ajatus oli tehdä omasta osavaltiostaan vapaakauppa-alue, joka kävisi itsenäistyneen Suomen kanssa aktiivista kauppaa. Tämä talousreformi pysähtyi kiväärinluotiin, jolla Gylling teloitettiin. Rajantakaisen Karjalan puukauppa viime vuosikymmeninä aina nykypäiviin saakka on todistanut, että kommunistien teloittaman Gyllingin talousideat olivat 70 vuotta aikaansa edellä.

Suomalaiset kuuluivat päivittäin uutisia Yhdysvalloista palanneista siirtolaisista, jotka olivat pettyneet uuden mantereen taloustilanteeseen. Suomalaisten lehtien vakioaineistoa olivat nimelistat USA:ssa kuolleista suomalaisista siirtolaisista. Ne olivat sen ajan suosikkiiutisia. Myös tuoreen Neuvosto-Venäjän olot olivat osoittautuneet pettymyksiksi. Oululainen Kaleva-lehti uutisoi palanneiden työmiesten kauhukertomuksia sosialistisen naapurimaan kurjista oloista ja sinne loikanneiden suomalaisten kommunistien vastenmielisestä käyttäytymisestä. Yksinomaan sinä päivänä, jolloin Paavo Koli syntyi, palasi Suomeen Pietarista 450 henkilöä.

Nuoren itsenäisen Suomen joukkotiedotus näyttää jopa nykypäivän valossa varsin monipuoliselta. Yhteiskunnallisten uutisten lisäksi lukijat saivat suurin otsikoin tietää esimerkiksi, että Turkuun perustetun suomalaisen yliopiston kansleri J.R. Danielson-Kalmari oli nimittänyt yliopistoonsa ensimmäiset seitsemän professoria. Heidän joukossaan oli uusi kotimaisen ja yleisen kirjallisuuden professori, kirjailija, filosofian maisteri Veikko Antero Koskenniemi ja filosofian professori psykologian dosentti, filosofian tohtori Eino Sakari Kaila. Nämä olivat nuoria miehiä, Kaila 31 ja Koskenniemi 36. Heidän nimityspäivänään syntynyt Paavo Koli ehti omalla yliopistourallaan vielä kokea näiden yliopistogurujen luentojen säkenöivän ilmapiiirin.

Katsotaanpa, onko *Vuosisatamme kronikka* vuodelta 1987 löytänyt mitään merkittävää Paavo Kolin syntymähetkiltä vuonna 1921. Tämä teos valittiin ilmestymisvuotenaan ”Vuoden kirjaksi” Yhdysvalloissa. Sen mukaan toukokuun merkitapahtumia ovat olleet muun muassa kapina Puolassa, kuolemanrangaistuksen poisto Ruotsissa, Saksa tunnustaa virallisesti Neuvosto-Venäjän, Suomessa otetaan käyttöön Itä-Euroopan kellonaika ja maassamme annetaan laki vuoden 1918 kapinaan osallistuneiden henkilöiden armahtamisesta.

Kun Paavo Olavi Iivarinpoika Koli päästi ensimmäiset parkauksensa Suomen tervaporvarien Oulussa, kaikuivat kansallissosialisti Adolf Hitlerin aggressiiviset karjahtelut taloudellisen ja henkisen romahduksen Saksassa. Paavo-poika sai maailmanpoliittisena synnyinlahjanaan kansallissosialismin nousun Saksassa ja Itä-Karjalan kysymyksen. Hänen koko lapsuutensa ja nuoruutensa taustamyrslynä oli Hitlerin kasvu politiikan suurmieheksi.

Myös toinen Kolin elämään vaikuttanut ongelma kyti samaan aikaan. Neuvosto-Venäjällä levoton kansa koki kurjuutta. 21 miljoonaa venäläistä kärsi nälkää. Vuonna 1920 oli solmittu Tarton rauha, mutta venäläiset eivät suostuneetkaan tunnustamaan Itä-Karjalan autonomiaa. Suomi jätti asiasta nootin Neuvostohallitukselle, joka siitä vähät välitti. Suomi ja Neuvosto-Venäjä solmivat kuitenkin vuonna 1921 diplomaattisuhteet. Tämä ”Pro Carelia” oli kuin poltinmerkki tuohon aikaan syntyneille poikalapsille.

Kaikkien näiden *Vuosisatamme kronikan* julkaisemien suurten tapahtumien joukkoon mahtuu myös lyhyt henkilöuutinen: ”21.5.1921 syntyy Paavo Koli, professori, yliopiston rehtori.” Kirjan teksti töksäyttää kuitenkin Paavo Kolin kuolinajaksi 25.3.1921, siis kuoli kuukautta ennen syntymäänsä! Onneksi Kronikka muistaa Kolin taas oikeana ajankohtana maaliskuussa 1969, jolloin kerrotaan hänen kuolemastaan.

* * *

Paavo ja hänen vanhempi veljensä Jouni olivat lapsuudessaan aina yhdessä, hyvässä ja pahassa. Ja sitä yhdessäoloa kesti sodan alkuun saakka. Jouni kertoo myöhemmin, kuinka heidät oli alle kouluikäisinä ankarasti komennettu pysymään vain pihapiirissään. Pojat käyttivät hyväkseen metrilleen hyväksytyn piirin äärilaitaa ja seistä tököttivät vierekkäin portin pielessä, eivät kuitenkaan kadulla. Siinä olikin piirrettynä Paavo Kolin ensimmäinen ”motti”. Veljekset olivat melko samankokoisia. Nuorempi Paavo oli hieman rivakampi kasvamaan. Paavo oli jo kolmivuotiaana venähtänyt muutaman sentin pitemmäksi. Vaatteet olivat samasta kostuumista ja samalla muotilla ommellut. Polvihousujen henkselit muodostivat mahan päälle H-kirjaimen. Se takasi, etteivät housut livahtaneet kinttuihin, mikä kautta vuosisatojen on ollut suureksi häpeäksi poikasukupuolelle. ”*Saman sortisia pulleroita naamatauluiltamme*”, kuvailee Jouni. Ohikulkijat kyselivätkin näiltä pulipäisiltä portinvartijoilta, ovatko pojat kaksosia. ”*Veljiä ollaan*”, pojat tomerana vastasivat. Päänahkaa myöten kolitut veljekset edustivat hyvin sukunsa nimeä. Eräs etymologinen selitys sukunimelle on ”paljaspäinen”, ”kalju” eli koli. Silloin nimi on voinut kehittyä lisänimestä *Kolipää*. Vanha sananlasku sanoo: ”Vaikea on kolipään kanssa tukkanuottaa vetää.”

Samainen kodin portinpieli toimi kahdensuuntaisena informoinnin paikkana. Vuoden 1925 joulun jälkeisinä päivinä karvalakkipäiset veljekset paukauttivat ylpeinä kaikille ohikulkijoille: *"Joulupukki toi meille elävän nuken!"* Pojat olivat saaneet pari päivää ennen joulua pikkusiskon.

Kolin perheen ystävät ovat kertoneet poikien olleen luonteeltaan toistensa vastakohtia, tai ainakin sopivasti toisiaan täydentäviä. Jouni oli hiljainen ja rauhallinen, Paavo sen sijaan ei. Tätä kuvaa vaikkapa muisto poikien kouluajalta. Oppilaat joutuivat alakoulun toisella luokalla kirjoittamaan opettajan sanelun mukaan sanan "poika". Jounin paperissa luki "pika" ja Paavo sai aikaiseksi "poka". Näistä syntyi poikajoukossa kivuttomasti sopivat pilkkanimet pitkiä ajoiksi. Niitä veljekset inhosivat sydämensä pohjasta.

Kolin perheen kuopus Liisa muistelee 80-vuotiaana lapsuuttaan kahden vanhemman veljen nyrkkikomennon alla. Erityisesti neljä vuotta vanhempi Paavo *"ei voinut minua sietää"*. Veljet kutsuivat pilkka silmässään sisartaan *Lipaksi* tai *Läpäksi*, jommaksikummaksi poikien mielialan tasapainosta riippuen. Paavo piti Lippaa hemmoteltuna, ja siksi häntä ei otettu mukaan leikkeihin. *"Lippa aina märisee"*, oli veljien puolueeton arvio. Oulun murteessa tuo tarkoittaa itkeskelyä. Paavon mielestä Lipan ongelma oli perustavanlaatuinen. Hän oli tyttö. Eikä tyttöillä ole tuossa iässä mitään hyödyllistä käyttöä. Jos Liisa olisi ollut vanhempi ja haistanut murretuulet oikein, hänellä olisi ollut loistava tilaisuus nimitellä veljeään "Puavoksi". Näin häntä kutsui lellitellen savolainen äiti. Jos ei "ookkona ihan pöljä" olisi ollut niin arkipäiväinen ilmaisu Oulun kujilla, niin Eeva-äidin kotikylästä olisi saanut erikoispiikkään pilkkaveisun Paavolle ja muillekin Kolin lapsille. Äiti oli nimittäin kotoisin Maaningan Pöljän kylästä.

Kolin pulipäiset "kaksoiset" Paavo ja Jouni polvihousuissaan. Vas. nuorempi, mutta jo kolmivuotiaana pitempi Paavo.

Ei Lippakaan ollut täysin viaton näissä kolmen lapsen valtataisteluissa. Liisa tunnustaa myöhemmin, että kyllä hänkin usein hakeutui kiusurin ilme naamallaan fyysisesti liian lähelle Paavoja. Paavon mielipaikka oli keittiössä, jonka seinällä seisoivat kirjahylly koulukirjoille, tuskin kuitenkaan aina läksyjen lukemista varten. Kun Lippa lähestyi pahat silmäkulmassaan Paavoja, tämä nappasi hyllystä koulukirjan ja lämäytti pikkusiskoa päähän. Teho oli niin tuloksekas, että Paavo vuosien aikana toisti sen kerta toisensa jälkeen, lyöntikirja vain vaihteli. Iskut päähän ovat olleet niin pitkävaikutteisia, että Liisa muistaa ne vielä yli 70 vuotta myöhemmin. Useimmat muut iskut ja piikit on aika tylsyttänyt.

Kolin veljekset valittivat kouluaikoinaan vanhemmilleen, että Lippa pääsee aina heitä helpommalla. Kun Jouni ja Paavo kesäisin joutuivat tekemään raskaita peltotöitä ja vääntämään kantoja ja kiviä, Lipan tehtävänä oli veljien käsityksen mukaan vain huutaa työmiehet kahville. Isä Iivari vaati pojilta paljon, mutta ainoa tytär pääsi helpommalla. Oppikoulun yläluokilla veljien ja pikkusiskon väliset suhteet muuttuivat lämpimimmiksi. Paavo oli jopa äidilleen tunnustanut katuvansa siskonsa rajua kohtelua ja todennut Lipan olevan ”*ihan ihminen*”. Se on veljeltä jo paljon!

Iivari Koli oli innokas maatalouden innovaattori. Hän halusi kokeilla erilaisia uudistuksia erityisesti karjanhoidossa. Siksi hän maatalon poikana mielellään ostikin perheelleen maatilan kesäasunnoksi. Tämä Jokela-niminen tila sijaitsi Lapinlahden pitäjän Naarvanlahden kylässä. Tila ei ollut ihan Onkiveden äärellä, mutta sen ohitse virtasi puro. Sen rannalla oli perheen tärkeimpänä pitämä rakennus, tuohikattoinen savusauna.

Kesäpaikka oli keskellä rauhallista savolaista maisemaa. Juuri sellaista, jossa kirjailija Juhani Ahon Matti ja Liisa peräkkäin taapersivat. Jouni ja Paavo eivät tuosta rauhallisuudesta paljoakaan piitanneet, kun heille pian selvisivät isän kasvatusten menetelmät. Iivari oli sitä mieltä, että veljekset pysyvät parhaiten poissa maailman pahuuksista ja kasvavat kunnan kansalaisiksi, jos heille annetaan tilaisuus tehdä kovaa työtä oikeassa maalaistalossa. Toinen syy oli se, että vuosisataisesta Taipalsaaren Saikkolan Kolin talosta oli häädetty pois Iivarin äiti Eeva Nikodemuksentytär ja myös Hilma-täti, ammatiltaan karjakko. Jokelasta tehtiin heille uusi koti. Ja kolmas syy oli edellä mainittu Iivarin kokeiluinto omassa maatalouden testilaboratoriossaan.

Pojat tunsivat nahoissaan olevansa kesäisin ikään kuin pakkotyölaitoksessa. Siksi rankkoja olivat ruumiilliset urakat Jokelassa. Kahdestaan veljekset raivasivat laajan rinteen kivistä, katajista ja muusta kasvillisuudesta ja kaiversivat ojia, sillä isä halusi perustaa lammastarhan. Hän oli kovin kiinnostunut lampaiden jalostuksesta. Pojat oppivat nuijimaan hengiltä lampaita ja teurastamaan sikoja. Hyttysten ja paarmojen karkottamiseksi pojat voitelivat itsensä pikiöljyllä. Se mustasi heidät jo muutaman hellepäivän jälkeen. Myös heinäntekoa kehiteltiin sen verran, että pari kolme lehmää sai siitä elantonsa. Eläinkokeilujen lisäksi agrobiologi-Iivari viljeli muutamaa hehtaaria

maata. Hän kokeili myös uusimpia viljelymenetelmiä. Silloin olivat apulantakokeilut suomalaisen yhteiskunnan mullistavimpia innovaatioita.

Kolin perhe asui lyhyen aikaa Mikkeliissä 1920-luvun alkupuolella. Heidän asuntonsa oli Likolammen rannalla. Aika enteellistä, sillä Paavo Kolin saatua 40 vuotta myöhemmin professuurin Tampereelta hän rakennutti omakotitalon Tampereen Epilään lammen rannalle. Sillä oli tuttu nimi, Likolampi.

Tuohon aikaan Suomessa noudatettiin 1960-luvulle saakka puhuttelutapoja, joissa käytettiin miehistä titteleitä tai herroittelua ja naisia rouviteltiin tai neiditeltiin. Ja kaikkia teititeltiin sinunkauppoihin saakka. Kolin perheessä teititeltiin myös omia vanhempia. Mikkeliissä Kolién seinänaapurina oli neiti Eriksson, joka toimi joskus Koleilla kahden pojan lapsenvahtina. Vanhemmat puhuttelivat häntä neidiksi, mutta lasten piti kaikkia vanhempia ihmisiä kutsua sediksi tai tädeiksi. Niinpä Jouni ja Paavo kutsuivat naapuria ”neititäti” Erikssoniksi. Vanhempien ollessa joskus iltaisin poissa kotoa neititäti pani pojat nukkumaan ja siirtyi itse kuulomatkan etäisyydelle omaan asuntoonsa ohuen seinän taakse. Pojat suostuivat hyvin tällaiseen järjestelyyn. Kerran Paavo testasi järjestelmää ja huusi: *”Neititäti, kakka tule!”* Ja hetkessä apu oli paikalla.

Kaikista orjuuden tunteista huolimatta pojille jäi myönteisiä muistoja näistä kesäajoista, sillä he ehdivät iltaisin ja pyhisin myös harjoittamaan urheilua kylän poikien kanssa. Yleisurheilun lisäksi he pelasivat pesäpalloa. Näitä pelikavereitaan pojat sitten tapasivat myöhemmin ohimennen sotatantereilla.

Jounin ja Paavon välinen veljessuhde näyttää olleen leppoisan lunki. Ehkäpä Pikan ja Pokan erilaiset luonteet täydensivät toisiaan. Jouni kertoo pirteänä 82-vuotiaana, että heidän koulupoikaelämänsä keskittyi urheilemiseen. Treenaamisen lisäksi heidän oli helppo kilpailla keskenään, koska ikäeroa oli vain vuosi. Veljesten ruumiinrakenteet olivat jo pikkupoikina erilaiset, Paavo oli leveäselkäisempi ja vahvempi. Jouni sairasteli paljon lapsena. Jos Paavo kohtasi joskus sairaus, hän selvisi siitä kevyemmin. Hiihtokilpailuissa joskus voitti Jouni, toisinaan Paavo. Vielä yliopiston rehtorina antamissaan lukuisissa haastatteluissa tiedostusvälineille Paavo ylpeänä muistelee voittaneensa ikäluokkansa sarjan Oulun Hiihdossa. Myös sodan aikana ja sen jälkeen aktiiviupseerina hän keräsi karkisijoja hiihtokilpailuissa. Erityisesti korkeushyppy oli Paavon laji, keihäänheitto Jounin. Ehkäpä veljen kanssa kilpailu pystytti pohjan sille, että Paavon koko 47-vuotisen elämän perusvireeseen piiloutui kilpaileminen, joko ystävien tai vihollisten kanssa. Mutta erityisesti itsensä kanssa.

Paavo Kolin elämän polulla tuli vastaan neljä tienhaaraa, joiden viitat selkeimmin ohjasivat häntä eteenpäin. Ensimmäinen oli Marskin ritariksi lyöminen 21-vuotiaana. Toinen oli uhkarohkea stipendimatka sodan kiduttamasta Suomesta yltäkyläiseen Amerikkaan 29-vuotiaana. Kolmas tienviitta tuli vastaan 35-vuotiaa-

na, jolloin hän väitteli tohtoriksi. Neljännessä tienviitassa luki yliopiston rehtori. Nämä tienhaarat tulivat raamatullisesti noin seitsemän vuoden välein. Jokaisella polunpätkällä Paavo Koli keräsi reppuunsa suuren määrän tiedollisia ja henkisiä eväitä, joita hän osasi käyttää vaihtuvissa tilanteissa. Saadakseni selville elämän ennustettavuutta olen kysellyt sitä kaikilta Paavon nuorena tunteneilta haastateltaviltani. Oliko hänen lapsuudessaan ja nuoruudessaan jo havaittavissa piirteitä, joiden perusteella olisi voitu ennustaa hänestä tulevan sota- tai yliopistokenttien taituria? Monet ehkä näkevät nämä kaksi sankaruutta toistensa vastakohtina. Voiko joku olla sankari molemmilla kentillä?

Koulu ei maistunut, hiihto kylläkin

Kaikissa yhteiskuntaryhmissä koulunkäynti ei ollut itsestään selvää 1920-luvulla. Helsingin Sanomien edeltäjä Päivälehti kertoo vuonna 1902, miten koulutukseen suhtauduttiin jyrkästi kahdella tapaa. Erityisesti tyttöjen koulunkäymiselle löytyi paljon tiukkoja vastustajia. Heidän mielestään ”oppineen köyhälistön muodostumista ei ole valtion puolesta edistettävä ja niiden rauhaa ei ole häiritävä, jotka tuntevat itsensä vaatimattomissa oloissaan ja vähemmälläkin sivistyksellä onnelliseksi.”

Jouni ja Paavo Kolin koulu-urat alkoivat samana päivänä vuonna 1927 Oulun kaupungin alemmassa kansakoulussa. Paavo esiintyi tässä kohtaa ensimmäistä kertaa ”siviilikarkurina”. Muitakin kertoja vielä tulemme näkemään. Hän nimittäin lähti kouluun ennen aikojaan, kuusivuotiaana. Paavo änkesi puoliväkinen kansakouluun vuotta normaalia aiemmin, Jounin luokalle. Olisikohan tässä putkahtanut esiin ensimmäisiä kiihdytetyn opiskelun tai ainakin voittamishalun piirteitä?

Kolin ”kaksoset” eivät aina kuitenkaan halunneet olla toisiinsa liimaautuneina. Paavo ilmoitti Oulun lyseoon pyrkiessään vuonna 1931, että hän ei missään tapauksessa halua samalle luokalle isovelji Jounin kanssa. Eikä heitä sitten pistettykään.

Paavo menestyi huonosti koulussa. Eräs hänen lyseoaikaisista opettajistaan, uskonnon lehtori Lahja Järvinen oli ääneen ihmetellyt seuraavalle sukupolvelle, että eipä lyseon opettajakunta olisi pojasta uskonut koskaan professoria tulevan. Paavo jäi kerran luokalleen, Jouni kaksi kertaa. Paavo on jälkeensä sarkastisesti todennut, ettei olisi koskaan päässyt ylioppilaaksi ilman sodan väliintuloa. Hän kuului siihen vuonna 1921 syntyneeseen ikäluokkaan, joka sai ylioppilaslakkinsa ilman ylioppilaskirjoituksiin osallistumista. Hän lähti vapaaehtoisena talvisotaan lyseon kahdeksannelta luokalta, tosin pääsi ”vain” varusmieheksi kasarmille. Hän oli edellisenä keväänä tahallaan ottanut todistukseensa ehdot vahvistaakseen pohjaansa tulevia ylioppilaskirjoituksia varten. Niitä ei koskaan tullut. Jouni sai lakkinsa sotainvalidina vuonna 1942.

Paavon koulutodistukset eivät isää tyydyttäneet. Ilmeisesti pojalta puuttui motiivi koulunkäymiseen. Hänen myöhemmät opiskelunsa Helsingin yliopistossa osoittavat, että kunhan vain tavoite on selvä, niin opiskelukin sujuu vauhdilla. Jo Oulun lyseon aikoinakin tällaista tavoitteellisuutta löytyi, kun hänet siihen pakolla työnnettiin. Tästä kertoo esimerkin hänen serkkunsa Hannes Huttunen, valtiotieteen maisteri ja eläkkeellä oleva pankinjohtaja. Hän oli Paavo pari luokkaa ylempänä koulussa. Eräänä kesänä Paavo oli saanut ehdot kahdessa aineessa. Äiti lähetti poikansa kesäloman ajaksi Hannes-serkun luo, jotta tämä opettaisi Paavoähtoineissa. Pojat eivät vilkaisseetkaan koulukirjoihin, tekivät kaikkea muuta. Kävivät uimassa, retkeilivät metsässä ja muutoinkin urheilivat. *”Emme me kuitenkaan mitään kolttosia tehty, oltiin ihan kunnolla”*, kertoo Hannes. Kesän loputtua ehtolaisopettajaksi värvätty serkkupoika alkoi kuitenkin jännittää, koska hänelle räjähtää tuomio. Paavon äidiltä tulikin sitten kirje Oulusta. Siinä hän kiitti Hannesta hyvästä opetuksesta, koska Paavo oli komeasti selvittänyt ehdot.

Tämä ehdoista selviäminen tuli Hannekselle mieleen vuosia myöhemmin, kun he Paavon kanssa opiskelijoina istuivat yhtä aikaa valtiotieteellisen tiedekunnan tentissä yliopiston suuressa salissa. Tenttiä ei ollut kulunut kuin puoli tuntia, kun Paavo jätti paperinsa valvojalle ja poistui. Hannes ja useimmat muut istuivat siellä vielä kolme tuntia pitempään. Hanneksen hämmästykseksi Paavo selvisi tentistä hyvin.

Jouni ja Paavo olivat kansakoulun alaluokilla käyttäytyneet jossakin asiassa sen ajan sääntöjen vastaisesti. Opettaja Aili Carlenius, ankara kansankyntilä antoi tästä muistutuspaperin vietäväksi kotiin vanhempien allekirjoitettavaksi. Pojat sitä kotimatalla yrittivät tavailla ja päätyivät tulkitsemaan muistutuspaperia niin, että siinä vaaditaan vanhemmilta kovaa rangaistusta heille. Paperi palautettiin opettajalle. Siinä luki lapsenkoukeroiin kirjoitettuna, että pojat ovat saaneet selkään, niin että tuntuu. Allekirjoituksena seiso i haparoivin tikkukirjaimin: *”ÄITT”*. Jouni ei enää muista, mitä tästä oma-aloitteisuudesta seurasi. Yleensä koulupedagogiikassa on niin, että paikan päällä rangaistus on kova, mutta vuosikymmeniä jälkeenpäin tällainen temppu on mahdollisesti ainoa, mitä koululainen muistaa salalpeänä koko kouluvuodestaan. Toisaalta tasapainoisen helpottavaa on huomata, että ei myöskään opettaja yleensä muista muuta oppilaasta kuin tuollaisen ”rikkeen”, senkin vain positiivisessa mielessä.

Paavon elämän papereista on jäljellä ensimmäisten kouluvuosien ajalta vain yksi liuska. Se on hänen ”Lukukausi-Todistuksensa”, jonka hän on saanut Oulun kaupungin alemman kansakoulun toisen luokan oppilaana keväällä 1929. Lukeminen ja uskonto ovat kympejä ja laskento 9. Pari numeroa on pedagogisesti kiinnostavia. Yleisesti ajatellaan, että musikaalisuus ja motoriikka ovat synnynnäisiä ominaisuuksia. Todistettavasti Paavo Koli ei osannut laulaa, ja yhtä helppoa on todistaa hänen olleen pikkupojasta lähtien hyvä urheilija. Opettaja Aili Carlenius oli arvioinut todistuksessa

sekä laulun että voimistelun samanarvoisiksi, seiskaksi. Myöhemmät opettajat ovat jo nähneet Paavon ominaisuudet tarkemmin, sillä oppikoulun päästötodistuksessa yksitoista vuotta myöhemmin laulu oli laskenut ansaittuun kuutoseen ja voimistelu vähintään yhtä ansaittuun yhdeksikköön, urheilu oli täysi kymppi.

Yliopiston opettajana toimiessaan Paavo Koli ei ollut kovin pedantti arvosanoja ja mainelauseita tuomitessaan. Olisikohan tähän vapaamielisyyteen ollut syynä hänen kokemuksensa Oulun lyseon todistusten ja kokeiden arvosanojen kummallisista loogisuuksista? Hänen papereistaan löytyivät Oulun lyseon kahden ensimmäisen vuoden koulutodistukset. Ne herättävät pari kysymystä jälkijättöiseen pohdiskeluun. Ensinnäkin Paavo selvisi viisi vuotta koulupolullaan ilman suomalaisen koululaisen tuomiota, tuolinjalka-nelosta todistuksessa. Oppikoulun toisella luokalla niitä sikisi jo kaksin kappalein, ruotsissa ja saksassa. Olisikohan motiivi nostaa nelosia ainakin yhdellä pykälällä syntynyt, jos Paavo olisi silloin arvannut joskus olevansa ruotsinkielistä koulua käyvien tyttärien isä? Puhumattakaan siitä, että paremmalla saksan kielen taidolla olisi von Falkenhorstin sotilaiden yhteysupseerina pelaaminen sujunut paremmin Vienen metsissä.

Toinen kummallinen heilahdus oli, että kevään todistuksen urheilunumero putosi yhdeksiköstä seuraavana syksynä kuutoseen. Jottei opettaja Aili Thauvónin juuri alkanut 37 vuoden opettajaura saisi liian pikaista pedagogista tuomiota, selitettäköön tämän kuperkeikan johtuvan siitä, että korkea numero tuli talvilajien aikaiseen todistukseen. Mitähän ovat silloin olleet ne kesäurheilulajit, joista pinko urheilija palkittiin kuutosella? Vasta vuonna 1965 eläkkeelle jäänyt opettaja Thauvón ehti lukea vielä näistä voimistelunopettajan opinnoista moneen kertaan professori Kolin lehtihaastatteluista.

Paavo Kolin sisar Liisa Keränen muistelee, miten hänen veljiensä oppikoulun käyminen *"alkoi olla aika toivotonta, aina niillä oli ehdot"*. Hän kertoi pikkusiskona kovasti kärsineensä siitä rähäkästä, joka aina keväisin syntyi veljesten näyttäessä vaitonaisina ala-arvoisia todistuksiaan isälleen. Kerran pojat saivat tarpeekseen isän äköttelystä ja hyppäsivät polkupyöriensä selkään ja polkivat satoja kilometrejä vanhoilla ja jäykillä pyörillään Oulusta Iisalmen kautta Lapinlahdelle sukulaisten turvaan Koliin kesäpaikalle Jokelaan. Näin he kuvittelivat saavansa pakopaikallaan etäisyyttä ankaraan isäänsä. Nykyisin tuon matkan ajaa autolla alle neljässä tunnissa, mutta silloin pojat joutuivat puolesta välissä yöpymään kestikievarissa. Liisa joskus ihan tinkasi veljiltään, miksi he ovat niin laiskoja. *"Miksette edes hieman yritä?"* Liisa kertoo, että isää vaivasi oma lukionsa keskeyttäminen koko elämänsä ajan. Siinä yksi syy ankaruuteen.

Lyseon suomen kielen opettaja, Anna Leinonen, hyvä pedagogi, mutta yhteiskunnallisesti vanhoillinen, oli lukioluokilla antanut Paavolle ja kolmelle muulle pojalle tehtävän tutustua samasta koulusta vuonna 1904 ylioppilaaksi kirjoittaneen

kirjailija Eino Railon teokseen *Havuseppele*. Pojat eivät yleisen käytännön mukaan kovin syvällisesti viitsineet paneutua annettuun kotitehtävään. Erityisesti Paavo esitti sellaisia opettajan mielestä radikaaleja ajatuksia, että hän kivahti Paavon mielipiteiden olevan *"limaskaa ja potaskaa"*. Luokkakaverit muistavat tapauksen vielä 70 vuoden kuluttuakin, koska he olivat loukkaantuneet sen verran Paavon puolesta. Eikä tämä Paavon saama murskaava arvostelu suinkaan lisännyt hänen muutenkin löysää sitoutumistaan koulutyöhön. Mutta taisipa sittenkin opettaja tehdä myöhempien sukupolvien yliopisto-opiskelijoille palveluksen. Tulevan professorin muistiarkkuun oli taas kilahtanut yksi elävä esimerkki motivaation merkityksestä koululaitoksessa ja työelämässä. Sehän oli Paavo Kolin mieliaiheita luennoillaan.

Paavon luokkatoveri, rovasti Aarre Pyy kertoo erään episodin Oulun lyseon seitsemänneltä luokalta keväällä 1939. Heidän kaverinsa Antero Roivainen oli innokas luonnonharrastaja. Hän oli löytänyt keväisen kyynpesän, josta oli napannut muutaman kyyn kasvatikseen. Hän osasi poistaa niiltä myrkkyyhampaat. Koulun välitunnilla hän esitteli innokkaille kavereilleen lemmikkiään. Paavo Koli pyysi saada lainata myrkytöntä käärmettä, pisti sen taskuunsa, ja historian tunti alkoi. Aarre Pyy selän takana luokan viimeisessä rivissä oli pientä kuhinaa. Paavo oli tunkenut käärmeen pulpetin päällä olleeseen mustepullon koloon. Käärme pyrki sieltä innokkaasti vapauteen, mutta Paavo pisti aina kouransa kolon päälle. Opettaja Salme Vehnilä ihmetteli, mikä on takarivin poikien levottomuuden syy ja lähestyi Paavo: *"Mitäs täällä puuhataan?" "Ei mitään"*, oli pojan röyhkeän reipas vastaus. Mutta samalla käärme pääsikin Paavon sormien lomitse livahtamaan pulpetin kannelle ja sihahteli äkäisesti. Siitäkö opettaja säikähti: *"Pane heti pois tuo käärme!"*. Savolainen opettaja Vehnilä ymmärsi pojan koltiaisten huumorin peruselementtejä, eikä antanut Paavolle siitä tavanomaista jälki-istuntoa.

Oulun lyseossa oli myös monia poikien hyväksymiä ja jälkeenpäin kehumia opettajia. Edellä mainittu suomen kielen opettaja Anna Leinonen oli valmentajana monelle oululaiselle myöhemmin kuuluisuutta saavuttaneelle kirjailijalle. Turun yliopiston rehtoriksi ja kansleriksi yltänyt ranskan kielen lehtori Tauno Nurmela oli jo tuohon aikaan kansallinen kuuluisuus. Pojat pitivät kovasti Marseljeesin laulamisesta ranskaksi. Lehtori Nurmela tapaa 30 vuotta myöhemmin Turun Yliopiston *Rector Magnificuksena* entisen oppilaansa Tampereen Yliopiston rehtorina. Tästä tapaamisesta on jäljellä raportit.

Vuonna 1874 perustettu Oulun lyseo noudatti perustamisestaan saakka tarkasti Suomen koulutoimen ylihallituksen määräyksiä. Muun muassa raittius katsottiin tärkeäksi aatteenksi tulevalle sivistyneistölle. Niinpä vuonna 1898 tohtori Konrad Relander lahjoitti oppilaille 250 kappaletta kirjaansa *Oluen vaikutuksesta ihmisruumiiseen ja sen yhteiskunnallisesta merkityksestä*. Koulu tempautui myös niihin myrskyihin, joita juuri syntyneessä itsenäisessä valtiossa myllersi. Levottomuudet

keskeyttivät usein koulutyön. Koulurakennusta käytettiin suojeluskuntalaisten majoitukseen ja sotavankien säilyttämiseen. Kuninkaalliseen preussilaiseen jääkäripataljoona 27:ään liittyi 19 koulun entistä ja kolme silloista oppilasta. Oulun suojeluskuntaan liittyi paljon sekä opettajia että oppilaita. Rintamatehtäviin osallistui lyseon 244 oppilaasta 75. Sisällissodassa kaatui 19 entistä ja neljä silloista oppilasta. Paavo Kolin aikainen rehtori Antti Jauho oli myös liittynyt valkoiseen armeijaan. Niinpä koulun ilmapiiri, kuten yleensäkin suomalaisessa koulumaailmassa, oli varsin isänmaallinen. Tuskin on tieteellisesti mitattu, millainen vaikutus tuolla ilmapiirillä on ollut oppilaisiin ja heidän suhtautumiseensa talvi- ja jatkosotaan ja yleensäkin poliittiseen käyttäytymiseen.

Syksyllä 1939 Paavo Kolin luokka sai konkreettisesti havaita ulkopoliittisen tilanteen vaarantumisen. Koulurakennus annettiin taas kerran sotavoimien käyttöön majoitustilaksi liikekannallepanon aikana. Talvisodan pommit vaurioittivat rakennusta. Jatkosodan syttyessä rakennus luovutettiin taas puolustusvoimien käyttöön, sillä koulutyötä ei voitu harjoittaa suuren osan opettajista ja oppilasta jouduttua isänmaan tehtäviin. Kun sitten raskaat sodat oli sodittu, nostettiin koulun seinälle sankaritaulut, jotka kertoivat sodissa kaatuneen 150 entistä ja 15 silloista oppilasta. Vuosikymmeniä myöhemmin naulattiin uusi marmoritaulu, jossa on kultakirjaimin neljä nimeä, yksi niistä on Paavo Olavi Koli. Se on Mannerheim-ristin ritarien kunniataulu, jota Paavo itse ei ehtinyt nähdä. Lyseon ulkoseinää koristavat pronssiset muistolaatat. Niinpä nykypäivän Oulun lyseon oppilas saa heti tietää, että tätä koulua on käynyt kolme maamme presidenttiä, K.J. Ståhlberg, Kyösti Kallio ja Martti Ahtisaari. Muut maamme koulut eivät tähän ole yltäneet.

Ennen kuin entiset oppikoulut muuttuivat lukioiksi, erityisesti kaupunkien poikalyseoiden oppilaat saivat kuunnella opettajiensa ihastuneita, mutta väsyttäviä myyttikertomuksia niistä kuuluisuuksista, jotka olivat juuri tätä koulua käyneet. Oulun lyseo ei ollut tässä asiassa mikään poikkeus. Lyseon 100-vuotismatriikkelista löytää helposti edellä mainittujen kolmen presidentin lisäksi suuren joukon henkilöitä, jotka ovat vaikuttaneet maamme poliittiseen, taloudelliseen ja sivistykselliseen kehitykseen. Esimerkkeinä ovat kirjailijat Ilmari Kianto, Santeri Ivalo, Matti Hälli ja Paavo Rintala, runoilijat Eino Leino, Aaro Hellaakoski ja V.A. Koskenniemi, säveltäjä Leevi Madetoja, kenraalit Eskil Peura, Ali Koskimaa, Erkki Raappana ja Ensio Siilasvuo, akateemikko Pekka Jauho, professorit Jaakko Keränen, Iivari Leiviskä, Pentti Kaitera, J.G. Granö ja Yrjö Ahmavaara-Aulin, piispat Väinö Malmivaara, Juho A. Mannermaa ja K.J. Leinonen, jääkärivärväri ja Etsivän Keskuspoliisin päällikkö Esko Riekkö, suurlähettiläs Aaro Pakaslahti, ammattijärjestön johtaja Aarne Aitamurto.

Päävon luokkatoverit perustivat heti sodasta päästyään epävirallisen porukan, jota alkoivat kutsua ”Oulun Pöljiksi”. He kokoontuivat muutamia kertoja vuodessa yhteiselle lounaalle Helsingissä. Paavo ei kuitenkaan osallistunut koskaan näille

lounaille. En tiedä, selittelikö hän passiivisuuttaan kenellekään. Mutta aavistaisin, että syitä oli kolme. Ensinnäkin Paavo ei yleensäkään osallistunut aktiivisesti yhdistystoimintaan. Toisekseen hänellä oli heti sodan jälkeen niin monta rautaa yhtä aikaa kuumana, että siihen ei millään enää mahtunut koulukavereiden kanssa seurustelua. Kolmanneksi muistot Oulun lyseosta eivät olleet hänelle niin mieluisia, että hän niitä olisi halunnut kerrata luokkakokouksissa. Eräässä lehtihaastattelussa yliopiston rehtorina hän kertoo vakavasti harkinneensa oppikoulun käymisen lopettamista jo keskikouluun. Ilmeisesti isän painostus piti hänet edelleen kiinni koulun penkissä, vaikka kova halu olikin päästä irti. Sellaisen tilaisuuden tarjosi talvisota. Haastateltuani Paavo Kolin aikalaisia voisin kuvata hänen koulusaavutuksiaan toteamalla, että hän ei kuitenkaan missään tilanteessa jäänyt koulussa ”läjän alimmaiseksi”.

Kananpoikien litistäjä Marskin ritariksi

Kadunmiehen psykologian luetuimpia aiheita on aina ollut pohtia, ilmenikö tutkittavan henkilön lapsuudessa ja nuoruudessa jo ennusmerkkejä hänen tulevastaan. Olen monilta haastateltaviltani myös kysellyt, oliko Paavo Kolin sotasankaruus mitenkään pilkistänyt esiin jo hänen lapsuudessaan ja nuoruudessaan.

Parivuotias Paavo Olavi oli löytänyt äitinsä hoivaamasta kanalasta juurikuoriutuneita kananpoikia. Eeva Koli oli jopa voittanut hopealusikoita palkinnoksi hyvin hoidetusta kanalastaan. Lapsen viattomuudella Paavo leipoi kananpoikia käsissään ja puristi ne kuoliaaksi. Sitten hän asetti pyöreät keltaiset pallot laudalle siistiin riviin. Kun äiti kuuli tapauksesta, Paavolta pääsi siinä kahakassa poru.

Kolit asuivat Mecklenburg-nimisessä talossa jonkin matkaa Oulun keskustasta. Kolin veljekset seikkailivat ilman lupaa kotinsa lähimaastossa. Parin sadan metrin päässä olevan Männistön talon kohdalla suuri Saksan paimenkoira sai heidät jähmettymään paikoilleen. Pojat kipaisivat pakoon naapuritalon portaille, koira perässä. Pojat seistä jököttivät avuttomina selkä seinää vasten. Paavo päätti ratkaista asian hihkaisemalla koiralle: ”*Syö tuo Jouni ensin!*”.

Veljekset huolehtivat toisistaan sekä hyvässä että pahassa. Kerran poikien äiti säikähti, kun Paavo juoksee kotiin pihalta ja huutaa hädissään: ”*Jouni roikkuu silmästään aidan seipäässä!*” Siihen aikaan myös pikkupojat pitivät esiliinoja, jotta finimmät vaatteet eivät niin nopeasti likaantuisi. Kauhistuneelle äidille selvisi pihalla tilanne. Professori Koli tuli myöhemmin tunnetuksi poikkeuksellisen selkeästi puhetyylistään. Pikku-Paavo ei ollut tätä taitoa vielä päässyt kehittämään, sillä ”Jounin silmällä” hän tarkoittikin Jounin esiliinan taskua! Näistä esiliinan taskuista oli myös hyötyä pikkupojille. Kerrankin Kolin naapuri oli kylvänyt puutarhaansa

herneitä. Jouni ja Paavo seurasivat tarkkana tilannetta kauempaa. Kun naapuri oli saanut työnsä valmiiksi, pojat panivat töpinäksi ja täyttivät esiliinan suuret taskut herneillä. He olivat kuitenkin harvinaisen epätsekkäitä varkaita, kun veivät riemuissaan herneet äidilleen keittiöön. Tarina ei kerro rangaistuksen määrää tai laatua, mutta äiti Koli oli yleensä tällaisissa tapauksissa varsin ymmärtäväinen, eikä ehkä paljastanut asiaa ankaralle puolisolleen.

Sota-asioihin Jouni ja Paavo pääsivät käsiksi ensimmäisen kerran silloin kun sisar syntyi, jouluna 1925. Isä oli hankkinut pojille joululahjoiksi pienet puutykit, puisine kuulineen. Joululahjoista riehaantuneina pojat ryhtyivät ampumaan tykeillä toisiaan. Kun isä Iivari näki rajun taistelun, hän hurjistui. Sen jälkeen pojat eivät enää koskaan tykkejään nähneet. Veljekset eivät sotaleikkeihinsä myöhemmin saaneet mitään lahjoja, eivät edes tinasotilaita. Jouni muistelee, ettei heidän elämässään ollut mitään sotaista. He eivät edes nahistelleet koululaisina muiden poikien kanssa. Ei myöskään metsästys aseineen kuulunut heidän harrastuksiinsa. Jouni ei myöskään kokenut suojeluskunnan harjoituksia piilosotaisiksi. Veljekset olivat liittyneet Oulun suojeluskuntaan nimenomaan saadakseen harrastaa urheilua, heidän kouluaikaisen elämänsä pääsisältöä. Suojeluskunnassa veljekset joutuivat myös vartiotehtäviin.

Paavo oli mukana myös suojeluskunnan palokunnassa. Siitä todisteeksi oululaisiin historiankirjoihin on jäänyt eläväinen valokuva paloauto numero 2:n päällä nököttävästä siloposkisesta, kypäräpäisestä Paavosta. Palontorjunta oli väestönsuo-

Palomiehiä Oulun Tuirassa YH:n aikana 1939. Suojeluskuntapoika Paavo Koli oikealla.

jelun tärkeä osa. Ulkopoliittisen ilmapiiirin kiristyessä uhkaavasti Euroopassa Oulun kaupungin palokunta ryhtyi syksyllä 1939 jakamaan suojelutietoa kaupunkilaisille. Heille pidettiin luentoja ja harjoituksia. Paloasemille määrättiin varamiehistöksi 30 kaupungin työmiestä ja 22 koulupoikaa. Paavo oli yksi heistä. Eri puolille kaupunkia organisoitiin itsenäisiä sammutusyksiköitä, joiden tehtävänä oli ryhtyä nopeaan sammutustyöhön lähiympäristössä. Talvisodan kolme rajua pommitusta osoittivat, että ennakkovalmistelut eivät olleet lainkaan liioiteltuja. Pommittajat yrittivät tuhota tärkeän rautatiesillan, mutteivät onnistuneet.

Ennen suojeluskuntaan kiinnittymistä Paavo ja Jouni olivat liittyneet partioon, Oulun NMKY:n alaiseen Pohjan Veikkoihin. Se oli vanha lippukunta, perustettu jo vuonna 1917. Paavon ja Jounin suurena ihanteena oli lippukunnanjohtaja, opettaja Yrjö Heinämaa, partionimeltään ”Vaari”. Jokakesäiset leirit Haukiputaan Kurkelassa jäivät poikien mieliin vuosikymmeniksi. Erityisen innokkaita veljekset olivat hiihtämään. Myös hengellinen ja isänmaallinen puoli oli näkyvää Pohjan Veikoissa. Lippukunnan 50-vuotisjuhlaulkaisussa todetaan, että tuona aikana 40 entistä Pohjan Veikkoa oli lukenut itsensä papiksi. Jouni ja Paavo olivat innokkaita keräämään partioliikkeelle tyypillisiä taitomerkkejä. Erikoinen rahan hankkimisen keino oli joulupukkipalvelu, ”Korvatunturin pukit”. Partiojohtajat osoittivat yhteiskunnallista vastuutaan perustamalla veripalveluosaston vuonna 1936. Olisi ollut kiinnostavaa etsiä Paavo Kolin tekemisiä Pohjan Veikoissa, mutta 27. helmikuuta 1944 ilmestyivät venäläiset pommikoneet Oulun kaupungin ylle. Pommin aiheuttama tulipalo tuhosi kokonaan Oulun NMKY:n talon perustuksia myöten. Veikkojen arkisto paloi poroksi.

Lippukunnan historiikki tuo korostetusti esiin sen, että Marskin ritari, Tampereen yliopiston rehtori on kuulunut innokkaana jäsenenä Pohjan Veikkoihin. Hänestä on liitetty tuohon kirjaseen kaksi valokuvaa. Toisessa on 60 partiopojan ryhmäkuva Kultarantaleiriltä vuonna 1936. Kuvatekstissä mainitaan vain kaksi nimeä, leirin johtaja ”Vaari” ja 15-vuotias Paavo Koli. Toinen kuva esittää pyöreäposkista Kolia luutnantin asepuke päällään. Partio oli ilmiselvästi ylpeä siitä, että Paavo Koli oli ollut yksi heistä.

On selvää, että partioliikkeessä oli 1930-luvulla sellaisia elementtejä, jotka viittaavat sotimiseen. Partiotaidot metsissä, ensiapukoulutus, suunnistus, hiihtäminen ja ilmakivääriammunnat olivat varmasti suureksi hyödyksi poikien joutuessa etulinjan sotilaiksi. Pohjan Veikoista kaatui sodissamme 35 poikaa. Monista lippukunnan johtajista tuli ammattiupseereita, everstejä ja kenraaleita. Partioliikkeen perustaja eversti, lordi Robert Baden-Powell of Gilwell oli sata vuotta sitten buurisodan suuria sankareita Etelä-Afrikassa. Hän kirjoitti sotaan sopivan tiedusteluoppaan, joka oli täynnä pikkupoikia kiehtovia asioita. Partioaatetta ryhdyttiin Suomessa toteuttamaan jo ennen maamme itsenäistymistä.

Paavo Kolin lapsuus ja kouluajat eivät näyttäneet ennustavan hänen myöhempää elämäänsä, erityisesti sotasankaruutta. Mutta jos liitetään yhteen aktiivi partiolainen, urheilija, suojeluskuntalainen ja aakooässäläinen, niin profiili alkaakin hahmottua. Nuori mies, joka on ahertanut näissä neljässä järjestössä, on hankkinut melkoisen pääoman mahdollista sotasankaruutta varten. Sosiologit tutkivat nykyään taloudellisen, sosiaalisen ja kulttuuripääoman vaikutuksia elämässä menestymiseen. Samalla lähestymistavalla voitaisiin tutkia, millaisia pääomia ovat hankkineet ne miehet, jotka menestyivät erityisen hyvin viime sodissamme. Paavo Kolin alkupisteet näyttävät ilman empiirisiä tutkimuksiakin olleen varsin korkeat. Hänellä oli eräänlainen käännteinen pääoma eli halu irrottautua isänsä vallasta ja yleensäkin löysä sitoutuminen omaan taustaansa. Hän oli tällöin lisäksi poikamies ilman vakituista tyttöystävää. Jos siihen vielä lisätään eräitä luonteenpiirteitä, kuten henkilökohtainen rohkeus, rämäpäisyys sekä geeneissä ja harjoittelulla saatu vahva fysiikka, niin sotasankarin muotokuva alkaa olla melko valmis.

Oulun lyseon opettajista ja rehtoreista monet olivat asettautuneet sisällissotamme aikana valkoiselle puolelle. Myös suojeluskunta ja Akateeminen Karjalaseura olivat heitä lähellä. Tällainen asenneilmasto lieenee vallinnut 30-luvulla maamme oppikouluissa, erityisesti poikalyseoissa. Nimenomaan juuri lyseo loi sen isänmaallisuuden ja kansallistunnon, joka viehätti myös Jouni ja Paavo Kolia. Myös tässä asiassa Paavo sai isänsä ärsyyntymään. Isä oli kovin kiinnostunut puoluepolitiikasta. Hän oli edistyspuolueen jäsen, eikä suinkaan pitänyt siitä, että Paavo kiinnittyi oikeistolaiseen järjestöön. Isälle oli kauhistus, kun Paavo kantoi kotiin AKS:n symboleja.

Jouni ja Paavo liittyivät Oulun suojeluskuntaan, ensin poikaosastoon ja sitten alokaskomppaniaan. Poikaosastossa suosituin toiminta oli lennokkien rakentaminen. Musikaaliset pojat pääsivät poikasoittokuntaan. Paavo ei ollut musikaalinen, mutta Jouni oli. Hän toimi sodan jälkeen Oulun kaupunginorkesterin viulistina neljännesvuosisadan ajan. Alokaskomppaniassa olikin jo enemmän sotimisen meininkiä. 1930-luvun lopulla Euroopassa alkoi näkyä levottomuuden merkkejä. Myös suojeluskunnissa osattiin varautua sekä henkisellä että ihan konkreettisellakin tasolla maanpuolustukseen, vaikka useimmat eivät sittenkään uskoneet Suomen ajautuvan sotaan. Urheileminen, erityisesti hiihto ja mäenlasku kuuluivat suojeluskunnan ohjelmaan. Innokkaat pojat harjoittelivat ammuntaa Raatissa suojeluskuntatalon pihalla. Paavokin oli aloittanut ampumaharjoitukset partiossa ilmakiväärillä. Iän myötä kiväärin vaarallisuusaste vain kasvoi. Suojeluskunnassa pojat saivat tarttua jo pienoiskivääriin. Siitä ei enää ollutkaan pitkä matka varusmiespalvelun vielä järeämpiin ja oikeasti tappaviin kivääreihin.

Oulun suojeluskuntapiiri järjesti hiihtotaistelukurssseja, joissa kivääri olalla vedettiin ahkioita metsissä ja pelloilla. Siinä toiminnassa ei ollut enää paljoakaan eroa oikeaan sotaväkeen. Oulun piiriin kuului 22 suojeluskuntaa. Jokainen oli

rakentanut oman sotilasotteluradan. Esteiden yli kiipeämiset ja käsikranaattien heittämiset eivät jättäneet epäselväksi sitä, mihin tällaisella toiminnalla tähdättiin. YH:n eli ylimääräisten harjoitusten aikana suojeluskuntalaisia passitettiin vartioon ympäri kaupunkia. Toiminta perustui paljolti sisällissodan antamiin kokemuksiin. Niinpä tiedettiin, että vihollista ja mahdollisesti sen vakoojia varten on syytä asettaa vartiota puhelinlaitokselle, asemalle, rautatiesilloille sekä kasarmialueella ja Toppilassa sijaitseville polttoainevarastoille.

Pari kuukautta ennen talvisodan syttymistä lakkautettiin Oulun kansakoulut ja niihin majoitettiin sotilaita. Oulun lyseon yläluokat eivät enää toimineet, sillä melkein kaikki oppilaat olivat suojeluskuntalaisia. Pojille oli nyt uskottu suurempia tehtäviä. Erät palasivat joskus takaisin koulun penkille, toiset jäivät sille tielleen ikuisesti. Kamarineuvos Atte Kalajoki, ylioppilas lyseosta, aktiivi suojeluskunnan viestikomppanian ja AKS:n jäsen, Kaiku-lehden toimittaja ja myöhemmin suuri kulttuurivaikuttaja Oulun kaupungissa ja yliopistossa kertoo liittymisestään suojeluskuntaan. Häneen olivat tehneet suuren vaikutuksen suojeluskunnan paraatit. Lipunkantajiksi marssille hankittiin aina suurin ja komein saatavissa ollut mies. Kerran lippua kantoi kaksimetrinen Luoma-niminen suojeluskuntalainen. Tätä kutsuttiin *Jumalan luomaksi*. Lempinimessä yhdistyivät suojeluskunnan tärkeimmät elementit, uskonnollisuus, poliittinen aate ja fyysisyys.

Oululainen siemenkylvö

Talvi- ja jatkosodan aikana suomalainen suojeluskuntajärjestelmä saavutti ammatillisen uteliaisuuden vihollismaassa, Neuvostoliitossa. Jos suomalainen sotilas joutui venäläisten vangiksi, hänet repäistiin tiukkoihin kuulusteluihin. Niissä yritettiin saada selville, oliko sotilas kuulunut suojeluskuntaan. Vankileireilläkin olivat omat parakit suojeluskuntalaisille. Epäonnistuneen vuoden 1918 kapinan mainingit olivat eittämättä heittäneet suojeluskuntalaisten kielteisen, jopa pelottavan maineen yli itärajan. Kukaan Neuvostoliiton tiedottaja ei uskaltanut kertoa johtajilleen, että useimmat oppikoulupojista olivat liittyneet suojeluskuntaan eli edustivat suomalaista enemmistöä. Tosin vain siinä yhteiskuntaryhmässä, joka oli päässyt oppikouluun. Suojeluskuntalaisen sotavangin oli aivan turha yrittää salata tätä taustaansa, sillä vihollisella oli tarkat luettelot Suomen suojeluskuntien jäsenistöstä. Toisaalta vihollinen oli oikeilla jäljillä suojeluskunnan johtohenkilöistä. Ei ole epäilystäkään siitä, ettei heidän likvidointinsa olisi ollut puna-armeijan etujen mukaista.

Tässä on yritetty etsiä Paavo Kolin persoonallisuudesta ja kodin taustasta mahdollisia siemeniä hänen tulevaa soturimenestystään ennustamaan. Niitä ei

löytynyt. Mutta entäpä Oulun lyseon henkinen ilmapiiri? Oululaisten sotahistoriaa jääkäriiliikkeestä sisällissotaan ja suojeluskuntaan tarkasteltaessa aivan vääjäämättömästi tulee esiin Oulun lyseon opettajien ja oppilaiden merkittävät asemat näissä tapahtumissa. Jospa lyseolainen Paavo imi niistä itselleen pieninä annoksina sellaisen henkisen pääoman, joka teki hänestä erään tunnetuimmista julkisuuden henkilöistä 1960-luvulla?

Kolin perheen asunto 1930-luvulla Oulussa, Uusikadun ja Nummikadun kulmassa. Talo osittain tuhoutui venäläisten pommituksessa 1944.

1900-luvun alkuvuosien venäläisvastaisen aktivismin jälkeen jääkäriiliike sai Oulun kaupungissa ja Oulun lyseossa paljon kannatusta. Kaikkien akateemisten oululaisten pyhäkkö Helsingissä, Ostrobotnia, oli juuri se paikka, missä lyseolaiset Väinö Kokko ja Esko Riekkö sytyttivät liekkiin jääkäriiliikkeen vuonna 1914. Sen sijaan monet Oulun liikemiehet ja pankkiirit suhtautuivat jääkäriiliikkeeseen kielteisesti ja Venäjään myönteisesti. Lyseolaisista kaksi jääkäriä on jäänyt tunnetuiksi sotahistoriassamme, kenraali Erkki Johannes Raappana ja eversti Verner Viikla. He kunnostautuivat jatkosodassa niin, että saavuttivat sodan korkeimman kunniamitalin, Mannerheim-ristin. Heidän rinnalleen Marskin ritareiden muistolaatassa Oulun lyseon juhlasalin seinällä on myös Paavo Kolilla kunniapaikka. Neljäs Marskin ritari oli laivaston kapteeniluutnantti Osmo Kullervo Kivilinna. Näistä neljästä lyseon ritarista kaksi päätti elämänsä oman käden kautta, Verner Viikla ja Paavo Koli.

Kun esitellään Oulun asemaa maamme itsenäisyyden alkuvuosina, ei voida millään sivuuttaa merkillisen elämän läpikäynyttä suurta puhujaa Yrjö Kallista. Tämä alun perin rautatieläinen oli koko ikänsä pasifisti, joka tuomittiin teloitettavaksi sisällissodan jälkeen. Sitä ei kuitenkaan pantu toimeen. Hänet nimitettiin jopa puolustusministeriksi sodan jälkeen. Voi vain kuvitella karismaattisen puhujan Paavo Kolin ymmärtäneen, miten suuren vaikutusvallan voi yksittäinen ihminen saavuttaa puhujalahjoillaan. Koli oppi myöhemmin tuntemaan oululaisen Kallisen, jolla oli myös paikkansa Kolin rehtoroiman korkeakoulun kehityshistoriassa. Kallinen oli nimittäin 1950-luvulla Yhteiskunnallisen Korkeakoulun valtuuskunnan arvostettu jäsen.

Vuoden 1918 sodan aikana Oulun oppikoululaiset ryhmittivät varsin aktiivisesti valkoiselle puolelle. Oulun lyseon pojista laskettiin 60 prosenttia olleen mukana rivimiehinä, läheteinä tai sairaala-apulaisina. Oulun valtaaminen helmikuussa 1918 valkoisten käsiin oli ratkaisevaa, koska Oulun kautta järjestettiin kaikki kulku- ja puhelinyhteydet Ruotsiin. Näin kaupungista muodostui tärkeä valkoisten joukkojen huoltokeskus. Oulusta lähti suuria valkoisten joukkoja taistelemaan etelään Satakunnan ja Tampereen rintamille. Niiden joukossa oli runsaasti lyseon seitsemäs- ja kahdeksaluokkalaisia. Seinäjoella heillä oli tilaisuus tavata itse Mannerheim, joka kädestä pitäen tervehti poikia.

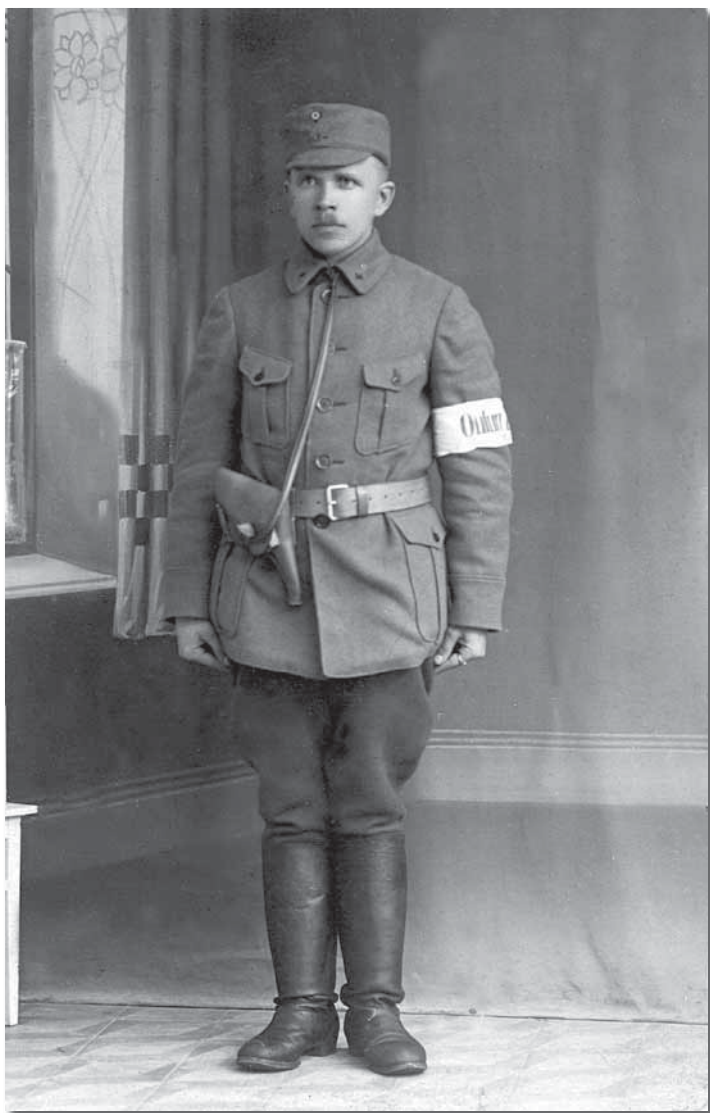
Tampereen ja Lempäälän rajuissa taisteluissa kaatui myös oululaisia. Heistä viiden taistelijan hautajaiset järjestettiin paraatein ja juhlallisin menoin Oulun Tuomiokirkossa 15.4.1918. Oulun lyseon entinen oppilas, myöhemmin piispa Väinö Malmivaara katsoi näiden kaatuneiden nuorukaisten onnistuneen *”estämään kauhean pimeyden vallan leviämisen”*. He olivat *”kalliita välikappaleita Herran kädessä”*. Myös Tampereen kaupunki laski seppeleensä.

Iivari Kolin kymmenes komppania kerääntyi 26. huhtikuuta 1918 katselmukseen ja lähti kohti sotatantereita. Siitä otettiin postikorttikuva, jota kaupunkilaiset saivat ostaa. Myös Kolin perhealbumiin jäi tämä muisto perheenpään sotaretkestä. Matka päättyi kuitenkin Seinäjoelle, sillä suojeluskuntalaisten vapaussota oli päätymässä. Iivari ehti otatuttaa itsestään kuvan uusi univormu päällään. Nämä kaksi valokuvaa ovatkin ainoat jälkipolville jääneet muistot Iivari Kolin sotilaselämästä. Hän oli liian nuori värväytymään venäläiseen sotaväkeen, mutta hän oli syntynyt liian myöhään joutuakseen etujoukoissa sisällissotaan. Myös talvi- ja jatkosotaan hän oli liian iäkäs. Ihmiselämän pituudelle oli siis varsin edullinen aika syntyä Suomessa vuonna 1891. Ehkä tässä piilee selitys isä-Iivarin poliittiseen liberaalisuuteen.

Paavo Koli syntyi kolme vuotta kansalaissodan jälkeen. Hänen kouluaikanaan ei mielellään muisteltu katkeroittavaa sisällissotaa. Perheen isä ei suinkaan halunnut yllyttää lapsiaan sellaiseen luokkavihaan, jota paikoin esiintyi 30-luvun alkupuolella. Talvisodan alla kansan eheytyminen jatkui ulkoisen uhan edessä. Paavo ei osannut

arvata, että hän joutuisi vielä elämänsä menestyneimpinä vuosina olemaan fyysisesti kovin lähellä Suomen veristä sisällissotaa. Nimittäin Tampereen Yliopistoksi muuttuneen Yhteiskunnallisen Korkeakoulun edeltäjä Kansalaiskorkeakoulu sai syntymänsä vuonna 1925 juuri tuosta kansan jakautumisesta kahtia. Tämän oppilaitoksen perustamisella ja sivistyksen levittämällä kaikkiin kansankerrokseen haluttiin ehkäistä kansan sisäiset vihamielisyydet. Toisekseen korkeakoulun muutettua Tampereelle tuskin Paavo Koli ja muut korkeakoulun opettajat tai edes Tampereen kaupungin päättäjätäkään huomasivat uuden komean rakennuksen nousemista juuri

Oulun suojeluskuntalainen Lapualla 1918, livari Koli, Paavo Kolin isä.

Suomen historian verisimmille paikoille. Sorinahteen hiekkamontun päällä, jossa nykyinenkin Tampereen yliopiston keskustakampus sijaitsee, käytiin maamme sisällissodan ratkaisevimmat taistelut. Pohjoismaiden sotahistorian suurin taistelu Kalevankankaan ja koko Tampereen hallitsemisesta riehui juuri Paavo Kolin rehtorin virkahuoneen alapuolella. Monia oululaisia osallistui tähän Tampereen valtauksen ja yliopiston lähellä sijainneiden punaisten vankileirien vartiointiin. Myös yliopistolle myöhemmin kuuluneet pari koulurakennusta oli luovutettu sotajoukkojen käsiin, toinen oli punakaartin päämaja, toinen heidän sairaalansa.

Ouluun oli perustettu Oulun Oppikoulujen Karjala-Seura, OOKS, jolla oli oma osastonsa myös Kolin poikien koulussa. Oulun lyseon satavuotismatrikkeli, joka on painettu vuonna 1974, ohittaa AKS-vaiheen vain kolmella virkkeellä. Vuonna 1922 ylioppilaiden perustaman Akateemisen Karjala-Seuran tarkoituksena oli kansallishengen lujittaminen ja maanpuolustushengen kohottaminen.

Paavo Koli oli AKS:n valajäsen numero 2944. Hän vannoi vuonna 1943 vakavan isänmaallisuuden läpitunkemana seuraavan valan:

”Lippumme alla ja lipullemme minä vannon kaiken sen nimessä, mikä minulle on pyhää ja kallista, uhraavani työni ja elämäni isänmaalleni, Suomen kansallisen herrättämisen, Karjalan ja Inkerin, suuren Suomen puolesta. Sillä niin totta kuin minä uskon yhteen suureen Jumalaan, niin minä uskon yhteen suureen Suomeen ja sen suuren tulevaisuuteen.”

Paavo Kolin ystävät ja työtoverit eivät ole koskaan kuulleet hänen jutustelewan noista aiheista. Myös puoliso Ilse Koli (o.s. Laitinen), jonka kanssa Paavo oli vihitty vuonna 1951, oli tietämätön näistä. Ehkä Paavolla oli samat syyt kuin AKS:n jäsen Urho Kekkosella. Jatkosodan seuraamukset olivat muuttaneet Suomen ulkopoliittisen aseman sellaiseksi, että tuon valan perusteet olivat auttamattomasti huvenneet. Neuvostoliiton romahtamisella vuonna 1991 oli sekä suuria että myös monia pieniä heijastuksia suomalaisten elämään. Myös historiankirjoitus on sen jälkeen koko ajan korjaamassa entisiä yleistystyksiään ja teorioitaan. Näistä pikkutekijöistä on esimerkkinä Mannerheim-ristin ritareiden matrikkelit. Niitä on ilmestynyt jo useita. Yleensä samat tekstit toistuvat kirjasta toiseen. Viimeisimmässä, vain 600 kappaleen painoksessa vuonna 2004 myös ritari numero 81, luutnantti Paavo Koli esiintyy tutuin kuvauksin. Vain yhdellä poikkeuksella. Jostakin syystä hänen kohdallaan mainitaan lakonisesti uusi asia: ”Akateemisen Karjala-Seuran valajäsen numero 2944.”

Ilse Koli oli ollut myös pikkulotta, joka 17 vuotta täytettyään pääsi varsinaiseksi lotaksi. Pikkulottana hän joutui tylsillä veitsillä kuorimaan valtavat määrät perunoita. Hänet määrättiin myös sotasairaalaan pariksi tunniksi päivittäin siistimään haavoittuneiden univormuja, joista piti leikata pois veriset kohdat. Ilmavalvonnassa

Vaasan vesitornissa piti olla kuusi tuntia vuorokaudessa kahden tunnin tuureissa. Saksan kieltä koulussa lukeneena Ilse määrättiin myös suomalaisen esikunnan ja saksalaisen sotasairaalan lähetiksi. Kaupunkilaiset koulutyöt määrättiin myös kesiksi työpalveluun maataloihin. Vaasalaista lukiota käydessään häntä ja koulutovereita värvättiin kollektiivisiin isänmaan tehtäviin eli Oppikoulujen Karjala-seuraan. Ilse olisi ollut halukas liittymään, mutta hänen ruotsinkielinen äitinsä toppuutteli: *"Förstår du alls vad det är fråga om?"* Ymmärrätkö lainkaan mistä tässä on kysymys? Siis eräät vanhemmat osasivat ymmärtää kyseessä olevan jotain isompaa kuin vain koulupoikien ja -tyttöjen harrastusmahdollisuuksien lisääminen. Sekä äiti että isä tyrmäsivät Ilsen innostuksen siihen paikkaan. Paavo ja Ilse eivät avioparina koskaan palanneet tuon ajan intoiluihinsa. Ilse kuuli vasta tätä teosta kirjoitettaessa aviomiehensä kuulumisesta sekä kouluaikaiseen AKS-järjestöön että oikein valantehneenä varsinaiseen AKS:ään.

Olisi kiinnostavaa tietää, miten kauan AKS-valan ihanteet pysyivät Paavo Kolin mielessä hänen pioneeripataljoonansa rämpiessä valassa mainituilla Karjalan ja "Suur-Suomen" vähemmän romanttisilla rämeillä. Olettaisin AKS-hengen perusvireen säilyneen mukana, mutta arjen kovin konkreettisten ongelmien pitäneen sen taustalla. Kadettikoulun jälkeen Koli sai siirron kaukaiseen Karjalan nurkkaan Aunuksen alueelle. Siellä keskellä outoa livvin kieltä hän tunsii olevansa jo varsin etäällä siitä suomalaisuudesta, johon hän oli kotikaupungissaan tottunut. Ilmeisesti syksyllä 1944 valan vaatimukset häipyivät lopullisesti Oulun lyseon isänmaallisten poikien mielistä. Kaiken lisäksi ammattiupseereilta oli kielletty kuuluminen AKS:ään. Tämän järjestön henkinen valta on kuitenkin ollut merkittävä upseeriston keskuudessa. Joka yhdeksäs talvisodassa kaatunut upseeri oli vannonut AKS-valan.

Holinkolit – kolinholit

Palataan vielä Kolin poikien lapsuuteen. Jounin, Paavon ja Liisan serkku Jouko Koli oli heidän kanssaan paljon kesäisin Taipalsaarella. Paavo oli serkku-Joukon kertoman mukaan vilkas poika. Kerran tämä oli vähällä menettää näön toisesta silmästään. Pojat olivat olleet ongella. Paavo oli saanut ongenkoukun silmäkulmaansa. Siitä nopeasti Lappeenrantaan lääkäriin, joka onnistui pelastamaan silmän. Jatkosota osoitti, että tähän mieheen eivät osu onnettomuudet, tapaturmat, eivätkä edes sotimisen sirpaleet. Sitä jaksoivat sisar Liisa ja muut sukulaiset myöhempinä vuosikymmeninä jatkuvasti ihmetellä. Harva etulinjan joukkueenjohtaja selvisi sodasta ilman naarmuakaan.

Pieni episodi 1920-luvulta samasta kaupungista hieman jo sipaisee sotaväen asioita. Kolin pojat matkustivat ilman vanhempiaan linja-autolla Oulusta Taipalsaarelle vanhemman serkkutytön saattamina. Sukulaiset olivat vastassa Lappeenrannassa. Kadulla kävellessään he yhtäkkiä havaitsivat pikku Paavon kadonneen. Poikaa etsittiin hätääntyneinä. Hän löytyi kaupungin varuskunnan portilta. Paavo oli kuullut hevosten kavioiden kopinaa naapurikadulta. Siellä ratsastivat Uudenmaan rakuunat punaisine housuineen. Nämä housut olivat karkulaista erityisesti kiinnostaneet. Paavo oli lähtenyt kipittämään Lappeenrannan nupukivisiä katuja pitkin ratsuväen perässä aina varuskunnan portille saakka. Pitemmälle ei onneksi päästetty.

Paavossa oli eräs luonteenpiirre, joka alkoi puhjeta pintaan teini-iässä. Heti koulun päätyttyä koko perhe muutti kesäpaikkaan Lapinlahden Pajujärvelle. Isä oli kesälomansa ajan siellä, äiti ja lapset koko kesän. Ensimmäisiä piirteitä oman tien kulkemisesta putkahti esiin Paavon ollessa lukiossa. Hän ei suostunutkaan enää lähtemään pakkotyöhön muun perheen kanssa. Hän intti tukkitöihin. Isä nosti asiasta kovan rähinän, mutta Paavo piti päänsä. Hän lähti Iijoen varteen tukkitöihin koko kesäksi. Poika oli tyytyväinen työhönsä ja erityisesti tilipussiinsa. Ensimmäinen pyrähdys pesästä ulos, ja siivet kantoivatkin jo loistavasti.

Paavon karakterissä alkoi näkyä myös sellaisia sähköiskuja, joista aikamies Paavon läheiset hänet myöhemmin hyvin tunnistivat.

Paavo matkusti välirauhan aikana sotaväestä Ouluun hakemaan ylioppilaslakia, joka hänen ikäluokalleen myönnettiin ilman kirjoituksia. Sitä juhliittiin täysin panoksin. Sota-ajan tulevaisuunnitelmathan olivat mitattavissa varsin lyhyissä pätkissä. Paavo oli saanut isältään lainaksi neliskanttisen Fordin, joka oli ollut jo pitkään poissa käytöstä. Autoja ei siihen aikaan joka kodista löytynyt, joten Paavo sai kuljetella leidejä juhliin ja takaisin. Alkoholi oli reippaasti mukana noissa ajeluissa, mahdollisesti hieman myös kuljettajan verenkierrossa. Siihen aikaan Merikosken yli oltiin rakentamassa patoa. Rakennustyöt olivat kesken, ja padon päällä oli vain kapea kävelysilta. Autolla ajo oli ehdottomasti kielletty. Paavo ei näitä kieltoja lähtenyt juhlapäivänä noudattamaan, vaan hurautti kanttikupeellaan huteran sillan ylitse lastinaan kirkuvia vehreitä ylioppilastyttöjä. Ilo loppui lyhyeen, kun auto rysähti sillan pieleen. Juhlat päättyivät siihen. Amerikan-sisar kertoo 60 vuotta myöhemmin:

”Isä ei vastoin luonnettaan sanonut sanakaan, vei vain auton aamulla korjaamolle. Eikä siitä enää ikinä puhuttu. Kyllä olisi ollut kauheaa, jos ne olisivat pudonneet sinne koskeen. Kyllä tällaiset alkoivat olla tyypillisiä Paten tempauksia.”

Paavo oli menevä mies, joka halusi juosta ja hiihtää muita nopeammin. Heti ajokortin hankittuaan – hieman sitä ennenkin – hän halusi päästä tuon koneen hallitsijaksi.

Paavo oli eräänä vappuna ystäviensä kanssa isän autolla ajelemassa. Pienessä hupelissa kaverit yrittivät olla reteen vitsikkäitä ja peittivät kuskin näköalan autossa kokonaan. Auto paiskautui päin Oulun sähkölaitoksen aita. Akseli katkesi. Voi hyvin kuvitella, millainen ilme pojalla oli, kun hän yritti kertoa asiaa tiukalle isälleen.

1930-luvulla suomen ja ruotsin kielen valtataistelua käytiin myös Oulussa. AKS korosti suomen kielen asemaa. Sen lehti *Suomen Heimo* ei jättänyt ketään puolueettomaksi kieliasiaissa. Suomalaisuusaate oli läpäisevänä ideologiana nimenomaan Kolin veljesten koulussa Oulun lyseossa. Koulun vanhempainneuvosto katsoi vuonna 1928, että joko englantia tai saksaa pitäisi oppia koulussa kunnolla. Tämä painotuksen muutos pitäisi tapahtua ruotsin kielen kustannuksella, sillä ruotsi oli vanhempien mielestä menettämässä merkitystään julkisessa elämässä.

Paavo Kolin luokkatovereitten jengi halusi toteuttaa koulunsa henkeviä kieli-aatteita poikia paremmin kiehtoavalla metodilla. He kävivät iltamyöhällä tervaa ruotsinkieliset kilvet tervakaupungin katujen varsilla. Kaiken lisäksi töhrimisaine ei ollut lainkaan oikeata tervaa, vaan sellaista venäläistä ikkunakittiä, joka ei lähtenytkään helpolla irti. Jengi töhri sekä katukilpiä että myös lääkäreiden, asianajajien ja muita ammattikilpiä. Kerran pojat kuitenkin paljastuivat, ja poliisi kävi heidän kotonaan pienellä kyselyllä. Niinpä Kolin Paavo, Liimataisen Arvo ja muut pojat saivat rangaistuksenaan puhdistaa töhrintänsä. Se ei ollutkaan kovin helppoa, mikä hampaita kiristellen lisäsi vain sosiaalista etäisyyttä ruotsinkielisiä kohtaan.

Ruotsin kielen vastenmielisyyttä esiintyi vielä sodan jälkeenkin ja monia ammattikilpiä tervattiin. Arvo Liimatainen kertoo, miten hän kävi tervausjengille kertomassa, miten eräs lääkäri oli ollut sodassa niin mukava mies, joten hänen kilpeänsä ei sovi töhriä. Ja pyyntöä noudatettiin.

Vuosikymmeniä myöhemmin sukulaiset kertoivat, että suvun kaukaisemmissa siivissä on pyörinyt legenda Paavosta, joka elämänsä jossakin vaiheessa olisi joutunut rattijuopumuksesta kuokkimaan Seutulan lentokentälle, sen ajan rangaistustavan mukaan. Kukaan lähempi omainen ei ole kuitenkaan kuullutkaan tuollaisesta rangaistuksesta. Jospa aiemmin mainittu Merikosken siltaan tömähtäminen olikin tämän huhun alkuperä? Myöhemmin tulemme törmäämään moniin muihinkin urbaanihuuihin Paavon ympärillä. Yhteiskunnan korkeilla kunnianosoituksilla korotetun ja värikkään persoonan pienetkin sivuliikkeet kasvavat vuosien saatossa uskomattomiin mittoihin. Paavostakin on tehty pultsari, rintamakarkuri, kommunisti, juoppo, Stalinin epäsuositettu, Kekkonen vihamies jne. Ne ovat paisuneet vuosikymmenien aikana. Kun niitä ryhdyn nitistelemään tässä kirjassa, tunnen olevani hitusen ilonpilaa. Niin muhevia juttuja olisi kevyttä siementää eteenpäin sukupolvesta toiseen.

Jouni muistelee isänsä olleen ”menneen ajan patriarkka, konservatiivi”. Toisaalta taas livari Koli oli politiikassaan julkisesti liberaali. Hänellä oli jopa tavoitteena kansanedustajaksi kipuaminen. Paavon ja isän välillä kimmoili jatkuvasti pientä

jännitettä. Sukulaiset kertovat isä-Iivarin päivitelleen poikiensa elämää: *”Ei heistä taida tulla mitään”*. Lukionsa keskeyttäneen isän mieltä ilmi selvästi kaiversi poikien nihkeä koulumenestys. Se ei ennustanut hyvää. Sen ajan maalaistavan mukaan myös Kolin lapset teitittelivät vanhempiaan. Jatkosodan aikana veljekset olivat kerran saaneet lomaa samaan aikaan ja saapuivat kunniamerkkeineen kotiin. Se pehmensi ankaraa isää sen verran, että hän ehdotti pojilleen sinunkauppoja.

Jos oikein haluaa heittäytyä sieluistamaan Paavo Kolin lapsuutta hänen myöhempää elämäänsä vasten, mieli tekee tehdä johtopäätös, että Paavo sai isältään rohkeuden vastustaa vallassa olevia normeja. Olihan Iivari muun muassa suuttunut Viipurin Maanviljelyslukion seitsemännän luokan oppilaana johonkin opettajaansa ja eronnut koulusta. Isällä oli myös tapana esittää äärivoimaista kritiikkiä silloin kun hän vain näki sen tarpeelliseksi. Jouni kertoo myöhemmin: *”Minä kyllä epäilen, että Pate joutui sieltä isän puolelta saamaan sellaisia piirteitä, mitä hän ei itsessään halunnut ollenkaan näkevänsä. Isä oli kovakätinen tarvittaessa.”*

Paavo ei ole jättänyt jälkipolville montaakaan riviä omasta lapsuudestaan. Asia on vain silloin tällöin vilahdellut hänen epävirallisissa puheenvuoroissaan. Luennoillaan hän puhui mieluummin omien lastensa kasvatustapaista kuin omasta lapsuudestaan tai nuoruudestaan. Paavo kävi kirjeenvaihtoa Amerikan vuosinaan Kalevi Heinilän kanssa. Heinilä, myöhemmin Jyväskylän yliopiston rehtori, oli Paavon opiskelutoveri Helsingin yliopistossa ja myös boksikaveri Bulevardi 5:n vuokra-asunnossa. Sana-rikkautta pursuavissa kirjeissään Paavo kuvailee yhdellä 54 sanan virkkeellä omia ahdistavia, mutta myös vapautuneita alkutunnelmiaan vieraassa maassa vuonna 1949. Siinä hän viittaa oman lapsuutensa kovaan kuriin:

”Amerikka on terapiaa suomalaisen elämänvakavuuden ja kohtuullista kovemman elämäntaistelun väsyttämälle sielulle. Nuoruuteeni sairaalloinen kasvatusjärjestelmä, vapaan nuoruuden varsinainen puuttuminen ja sen aikaansaama kompleksien järkyttävä taustamusiikki, background, sotavuosien piinallinen tyhjänpäiväisyys, ja opiskelun raunioittavan kiivas rytmi, joka ilmensi sielullista vapautuspyrkimystä aivokuumeen kiduttavasta maailmasta, nuo kolme pääkanavaa olivat vuodattaa tyhjiin elämännektarin – hermovoiman, olivat raastaa rikki sosiaalisen minäni ja mielenrauhan, rakentaa rauhattoman kulkurin ja tuhota maailman ihanteet ja stimulaation mahdollisuuden... Luulen matkani olevan todellisen suursiivouksen – rottingit heiluvat ja sisäisen minäni tunkkainen pölypilvistä leijuu amerikkalaisen tuulen vireisiin pyörteisiin. Omituista sisäistä onnea on asustanut sisuskuntaani, luulen ensimmäisen kerran elämässäni olevani rauhallinen, onnellinen ja tyytyväinen...” (alleviivaus tekijän).

Ehkä äidiltään Paavo oli saanut perinnökseen positiivisen maailmankatsomuksen, Voi olla, että äidin tausta savolaisessa lestadiolaisympäristössä oli istuttanut häneen sellaisen kristillisen perusvireen, joka ilmeni käytännön elämässä myönteisenä eteenpäin katsomisena. Äiti kulki raamattuseuroissa, muttei ollut varsinaisesti lestadiolainen. Karjalais-, savolais-, oululaisen keskiluokkaisen perheen poika Paavo alkoi sodan päätyttyä vakavasti seurustella Ilse Laitisen kanssa. Ilse oli Vaasan ruotsinkielisestä ylemmästä sosiaaliluokasta peräisin oleva, iältään viisi vuotta nuorempi Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan opiskelija. Ilse muistaa pelottavan ensiviisiitin Kolien kesäpaikkaan Lapinlahdelle:

”Eeva-äiti katseli minua kuin vierasta sikaa. Minä olin kaupunkilaistytty ja maalattu. Äiti tykkäs varmaan, että mä olin harakka. Ja sitä mä varmaan olinkin. Ei tuleva anoppi mitenkään vihamielinen ollut, muttei nyt niin ystävällinenkään.”

Kolit asuivat Oulussa Uusikatu 58:ssa vuodesta 1927 aina vuoteen -44 saakka, jolloin venäläisten räjähdyspommi osui siihen ja repi omakotitalon hajalle. He onnistuivat saamaan uuden asunnon parin korttelin päässä Isokadulta. Sieltä vanhemmat muuttivat vielä niin sanotun Palotontin kulmaan ja sieltä omaan osakkeeseensa Koskikeskukseen.

Kolin perhe Kolin huipulla lomamatkallaan 1930. Muita korkeammalle halunneen Paavon edessä serkkutyttö Sylvi Korhonen.

Kolin perhe asui Leinon talossa Uusikadun ja Nummikadun kulmauksessa. Tuossa kadun kulmassa oli pikku-Liisa uskaltanut haukkua koulumatkallaan erästä viisi vuotta vanhempaa Kaarlo-nimistä koulupoikaa ”Kilu-Kalleksi”. Tästä Kalle Keräsestä tuli aikanaan Liisa Kolin aviomies. Kolit asuivat talossaan vuokralla. Perheen lasten tehtäviin kuului syksyisin nakella talon kellarin ikkunoista sisään koivuhalkoja, kilpukoita. Talon kulmassa sijaitsi kauppa, josta Kolin lapset ostivat karamelleja. Naapurissa Nummikadun puoleisessa matalassa talossa asui Kolien hyvä tuttava räätäli Polvinen. Pihapiirissä sijaitsi myös yleinen sauna, jossa rivakat naiset toimivat pesijöinä. Korttelin sisäpihalla oli kahden neiti-ihmisen pitämä leipomo. Sitäkin löytyi kahta lajia, leipä- ja sokerileipomo. Nurkan takana Nummikadun puolella asui posteljoonin poika Veikko Malo, josta Jouni oli saanut hyvän ystävän.

Tuohon aikaan puu-Oulussa elettiin varsin maalaismaista elämää. Mukulaisilla kaduilla haisivat hevosen kakkarat ja pihoilta kuului kanojen kotkotusta, sikojen röhkintää ja lampaiden määintää. Myös karjatalouskonsulentti Iivari Koli oli rakentanut lampolan pihanperälle. Hän oli erikoistunut lampaiden jalostukseen. Syksyisin hän kuljetutti autolasteittain lampaita maakuntaan. Perheen äiti Eeva ei olisi halunnut muuttaa näin keskelle kaupunkia, koska hän ei voinut enää pitää laadukasta kanalaansa, joka hänellä oli Kolien asuessa esikaupungissa. Rotukanojen jalostaminen äiti oli äidin intohimo.

Paavon ja Jounin tehtäviin kuului maidon noutaminen Sonnisaaressa. Lapsia oli paljon joka talossa. Kolin lasten huveihin kuuluivat ravaaminen pitkin Hollihaan kujia ja ojia, luistelu palotontin luistinradalla ja hiihtäminen meren jäällä. Rautatien varastoalue oli vaarallisuudessaan kiehtovaa. Vanhemmiltaan salaa jopa tytötkin, Liisa muiden mukana, leikkivät tyhjiissä tavaravaunuissa. Tuonaikaiset pihajengiläiset muistavat vielä 70 vuotta myöhemmin, miten Kolin lapsille huudeltiin korvissa rytmikkäästi kolisevaa lorua: *”Holinkolit, kolinholit.”*

Varusmiehenä

Talvisota oli syttynyt marraskuun viimeisenä päivänä 1939. Oulun lyseon poikia hermostutti. Koulunkäynnistä ei tahtonut tulla mitään. Voitokkaalta kuulostanut sota kiihotti mieltä. Partiossa ja suojeluskunnassa opittu isänmaallisuus oli saamassa käytännön toteutumismuotoja. Viikko viikolta levottomuus tarttui pojasta toiseen. Opettajat yrittivät turhaan rauhoitella ylioppilaskirjoituksiin valmentautuvaa poikaluokkaa. Yhdessä he päättivät lähteä vapaaehtoisina sotaan. Ryhmä lyseon poikia teki nopeasti peruuttamattoman päätöksensä lähteä vapaaehtoisina suorittamaan asevelvollisuuttaan tarkoituksenaan päästä mahdollisimman nopeasti suksille ja sotatantereille. Paavo oli ensimmäisten joukossa ilmoittautumassa. Aina rauhallinen isovelji Jouni teki saman kaksi viikkoa myöhemmin. Isä ei vastustellut, vaikkei pitänyt kukaan koulukäynnin keskeyttämisestä. Lyseon eräät opettajat pitivät ajatusta täysin harkitsemattomana. Heitä pojat eivät kuunnelleet. Harvat vielä elossa olevat luokkatoverit eivät tänä päivänäkään kadu silloista päätöstään.

Oulun lyseon 7. luokka 1938. Paavo Koli ylärivissä kolmas oikealta. Vuotta myöhemmin melkein kaikki lähtivät vapaaehtoisina armeijaan kesken koulunkäynnin.

Kolin veljekset Jouni ja vuotta nuorempi Paavo oli sattumanvaraisesti valittu koulutettavaksi pioneereiksi. Tai ehkä ajautuminen ei ollut ihan satunnaista, sillä jossakin ylhäällä armeijan johtoportaisissa oli päätetty, että nimenomaan Oulusta rekrytoidaan paljon varusmiehiä pioneereiksi. Paavon luokaltakin moni poika ajautui tähän aselajiin. Veljekset ilmoittautuivat sotilaspiiriin ja ilmaisivat vakavan halunsa päästä rintamalle ase kädessä sotimaan. *”Ette te mihinkään rintamalle pääse, kun ette osaa ampuakaan”*, oli tyly tyrmäys. Sen sijaan heille tarjottiin mahdollisuutta lähteä vapaaehtoisina pioneerikoulutukseen Korialle. Ja sinne pojat lähtivät joulukuun lopussa 1939. Jouni oli sotakypsässä 19 vuoden iässä, mutta Paavo oli vasta 18. Hän oli siis vapaaehtoinen, siviilikarkuri, joksi kirjailija Kalle Päätalo häntä myöhemmin nimitteli. Lyseon pojat olivat samalla myös ”koulukarkureita”.

Molemmat Kolin pojat olivat koko ikänsä olleet innokkaita urheilijoita. Esimiehet ottivat myös huomioon Suojeluskuntaan ja AKS:n koulupoikasiipen kuulumiset. Niinpä alokas aika Korialla ei heille tuottanut sen suurempia ongelmia. Partiolaisina kotikaupungin Pohjan Veikoissa samoileminen, hiihtäminen, suunnistaminen ja ensiaputaitojen hankkiminen pehmensivät hyppäystä keskivarakkaan kodin turvasta talvisodan kireän ankeisiin kasarmiolosuhteisiin. Ehkeipä tiukka sotaväen kurikaan ollut veljeksille niin vierasta. Isä-Iivarin komennot kotona olivat heidät jo siihen kouluttaneet. Sen ajan lääkärintarkastuksen kortti kertoo Paavo Kolistä: ”Ruumiinrakenne vankka, lihaksisto voimakas. Paino 77 kg, pituus 180 cm. Sopiva vapaaehtoiseen palvelukseen tykistössä.”

Paavon alokasajasta ei ole jäänyt kirjallisia dokumentteja. Suulliset muisteluksetkin ovat harvassa. Onneksi maankuulu kansankuvaaja, kirjailija Kalle Päätalo osui Paavo Kolin tupakaveriksi Korialla. Kalle on romaaneissaan kuvaillut totuudenmukaisen pikkutarkasti varusmiesten elämää talvisodan aikana vuonna 1940. Turhaan eivät kirjallisuustieteilijät ole nimittäneet häntä ”mikrohistorioitsijaksi”. Varuskunnan elämä olikin sopivan pieni mikroympäristö sosiaalisine pienilmastoineen.

Metsätyömies Kalle Päätalon lähtö varusmieheksi oli hieman erilainen kuin abiturientti Paavo Kolin. Paavolla oli henkisenä tukena isovelji Jouni. Iloisia oltiin, että koulukirjoihin ei tarvinnut vähään aikaan koskea. Ennen lähtöään Taivalkosken kodistaan Kalle piilotti hankkimansa vähäiset kaunokirjansa puhtaaseen jauhosäkkiin. Ne olivat hänelle koko maailma ja erityisesti sen tulevaisuus. Kolin veljekset hyppäsivät junaan melkein kotiportilta, mutta Kalle joutui alkumatkan kulkemaan suksilla. Junamatka oli Kallelle ensimmäinen ja ihmeellinen. Junaan sattui nousemaan myös lapsuuden toveri Toivo Räisänen, josta sai hieman hengen turvaa matkalle kohti tuntemattoman sotapolun alkua. Toivo päätyi kirkkomaan sankarihautaan jo ensimmäisenä sotavuotena.

Korian koulutuskeskuksessa alokkaat saivat huomata, että heistä Suomen armeija halusi kouluttaa mahdollisimman nopeasti ammattitaitoisia sotateiden

tekijöitä, sillan rakentajia ja miinan piilottajia ja purkajia. Paavo ja Kallea erotti koulunkäynti ja kotitausta, mutta yhdistävänä piirteenä oli heidän fyysinen kuntonsa. Kalle oli niin leveäharteinen, että myöhemmin sotahommissa kaverit kehuivat: ”... *jouduttiin suurentamaan parakkien ovenläpiä...*”. Kalle oli koulupoikia valmiimpi sotahommiin fyysisen vahvuutensa, tukkijätjän tukevan pukeutumisensa ja karuihin lakanattomiin oloihin tottumisensa vuoksi. Suojeluskunnassa Kolin pojat olivat oppineet hieman sotatemppeja ja ampumaan. Tässä suhteessa Kalle oli aivan oma tapauksensa. Hän oli toivottoman likinäköinen, eikä saanut osumia hyvälläkään kiväärillä. Asiaa ihmetellelle vänrikille hän joutui vastaamaan, ettei hänen syrjäisellä kotiseudullaan ollut silmälääkäreitä, eikä hänellä rilleihin olisi ollut edes varojakaan. Eipä tainnut olla valtiollakaan, kun asialle ei mitään silloin tehty Korialla.

Ovenlävet kävivät pieniksi näille roteville pioneereille huhtikuussa 1940. Oikealla Kalle Päätalo, keskellä Lapin mies Kalle Luusua, Päätalon romaaneissa ”Kalle Luutua”.

Paavon ja Kallen tuvassa pelattiin ahkeraan korttia. Kalle ei siihen syntyin omien huonojen tukkikämppien kokemustensa vuoksi sortunut. Paavon pelihaluista ei ole tietoa. Välillä pioneerit siirrettiin telttamajoitukseen sellaiseen metsikköön, jossa sodan todellisuutta oli helpompi kuvitella. Hirtehisen jätävä oli Suomen kohtalo talvisodan pakkasöinä, mutta Korian pioneerit pitivät omaa hirtehistä henkeään yllä ilmahälytysten keskellä venkoilemalla toisilleen. Paavo muistaa vuosikymmeniä myöhemmin Kallen olleen *"hiljainen iso maalaispoika tuvan perällä"*. Vaikka Kalle oli hiljainen, niin koko ajan likinäköiset silmät ja vahvat korvat seurasivat tupakave-reitten puheita. Kalle muistelee, miten pojat olivat kehuskelleet "lemmennuijillaan". Hän itse alkoi kehittää omaa elämisen strategiaansa hankkimalla kirjeystävättäriä, joille lähetti valokuviaan. Kalle oli käynyt iltalomallaan valokuvaamossa ja tilannut sitten kuviaan tusinan verran. Kallen lämpimät ja tulosta tuottaneet kirjeet olivat osoitus, ettei edellisenä syksynä hankittu kirjoituskilpailun kolmas sija ollut mikään sattuma.

Paavo Kolin ja Kalle Päätalon sotilastiet erosivat kun Paavosta alettiin kouluttaa pioneeriupseeria. Kallesta sen sijaan muovailtiin "keittiöpossu", jonka haukuttu-na tehtävänä oli missä tahansa olosuhteissa saada loihdittua taisteleville joukoille kenttäkeittiöstä muonaa. Ihmeen pitkään on Suomen puolustusvoimat yrittänyt väistellä ilmiselvää totuutta. Alokkaissa on aina erilaisia poikia, jotka pitäisi osata sijoittaa oikeisiin, juuri heille sopiviin tehtäviin. Luonnollisesti kouluoppineisuus on yksi kriteeri, muttei ainoa. Kyllä karhun voimansa näyttäneestä Kallesta olisi ollut armeijalle enemmän hyötyä jossakin muussa tehtävässä kuin keittiömiehenä. Tietenkin tämä väärään suuntaan lähtenyt sotimisen urakehitys johtui siitä, ettei kukaan ymmärtänyt hankkia hänelle silmälasia. Myöhemmin pahasti rikki ammuttuna hän vihdoinkin onnekseen törmää sairaalassa lääkäriin, joka hankittua hänelle ensimmäiset silmälasit. Niiden läpi tiirailtua maailmaa ovat kymmenet tuhannet suomalaiset myöhemmin seurailleet.

Jouni Koli kertoo varusmiesaikaisen episodin, joka antaa viitteitä velipojan luonteesta, päättelytaidosta ja uhkarohkeudesta. Jounin ja Paavon ikäluokka oli Korian varuskunnassa valmistautumassa lähtemään talvisodan rintamalle maaliskuussa 1940. Pioneerien tarvitsemat monenlaiset tarvikkeet miinoineen, liekinheit-timineen, lapioineen ja kirveineen oli lastattu autoihin. Jännittyneet varusmiehet odottivat vain marssikäskyä, joka olisi vienyt heidät vihdoinkin näkemään vihollista silmästä silmään. Silloin ulvahti soimaan ilmahälytys. Kaikille, myös siviileille oli tullut selväksi, että puna-armeijan ilmavoimat pyrkivät kaikin mahdollisin keinoin katkaisemaan rautatiesillan, joka ylitti Kymijoen juuri Korian kohdalla. Se oli koko maan elintärkein lännen huoltotie idän sotatanttereille. Siltaa pommitettiin viisi vuotta, mutta huonolla menestyksellä. Vihollisen pommikoneet onnistuivat saamaan

aikaiseksi vain pieniä vaurioita. Kerrankin pommi putosi kiskojen ja ratapölkkyjen välistä jokeen vaurioittamatta lainkaan siltaa.

Tällä kertaa venäläiset pommittajat osuivat sillan lähellä sijaitsevaan Korian varuskuntaan niin tehokkaasti, että pihalla lähtövalmiina olleet kuorma-autot syttyivät palamaan. Samoin muutama puinen parakki oli liekeissä. Paavo Koli seisoi hämmästyneenä muiden varusmiesten kanssa osaamatta heti ryhtyä mihinkään. Esimiehiltäkään ei kuulunut käskyjä. Silloin Paavo hyppäsi palavan parakin rappusille, raivasi tiensä sisälle ja ryhtyi rajusti heittelemään aseita ja muita varusteita ulos turvaan. Muut huusivat hänelle varoituksia talon romahtamisesta, mutta Koli jatkoi. Lopulta hän naamaltaan mustana syöksyi viime tipassa ulos luhistuvasta talosta. Hänen todettiin hengittäneen hengenvaarallisia myrkkyykaasuja. *”Mikä piru sun sinne pisti menemään?”*, kylmä velimies Jouni ehti kirskauttaa. Paavo Kolin sodan ja rauhan aikaisen elämän tuntijat näkevät tässä lyhyessä Korian episodissa jotain perin tyypillistä hänen luonteelleen. Hänet oli luotu psyykkisesti pelkäämättömäksi, jota auttoi voimakas ruumiinrakenne. Henki ja ruumis muodostivat sellaisen yhdistelmän, joka kykenee murtamaan vaikeatkin esteet. Tosin lopuksi tämäkin vahvalta vaikuttanut yhdistelmä petti hänet juuri parhaimmassa miehen iässä.

Pioneeriupseerit ryhtyivät pikaisesti rakentamaan uutta autokolonnaa. Mutta ennen kuin se oli lähtövalmis, koitti Suomen kansan katkerana muistama päivä 13. maaliskuuta 1940. Talvisota oli päättynyt ja musertavan surullinen pakkorauha solmittiin Neuvostoliiton ja Suomen välillä. Kolin veljeksiltä jäi talvisota kokematta. Mutta varusmiespalvelu jatkui. Ja sodan karmeuksia Paavo ja Jouni tulivat kokemaan aivan riittämiin.

Kesäkuun alussa 1939 – siis ennen talvisodan syttymistä – oli Korialle saapunut vapaaehtoiseksi alokkaaksi tamperelainen 18-vuotias Paavo Ilmari Korhonen. Entinen Tampereen kaupungin monitoiminen järjestelypäällikkö kertoo Tampereen kodissaan sotakokemuksistaan pioneerina ja monivuotisesta yhteistyöstään Paavo Kolin kanssa yliopistokampuksen rakentamisessa 60-luvulla. Korhonen on ollut intohimoinen keräilijä koko ikänsä. Hän muun muassa lahjoitti perustamalleen Kivimuseolle 6000 kivinäytettä 64 maasta.

Hän on myös innokas valokuvaaja, myös sodan aikana. Korhosen keräilyinnostuksen eräänä todistuksena on, että hän luovutti jo sodan aikana Pioneerimuseolle hankkimansa miinojen kansainvälisen iskusytytinkokoelman. Vänrikki Korhonen oli lyhyen aikaa Kolin esimies varusmiesaikana.

Sotahistorian kannalta onneksi Korhonen ymmärsi jo sotilasuransa alusta alkaen näiden sotavuosien tapahtumien näyttäytyvän joskus myöhemmin historiallisesti niin ainutlaatuista, että hän ryhtyi kamerallaan kuvaamaan kaikkea mahdollista. Välillä filmi loppui kamerasta ratkaisevalla hetkellä, mutta Korhonen ehti räpsii yhteensä 800 kuvaa sodasta, erityisesti pioneerien toiminnasta.

Paavo Korhonen joutui Korilla lääkirintarkastukseen, jossa hänet todettiin ranskalaisen lääkärin Maurice Pignetin kehittämän indeksillä mitaten fyysiseltä kunnoltaan melko heiveröiseksi. Pignet-indeksi koostui painosta, pituudesta ja keuhkojen tilavuudesta. Lyhyet ja painavat pärjäisivät, pitkät ja laihat tuomittiin B-miehiksi. Paavo Koli sai priima-arvot. Sen sijaan 18-vuotiaan alovak Korhosen kohdalla puntari pysähtyi 60 kilon alapuolelle. Hänet määrättiin puolustusministeriön kirjuriksi. *”Hölmön ranskalaisen lääkärin pisteitys”*, murahtaa hyväkuntoinen Korhonen lähes 70 vuotta kuntoisuussynejä myöhemmin. Hän älysi kuitenkin puhua pettymyksestään komppaniansa päällikölle ja muistuttaa hiihtoharrastuksestaan suojelukunnassa. Tämä ymmärsi ja hyväksyi alokkaan pioneeriksi, mutta tie upseerikouluun katsottiin kuitenkin mahdottomaksi. Kun sota syttyi, ei kukaan enää kysellyt Pignet-arvoja. Korhonen pääsi Reservinupseerikouluun, yleni sodassa luutnantiksi pahasta haavoittumisesta huolimatta ja reservissä vielä kapteeniksikin.

Paavo Kolin tupakaveri Kalle Päätalo on kirjoissaan kertonut kallemaisen senttilleen pioneerialokkaiden elämästä Koriolla. Eipä kukaan arvannut tämän hiljaisen maalaispojan niin tiukasti tarkkailevan ympäristöään, että niistä myöhemmin syntyi pitkiä kirjallisia tarinoita. Kallen kuoleman jälkeen utelen Paavo Korhoselta, kuinka totuudenmukaisesti kirjailija todella oli kuvannut elämää Koriolla ja myöhemminkin sodan aikana. Tämä Kallen ”pentuvänrikiksi” kirjoissaan kutsuma Korhonen näkee ne vastaavan yllättävän hyvin heidän yhteisiä kokemuksiaan. Kun itse epäilen ujon metsurin mehevien naisseikkailujen todenperäisyyttä, Korhonen toteaa lakonisesti: *”Hiljaisessa vedessä ne kalat kutevat.”*

Veljekset Paavo ja Jouni Koli olivat Koriolla myös samalla 47. Reserviupseerikursilla 8.5.–6.9.1940 välisenä aikana. Oululainen professori, geologi Heikki Paarma oli myös tämän kurssin oppilas. Hän innostui myöhemmällä iällään keräämään talteen pioneerihistoriaa sotiemme ajalta. Hän kuului toimikuntaan, joka laati vuonna 2000 teoksen *Pioneeripataljoona 15, 1941–45*. Teos sisältää eri henkilöiden kirjoittamia artikkeleita pioneerien kunniakkaasta tiestä jatkosodan alusta loppuun. Niistä olen poiminut kohtia, joissa on mainintoja Paavo Kolistä.

Professori Paarma osoittautui arvokkaaksi lähteeksi pyrkiessäni erittelemään pioneerien osuutta sodassa. Samoin myös toinen haastatteleman Kolin RUK-kurssitoveri, Matti Ylöstalo. Vienen Karjalan kuumat taistelut kokenut Ylöstalo valitsi samankaltaisen uran kuin Koli. Hänestä tuli oikeustieteen professori Helsingin yliopistoon

Eräaseen yksityiskohtaan reservin kapteeni Heikki Paarma kiinnitti huomiotani. Hän esitteli kotonaan minulle valokuvaa RUK:n kurssilta. Hän vertasi siinä omaa kuvaansa Paavo Kolin kuvaan suuren oppilasjoukon keskellä. Paarman mielestä hänen omista lapsenkasvoistaan paistaa epävarmuus, mutta Paavo Koli seisoo kuin

itse varmuus lakki hänelle ominaisesti kallellaan päässä. Todellakin. Koli oli ikään kuin työntänyt ympärilleen elintilaa ja hallitsi tuota tilaa ryhdikkäästi.

Olen liittänyt tämän kurssikuvan tähän kirjaan, jotta lukijat voisivat testata löytävätkö heidän psykologiset silmänsä saman sotasankarin kuin Paarma ja minä. Olen tehnyt pienen epätieteellisen kokeen näyttämällä valokuvaa kymmenelle tultulleni, jotka tiesivät Kolin ansiot, mutta eivät tunteneet häntä ulkonäöltä. Ilman mitään etukäteistä selitystäni heistä kuusi arvasi oikein. Heidän etusormensa osuivat juuri oikean henkilön kohdalle, vaikka vaihtoehtoja oli kymmenittäin. Kurssitoverien mielestä hänen ulkoisessa olemuksessaan näkyi jo silloin sitä karismaa, mikä hänestä heijastui erityisesti 1960-luvulla aina elämänsä loppuun saakka. Toisaalta professori Ylöstalo mainitsi, että Kolin RUK-käyttäytymisen perusteella hän ei lainkaan olisi kuvitellut, että tuosta miehestä vielä kehkeytyy sellainen julkisuuden persoona, mikä hänestä tuli.

Pioneerien reserviupseerikurssi 47 Koriolla 1940. Paavo Koli lakki kallellaan seitsemäs vasemmalta kolmannessa rivissä.

RUK 47:n kurssijulkaisussa oppilas Paavo Koli on kirjoitettu teksti:

”Sotaylioppilas, joukkueen kuopus. Soti äänensä ja puhui kuukauden sen jälkeen kuiskaamalla. Niin siloinen, että varsinaisille partavanhuksille tuli ikävä edellistä vuosikymmentä. ‘Kyllä se on pojat lepo sentään nuorillekin hyvä!’”

Viimeksi mainitun kaltainen huudahdus kuuluu kaikkien RUK-kurssimatrikkeliin sääntöihin. Sen tarkoituksena oli kuvata upseerioppilaan olemusta mahdollisimman elävästi. Paavo Kolin elämänsä kohdataan useasti hänen voimakkaasti kokemansa työn ja levon välinen ristiriita. Uni oli Kolin ongelma elämänsä loppuun saakka.

Sairaskertomukset ovat joskus eläviä todistuksia nuorten miesten arkipäivistä. Sodan aikana eivät kovin pienet ruumiilliset poikkeavuudet olleet merkintöjen arvoisia. Paavo Kolin varusmiespalvelun aikainen ainokainen sairaskertomus on dokumentoitu RUK:n ajalta. Sotilassairaalan paperit kertovat Koliasta: ”Viime yönä vilusti, henkeä ahdisti. Tila poistettaessa: hoitamatta.”

Paavo Kolin varusmiespalvelu päättyi vasta 22. toukokuuta 1941, vain kuukausi ennen kuin seuraava sota syttyi. Hänen varusmiesaikansa oli siis kestänyt yhteensä vuoden ja viisi kuukautta. Reservin vänrikiksi Koli tosin ylennettiin jo puoli vuotta ennen varusmiespalvelun päättymistä eli 6.12.1940.

Vänrikki Paavo Koli oli Reservinupseerikoulussa saanut hieman oppia sotilaspoliittisissa kysymyksissä. 20-vuotias nuori mies ei sellaisista osannut vielä välittää. Nyt hänen konkreettinen tehtävänsä oli totella esimiehen käskyä harjoittaa pioneeriryhmäänsä Iin ja Kuusamon varuskunnissa. Vaikka hän olisi nämä edellä kuvatut jälkikäteen loogiset sodanjohdon taktiikat omaksunutkin, tuskin hän olisi ryhtynyt mitään toisin tekemään. Vielä vähemmän pioneerialikersantti Kalle Päätaalo, kouluja käymätön metsätyömies, oli selvillä muusta kuin siitä, että jotain vakavaa oli täällä rajan pinnassa tekeillä. Yliopistotutkinnon suorittaneet sotilaspastori Untamo Koski ja lääkintäkapteeni Paavo Parjanen upseerituvassaan uskaltautuivat pohtimaan näkyvissä olevia vaihtoehtoja. Parjasen tietovarastossa olivat lisäksi talvisodan kokemukset ja 12 vuotta Kolia pitempi elämäkokemus. He näkivät varuskunnan valmistautumistouhuissa sodan syttymisen vääjäämättömiä merkkejä. Pastori Koski oli vielä poikamies, mutta varuskunnan lääkäri Parjanen pohti huolestuneesti, pitäisikö vaimo ja Matti-poika lähettää etelään turvallisempiin maisemiin.

Muutaman viikon kuluttua löydämme nämä neljä suomalaista miestä Kolin, Päätalon, Kosken ja Parjasen erilaisine tehtävineen idän tiettömissä korvissa, keskellä sodan helvettiä.

Neuvostoliiton KGB:n arkistot sotavuosilta pysyvät salaisina. Niinpä spekulointi jatkuu siitä, mikä olisi ollut Suomen tulevaisuus, jos puna-armeija olisi onnistunut

miehittämään Suomen joko 1940 tai 1944. Viitteitä arvailujen lopputuloksesta antavat kuitenkin ne salaiset kansiot, jotka Boris Jeltsin vuonna 1991 liennytyksen ilmapiirissä suostui avaamaan. Asiakirjat todistivat siihen saakka Neuvostoliiton jyrkästi kieltämän tosiasian. Se tunnusti likvidoineensa keväällä 1940 kahden kuukauden aikana 15 000 (eräiden tietojen mukaan jopa 22 000) puolalaista upseeria ja sivistyneistön edustajaa Smolenskin lähellä Katynin metsässä. Tämä paljastus sisälsi kaksi merkittävää seikkaa. Britannia oli tiennyt koko ajan tästä joukkosurmasta ja sen tekijöistä, muttei halunnut ärsyttää omaa liittolaistaan Neuvostoliittoa. Britit jopa virallisesti valehtelivat maailmalle.

Salaiset asiakirjat toivat julki suomalaisille karmean totuuden. Stalin oli ollut niin varma voitostaan talvisodassa, että oli alun perin varannut Katynin joukkohaudat nimenomaan valtaamansa maan kansalaisille. Suomi laski talvisodan rauhan jälkeen liput puolitankoon, ihmiset itkivät kaduilla ja surivat maamme karua kohtaloa. He eivät tienneet – kuten ei maamme poliittinen ja sotilaallinen johtommeakaan, että vihollismaa kokikin pahasti epäonnistuneensa. Sen tarkoituksena oli miehittää maa ja siirtää voittonsa jälkeen 20 000 suomalaista upseeria ja suojeluskuntalaista teloitettavaksi Katyniin. Vain muutama viikko talvisodan päättymisen jälkeen tuo kohtalo siirrettiinkin puolalaisille. Näiltä vapautuneisiin majoitustiloihin venäläiset sijoittivat talvisodan suomalaiset vangit.

Rajan yli etukenossa

Sotilaille kohdistetut päiväkäskyt maailman kaikissa armeijoissa ovat olleet henkisen manipuloinnin asiantuntijoiden syvästi etukäteen analysoimia, mutta aina korkeimman päämiehen allekirjoittamia. Ne on aina tarkoitettu juuri kyseiseen tilanteeseen sopiviksi, kansakunnan ja sotilaiden hengen nostattamiseen. Harvoin jatkettiin ajatella niin pitkälle, että näiden päiväkäskyjen sanoma ja ilmaisumuodot voisivat myöhemmin olla piikkinä joidenkin kansalaisryhmien lihassa. Esimerkiksi Mannerheimin ”miekantuppipuhe” on historiassa tuottanut tekijöilleen enemmän kielteistä kuin alkuperäiseksi tarkoitettua positiivista vaikutusta. Jatkosodan alkaessa Mannerheim julkaisi päiväkäskynsä numero 1. Siinä hän sanoo sotilailleen muun muassa:

”Kutsun Teitä kanssani pyhään sotaan kansakuntamme vihollista vastaan. Sankarivainajat nousevat kesäisten kumpujen alta jälleen rinnallamme tänään, jolloin lähdemme Suomelle turvatun tulevaisuuden luodaksemme Saksan mahtavien sotavoimien rinnalla ja asetovereina vakain mielin ristiretkelle vihollistamme vastaan.”

2000-luvulla tuollainen teksti tuntuu oudon etäiseltä. Natsi-Saksan asetoveruuden korostaminen herättää vielä nytkin kansainvälisesti oudoksuntaa. Monet 1940-luvun termit ja sanonnat ovat nykysuomalaisille vieraita. Mannerheimin tekstissä on kuitenkin yksi termi häkellyttävän ajankohtainen: ”*pyhä sota*”. Länsimaista kulttuuria vastustavat ja kaikkein raaimpia tuhoamisen menetelmiä käyttävät islamistiset terroristit käyttävät nykyään samaa termiä kuin Suomen sotavoimien päällikkö perustellessaan jatkosodan alkua.

Missä maapallolla on sota? Ihmiskunnan vuosisataisilla kokemuksilla voidaan antaa sarkastinen vastaus: Sota on siellä, missä on raja. Niinpä Suomen ja Neuvostoliiton 1500 kilometrin pituinen yhteinen maaraja tuntui ulkopoliittisen konfliktin puhjetessa pelottavan pitkältä. Vihollisella oli mahdollisuus valita liian monia paikkoja tuli aseensa kanssa rajan yli.

Kun olen haastatellut Vianan Karjalan taistelujen sotaveteraaneja, heiltä ovat täysin kadonneet mielestä sodan monet traagisetkin yksityiskohdat. Usean vuorokauden yhtämittaisista taistelukosketuksista väsyneiden miesten havainto- ja

muistamiskyky sumenee. On kuitenkin yksi hetki, jonka melkein kaikki muistavat tarkasti. Muistavat jopa omat henkilökohtaiset tunnelmansa ja sielun värähdykset. Se on kesäkuun viimeisen ja heinäkuun ensimmäisen päivän välinen yö vuonna 1941. Tykistön miehet kertovat, miten rajan pinnassa Raatteen tiellä Raatevaaran kupeessa tykit oli käännetty kohti itää, ja miehet olivat kaivaneet hermostuneina itselleen pienet poterot. Tykkien maalialueet vihollisen puolella oli määrätty kullekin patterille. Miehillä toistettiin vielä kerran kaikki se, mitä piti tehdä H-hetken koittaessa. Ilmapiiri oli jännittynyt. Päälystökkin hermoili. Esimiehet aprikoivat, miten sotaa kokemattomat nuoret miehet osaavat toimia toden hetkellä. Tämä oli hieman erilainen kovapanosammunta kuin aikaisemmat koti-Suomessa.

Upseerien tarkistettut kellot osoittivat aikaa 02.28. Silloin jyrähti ensimmäinen kranaattien tulinen parvi vihollisen niskaan. Kohta kaikki tykit sylkivät rautaa rajan yli. Nelivuotinen raskas jatkosota oli alkanut. Tykkimiehet kertovat vielä vuosikymmenten jälkeenkin, miten silloin polvilumpiot sulivat hyytelöksi. Tunnin tulivalmistelun jälkeen aloitti Siilasvuon kolmas armeijakunta pitkän ja tuhoisan taipaleensa kohti itää. Jalkaväen rinnalla pauhasivat saksalaisten panssarivaunujen pakoputket. Onneksi suomalaiset ja saksalaiset sotilaat aina kenraaleitaan myöten eivät silloin vielä tienneet, että myöhemmin tätä sotaretkä kohti Muurmannin rataa nimitettäisiin ”turhaksi”. Katkeroituneimmat jopa sihahtivat: ”sotilaiden hyödytöntä tappamista”. Historian tutkijat kutsuvat edellistäkin, vuosien 1921–22 suomalaisten vapaaehtoisten sotaretkä samoilla sanoilla. Joillakin suomalaisella sotilaalla saattoi olla mielessään tuo Itä-Karjalan kansannousun nolo lopputulos.

Saksalaisilla oli hyökkäykseen omat suurvaltapoliittiset motiivinsa. Kirjailija-, toimittaja- ja yliopistomiehet Suomen päämajan propagandaosastolla löysivät mielikuvatuotteekseen juuri tuon kahdenkymmenen vuoden takaisen kiistattoman sotilaallisen tappion. Revanssihenki Marskin Miekantuppi-päiväkäskyineen ja Suur-Suomi ideologioineen oli se henkinen koodi, josta oletettiin pursuavan tarpeeksi vimmaista vihaisuutta valloittamaan takaisin suomalaisten ja suomensukuisten kansojen ikiaikaisia asuinalueita. Eipä ole ihme, että useimmat upseerit yllättyivät, kun Vuonnisen ja Uhtuan kylillä Vienassa heitä vastassa ei välttämättä ollutkaan neuvostosotilaita pakoilevia heimoveljiä. He näkivät vain pelokkaita vaiteliaita naisia, lapsia ja vanhuksia.

Onneksi sotilaitamme eivät nyt olleet vastaanottamassa Suomesta vuonna 1918 paenneet punaupseerit Toivo Antikaisen johdolla. Suomalaista sotilasta vastaan toinen suomalainen. Lopputulos on tässä konfliktissa aina arvoitus, kuitenkin aina julma. Maamme rajojen sisäpuolella juuri käyty sisällissota oli sen osoittanut. Vuonna 1922 komentaja Antikainen oli kantanut kauluslaatoissaan kolmea neliötä, pataljoonankomentajan eli kapteenin arvoa. Hän oli silloin kiistaton suomalaisten voittaja,

joka palkittiin Neuvostoliiton kunniamerkeillä ja SKP:n keskuskomitean jäsenyydellä. Tätä Suomen historiankirjat 1930-luvulla eivät suostuneet myöntämään.

Siilasvuon joukot eivät aavistaneet, että tuo suomalaisen sotilaskunnian häpäisijä oli taas komennettu vastaanottamaan entisen kotimaansa taistelijoita. Antikaiselle oli rakennettu Kiestingin kauppalaan komea talo, Antikaisen Palatsi. Hän ehti kuitenkin saada surmansa lento-onnettomuudessa Arkangelissa kolme kuukautta sodan alkamisesta. Mutta nyt ei puna-armeija enää tarvinnutkaan välttämättä avukseen Suomesta paenneiden punakaartilaisten nopeita hiihtokomppanioita, kuten kaksikymmentä vuotta aikaisemmin. Neuvostoliitto oli oppinut talvisodan massiivisista erehdyksistään. Valitettavasti Suomen ja Saksan parhaimmatkaan tiedustelupalvelut eivät tätä vielä olleet saaneet selville.

Hieman pohjoisempaan Kuusamossa pioneeri Paavo Koli, muonittaja Kalle Päätaalo, tykkimies Vilho Pihlman, lääkäri Paavo Parjanen ja sotilaspastori Untamo Koski valmistautuivat oman sotansa ensi askeliin suuren hiljaisuuden vallitessa. Kolmevuotias Matti Parjanen nukkui Kuusamon kirkonkylän vuokrahuoneessa lapsen autuasta unta tietämättä mitään siitä, mitä muutaman kilometrin päässä tapahtui.

Suomalaiset joukot oli sodan alkamista odottaessa sijoitettu niin, että ryhmä F, päällikkönä eversti Uno Fagnäs, oli odottamassa hyökkäyskäsä Suomussalmella. Sen tehtävänä oli edetä Kalevalan laulumaille Vuokkiniemeen ja Vuonniseen ja edelleen kohti Uhtuaa. Everstiluutnantti Jussi Turtolan ryhmä J sijaitsi Kuusamossa. Sen piti ylittää raja päävoimillaan Kiimasjärvi – Pistojärvi suunnassa ja edetä ensiksi Pistojärvelle ja Tuhkalaan. Ryhmän J-kirjain syntyi Jussista, Turtolan etunimestä. F ja T kirjoitettuina olisivat voineet taistelujen melskeessä sekoittua hengenvaarallisesti toisiinsa. Siilasvuoto lähetti viisi päivää ennen hyökkäystä käskynsä Fagnäsillem ja Turtolalle. H-hetkeksi määrättiin heinäkuun ensimmäinen päivä 1941 kello 02.30. Tuo on jäänyt suomalaisten sotilaiden mentaalihistoriaan mystiseksi kellonajaksi. Rajan yli harpatessaan he vielä uskoivat palaavansa samoja reittejä takaisin vain muutamien viikkojen tai kuukausien kuluttua. Eräät palasivat vasta neljän vuoden kuluttua, toiset eivät koskaan.

Talvisodan aikana Kuusamon alueella oli ollut rauhallista. Syynä olivat rajantakaiset tietämättä taipaleet ja suurten järvien välillä kuohuva Sohjananjoki, joka oli sotajoukkojen työläästi ylitettävä. Eivät edes heimosotien aikana 20 vuotta aikaisemmin sotilaat kulkeneet tätä reittiä. Sotahistorioitsijat muistavat usein mainita, miten talvisodassa ei osattu käyttää hyväksi pioneerien taitoja. Heidän roolinsa oli aliarvostettu. Kun nyt Suomen itäraja oli ylitetty, ponnahti pioneerien arvostus jo muutaman ensimmäisen päivän aikana monta askelmaa ylöspäin armeijan sisäisessä hierarkiassa. Oululaiset Kolin suojeluskuntaveljekset Jouni ja Paavo huomasivat, ettei heitä ollutkaan heitetty kauas etelään Korialle kakkosluokan varusmiehiksi.

Halveksittu lapio ja kirves osoittautuivat nyt hyödyllisemmiksi kuin kivääri ja käsikranaatti.

Armeijakunnan esikunta havaitsi heti oikeaksi tiedusteluretkien vasta viime päivinä antaman informaation. Kunnan teitä ei löytynyt, tai jos oli, ne olivat kuivalla keskikesälläkin upottavan heikossa kunnossa. Kaiken lisäksi edessä olevat Sohjananjoki ja suuri Tuoppajärvi tulivat muodostumaan suomalaisten pioneerien tulikasteiksi. Moskovan rauhassa talvisodan jälkeen rajaa oli näillä kohdin siirretty länteen päin suurella kynällä. Sallan kohdalla Suomi-neidon lapaluut ilmeisesti töröttivät liian lähellä Muurmannin rajaa. Siksi Neuvostoliitto halusi rauhanehdoissa koko pitäjän haltuunsa. Ihan näin ei rajaviivoja piirretty, mutta Sallan itärajaa jouduttiin siirtämään 70 kilometriä lännemmäksi. Kuusamokin oli menettänyt aluettaan muutaman kymmenen kilometriä.

Kun majuri Tuovi Mäkeläisen johtaman tykistön miehet raskaine kalustoineen siirtyivät rajan yli, oli yhdeksän päivää aikaisemmin vihollisen maaperälle astunut jalkaväki edennyt jo yli 40 kilometriä itään. Moni sotilas oli harjoitusten perusteella saanut käsityksen, että rajaviivan yli harppaaminen sytyttää vihollisen tuliräiskeen. Näin ei käynyt. Selityksiä on monia. Eräs on, että venäläiset eivät kuvitelleet suomalaisten hyökkäävän tällaisella voimalla juuri näillä kohdin rajaseutua, koska siellä ei ollut kelvollisia teitä. Tämä asia selvisi suomalaisillekin vasta liian myöhään. Toisaalta vihollinenkaan ei ollut ehtinyt miinoittaa teitä, räjäyttää siltoja, polttaa taloja. Ja asukkaatkin olivat vielä evakuoimatta.

Saksalaisten tehtävä oli heti sodan alussa ja vähän sitä ennenkin tehdä kaikki ilmakuvaukset Pohjois-Vienassa. Rovaniemeä tukikohtanaan pitänyt saksalainen kaukotiedustelulavue teki viikko ennen sodan syttymistä juhannuksena 1941 kuvausmatkat Louhen–Kiestingin suunnalle. Yksittäiset kuvaukset liitettiin pitkäksi koonnokseksi saksalaisten tukikohdassa. Ne toimitettiin välittömästi Siilasvuon armeijakunnan esikuntaan. Siellä paljastui karu totuus. Niitä teitä, joita esikunnat olivat suunnitelleet käyttävänsä, ei ilmakuvista löytynytkään. Suomen puolelle jääneet karjalaiset laukkuryssät olisivat olleet tässä asiassa pätevämpiä tiedonlähteitä kuin armeijan tehokeinot.

Toinen syy oli, että Turtolan J-joukot olivat valinneet taktiikakseen edetä mahdollisimman äänettömästi. Tuskin tänä päivänä pioneerit pystyisivät tekemään umpikorpeen teitä ja siltoja jyskekoneillaan äänettömästi. Mutta tuohon aikaan Pioneeripataljoona 15:lla ei ollut vaikeuksia pysyä hiljaa, sillä lapio ja kirves olivat yleisimmät työvälineet. Lukiolaisväenriket Jouni ja Paavo Koli ilman sen suurempia rakennustekniikan oppeja joutuivat usein miettimään sotansa ensimmäisinä viikkoina, miten säilyttää miestensä keskuudessa arvovaltansa. Varusmiehenä saadut opit eivät aina olleet niin helposti sovellettavia uusissa olosuhteissa. Jokaiseen joukkueeseen oli kuitenkin ajautunut kirvesmiehen taitoja omaavia, joten tieurien

Suomalaisten hyökkäyksen ensimmäisiä uhreja. Siteillä paikatus vihollissotilaan elämä päättyi kädet ristissä.

Saksalainen kenraalievcersti von Falkenhorst (keskellä) ja kenraalimajuri Siilasvuo (oik.) suomalaisten joukkoja tarkastamassa Kuusamossa 1941.

raivaukset onnistuivat jotenkuten. Pioneerien joutuessa konepistoolein jalkaväen miehiksi tarvitsivat Kolin veljekset käyttöönsä kaikki urheilulihaksensa. Jouni oli Pioneeripataljoona 34 kolmannen komppanian neljännen joukkueen johtajana hyökkäämässä samaan suuntaan.

Kolmaskin selitys löytyy. Puna-armeijan johto odotteli taitavasti, että tsuhniksi pilkkaamiensa suomalaisten puhdassieluiset sotajoukot kuluttavat itsensä loppuun jo heti sodan ensi viikkoina tietömissä risukoissa edetessään. Vihollinen kyttäsi saalistaan hyvin linnoitetulla Sohjanan jokilinjalla.

Kuusamossa kenraalimajuri Siilasvuota oli käynyt tapaamassa korkea aatelisupseeri, kenraalieversti Nicolaus von Falkenhorst, aseveljellisestä suurvallasta. Tämä kertoi ihmetellen, miten kovan vastarinnan he olivat saaneet vastaansa Sallassa ja Petsamossa jo heti ensimmäisen sotaviikon aikana. Itsevarmojen saksalaisten tappiot olivatkin olleet jopa 50 prosenttia. Siksi hän toivoi, että kollega Siilasvuo työntäisi suomalaiset joukkonsa todella nopeasti Muurmannin radalle. Sinne oli Kuusamon kohdalta hankalaa vihollismaastoa vajaa 200 kilometriä. Salamasodallaan koko Euroopan säikäyttäneen Saksan armeijan esikunta oli laskenut, että nyt Muurmannin radan saavuttaminen rohkeiden suomalaisten metsäsotilaiden avustamana veisi jopa kaksi viikkoa! Saksa ei koskaan päässyt haaveittensa rautatietä murskaamaan. Suomalainen sodanjohtaja Mannerheim omine taktisine kokemuksineen ja presidentti Rytiltä saatuine poliittisine neuvoineen seisoj jäykkänä saksalaisten sotakoneiden tukkona. Ilmeisesti Marskin jostakin omasta historiastaan imuroima epäily Saksan vallan paisumisesta pelasti taas maamme itsenäisen tulevaisuuden. Myös Rytin päiväkirjat paljastavat hänen epäilleen jo hyökkäysvaiheen aikana Saksan kykyä voittaa tämä suursota.

Majuri Mäkeläisen Linnoituspatteriston sotilaat raahasivat ranskalaisia kankeita muinaistykkejä kohti itää Pistojoen maastoissa vasta muutama kymmenen kilometriä Suomen rajasta tietämättä, että von Falkenhorst toivoi heidän jo tähtäilevän Muurmannin ratakiskoja. Tykkimiehet pitivät rajan ylityksen jälkeen ensimmäisen marssitauon Pistojoesta paisuneen suvannon rannalla. He huomasivat suvannon keskellä uivan koiran. Patterin päällikkö määräsi koiran ammuttavaksi heti kun se nousee rannalle. Miehiä vähän säälisti, eiväthän he olleet vielä tottuneet ampumaan ihmisiä kuin koiria. Upseeri oli kuitenkin oikeassa. Viestikoiran kaulapannasta löytyi venäjänkielinen viesti, joka nyt joutui puna-armeijan vihollisen käsiin. Vielä neitseellisen tuoreet sotilaat ihmettelivät sodan kummallisuuksia.

Kolin mottimiehet

Paavo Kolin sotilasuran tuskaisimmat, mutta myös jälkipolvien silmin sankarillisimmat tapahtumat sijoittuvat heti jatkosodan alkukuukausiin. Siksi tässäkin kirjassa keskitytään sotilastapahtumiin Vienan Karjalassa vuonna 1941–42. Lukijalle voisi jäädä vinoutunut kuva siitä, että pioneeriupseeri Koli olisi yksin taistellut jonkinlaista omaa tehokasta sotaansa raakaa vihollista vastaan. Haluan sijoittaa Kolin jonkinlaiseen *vertailuryhmään*. Tämä käsite on professori Kolin suosimia termejä hänen sosiologian luennoillaan 1960-luvulla. Olen valinnut vertailuryhmään neljä Vienan taistelijaa. Niistä kolme on minulle läheisiä ihmisiä. Heidän lisäksi mukana on ystäväni isä, ainoa joka kohtasi sankarivainajan kohtalon näillä Vienan mailla. Neljästä sankarista ei yksikään ole enää elossa. Sitkein heistä kuoli vuonna 2006, 91-vuotiaana sotainvalidina.

Nämä Kiestingin ”mottimiehet” ovat rovasti, oppikoulun rehtori, sotilaspastori Untamo Koski, kirjailija, professori, huoltoaliupseeri Kalle Päätaalo, lääkintöneuvos, lääkintämajuri Paavo Parjanen ja tykistökomentaja, everstiluutnantti Tuovi Tobias Mäkeläinen. Kerron tässä, miten he yksilöinä ovat kietoutuneet sekä Paavo Kolin sotaan että minun elämään. Vaikka Koli osoittautui sodassa tehokkaaksi yksittäistaistelijaksi, niin hän myöhemmin muisti aina korostaa sosiaalipsykologisesti ryhmän merkitystä, niin sodassa kuin rauhassa.

Sotilaspappi Untamo Koski

Laitilassa vuonna 1915 syntynyt, 85-vuotias rovasti Untamo Koski kertoi minulle vuonna 2000 Tampereen Kaupin metsän reunassa, sotainvalidien hoitokodissa pappien ristiriitaisesta roolista sodassa ja erityisesti Kiestingin rämeillä. Hän oli valmistunut juuri ennen talvisotaa papiksi ja määrätty virkatehtäviin Lemille, Lappeenrannan kupeeseen, Etelä-Karjalaan. Voin vain ihmetellä vaikeasti päähän haavoittuneen uskonnonopettajani terävän hiottua muistia, kun hän muistelee sirpaleiden repimällä äänellään kohtaamisistaan Parjasen suvun kanssa. Hänen invalidin artikulointiinsa totuimme jo Tampereen lyseon aikoina 1950-luvulla. Me kaikki oppilaat tiesimme hänen haavoittuneen vakavasti sodassa.

24-vuotias ”Unski”, joksi Tampereen lyseon oppilaat häntä kutsuivat, joutui lääninrovastin komentamana iäkkään 75-vuotiaan rovasti Karttusen apulaiseksi Lemille. Hän tarttui nuoruuden innolla papin apulaisen moniin tehtäviin samaan aikaan kun paikkakunnalla kaivettiin kuiviin mäntyharjuihin kilometreittäin juoksuhautoja. Eräänä kauniina kesäpäivänä vuonna 1939 hänen virkatehtävänsä heittivät hänet lemiläisen talonpojan pihalle juhlistamaan perhejuhlia. Mukaan juhliin oli otettu myös nuoren Parjasen pariskunnan yksivuotias poika Matti Tapani. Pappiselämää vasta harjoitteleva naimaton nuori mies kaappasi lapsen syliinsä. Iäkäs rovasti kertoo Veljeskodissa 62-vuotiaalle haastattelijalleen unskimaisen vinosti hirtahtaan: *”Se oli ensimmäinen kerta, kun me tavattiin”*. Toinen kerta tulikin jo vuosi myöhemmin, 500 kilometriä pohjoisempana.

Tällaisten seesteisten rauhan päivien aika päättyi muutaman kuukauden kuluttua. Talvisota syttyi. Untamo Koski sai jatkaa rovastin avustamista Lemillä. Nuori mies joutui tällöin ensimmäisen kerran kokemaan, mitä on olla pappi ihmisen suurimman tuskan hetkenä, kun viesti lähimmäisen kaatumisesta sodassa saapui pieneen pienviljelijän torppaan. Viestinviejänä oli usein juuri seurakunnan pappi. Hänen liikkumisensa kylällä oli ihmisten tuskaisen tarkkailun alla. Lemiläisen pikkutilallisen Taavetti Parjasen, isoisäni veljen, neljästä pojasta kaksi oli kaatunut, vaikka Suomen kahta sotaa oli käyty vasta vajaa puoli vuotta. Pastori Koski muistaa sen lohduttoman surun, mikä kaatuneiden nuorukaisten kodeissa vallitsi. Taavetti oli ehtinyt antaa kivisellä rihvelitaululla luku- ja kirjoitustaidon pojilleen. Tuota samaa yli sata vuotta vanhaa, pientä syliin sopivaa taulua säilytän tänä päivänä sukumuistona modernin rihvelitaulun, sylimikroni vieressä.

Talvisota päättyi. Mutta yhteiskunnan raadollisia pelisääntöjä ymmärtäneet ihmiset osasivat odottaa pahinta. Suomi valmistautui uuteen sotaan. Sodan pilvet lähestyivät vääjäämättömästi Euroopan mantereelta kohti maataamme. Untamo Koskea eivät enää komentaneet lääninrovastit, vaan oikeat sotaupseerit. Hänet oli määrätty alokkaaksi pioneerien linnoitustöihin Kuusamoon. Unski muistaa tarkasti, miten hän välirauhan aikaan myöhäiskesällä 1940 oli lähdössä lomalle. Kuusamon linja-autoasemalla samaan autoon oli nousemassa nuori rouva sylissään parivuotias poika. Häntä valistettiin kyseessä olevan tohtorinna Parjanen poikineen. Näin tapasimme toisen kerran. Koski määrättiin JR 53:n sotilaspastoriksi, joka kulki miestensä mukana kohti itää, aina hänelle kohtalokkaaseen Kiestinkiin saakka.

Sain käsiini vuonna 2007 Untamo Kosken kaikkina sotavuosina kirjoittamat päiväkirjamerkinnot. Ne on tehty pikkuruisten kymmenen senttiä korkeiden tasqualmanakkojen melkeinpä jokaisen päivän kohdalle. Juuri tuon kokoinen Ajast Aika -kalenteri sopi sotilaan rintataskuun. Monissa tarinoissa kerrotaan, miten kaatuneen sotilaan vasemmassa rintataskussa ollut kalenteri löydettiin vihollisen luodin lävistämänä. En voi olla päivittelemättä tätä Suomemme pienuutta, sillä

Kosken vuoden 1941 kalenterin kesäkuun viidennen päivän sivulla silmiini osuu teksti: ”Rehulan raamattupiiri klo 20 Kolilla(!) Kopinsalmella.” Koski oli määrätty Taipalsaaren Saikkolan kylässä sijaitsevaan 2. prikaatin esikuntaan sotilaspastoriksi. Sen lisäksi, että luokanvalvojani oli ajautunut oman sukuni alkulähteille Lemille, löydänkin hänet vuotta myöhemmin – kolme viikkoa ennen jatkosodan syttymistä – Paavo Kolin suvun alkukodin tanhuvilta Taipalsaaren Saikkolan Kolin talosta.

Untamo Koski oli siis kohdannut minut jo kaksi kertaa, vaikka olin vasta kaksi-vuotias. Kolmas kerta tapahtui Suomen kansan taloudellisen nousun aikaan vuonna 1951. Sodan muistot pyrittiin unohtamaan. Kaikki halusivat kurkotella eteenpäin. Ensimmäinen maailmalle todistettava opinnäyte oli juuri edessä, Helsingin olympiakisat. Jos niistä selvittäisiin kunnialla maailmansodan voittajien silmissä, ei enää tarvitsisi pitää mainetta yllä pelkällä talvisotasymptialla.

Perheemme oli muuttanut Helsingin Töölöstä ”sotaa pakoon” Orivedelle. Sieltä muutin naapurikuntaan Tampereelle vuonna 1951. Olin käynyt kansakouluni ja ensimmäisen luokan oppikoulua Oriveden Yhteiskoulussa. Nyt olin onnistunut pääsemään toiselle luokalle kovakouraiseen, mutta hyvämaineiseen Tampereen lyseoon, Relluun. Siellä käytävällä asteli eteeni uskonnonopettaja Untamo Koski, joka tuli olemaan luokanvalvojanamme koko oppikoulun jäljellä olevien seitsemän vuoden ajan.

Näihin vuosiin sisältyi muun muassa Unskin johtama rippikouluni. Eläkeläis-Unskin pysäytin silloin tällöin Tampereen kaduilla. Sitten tapaammekin vuonna 2000 sotainvalidien hoitokodissa, jossa Unski viettää rikkaan elämän viimeisiä vuosia monien sotaveljiensä ympäröimänä. Viimeinen kädenpuristus pyörätuolissa istuvan, puhekykynsä menettäneen opettajani kanssa oli vuonna 2004 samalla Rellun käytävällä, jolla yli 50 vuotta sitten olimme kohdanneet. Nyt vietimme yhdessä koulumme 120-vuotisjuhlia. Tästä tapaamisesta on pitkä matka ajassa ja hengessä Kiestingin soille syksyllä 1941.

Huoltoaliupseeri Kalle Päätalo

Kirjailija, professori, kunniatohtori, rakennusmestari Kalle Päätalo ei ole näitä arvonimiään helpolla saanut. Jos luoti olisi löytänyt tiensä muutaman sentin eri suuntaan Kiestingin motissa elokuussa 1941, Suomen kirjallisuudenhistoria olisi jäänyt yhtä erikoisuuttaan vaille.

Kaarlo Alvar Päätalo syntyi köyhiin olosuhteisiin Koillismaan Taivalkosken Jokijärvelle vuonna 1919. Hänen lapsuutensa ja koko elämänpolkunsä on istutettu suomalaisten tietoisuuteen tarkemmin kuin monen presidenttimme. Päätalo kirjoitti pisimmän koskaan maassamme julkaistun omaelämäkerran *Juuret Iijoen törmässä*.

Siinä on kokonaista 26 osaa ja noin 17 000 sivua. Hänen kirjojaan on myyty neljä miljoonaa kappaletta.

Kalle Päätalo rikkoi tieteellisen kirjallisuushistorian sääntöjä ja rajoja. Aluksi hänen tuotantonsa ei saanut lainkaan arvostusta tyylinsä vuoksi. 1950-luvun puolessa välissä toinen tamperelainen työmies Väinö Linna oli nousemassa julkisuuteen. Päätalon ja Linnan kirjallinen tuotanto kohdistui suomalaisen yhteiskunnan muutosten historiallisiin samoihin saumakohtiin. Heistä molemmista tuli ajan tullen suurahmoja. Heidät kuitenkin erotti se, että Linna pyrki teoksissaan selittämään yhteiskuntaa rakenteellisesti ja ideologisesti. Päätalo vältti tällaisen lähestymisen ja kuvasi tavallisten suomalaisten elämänmenoa kansatieteellisen tarkasti. Tuo tarkkuus, jopa pikkutarkkuus, on auttanut kansatieteilijöiden lisäksi myös Paavo Kolin elämästä kertoilevaa kirjoittajaa.

Päätalon romaaneissa on selostettu yksityiskohtaisesti hänen ja Paavo Kolin yhteistä alokasaikaa Korialla ja erityisesti heidän joukko-osastojensa etenemistä Kuusamosta Kiestingin mottiin. *Liekkejä laulumailla* -teoksessaan Päätalo kuvaa valppaan terävästi omaa sotaansa Vienen laulumailla. Rämeisessä korpimaastossa 30 kilometriä Kiestingistä itään tapasivat kohtalonsa kaksi erilaista, mutta saman alokaskämpän miestä, metsätyömies-alikersantti (ilman aliupseerikoulua) ja vänrikki-ylioppilas (ilman ylioppilaskirjoituksia). Päätalo haavoittui vaikeasti kaksi kertaa viidentoista minuutin välein 14. elokuuta 1941. Koli taisteli pari viikkoa myöhemmin samoilla rämeillä sellaisella voimalla ylivoimaista vihollista vastaan, että hänet siitä korkeasti palkittiin.

Miksi nimitän näitä kohtalon iskuiksi? Kalle Päätalo ehti puolisokeana osallistua jatkosotaansa vain puolitoista kuukautta ennen haavoittumistaan. Eturintamamiehenä hänen tiensä päättyi heti ensimmäisessä mutkassa. Ensimmäinen taistelu ja heti osui. Hän toipui, mutta säästy i rintamasodalta, joka pitkittyi vuosiksi. Lopun sodanajan hän vietti vaarattomassa paikassa Karjalan kannaksella Siiranmäen vankileirin vartijana ylentyen kersantiksi ja vartiopäälliköksi. Ei ollut enää ”henki katkolla”. Kallen tunnollisuudella, päättäväisyydellä ja karhun voimilla tuskin olisi voinut ilman pelastavaa haavoittumista välttää joutumasta sodan tappamaksi.

Haavoittuneen Päätalon nilkan riekaleet ja ammottavat reiät selässä sitoi joukkosidontapaikan teltassa pataljoonan lääkäri Paavo Parjanen. Kallella oli onnea päästä Kapustnajajoen motista ulos juuri sellaisella hetkellä, jolloin rautatie ei ollut vihollisen katkaisema. Kallen elämä oli ollut kiinni vain niistä senteistä, joilla venäläisen aseenn luoti ohitti hänen kehonsa kuolemankohdat. Ehkä ampujakin oli tyytyväinen? Haavoittunut suomalainen tuotti suorituspisteitä sodanaikaisessa laadunarvioinnissa enemmän kuin kuollut. Haavoittunutta sotilasta tarvitaan kantamaan vähintään kaksi, useimmiten neljä sotilasta, jotka siten ovat poissa vahvuudesta vähän aikaa.

Sodan jälkeen Kalle Päätaalo muutti Tampereelle, opiskeli rakennusmestariksi ja hankki kokemusta rakentamisesta ympäri Suomea. Kallella oli nuoresta miehestä lähtien kaksi himoa ylitse muiden. Vähemmän päälleikävä eli ujo, mutta komean raamikas Kalle on terapeutin avoimesti myöhemmissä kirjoissaan tunnustanut rassaavan himonsa toista sukupuolta kohtaan. Erään kirjeenvaihtoystävättären kanssa hän kertoo ajan kuluneen matkustajakodissa ”*lystäillen elimillä, jotka Luoja oli juuri tätä tarkoitusta varten ihmisille lahjoittanut*”. Tässä himoussarjassa Kalle saavutti monenlaista kunniaa ja kokemusta, muun muassa tippurin ja parantavan hoidon ”ruostuneiden pyssyjen putsauslaitoksessa”, sairaalaksi muutetulla Lahden Tyttölyseolla.

Toinen himo tuottikin sellaisen kirjatornin, jonka ympärillä kirjallisuustieteen dosentit ovat hämmentyneinä pyörineet. Jo ennen talvisotaa Päätaalo oli uskaltanut lähettää kirjoituksiaan *Nuori Voima* -lehden kilpailuihin. Sodan aikana kaverit nimittelivät häntä ”kirjepioneeriksi”, joka piti kotiseudun tyttöjä lämpiminä lempeillä kirjeillään. Ensimmäinen himo asettui, mutta jälkimmäinen kasvoi. Päätalosta tuli suomalaisen kansalliskirjallisuuden suuri kansankuvaaja ja mikrohistorioitsija.

Kirjailijan uran alkuaskeleet olivat haparoivia. Ensimmäinen teos *Ihmisiä telineillä* sai vuonna 1958 jotkut kirjallisuuskriitikot aluksi nyrpistelemään. Jospa sosiologian tohtori Paavo Koli olisi silloin tunnistanut, että tämä uusi kirjailija olikin hänen alokasaikojen tupakaverinsa ja Kiestingin aikojen aseveli, niin kyllä epävarmuudessaan rypenyt Kalle olisi välttänyt ainakin muutaman mielipahan. Nimittäin kirjailija Päätaalo ja yliopiston rehtori Koli tapasivat sodan jälkeen ensimmäisen – ja viimeisen – kerran toisensa presidentti Kekkonen itsenäisyyspäivän vastaanotolla vuonna 1968. Silloin vasta Koli pääsi kertomaan Päätalolle tämän teoksen *Ihmisiä telineillä* sopivan loistavasti yliopiston oppikirjaksi. Se oli hänen mielestään ”*paras lukemistani kirjoista, joissa työnsosiologiset ilmiöt näytettyvät*”.

Jos oli Koli unohtanut vuosikymmenien juostessa alokaskaverinsa Päätalon, niin Kallepa ei ollut unohtanut Paavoa. *Liekkejä laulumaille* -kirjassa tykkikomppaniassa palveleva kirjailija ja hänen vanha tuttunsa Koli eli vänrikki ”Hiili” tapaavat toisensa Sohjananjoen kiivaiden taistelujen keskellä. Silloinkaan vänrikki ei heti tunnistanut soppa-alikessua: ”*Tuttua on miehessä, mutta en saa äkkiä mieleeni.*” Mutta hetipä muistui mieleen yhteiset Korian ajat. Ei ole vaikea löytää todellista persoonaa romanihenkilö Hiilen takaa. Kansankielessä kivihiltä sanotaan koliksi. Kirjan tässä kohtauksessa esiintyy myös Kalervo Kurkimäki, Kolin lähimpiä miehiä rajuisissa taisteluissa. Kalle on antanut hänelle helposti tunnistettavan nimen ”Kurkirinne”. Enpä tohtisi tässä lainailla jonkin romaanin vuorosanoja, jollei kirjailija Päätaalo olisi syyskuussa 2000, vain kaksi kuukautta ennen kuolemaansa kertonut minulle romaanissa kerrottujen tapahtumien ja keskustelujenkin olleen täysin todenmukaisia.

Kirjassaan Kalle muistelee, miten hän oli noutanut Paavolle tämän kotoa Oulusta vänrikinnatsat, kun niitä tarvittiin itsenäisyyspäivän ylennystilaisuudessa. Samoin hän kuvaa terävästi Kolin luonnetta sotilaiden vuoropuhelussa:

- *Hiilen poika on kovin kunnostautunu tällä sotaretkellä.*
- *Onko tullu sotaseksi?*
- *Ei entistä enempiä. Palaveluksessa vaatii, mutta vapahan aikana on kuin kaveri.*

Kalle kertoo, miten hän unohti Sohjananjoella sodan äänet Hiilen kanssa tapaamisen ilosta. Pian heidän oli taas erottava ja Hiili sanoo:

- *Näkemiin vaan Pääatalo! Kai tässä nähdään vielä monta kertaa ennen kuin tältä reissulta palaillaan.*
- *Tuo vänskä vaikutti miehekkäältä upseerilta. (Sarvisto)*
- *Sitä Hiili on. Oisikki kaikki upseerit samanlaisia. (Kalle)*

Olin päässyt tutustumaan kirjailijaprofessori Kalle Päätaloön hänen ensimmäisessä romaanissaan *Ihmisiä telineillä* esiintyneen Rakennusliike ”Pilvinen & Kurun” ansiosta. Todellisuudessa se oli vaimoni suvun omistama tamperelainen vanha Rakennustoimisto Tähtinen & Sola Oy, jossa Kalle ansaitsi elantonsa kirvesmiehenä. Tavatessani Kallen ensi kertaa kerroin olleeni tuossa firmassa muurarin repsikkana viitenä kesänä 1950-luvulla. Olinpa sitten yrityksen loppuvuosina 1970–80 -luvuilla edennyt sen hallituksen jäseneksi ja sihteeriksi. Kalle ilahtui silmin nähten yhteisistä kokemuksistamme.

Työpaikkani Tampereen yliopisto halusi luoda suhteita oman paikkakuntansa suureen kuuluisuuteen Kalle Päätaloön. Rehtori Tarmo Pukkila kutsui kirjailijan lounaalle yliopiston VIP-huoneeseen, joka sijaitsi sopivasti yliopiston ”päätalossa”. Lounaalla istuin kirjailijan vieressä ja jutustelumme luiskahtivat taas muurarin saumaustekniikkaan ja laastikuran vahvuuteen. Rehtori halusi kertoa hieman yliopiston toiminnasta kirjailijamestarille. Kalle kuunteli tarkkaavaisesti, minkä rehtori pani ilolla merkille. Esityksensä jälkeen rehtori Pukkila tiedusteli, olisiko kirjailijalle jäänyt jotain kysyttävää. Kalle istui hetken mietteliäänä, katseli ylös seinälle ja esitti retorisen kysymyksensä hartaan vakaasti: ”*Nuo ravintolan seinälaatat ovat tosi tarkasti saumattu!*” Yliopiston markkinointi päättyi siihen, mutta tunsin lämmintä yhteenkuuluvuutta kuuluisaan kansalliskirjailijaan. Paluumatkalla lounaalta pysähdyimme hetkeksi yliopiston muotokuva-aulassa rehtori Paavo Kolin muotokuvan eteen ja annoimme ajatukseksemme livahtaa vuosikymmenien taakse Vienan metsiin.

Haastattelin vuosia myöhemmin Kalle Päätaloa hänen muisteluistaan Paavo Kolista. Istuimme pari tuntia hänen Kirvestien asunnossaan Tampereella. Välillä

emäntä Leena tarjoili kahvit ja pullat. Tämä presidenttien, ministerien, akateemikkojen ja huipputaiteilijoiden ystäväkseen omima Kalle oli haastattelijan ihanne. Hän oli rauhallisen ystävällinen, ei väsähtänyt, vaikka kuolema jo repi sisuksia. Hän muisti terävästi monenmoiset tapahtumat sodan liekehtiessä Vienen laulumailla. Pioneeri Paavo Kolista hän noukki aivolokeroistaan tarkat muistikuvat, joista monet ovat luettavissa tämänkin kirjan sivuilla. Ainoa ongelma haastattelussani oli, että Kalle vähän väliä halusi palata sota-asioista yhteisen vanhan työnantajamme rakennus-asioihin. *”Niin, kerropa kuka sulla oli mestarina Impilinnan työmaalla?”*

Sota oli tuskaisempaa muisteltavaa. Välillä kyynelkin välähti Kallen silmäkulmassa, kun hän muisteli, miten hän haavoittuneena istui autojunan lavetilla matkalla motista kohti Kiestingin asemaa. Häneen nojasi vaikeasti haavoittunut kersantti, jonka suusta pihautti viimeinen vieno henkäisy Kallen sylissä. Mutta muistelut 50-luvun rakentamisen iloista ja murheista virkistivät Kallen taas valoisammalle mielelle.

Kun muistamiset Paavo Kolista olivat parin tunnin kuluttua tyrehtyneet, Kalle saattoi minut omakotitalonsa portille. Siinä hän heilautti kättään ja huudahti vaitonaisen lempellä äänellä: *”Näkemiin”*. Silloin oli kyyneleen vuoro hypähtää minun silmäkulmaani, sillä tiesin eturauhassyövän ottaneen Kallen sisuksissa lopullisen voiton. Minun olisi pitänyt vastata hänelle *”hyvästi”*. En kyennyt. Vain muutamia viikkoja myöhemmin suuri kansankuvaaja ja ylvästelemätön ihminen Kalle Päätaalo siirrettiin sairaalaan, jossa hän kuoli 25. marraskuuta 2000. Kalle oli haastattelussani todennut: *”Jos minä vielä saan elää kaksi kuukautta, niin täytän 81 vuotta.”* Ei saanut. Viikko jäi vajaaksi.

Joukkosidontapaikan lääkäri Paavo Parjanen

Isäni Paavo Kullervo Parjanen oli syntynyt Helsingissä 1909. Paavon ollessa nelivuotias hänen äitinsä Anna Sofia kuoli Viipurin torilta saamaansa isorokkoon. Isän isä eli *”Ukko”* Adam Parjanen oli ensin rikastunut, sitten köyhtynyt liikemies kiertokoulupohjalta. Nuoren vaimon odottamattoman menetyksen tämä herkästi kyynelehtivä karjalainen otti todella raskaasti. Häneltä menivät elämänsuunnitelmat täysin sekaisin. Hän myi Viipurin Punaisen lähteen torin varrella olevan asuntonsa, sijoitti pienen Paavo-poikansa synnyinpitäjänsä Lemille sukulaisten hoiviin ja lähti itse merille. Konemestarina hän kiersi kaikki maailman valtameret, mutta orpoa poikaa siirrettiin sukulaiselta toiselle.

Vielä yhdeksänvuotiaanakaan pojalle ei ollut tarjoutunut mahdollisuutta aloittaa säännöllistä kansakoulun käymistä, sillä sisällissodan taistelut olivat levinneet Lemille. Isä-Adam oli värväytynyt suojeluskunnan asemestariksi. Eräänä yönä hän

Sotilaspastori Untamo Koski

Alikersantti Kalle Päätaalo

Lääkintäkapteeni Paavo Parjanen

Majuri Tuovi Tobias Mäkeläinen

vieraili sisarensa luona, jossa Paavo oli hoidossa. Joku kyläläinen paljasti vierailun punaisille ja häntä tultiin pidättämään. Ukko onnistui kuitenkin hyppäämään suksilleen ja pakenemaan, mutta Paavo pidätettiin ja vietiin kuulusteltavaksi punakaartin esikuntaan kunnantalolle. Pelokkaalta pojalta ei kuitenkaan saatu mitään irti ja hänet vapautettiin. Tämä tapahtuma jäi painajaisena yhdeksänvuotiaan pojan mieleen loppuiäksi. Kapinan aikainen propaganda oli molemmin puolin levittänyt samanlaista huhua: valkoiset/punaiset tappavat ilman kuulusteluja kaikki vihollisensa kuusivuotiaista ylöspäin.

Isäni suureksi onneksi Adam maailmanmiehen käytöksellään, tosin täysin kielitaidottomana, hurmasi vuonna 1919 helsinkiläisen, häntä 16 vuotta nuoremman postineidin, ruotsinkielisen Ingrid Palénin. Hänestä Paavo sai lämpimän uuden äidin ja minä vahvan kulttuuripääoman, kielitaitoisen ”Mamman”. Björneborgs Svenska Samskolassa saivat oppinsa Mamma kahden sisaruksensa kanssa ja myöhemmin myös umpisuomalainen karjalaispoika Paavo. Ylioppilastutkinnon jälkeen hän aloitti opinnot Helsingin yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa.

Läketieteen kandidaatti Paavo Parjanen tapasi Helsingissä äitini, kangasalaisen Alli Helena Siimeksen, joka opiskeli samaan aikaan sairaanhoitajaksi. Hänen räätäli-isänsä oli perustanut Kangasalan kirkonkylän työväenyhdistyksen, mutta pitäjän kartanon herrojen ja rouvien kouluttamana selviytynyt rankaisematta sisällissodasta. Alli ja Paavo menivät naimisiin ja minä synnyin Helsingissä vuonna 1938. Ensimmäinen kotini Mannerheimintielle siirtyi sattumalta Tampereen yliopiston vierasasunnoksi vuosikymmeniä myöhemmin. Yöpyessäni muutama vuosi sitten tässä asunnossa jaksoin vain hämmästellä elämänkulun pyöreyttä.

Kauan emme saaneet nauttia hyvää vauhtia vaurastuvan maamme antimista. Tuli kestäämään seitsemän vuotta kun seuraavan kerran taas sain maistaa unelmoitua appelsiinin kirpeyttä. Isäni ei ehtinyt täysin valmistua lääketieteen lisensiaatiksi, kun ensimmäiset pommit räjähtivät Helsingin kaduilla. Isän sodanaikaiseksi sijaintipaikaksi määrättiin Jalkaväkirykmentti 69 kaukana Karjalassa Laatokan pohjoispuolella. Siellä oli rauhassa vuosisatoja lorotellut jokipahanen, josta muodostui talvisodan peräänantamattomuuden symboli, Kollaajoki. Siellä lääketieteen kandidaatti Paavo Parjanen sai nähdä sodan kaameimmat jäljet joukkosidontapaikalla. Vaikka hän jatkosodassa joutui vieläkin verisemmille taistelupaikoille, Kollaan kestäminen epäinhimillisen jätävissä olosuhteissa jäi hänen päähänsä muistijäljeksi loppuiäksi.

13. maaliskuuta 1940 isäni sai puhelinsanoman: sotatoimet lopetettava kello 11.00. Kollaalla tuli hetken hiljaisuus. Isä kirjoittaa. *”Arvatkaa mitä JSP:n porukka teki? Nousimme korsusta ylös ja kusimme rauhassa vihollisen silmien edessä. Sellainen oli ollut ennen kuolemanvaarallista!”*

Kun jatkosota sitten odotusten mukaisesti räjähti liekkeihin, lääkintäkapteeni Parjanen aloitti Kuusamosta pitkän sotareissunsa Jalkaväkirykmentti 53:n lääkärinä.

Marssi rajan ylitse kohti Vienan Karjalan korpia oli alkanut. Talvisodan Kollaalla saadut opit tulivat nyt uudelleen käyttöön. Kiestingin motin kauheuksia ei silloin kukaan osannut ennustaa. Eräät sotahistorioitsijat ovat arvioineet joukkosidontapaikkojen lääkärin työn olleen eräs fyysisesti ja henkisesti raskaimmista tehtävistä kaikilla maailman sotatantereilla.

Tykistöupseeri Tuovi Mäkeläinen

Olen edellä kietonut toisiinsa neljän minulle läheisen ihmisen ja sotilaan tarinoita ennen Kiestingin mottia syksyllä 1941. Siinä on ollut pioneeria, huoltomiestä, lääkärinä ja pappia. Keskushenkilöksi kohoo Paavo Koli, joka omien sanojen mukaan ”sattumalta” joutui palkituksi korkeimmalla sotiemme mitalilla. Muut kolme tekivät moitteetta oman osuutensa Suomen elämän ja kuoleman kamppailuissa. Ja sodan jälkeenkin he ottivat kukin omalla tavallaan vastuun sodan uhrien sopeuttamisesta rauhan olosuhteisiin. Heidät kaikki oli kiskaistu siviilielämän arkitöistä sodan lihamyllyyn. He huomasivat rauhan taas palautuessa olevansa elossa. Kaksi ruumiiltaan revittyä, kaksi onnekasta ohiamuttua, mutta sodan raakuuksien raastavat muistot aivojensa poimuissa.

Lisään Kiestingin mottimiesten joukkoon vielä yhden sotilaan, jota en henkilökohtaisesti ehtinyt tuntea. Hän on ystäväni isä, everstiluutnantti Tuovi Tobias Mäkeläinen. Hänen tykkinsä turvasivat suomalaisten ja saksalaisten sotilaiden tuskaisaa etenemistä kohti Muurmannin rataa.

Olin tutustunut opintojeni alussa Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa kauniin tyylikkääseen lentoemäntään, joka epäsäännöllisen työnsä lomassa sitkeästi toteutti suurta haavettaan, saada opiskella historiaa. Hän oli sotaorpo, jonka isä oli tykistön komentaja Tuovi Mäkeläinen.

Eva-Christina Mäkeläinen oli perinyt historiasta kiinnostuneen isänsä kirjaston, jonka sotahistoriallisiin kirjoihin hän jo koulutyttönä liimautui kiinni. Hänestä tuli historian maisteri ja tohtori. Meidät vihittiin maistereiksi Tampereen ensimmäisessä promootiossa vuonna 1965. Olin näiden akateemisten juhlien gratisti eli pääorganisaattori. Raatihuoneen tanssilattialla yliopiston rehtori Paavo Koli, Eva-Christina Mäkeläinen ja minä olimme hieman hipaisseet toisiamme, mutta emme vielä tajunneet silloin keskellä akateemista koreografiaa, miten meitä yhdistäisivät Vienan Karjalan liejuiset korvet.

Tohtori Eva-Christina hoiti aluksi Finnairin pääemännän tehtäviä, jolloin hänen kunniatehtävänänsä oli olla mukana monilla presidentti Kekkonen virallisille valtiovierailuille. Ulkoministeriöstä tuli hänelle kuitenkin pitkäksi aikaa työpaikka.

Suurlähettiläänä hän oli Kreikassa, Tanskassa ja Itävallassa. Ehkä näkyvimpana virkana Suomessa hänellä oli ulkoministeriön protokollapäällikön tehtävät, joihin kuuluivat muun muassa ulkovaltojen lähettiläiden esittelyt tasavallan presidentille ja sekä mutkikkaat protokolla-asiat valtion päämiesten virallisten vierailujen yhteydessä.

Ranskalaisen sivistyksen tuntija, professori Eino Suolahti määrettiin Eva-Christina Mäkeläisen väitöskirjan tarkastajaksi ja vastaväittäjäksi Tampereen yliopistossa. Kun väittelijä kävi ensimmäisen kerran tunnetun tiedemiehen kotona Helsingin Ritarikadulla viemässä kirjaansa esitarkastukseen, kysyi Suolahti: *”Onko Teillä mahdollisesti sukulainen, everstiluutnantti Mäkeläinen?”* Eva-Christina kertoo vastanneensa: *”Kyllä, hän oli isäni.”* Hän jatkaa: *”Silloin hän otti minua kaksin käsin kaulasta ja sanoi: Tiedättekö, että Teidän isänne antoi ampua kunnialaukaukset Vienan Karjalassa minun syntymäpäiväni johdosta”.* Eino Suolahti oli tuohon aikaan kenraali Hj. Siilasvuon adjutanttina. Näin löytyi verkon säikeitä Vienan korvesta aina diplomaattiseen ja akateemiseen yläkulttuuriin saakka.

Tuovi Tobias Mäkeläinen oli syntynyt vuonna 1903 rajantakaisessa Karjalassa Kanneljärven Harjun kylässä. Hän saavutti Mantsinsaaren sankarin maineen talvisodassa pitämällä pitkään puoliaan vanhoilla ranskalaisilla vuoden 1878 jäykkälavettisilla De Mange -tykeillä. Rauhan tultua hän ei suostunut vangitsemisen uhallakaan poistumaan saarelta ennen kuin venäläiset olivat palauttaneet mantereelle kolmen suomalaisen sotilaan ruumiit. Hän voitti tämän pienen henkisen taistelun, jolla kuitenkin oli suurempi moraalinen merkitys Mäkeläisen tykkimiehille.

Majuri Mäkeläisen komentamissa Linnoituspatteristo 6:n Vienan joukoissa taisteli myös kaksi tamperelaista veljestä, kapteeni Jouko K.E. Niemi ja hänen lähettinsä alikersantti Orvo K. Niemi. Orvo piti jatkosodan ajan tunnollisesti päiväkirjaa, josta syntyi 400-sivuinen moniste vuonna 1973. Siinä hän yksityiskohtaisesti kertoo patteriston tien Suomussalmelta jatkosodan loppuun. Hänen monisteensa karttapiirroksot olivat niin tarkkoja, että Mäkeläisen molemmat lapset Eva-Christina ja Kaarle osasivat suunnistaa Uhtuan korvessa etsiessään isänsä jälkiä vielä lähes 60 vuotta myöhemmin. Mäkeläisen tytär ja poika löysivät isänsä adjutanttuurin maapohjan Valkeajärvellä. Rakennus oli saanut komean nimen ”Palazo di Capri”. Siitä erottui viestikeskuksen maatuneita hirsii. Myös hevosten paikat hevostalleissa voitiin vielä tunnistaa.

Tuovi Mäkeläistä kutsuttiin ”Ukoksi”. Komentaja oli erityisen innokas ratsastaja, joka huolehti hyvin kahdesta hevosestaan, Pikkumustasta ja Carrierista. Kerran hän jopa halusi esitellä Pikkumustalle uutta kanttiinia Uhtuan Hevosenkengässä. Hän talutti hevosen kaviot kopisten sisälle Helkapirtti-kanttiinini, ja lotat seurasivat esittelyä ymmärtäväisesti hymyillen.

Mäkeläinen toimi komentajana tukien tykkitulellaan itään kohti Muurmanin rataa hyökkäviä joukkoja. Erityisesti Sohjananjoen vaivanloisessa ylityksessä Mäkeläisen patteristo oli suureksi avuksi Paavo Kolin pioneereille.

Paavo Kolin mottimieheksi kutsumistani Tuovi Mäkeläinen oli ainoa, jonka osaksi jäi kaatua sodassa. Hän haavoittui viisi kuukautta ennen jatkosodan päättymistä huhtikuussa 1944 Uhtualla ja menehtyi haavoihinsa kaksi viikkoa myöhemmin saksalaisen 7- Gebirgs divisioonan kenttäsairaalassa.

Paidaton pioneeriupseeri Koli (edessä oik.) johtamassa juoksuhautojen rakentamista.

Soppajonossa suomalaiset korpisoturit eivät vaatteilla koreilleet.

Kansallisaatetta ja propagandaa sotilaiden kintereillä

Sosiologian professori Paavo Koli sai tapansa mukaan opiskelijat luennoillaan 1960-luvun Tampereen yliopistossa työntymään etunojaan kuunnellessaan opettajansa sovellutuksia yhteiskuntatieteellisistä teorioista. Eräs tällainen sosiologian käsitteellinen malli oli nimeltään ”*sisä- ja ulkoryhmäteoria*”. Koli kertoi, miten sisä- ja ulkoryhmän välillä syntyy helposti konflikteja, jos sisäryhmä nostaa liiaksi omaa arvoaan ja mollaa propagandallaan ulkoryhmää, sen jäseniä, kulttuuria ja arvoja. Tällöin sisäryhmänä voidaan nähdä esimerkiksi oma valtio. Ulkoryhminä silloin ovat naapurivaltiot. Jotta saataisiin oma ryhmä – siis valtio – pysymään kiinteänä ja ”isänmaallisena”, eräs tapa oli alentaa toisen valtion arvoa kaikin aatteellisin keinoin. Sisäryhmän jäsenet, siis esimerkiksi Suomen kansalaiset, saataisiin maanpuolustustahtoisemmiksi, jos ulkoryhmää, esimerkiksi Neuvostoliittoa, ryhdyttäisiin julkisessa tiedotuksessa esittelemään varsin kielteisessä valossa. Omien joukkojen kansallistunto ja isänmaallisuus varmasti kohoavat, mutta vaarana on vakava konflikti ulkoryhmän kanssa. Pahimmassa tapauksessa konflikti kasvaa sodaksi. Tähän tilaan ajautuivat naapurivaltiot Suomi ja Neuvostoliitto

Ideologisenä pontimina saada suomalaiset myötämielisiksi (suursodan ilmeisen voittajan Saksan avustamana) Karjalan alueiden valloittamiseen Suomelle vuonna 1941 oli ”suomalaisten heimojen” yhdistäminen saman valtakunnan rajojen sisäpuolelle. Suur-Suomen perustamisen idea oli nähtävissä jo 1800-luvulla. Vuonna 1917 ihanteet konkretisoituvat vaatimuksiin itärajan muuttamisesta helpommin puolustettavaksi. Raja haluttiin vetää Suomenlahdelta Laatokalle, sieltä Ääniselle ja Vienenmerelle. Suomessa tuohon aikaan tukevan aseman hankkinut Saksa ei katsonut suopeasti suomalaisten hyökkäyksiä itään, koska se pelkäsi Englannin sekaantumista sotaan myös näillä pohjoisilla alueilla. Oululaisilla oli merkittävä rooli näissä itäpullisteluissa. Ouluun oli perustettu kesällä 1917 Oulun Riippumattomuusklubi. Sen ensimmäisenä tavoitteena oli saada Suomi itsenäiseksi ja toisena Itä-Karjalan liittäminen Suomeen. Oulun lyseon kasvatit olivat aktiivisia tässäkin liikkeessä. Heistä tunnetuimpia oli kauppiaan poika Esko Riekkä, joka oli toiminut aktiivisena jääkärivärvärinä. Hän oli myös ennen talvisotaa Etsivän Keskuspoliisin maanpettureita metsästänyt päällikkö sekä jatkosodan aikainen suomalaisen

SS-pataljoonan perustaja. Lyseolainen Paavo Koli joutui kulkemaan näitä samoja karjalaisia polkuja jatkosodassa, ensin Vienassa ja sitten Aunuksessa.

Kiinnostavaa taustaa vuoden 1941 jatkosodan etenemiselle kohti Muurmannin rataa on löydettävissä jo vuodelta 1918. Jääkäriyliluutnantti K.M. Walleniuksella olisi ollut mahdollisuus retkikuntineen edetä aivan Muurmannin radalle saakka. Sitä ei kuitenkaan poliittisista syistä sallittu, koska pelättiin Englannin reaktioita. Sen joukkoja oli noussut maihin Muurmanskissa. Englanti oli organisoinut niin sanotun Muurmannin legioonan, jonka tehtäväksi annettiin hyökätä Walleniuksen joukkojen kimppuun. Legioonan 1200 sotilaasta parikymmentä oli oululaisia punaisia. Myöhemmin tulemme näkemään myös Kolin pioneeriveljesten satojen muiden oululaisten kanssa ajautuvan samanlaiseen tilanteeseen. Edessä häämöttää Muurmannin rata, mutta ulkopoliitiikka lyö taas jalat sotilaiden alta.

Suomalaiset III Armeijakunnan sotilaat mukanaan Paavo Koli, Kalle Päätaalo, Untamo Koski ja Paavo Parjanen valtasivat elokuun 7. päivänä 1941 Kiestingin kauppalan. Sen parempaa ideologista ajoitusta ei voida edes keksiä. Nimittäin juuri tuona päivänä kansallisena herättäjänä tunnettu Adolf Ivar Arwidsson syntyi 150 vuotta aikaisemmin. Hän oli vuonna 1841 – siis tasan sata vuotta aikaisemmin – ennustanut, että kuluu vielä sata vuotta kun Suomi pääsee ulos ”ryssän orjuudesta”. Maamme itsenäistyminen tapahtuikin jo hänen ennakoimaansa aikaisemmin. Mutta nyt kun oltiin taas suomalaisuuden asialla Vienassa, venäläisyyden ankaran vastustajan Arwidssonin ennustus sadasta vuodesta otettiin uudelleen ideologiseen käyttöön. Lyhytaikaiseksi jäi arwidssonilainen kansallinen optimismi, sillä vain kolme vuotta myöhemmin hänen vihaamansa venäläiset joukot vyöryvät kohti Suomea yli Viipurin Sorvalin hautausmaan. Sinne jäivät kaatuneiden hautakivien alle Venäjän keisarin alamaiset, niin A.I. Arwidsson kuin oma isoäitinkin.

Usein unohdetaan, että sotilaiden jäljessä jatkosodassa valloitetuihin karjalaisiin kyliin marssi myös naisia huolehtimaan suomalaisuuden aatteen istuttamisesta tulevien Suomen kansalaisten keskuudessa. Tehtävä ei ollut helppo, sillä Akateemisten Naisten Karjala-Seuran (ANKS) aktiivit joutuivat heti ensimmäiseksi kysymään karjalankielellä *”elgendatteko suomea”*, *”ymmärrätekö suomea”*. Suomalaisuuden levietyksen lisäksi naiset olivat perustaneet Saksan mallin mukaisen *Arbeitsdienspflichtin*, työpalvelun. ”Työtyttöjä” koulutettiin toimimaan kaikilla mahdollisilla työaloilla miesten ollessa rintamapalveluksessa. Työpalvelua tehtiin sekä vallatuilla alueilla että kotirintamalla. Eräiden ANKS:n johtajien mielestä työpalvelu oli eräänlainen naisten asevelvollisuus. Seuran puheenjohtaja Anna-Liisa Heikinheimo kirjoitti vuonna 1942: *”Mielestäni ANKS:n ja anksilaisten velvollisuus on saada syntymään sellainen mieliala, että nuoren naisen on noloa opiskella yliopistossa, ilman että hän on suorittanut työpalvelua.”*

Jatkosodan aikana nousi suomalainen heimoaate voimallisesti esiin. Kansallisen ideologian levittämisen ja silkan sotapropagandan välineenä toimi myös kulttuuri leveällä rintamalla. Kirjailijat, runoilijat, taidemaalarit, säveltäjät, sanoittajat, muusikot, näyttelijät ja elokuvaohjaajat antoivat lahjansa isänmaan käyttöön. Yrjö Jylhän runo ”Rajan poikki” on tästä hyvä esimerkki. Runo kertoo miehestä, joka oli Karjalassa harjoittanut luterilaista uskoa, mutta joutunut valtaapitävien rankaisemana kauas Siperiaan. Hän pakeni sieltä hiihtäen kohti Suomea, mutta sai venäläisten rajavartioiden luodista kuolettavan haavan. Kuoleva mies heräsi Suomen puolella rajaa kotikylän kirkonkellojen soittoon ja jouluvirren veisuuseen. Kirkkokansa löysi isiensä maille palanneen heimoveljensä kuolleen vanhan isänmaan kirkonmäeltä.

Tällainen kansallismielinen runo herättää minun ikäluokkani lapsuuden muistot Sakari Topeliuksen sadusta *Koivu ja tähti*. Pienikin lapsi kuunnellessaan isoäitinsä lukevan tätä satua tajusi kyseessä olevan suomalainen lapsen Venäjän äärettömillä mailla. Nykyinen historiantutkimus on osoittanut, etteivät Venäjälle orjiksi ryöstetyt ja heidän ihmeelliset kotiin palaamisensa olleetkaan vain satua. Esimerkiksi Iin pitäjän nimismiehen pieni poika Kustaa Lillbäck vangittiin isonvihan aikana. Hänet kuljetettiin Venäjälle, josta hän palasi aivopestynä Pohjanmaalle ryöstämään erityisen julmalla tavalla entisiä kotiseutujaan. Tämän rosvoksi muuttuneen pojan serkku oli nimeltään Kristoffer Toppelius. Juuri hänen elämäntarinaansa perustuu Sakari Topeliuksen *Koivu ja tähti*.

Myös tässä tamperelaisen reservin luutnantti Yrjö Jylhän runossa suomalaista syvää sukua oleva mies asuu rajan Venäjän puolella, mutta usko on suomalainen, luterilainen. Runo oli kirjoitettu tarpeeksi ymmärrettäväksi kansan kielellä. Sanoma on selkeä, kuten *Koivu ja tähti* -sadussakin. Tämän parempaa sotapropagandan viestiä ei voi keksiäkään. Mitään poliittista ei julistettu suoraan, mutta vuosisatojen pelot syttyvät muutaman sanan voimasta. Moni suomalainen koulupoika ja -tyttö on nähnyt Topeliusta kuultuaan painajaisunia, joissa hän joutuu vanhemmistaan eroon eikä löydä takaisin kotikoivun juurelle.

Kenraali Siilasvuon johtama III armeijakunta koki sen verran rajua vastarintaa jatkosodan hyökkäysvaiheen aikana talvisodan virheistä kouliintuneen puna-armeijan taholta, että henkisen maanpuolustuksen hehkutuksiin sotilailla ei liennyt aikaa. Yksittäisten sotilaiden kertomuksissa kuitenkin heijastuu hämmennystä heidän jou tuessaan keskelle kareliaanista maisemaa. Harmaat mökit, verkkovajat ja tsasounat Vuonnissa, Uhtualla, Vuokkiniemellä, Venehjärvellä ja muissa vähemmän tunnetuissa pikku kylissä olivat prikulleen samanlaisia kuin Elias Lönnrotin tai Matias Aleksanteri Castrénin matkakuvauksissa ja I.K. Inhan kiehtovissa valokuvissa 1800-luvulta. Ja ne harvat akat, lapset ja ukot, joita yleensä ilmaantui näkösalille, olivat yhtä kurjan sorretun näköisiä, paharaiskoja kuin mitä 30-luvun kirjoissa ja lehdissä oli kuvailtu. Syynä köyhyyteen nähtiin tietenkin *sovetskoi vlasti*, neuvostovalta.

Hyökkäysvaiheen hieman tasaannuttua päämajakin ryhtyi keräämään propaganda-aseita varastostaan. Tiedotuskomppanioiden koiraslotat kirjoittivat ja valokuvasivat valloitetuja alueita aivan samoilla periaatteilla kuin kaikissa muissakin maailman armeijoissa. Sotien jälkeen on tutkittu sekä suomalaisen että venäläisen sotapropagandan todellista vaikuttavuutta. Molemmilla puolilla tulokset ovat osoittautuneet vaatimattomiksi. Viholliset eivät pitkäaikaisesta vakoilustaan huolimatta sittenkään tunteneet toistensa kulttuurin ja arvomaailman syvimpiä virtauksia. Joutuessaan 15 vuotta sodan jälkeen valtioneuvoston asettaman Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunnan (HMS) jäseneksi ja sen tutkimusjaoston puheenjohtajaksi Paavo Koli muisti nuo nuoren pioneeriupseerin kokemukset Vienassa. Hänellä ei ollut turhia luuloja psykologisen sodankäynnin onnistumisesta vanhoilla metodeilla.

Toisaalta maassamme vallitsi tuolloin 1960-luvun alussa optimismi ”pysyvän” rauhan saamiseksi Eurooppaan. Silloin puolustusministeriön resursseja ei haluttu kuluttaa sotapropagandan analysointiin ja suunnitteluun. Jopa propaganda-sanan nähtiin vihjailevan liiaksi natsien mielipidepesulan johtajan Göbbelsin oppeihin. Tätä sanaa ei kuule tämänkään päivän upseerien suusta, ei edes vahingossa. On kuitenkin muistettava, että viime sotiemme aikana propaganda-sanalla oli vielä positiivista kantavuutta. Se ymmärrettiin kansan ja kansalaisten omien käsitysten ja elämänarvojen puolustamisena. Vuoden 1952 paikkeilla alettiin Suomessa julkisuudessa välttää tämän sanan käyttöä. Syynä oli suurvaltojen välinen kylmä sota, joka pakotti muuttamaan vanhoja käsitteitä. Propaganda-termi nähtiin vain vihollisen toimintana, oma oli ”informaatiota”, Myöhemmin keksittiin uusia, vielä jonkin aikaa ilman painolasteja olevia ammattitermejä, kuten vaikuttaminen, mielipiteen muokkaus, indoktrinaatio, *public relations (PR)* ja niin edelleen.

Sen sijaan HMS pani alulle sosiologian professori Kolin avustamana ja Ruotsin esimerkin innostamana maanpuolustukseen ja ulkopoliitiikkaan liittyviä kansan mielipiteitä kartoittavan tutkimuspatterin, joka projekti jatkuu vieläkin. Olen halunnut liittää teokseen mukaan aineksia myös ”psykologisesta sodankäynnistä”, koska Paavo Koli oli siitä kiinnostunut.

Paasikiven ja Kekkonen Suomi halusi mieluusti unohtaa sodat Neuvostoliittoa vastaan. Eikä presidentti Koivistokaan kansaansa mitenkään yllyttänyt sotamuistojen pariin. Siksi onkin yllättävää, miten kaksi sota-ajan propagandalaulua on pystynyt puikkelehtimaan ohi kaikkien näiden sisä- ja ulkopoliittisten karikkojen nykyhetken suosituimpien laulelmien joukkoon. *Eldankajärven jäätä* ja *Äänisen aaltoja* lauletaan 2000-luvulla niin suurissa konserteissa kuin pienissä saunaporukoissakin. Sota-ajan kieli ja Vienan Karjalan maisemien kuvailu on kuitenkin vaatinut aivan erikseen sanojen selitysoppaita. *Eldankajärven jää* – sanastossa kerrotaan nykynuorille, että *Fritzit* ovat saksalaisten haukkumanimi, *petromaksi* on öljylamppu, *Tiltu*

oli suomenkielisten propagandatekstien lukija vihollisradiossa ja *Sassi* on lyhennys sairausautoasemasta.

Fritzit ja *Sassit* ovat kadonneet nykyisestä Vienasta, mutta yllättäen sieltä löytää suomalaisella turistibussilla ajellessaan vielä tuon laulun sanojen sisältöä. Autotie Uhtualta Röhönjärvelle koettelee hienosäättöisen bussin kestävyyttä, ja matkustajien pastatäytteiset vatsanpohjat nykivät. Silloin matkaajalle todella konkretisoituvat laulun sanat: ”*Röhössä on Tiltun tie, se kurasena murasena Uhtualle vie*”. Oulun lyseon kasvatti Ilmari Kianto kokeili, miten kirjailijalta sujuu sotiminen. Iki-Kianto lähti kiväärinsä kanssa taistelemaan ikivihollista vastaan kesällä 1918. Hän kuvaa kirjassaan *Suomi suureksi – Viena vapaaksi, Sotakesän kokemuksia*, miten hän teki ”agitatsioonimatkan” ratsastaen Uhtuan Likopäästä Röhön kautta Kiestinkiin. Hänen kuvauksensa on nautittavan tuskainen. Hän kertoo ratsastaneensa 40 virstan matkan Uhtualta Röhöön, jolloin hän joutui ylittämään kokonaista 47 suota.

Tämä reitti näyttää tuottaneen niin kainuulaiselle taiteilija-soturille kuin saksalaiselle panssarijoukoillekin melkein ylitsepääsemättömiä vaikeuksia. Korpisuot ovat siis vähintäänkin yhden laulun arvoisia. Talvisodassa ei vielä ymmärretty käyttäjä hyväksi pioneereja teiden raivaamisessa ja siltojen rakentamisissa soiden yli. Uuteen sotaretkeen oltiin jo paremmin varauduttu. Niinpä Paavo Kolin joukkue ja muut Pioneeripataljoona 15:n miehet olivat korvaamattomaksi avuksi monenlaisilla Tiltujen korpiteillä.

Tiltun tien lisäksi löytyy toinen sotilasmuisto, joka on kokenut sodan melskeet, Stalinin vallankäytöt, karjalaisten pakkomuutot, Kuolan saastumiset ja vielä Neuvostoliiton romahduksetkin. Se on kasvi nimeltään ruohokanukka eli *Ruotsin röhö*. Karjalaisen nimensä se on saanut, koska sitä tavataan erityisesti Pohjois-Ruotsissa. Maailmankuulu ruotsalainen kasvitieteilijä Linné antoi kasville latinalaisen nimen *Cornus suecica*. Röhö on punainen puolukan näköinen marjakasvi, jota Röhön rannat olivat punaisina vielä kävellessäni kesällä 2003 järven rantaa kohti ”Sinisiltaa”, jonka äärellä suomalaiset sotilaat lepäsivät matkalla Uhtualta Kiestinkiin. Sen sijaan suuren kuuluisuuden Suomessa saavuttanut Eldankajärvi, vianan kielellä *Joldanka*, on nykyisin vain mutapohjainen lutakko.

Kiehtovaa, miten tuhansia ihmishenkiä ja valtavia materiaalitappioita tuottaneessa sodassa jonkin laulun yksittäiset sanat voivat saada aikaan niin paljon poliittista keskustelua kuin mitä *Eldankajärvi* aiheutti. Laulun oli säveltänyt ja sanoittanut oululainen suomen kielen maisteri, myöhemmin Pellon yhteiskoulun rehtori, reservin kapteeni Erkki Tiesmaa. Hän oli riimitellyt joulukuussa 1941 Uhtuan suunnalla JR 34:n komentokorsussa laulunsa sanoja. Rykmentin eläinlääkäri oli silloin valitellut, miten hevoset potevat ähkyä, kun niillä ei ole tarpeeksi heiniä. Nälissään ne kalusivat tallissaan seiniä. Tiesmaa sepitti lauluunsa: ”*Ei hevosilla heiniä, vaan syövät ne tallissa seiniä. On toisilla suolissa santaa, eikä tule lantaa juu.*” Korsussa mukana ollut

komentajan adjutantti Erkki Laurila – josta myöhemmin tuli tunnettu tiedemies ja akateemikko – on kertonut, miten jopa maan hallituksessa keskusteltiin Tiesmaan sanoituksen moraalia alentavasta vaikutuksesta. Laulun levitessä ympäri rintaman ja myös kotirintamalle sensuuri puuttui asiaan. Se kielsi juuri nämä hevosten ka-luamiset, koska niistä voitaisiin päätellä eläinten ruokkimistilanteen olevan surkea suomalaisten keskuudessa. Vastoin Tiesmaan tahtoa sanat muutettiin niin, että suomenhevosten nälkä siirrettiin vihollisen puolelle. Totuudelle ja myös sanoittajan rytmitykselle tehtiin väkivaltaa, kun sanat ”ei hevosilla heiniä...” pakotettiin kuulumaan: ”...ei ryssillä heiniä...”

Sen sijaan vänrikki Kolin joukkueen miesten korsusta kuului heidän mielestään osuvasti pioneerien miinaelämää kuvaava Eldanka-laulun se säe, joka hoilattiin korostetun kovalla äänellä: ”On täällä tapsittu, on täällä napsittu, laukaistu miinoja ja annosviinoja.”

Erkki Tiesmaa joutui sodan jälkeen punaisen valtiollisen poliisin pidättämäksi. Syytä ei kerrottu, mutta ilmeisesti se oli hänen toimimisensa saksalaisten yhteysupseerina tai näiden suosittujen sotilasrallien sepittäminen. Paavo Kolikin joutui samalla rintamalla välillä toimimaan saksalaisten ja suomalaisten yhteysupseerina, mutta epämusikaalisena ei sitten joutunut Valpon kynsiin.

Asemasodan aikana propaganda vihollisten välillä yltyi. ”Silmien väliin ryssä juu” oli monen suomalaisen leikkikouluikäisen jokapäiväistä hoilaamista. Yllättäen ylipäällikkö Mannerheim kielsi tällaiset renkutukset. Kenraali Tuompo välitti käskyn propagandaupseeri Ilmari Turjalle. Käskyn mukaan tulisi lauluissa, näytelmissä ja muissa kulttuurituotteissa kertoa enemmän omista suomalaista asioista kuin mol-lata vihollista. Näin jälkeenpäin ajatellen tämä käsky oli varsin ennakkoluuloton. Niinpä syksystä 1941 kotirintaman musiikkityö alkoi muuttua. Muotiin tuli ”Äänisen aallot”. Kenraali Tuompo huolehti tarkasti, että Yleisradion lähetyksissä noudatettiin ylipäällikön toivomuksia.

Jatkosota näytti ensimmäisten kuukausien aikana täyttäneen valtausoperaatiolle asetetut tavoitteet. Venäläisten sotavankien määrät on eräs tehokkuuden mittari. Kun heitä saatiin koko sodan aikana 64 000, oli siitä ensimmäisen vuoden hyök-käysvaiheen osuus yli 92 prosenttia (59 000 vankia). Jos ei nyt ihan Suur-Suomea kaikki haaveilletkaan, niin kiinnostus ja innostus heimoveljien pelastamiseksi kasvoi. Kaikki ei ollutkaan puolustusministeriön varassa, vaan myös opetusministeriölle syntyi uusia tehtäviä.

Kiinnostava episodi on suomensukuisten sotavankien keskuudessa suoritettu kieli- ja kansatieteellinen sekä sosiaaliantropologinen tutkimustyö. Vangeilta saatujen taustatietojen ja jopa ruumiinrakenteellisten mittausten avulla haluttiin todistaa monien Neuvostoliitossa asuvien heimojen kuuluvaan Suomelle. Tutkijat pettyivät pahasti, kun ilmeni, etteivät suomalais-ugrilaista alkuperää olevat vangit kokeneet-

kaan tällaista kansallista tai kielellistä identiteettiä lainkaan tärkeäksi. Poliittinen vakaumus voitti. Suomalaisille ei vielä tuolloin ollut selvää, miten paljon Stalinin 30-luvun vainot olivat lyöneet polttomerkin vähemmistökansallisuuksien mielialaan ja sananvapauteen. Opetusministeriön sijoittamat 100 000 markkaa vankien kansatieteelliseen tutkimiseen valuivat siis hukkaan. Pieni lohtu kansallisaatteilijoille oli, että heimolaisiamme kohdeltiin tutkimusaikana paremmin kuin ”venäläisiä ryssiä”. Tosin eräät auttamishaluiset tutkittavat saivat sodan jälkeen kovan kohtalon Neuvostoliitossa yhteistoimintamiehiksi leimattuina.

Kotirintamalle kaikui hyökkäysvaiheen aikana melko yhdenmukaisia viestejä sotilaiden innostuksesta saada kotimaa talvisotaa edeltäneeseen alueelliseen muottiinsa ja ehkä vähän enemmänkin, jos sotaonni säilyy omillamme. Vasta sodan jälkeinen historiankirjoitus on tuonut laajempaan julkisuuteen toisenlaisiakin tapahtumia heti jatkosodan alkukuukausilta. Esimerkiksi suomalaisten loikkarien kohtalot ovat traagisen kiinnostavia.

Talvisodan syttyessä annettiin heti ”Asetus maanpuolustusta vahingoittavasta toiminnasta”. Sen perusteella voitiin asettaa Suomen kansalaisia silmälläpidon alaisiksi ja pidätettäviksi turvasäilössä. Ratkaisuvälillä oli poliisiviranomaisilla. Myös Asetus kokouksien lupamenettelystä annettiin talvisodan jälkeen. Valtio- ja maanpetoksia koskevaa lainsäädäntöä uusittiin. Käytännössä suomalaiselle yhteiskunnalle vaarallisina pidetyt henkilöt olivat enimmäkseen kommunisteja. Heidän tiensä vei turvasäilöön, jota vangitut myöhemmin kutsuivat keskitysleiriksi. Tyrmään kahlitut ihmiset kautta aikojen ovat kokeneet vapauden eräänlaisena paratiisina, johon on jollain keinoin päästävä. Niinpä turvasäilötyt älykkäästi tajusivat, että alkanut sota Neuvostoliittoa vastaan ei välttämättä tulekaan merkitsemään heille katastrofia. Pääsy paratiisiin vain lievähkön ruumiinrasituksen kautta voisi toteutua ilmoittautumalla vapaaehtoisena Suomen armeijaan taistelemaan jopa eturintamalla. Eihän mikään sotilasviranomainen edes älynnyt kysyä, ketä vastaan sotilas halusi taistella. Vastaus piti olla ilmiselvä.

Turvasäilöttyjä vapautettiin rintamalle legendaarisen jääkärimajuri Nikke Pärmin johtamaan ”Mustan Nuolen” pataljoonaan. Sitä ennen he olivat ehtineet sopia keskenään, että ensimmäisen tilaisuuden tullen he loikkaavat Helvetin porvarijoukoista Paratiisiliiton sotavoimien käyttöön. Tosin loikkauspäätös annettiin jäädä kunkin henkilökohtaiseksi asiaksi. Sellainen hetki koitti syyskuussa 1941 Onkamuksessa Suojärven itäpuolella. Marskin ritari Paavo Kolin tulevassa korkeakoulussa maisterin tutkinnon suorittava ja Kolin kanssa sodan jälkeen ammattijärjestöjen ammatilluennointisijoina toiminut Erkki Salomaa ei halunnut loikata. Sen sijaan kymmenien muiden mukana tamperelainen Arvo Lamminen kyyristyy poteronsa pohjalle venäläisten rynnätessä ylitse. Hän nousee ylös ja lähtee kävelemään eteenpäin. Lamminen kohtaa päät yhdessä kiihkeästi neuvottelevien puna-armeijan sotilaiden ryhmän. Lammisen

pitää oikein kyynärpäällään tönäistä ennen kuin sotilaat havahtuvat. Siitä alkaa SKP:n tamperelaisen piirivastaavan tie puna-armeijan kouluttamaksi desantiksi.

Tiedot suurten joukkojen pakenemisesta Suomen armeijasta Vienassa nostatti riemun puna-armeijan johdossa. Sopivasti suurenneltuna tieto saavutti Moskovan, josta lennätettiin korkea punaupseeri Toivo Antikainen – itsekin Suomesta loikannut – aukaisemaan tätä suomalaista repeämää vielä lisää. Antikainen oli kuitenkin vihaisen pettynyt, kun hän havaitsi todellisen tilanteen. Linjojen yli juosseet sotilaat olivatkin ”loogisia”, joiden loikkaamisesta Suomen armeija tuskin kärsisi, jottei sanottaisi ihan päinvastoin. Seuraava Antikaisen suuhun ympätty repliikki täyttää urbaanihuhun edellytykset, mutta kuvanee silti ironista asetelmaa ystäväkenraalin ja loikkareiden välillä: *”Saatana, mitä te tänne tulitte, täällä on kommunisteja omas-takin takaa!”* Antikainen hermostuu, kun luultu vallankumous Suomessa ei ollut alkanutkaan. Hän lähtee kovassa myrkyssä lentämään kohti omia esikuntiaan ja kone putoaa matkalla. Siihen päättyi tämän punapäällikön värikäs elämä.

Pärmiläiset kuljetaan autoilla Petroskoihin. Siellä venäläinen upseeri lukee heille suomalaisille sotilaille pudotettavan lentolehtisen tekstin ja kysyy, onko kenelläkään tekstiä vastaan. Kaikki ovat ihan hiljaa, vaikka heidän nimensä olivat allekirjoittajina. Agitaatiolehtinen on otsikoitu: *”Pärmin osaston sotilaat!”* Siinä hieraistaan suomalaisten herkkää kohtaa, taistelua sivistyneitä länsivaltioita vastaan. Allekirjoittajat toteavat mieltettömäksi jatkaa *”sotaa Venäjää, Englantia ja Amerikkaa vastaan”*. Kellertävä lehtinen muistuttaa, että pärmiläisillä antautumismahdollisuuksia on *”vaikka kuinka paljon”*.

Sen jälkeen miehet siirretään pohjoisemmaksi Karhumäkeen, jossa heidät luokitellaan kahteen ryhmään, luotettaviin ja epäluotettaviin. Ensiksi mainitut jatkavat matkaansa yhä pohjoisemmaksi Sorokkaan, Vienan meren rannoille. Jälkimmäisten kohtalo on kova. Heidät työnnetään Poventsan Äänisen pohjoispäähän Stalinin kanavan pahamaineisiin leireihin. Sieltä harvat selviytyivät elävinä. Suomalaista sotilasjohtoa heidän kohtalonsa ei paljoakaan heilauttanut. Miesten itsensä kannalta kohtalo oli traaginen, sillä oman paratiisin johtajat olivat heidät pettäneet. Sen sijaan desanteiksi koulutettavat saavat tavata näitä johtajia ihan elävinä persoonina. Muun muassa SKP:n johtajat Otto Wille Kuusinen ja Adolf Taimen sekä punakenraali Akseli Anttila olivat mukana neuvottelemassa loikkarien tulevista tehtävistä.

Näiden loikkarien nimet tulevat vastaan 33 suomalaisen sotilaan allekirjoittamassa ja ryhmäkuvalla varustetussa propagandalehtisessä Vuonnisen taistelumaastoissa. Suomalaiset sotilaat tuovat lehtiset upseeriensa luettaviksi. Allekirjoitukset on tehty samalla käsialalla. Tamperelaisia nimiä löytyy neljä: Eino Laakso, Arvo Lamminen, Jorma Johteinen ja Paavo Mendelin. Laakso loikkasi 19. syyskuuta 1941, muut kaksi päivää aikaisemmin. Nämä luotettaviksi luokitellut saivat yleensä puna-armeijan radistikoulutuksen Pionerskajan kylässä 50 kilometriä Moskovasta. Tarkoitus oli kouluttaa heistä desantteja Suomen kotirintamalle lähetettäväksi. Tämä

ryhmä järjesti jopa keskuudessaan lokakuun vallankumousjuhlan 7. marraskuuta. Siellä Jorma Johteinen lausui yleviä runoja.

Seuraavan kerran tämä runonlausuja tavataan Tampereen liepeillä Pinsiön kankaalla. Lentokone on hänet sinne pudottanut. Siitä desantti Johteinen siirtyy pispalalaisten kommunistien avustamana suorittamaan erilaatuisia sabotaasitehtäviä, muun muassa rautatiekuljetusten ja viestiyhteyksien tuhoamisia Tampereen esikaupungeissa. Myös Arvo Lamminen ja sodanajan jahdatuin desantti Eino Laakso johtavat maanalaista toimintaa kymmenien ”tiedottajiensa” avustamina. Näistä tapahtumista on Hannu Salama kertonut värikkäästi teoksessaan *Siellä näkijä, missä tekijä*. Tositapahtumiin perustuva kirjoittaminen jakoi tamperelaiset kommunistit kahteen leiriin 1970-luvulla. Salamasta tehtiin sosialismin petturi.

Maailmansodan jälkeisen kylmän sodan kansainvälisen tilanteen ja vielä nykyisenkin päivänpolitiikan taustaa vastaan tuntuu hymyilyttävältä, että Tampereen ympäristön metsiin piiloutuneet puna-armeijan desantit ja suomalaiset metsäkaartilaiset saivat öisin lentoteitse muonatäydennystä, jota jaettiin myös Tampereella työssä käyville tiedottajille. Tämä säilykeruoka oli useimmiten englantilaista tai amerikkalaista. Se toimi ruokapulaa kärsivässä maassa jopa rikoksen todisteena. Kun esimerkiksi Viljakkalasta löydettiin metsäkorsusta amerikkalaisia luumuja, tiedettiin heti millä asioilla korsun asukit liikkuvat. Kommunistien tiedotteissa usein korostettiin sitä, että he ovat liittoutuneiden asialla, siis Amerikan ja Englannin. Neuvostoliiton nimen mainitsemisessa pidettiin sopivaa sordiinoa päällä.

Palaamme Paavo Kolin kanssa 10–15 vuotta myöhemmin näihin suomalaisten kommunistien, asekatkijöiden, yhteiskuntatieteilijöiden ja korkeakoulupoliitikkojen sekaiseen verkostoon. Kolihan ei vielä Karjalassa venäläisiä partisaaneja metsästäessään tiedä, että hän tulee tamperelaisten ihmetykseksi rakentamaan talonsa juuri niihin Tampereen kaupungin syrjäisiin metsiköihin, joissa ”Ohranan” jahtaamat desantit piileskelivät.

Vihollisen propaganda seurasi kaikkialla suomalaisia, koko sodan ajan. Vaikuttamiskeinot vaihtelivat sen mukaan, oliko kyseessä hyökkääminen tai perääntyminen. ”Petroskoin Tiltusta” muodostui suomalaisille sotilaille ja myös kotirintamalle vihollisen mystinen epähenkilö. Hän oli kaiken pahanilkisyyden poliittinen ilmentymä. Tuskin kukaan edes pysähtyi ajattelemaan, että tuon propagandistisen radioäänen takana oli Suomessa syntynyt nainen, joka oli joutunut – vapaaehtoisesti – Suomen ja Neuvostoliiton välisten vihamielisyyksien kierteisiin. ”Tiltu” oli nimeltään Saimi Virtanen, joka oli miehensä Emilin kanssa loikannut Kuopiosta puna-aatteen innoittamana Neuvostoliittoon vuonna 1930. Emil sai toimitussihteerin töitä *Punainen Karjala* -lehdestä. Stalinin vainot eivät hitustakaan välittäneet mitata loikanneiden suomalaisten aatteen lujuutta, vaan salaisen poliisin laukaukset kajahtelivat miehiltäisesti karjalaisessa yössä. Virtasen pariskunnalle oli syntynyt syksyllä 1937

kolmas lapsi, Seppo. Parikuukautinen poika tuskin ehti nähdä isäänsä, kun tämä kohtasi loppunsa teloituksessa Petroskoin vankilassa. Kolmen lapsen yksihuoltaja Saimi Virtanen ”kansanvihollisen vaimona” menetti silloin työpaikkansa Petroskoin radion suomenkielisenä kuuluttajana.

Neuvostoliiton hyökättyä Suomeen pari vuotta myöhemmin Saimi Virtanen nähtiin taas hyödylliseksi ja hän sai työpaikkansa takaisin. Hänestä kehkeytyi Suomen vihatuin radioääni. Petroskoin radio siirrettiin kauemmaksi suomalaisten eturintamasta, Sorokkaan, nykyiseen Belomorskiin Vienanmeren ääreen. Sieltä Saimi eli suomalaisten pilkkaama Tiltu lähetti suomalaisille vastenmielistä propagandaa suomalaisten mielestä hyvin vastenmielisellä äänensävyllä talvi- ja jatkosodan ajan. Tämä ”*Suomen kansan vapaa radio*” käytti hyväkseen Lahden radioaaltoja ja tunki taitavasti suomalaisten ohjelmien väliin. Saimi Virtanen jatkoi radiotyötään sodan jälkeen aina vuoteen 1956 saakka, jolloin hän jäi eläkkeelle.

Pioneerit raivaavat käsipelin sotatietä korpimaastossa.

Pioneerit etenevät kohti Muurmannin rataa

Tulikuumaksi muuttuneen Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton rajan ylityksen jälkeen Paavo Kolin pioneeripataljoona joutui mukaan rajataisteluihin Kiimasvaaran, Suvannon, Tuhkalan, Korpijärven, Tuhkapatunan ja Kananaisten seu-
duilla. Ensimmäinen pioneeriuhri oli alikersantti Niilo Piippo Kolin komppaniasta. Hän kaatui Pistojärven kylässä muutamia kymmeniä kilometriä Suomen rajasta kaksi viikkoa sodan alkamisesta. Koko partio oli tuhoutunut vihollisen rajavartio-osaston väijytyksessä. Piipon kanssa teiden ja siltojen sulutuksessa oli tasajalkaa kulkenut alikersantti Kalervo Kurkimäki. Siitä alkoi Kurkimäen taistelujen polku yhdessä nuoren esimiehensä Paavo Kolin kanssa. Moni pioneeri kaatui tai haavoittui heidän rinnaltaan vuosien varrella, mutta Koli ja Kurkimäki selvisivät. Kolin kiintymys ja luottamus tähän mieheen oli niin kestävä, että hän kutsui omiin häihinsä vain kaksi veteraaniystävää, joista toinen oli Kalervo Kurkimäki. Valitettavasti tämä oli ehtinyt kuolla ennen tämän kirjan kirjoittamista. Tämä eloisaksi kuvattu mies vei mukanaan hautaan ikuisiksi ajoiksi monia jännittäviä episodeja heidän yhteiseltä sotataipaleeltaan.

Pioneerit rakensivat sotatietä kohti Sohjananjokea hikisen rämeikköisessä erämaassa. Vielä ennen joelle saapumista pataljoona joutui kiivaisiin taisteluihin niin sanotulla Mottikukkulalla. Pioneerit saivat viskata sivuun lapionsa ja hakkunsa ja tarttua jalkaväen aseisiin. Tällaiset roolisiirrot tulivat heille tutuiksi myöhemminkin. Sittenkin syksyllä kenraali Siilasvuo oli kieltänyt pioneerien käytön taisteluissa jalkaväen tehtävissä. Pioneerien tappiot olivat kasvamassa liian suuriksi, ja uusien erikoismiesten kouluttaminen olisi ollut liian hidasta.

Vänrikki Koli oli ehtinyt saada niskaansa jo muutaman rajun tulikasteen vihollisen yllättävissä iskuissa. Silloin jokainen tunti antoi opetuksen siitä, mitkä kohdat Reservinupseerikoulun luokkaopetuksesta olivat sovellutuskelpoisia vienalaisessa korvessa. Kolin komppania sai kunnian olla ensimmäinen osasto, joka ylitti Sohjananjoen. Henkilökohtaiseen tiedusteluun määrättiin ensin kokeneimmat joukkueenjohtajat, joihin Koli ei vielä kuulunut. Näinä päivinä pioneerit saivat hyökkäyksilleen ensimmäiset saksalaiset vahvistukset. Väkivaltaiset tiedustelut vihollisen alueelle tulivat tästä eteenpäin Kolin sotilaalliseksi arkipäiväksi, samoin yhteistyö saksalaisten kanssa.

Sotaa oli sodittu kuukausi. Tässä vaiheessa eräiden taistelijoiden ennustepuntarin viisari alkoi nykiä jo pessimismin puolelle. Ehkäpä täältä korvesta ei palatakaan kotiin voittajina ennen talven tuloa. Edessä oli 15 kilometrin pituinen Sohjananjoki. Se virtasi soistuneessa maastossa laajaselkäisten Pääjärven ja Tuoppajärven välillä. Koli joukkoineen oli saanut tiedusteluissa selville, että venäläiset olivat rakentaneet joen toiselle puolelle varsin edulliset asemat. Pesäkkeet oli kaivettu taitavasti kolmeen eri portaaseen. Siepatut puna-armeijan vangit paljastivat kuulusteluissa, että politrukit poliittisina piiskureina olivat komentaneet heidät taistelemaan näissä poteroissa viimeiseen mieheen asti.

Kolin komppania onnistui valonheitinjoukkueen kanssa viemään ruuhilla suomalaiset jalkaväkitaistelijat joen yli. Koli määrättiin myös neuvomaan saksalaisia 14 kilometrin pituisen tien raivaamisessa Tuoppajärven rantaan. Sitä pitkin kuljettiin miehet ja syöksyveneet, joilla koukattiin järveä pitkin 25 kilometrin pituinen matka vihollisen selustaan. Uhkarohkea venematka onnistui saksalaisten suureksi hämmästykseksi. Koukkaamiseen osallistunut Jalkaväkirykmentti 53:n ensimmäinen komppania yllätti silloin vihollisen katkaisemalla heidän perääntymistiensä Kiestinkiin päin. Lääk.kapt. Paavo Parjanen oli JSP-varusteineen ja lääkintälöytöineen mukana tässä koukkauksessa.

Ennen Turtolan joukkojen Sohjananjoen ylitystä olivat Ryhmä Fagernäsin pioneerit 21.heinäkuuta ylittäneet Pistojoen. Hyökkäystä tuki majuri Mäkeläisen Linnoituspatteristo, jonka ranskalaiset Canet-tyypin raskaat tykit herättivät ihmetystä sekä suomalaisissa että saksalaisissa sotilaissa. Hyökkäyksessä oli mukana myös pioneerivänrikki Jouni Koli, joka haavoittui tiedustelutehtävässään. Isä Iivari ei ollut antanut poikiensa leikkiä puutykeillä, mutta nyt he saivat käsitellä aseita niin paljon kuin halusivat.

Professori Heikki Paarma kertoo Oulun kodissaan, miten hän Paavo Kolin pataljoonaan kuuluvana oli upseeritovereittensa ja komppanian päällikkö Pyyryn kanssa seissyt tiiviissä rykelmässä tietämättä venäläisten tähtäimessä. Yhtäkkiä Paarma hypähti ilmaan. Hänen polveensa ja käsivarteensa oli osunut vihollisen kranaatin sirpale. Pyyry selvisi vahingoittumattomana, kuten myös tilanteesta vähän myöhemmin, jolloin hän astunut joen rantapusikossa ison ”ruumisarkkumiinan” päälle. Onneksi venäläinen laadunvarmistus oli tässä kohtaa pettänyt, sillä sytytin oli asetettu väärin. Miina ei lauennut ja tämä Paavo Kolin rohkea esimies sai jatkaa elämäänsä. Monet pioneerit kuitenkin kohtasivat näissä Pistojoen taisteluissa elämänsä päin.

Lähellä Paarman haavoittumispaikkaa ryhdyttiin miinojen raivaamiseen. Suomalaiset olivat saaneet vangeiksi joukon latvialaisia, liettualaisia ja puolalaisia sotilaita. Ilmeisesti heidän kiinnittymisensä Neuvostoliiton armeijaan ei ollut kovin lämmintä, koska he ilmoittautuivat vapaaehtoisiksi omien miinojensa purkajiksi. Suomalaiset

pioneerit säikähtivät heidän ronskia kaivaustyyliään peläten miinojen räjähtämistä. Vangit kertoivat ilkkurisesti kuitenkin jättäneensä miinoista sytyttimet pois silloin kun politrukit eivät huomanneet.

Vain muutaman päivän kestäneet Pistojoen ja Korpijärven taistelut tuottivat suomalaisille suuria tappioita. Yli 300 kaatunutta jouduttiin tilapäisesti hautaamaan Pistojoen lähetyville. Myös pioneerien tappiot olivat suuret.

Paavo Kolin pioneerikomppanian tehtävänä oli auttaa suomalaisia joukkoja ylittämään Sohjananjoki. Sitä ennen järjestettiin väkivaltainen tiedustelu vihollisen puolelle. Ylityksessä käytettiin vanerisia partioveneitä ja suuria kumiveneitä. Pioneerien tarkoitus oli ensin viedä vastarannan puihin köydet, joilla vedettäisiin kumiveneet ylitse. Virta oli liian voimakas ja yritykset epäonnistuvat. Näistä yrityksistään pioneerit saivat tarpeellista kokemusta varsinaisiin ylimenotaisteluihin, vaikka olivatkin menettäneet paljon miehiä kaatuneina ja haavoittuneina. Saksalaisten tappiot olivat vielä suurempia.

Pioneeripataljoona 15 rakensi ponttoonisillan Sohjananjoen ylitse 2. elokuuta 1941. Saksalaisia panssarivaunuja ylittämässä jokea.

Varsinainen Sohjananjoen ylitys tapahtui ruuhilla heinäkuun viimeisenä päivänä keskiyöllä. Ryhmä J:n hyökkäyksessä oli mukana Paavo Kolin pioneerikomppania

sekä osia JR 53:sta, saksalainen osasto SS-IR 6 ja tykistövalmistelussa Linnoituspatteristo 6 ja KTR 16. Ylimenon valmistelun kohokohdiksi ovat jääneet veteraanien mieleen saksalaisten Stuka-pommittajien syöksyt. Vähän ennen keskiyötä koneiden jylinä sai suomalaiset sotilaat tytisemään. Ranskan rintamalla pelottavan maineen hankkineiden koneiden syöksymistä odoteltiin joen rantatörmällä. Eräät jopa nousivat puun oksille katsomaan rajua näytelmää, kun ensin viisi Stukaa syöksyi kohti vihollisen asemia, ja heti välittömästi toisessa aallossa niitä seurasi kuusi konetta. Vihollisen puolelta kuului joen ylitse vilpittämiä ilon hihkaisuja, kun olettivat oman ilmatorjunnan rysäyttävän koneet hetkessä alas. Vahingonilo siirtyikin hetkessä suomalaiselle puolelle, sillä 200 kilon pommit tekivät pahaa jälkeä vihollisen asemissa. Pommit heittivät maalohkareita suomalaistenkin niskaan joen länsipuolelle, jolloin majuri Backman sai osuman olkapäähänsä nyrkinkokoisesta maakokkareesta. Mutta sehän tuntui vain miellyttävältä tömähdykseltä, olihan se omien synnyttämä.

Mäkeläisen osaston tykeille Sohjananjoen maasto oli tuskaisen upottavaa. Tykit vajosivat liejuun, eivätkä tulenjohtajaupseerit löytäneet maastosta sopivia kohtia kiikaroida vihollisen puolelle. He joutuivat jopa kiipeämään puihin pystyäkseen antamaan koordinaatteja omille tykeilleen. Kaiken kukkuraksi tulkkausongelmat saksalaisten tykkimiesten kanssa hidastivat yhteistyötä aseveljien kanssa. Täällä korvessa maailman suurin sotakoneisto näyttäytyi kuolevaisen tavalliselta.

Pioneereille ja tykkimiehille oli jo alokasajan alkumetreiltä lähtien opetettu aselajiylpeyttä. Ilman heitä sotiminen ei kuulemma onnistuisi. Eipä ollut edetty kovinkaan pitkälle itään Suomen rajasta, kun kummankin aselajin miehistö esimiehineen huomasi, että heidät oli tiukan paikan tullen siirrettykin jalkaväen sotilaiksi. Eivät he niissäkään tehtävissä huonoja olleet. Majuri Mäkeläinen sai johdettavakseen tilapäisosaston, johon kuului hänen omien tykkimiestensä lisäksi pioneereja ja kaasusuojelumiehiä. Tämä osasto iski kerran Lohilahdessa viholliskolonnan kimppuun aseinaan pääasiassa vuoden 1891-mallisia kivääreitä ja vain muutama konetuliase. He saivat saaliikseen 54 hevosta ja 58 ajoneuvoa. Suomipoikien mielikuvitus sai vapaasti laukata, kun he ällistyksekseen löysivät myös hevoskuormallisen venäläisiä miekkoja.

Tykistölle oli motista vetäytyminen erityisen työlästä. Se joutui tekemään kiertotietä 20 kilometrin korpivaelluksen omiensa puolelle. Saksalaisten kanssa oli monenmoisia hankaluuksia. Kerran suomalaisen patterin iskussa kaatui omia eli kaksi saksalaista sotilasta. SS-upseeri vaati ampujien välitöntä teloitusta. *"Ein Moment, ein Moment"* yritti vänrikki Valjus rauhoitella. Loppujen lopuksi majuri Mäkeläinen sai SS-miehet rauhoittumaan ja taas oltiin kamraatteja. Saivatpa kerran Mäkeläisenkin miehet läheisen tuntuman yhteiseloön. Vihollinen alkoi ampua pahoja iskuja tykkimiesten niskaan. Miehet etsivät nopeasti suoja ja hyppäsivät saksalaisten kaivamaan syvään poteroon. Hetkessä paljastui haisevan ikävä totuus.

Monttu oli SS-käymälä. Vasta sitkeässä pyykinpesussa lähipurossa saatiin saksalaiset vaikutukset pois pyyhkäistyiksi. ”*Riivatun niksmannit*” jäi sotahistorian lehdille suomalaisten tykkimiesten ainoaksi raportoinniksi.

Mäkeläisen linnoituspatteristo joutui heinäkuun puolella välissä luovuttamaan kaikki tykkimiehensä tietöihin, tehtäviin, joihin Paavo Koli alaisineen oli koulutettu. Mukana tietöissä oli myös siviilejä eli työvelvollisia. Jatkosota oli vasta alussa. Saksalaisille Vienen rämeet olivat järkyttäviä kokemuksia. Korpimaasto ei suomalaisille ollut mitenkään pelottavaa, mutta siellä vaaniva vihollinen kylläkin. Suurin osa sotilaistamme ei ollut koskaan nähnytkaan neuvostosotilasta, vain rumia valokuvia. Vihollisen propagandalle yhdessä hymähdeltiin, mutta tiheässä metsässä vihollisen partioiden pelko piti hermot kireänä. Kerrankin eräs tykistön patterin päällikkö haavoittui, kun oma jalkaväen mies pisti häntä kiväärin pistimellä rintaan luullen häntä viholliseksi.

Sohjananjoen ylittämässä ja sen ympäröivän maaston valtauksista on kirjoitettu tuhatmäärin sivuja sotahistoriamme kirjoihin. Eräs syy, miksi niin paljon on jäänyt jälkipolville kerrottavaa näistä heinäkuun 1941 taisteluista lieenee se, että sotaa oli käyty vasta muutamia viikkoja. Kaikki oli uutta ja mieleen tarttuvaa. Puna-armeijaa ei ollut kohdattu koskaan kesäolosuhteissa. Itään kulkenut sotatie tuotti murhetta moneen suomalaiseen kotiin. Sohjananjoelta 30.heinäkuuta alkanut ja Kiestingin valtauksen 7. elokuuta päättynyt viikon hyökkäys jätti jälkeensä 321 kaatunutta Suomen sotilasta. Veriset taistelut synnyttivät monia sankaritarinoita. Mainittakoon tässä kirjassa esiin tuotujen ja nimeltä mainittujen sotasankarien lisäksi vielä eräs nuori vänrikki, joka joukkueensa kanssa pelottomuutta osoittaen katkaisi Sohjanansuun tien ja valtasi tien varresta vihollisen haupitsipatterin. Hän oli Paavo Kolin koulutoveri Oulun lyseosta, Ensio Siilasvuo, koko armeijakunnan suuren johtajan kenraali Hjalmar Siilasvuon poika.

Sohjananjoen ylityksessä ratkaisevana apuna oli pioneerien työläästi rakentama 62 metrin ponttonisilta. Työtä häirittiin vastarannalta tykistökeskityksillä. Vihollinen oli myös asettanut puihin tähystäjiä, joita suomalaiset ”napsivat kuin metsoja”. Linnoituspatteriston raskaiden tykkien kuljetus rajalta kohti itää oli vaivalloista. Upottavat tiet vaativat valtavat määrät puuta, mutta sitähan riitti koskemattomissa erämaissa. Kolin miesten sirkkelit ulvoivat yötä päivää. Niillä sahattiin lankkuja, jotka aseteltiin tukkien päälle.

Maailmansodan kello osoitti elokuun alkua vuonna 1941. Sohjananjoki oli työläästi, mutta voitokkaasti ylitetty. Edessä oli vieläkin tuskaisemmin voitettavia jokia, järviä, kukkuloita, rautateitä ja kyliä. Kokkosalmi, Kiestinki, Lohivaara, Kangasvaara, Pinkosalmi, Kapustnajajoki ja Louhen maantie odottivat pääsyä sotahistoriakirjojen lehdille. Nämä paikannimet olivat silloin varsin tuntemattomia,

mutta pian niitä alkoi ilmestyä Koillismaan pitäjien sankarihautoihin kullalla ja hopealla kirjailtuina.

Pelätty, vaikka osittain toivottukin revanssisota Suomen itärajalla oli alkanut. Suuri sotilasmahti oli auttamassa pientä ystäväkansaa iskukykyisillä SS-joukoillaan. Suomalaiset nuoret reservinupseerit, aliupseerit ja miehistö olivat vielä hämmennyneen epätietoisia omasta henkilökohtaisesta asemastaan tässä kansallisessa ja kansainvälisessä konfliktissa. Oli kulunut vasta neljä vuotta siitä, kun lukiolainen Paavo Koli oli käynyt rippikoulun. Nyt 20-vuotiaana hän muiden nuorten upseerien tavoin ei ollut lainkaan perillä niistä sotilaspoliittisista strategioista, sotapropagandan suunnitelmallisuudesta tai psykologisesta sodankäynnistä, jotka kietoutuivat Suomen armeijan hyökkäyssotaan itäisellä rintamalla. Hän vain toimi pienenä, mutta tehokkaana armeijan iskurina konepistooleineen, miinoineen ja liekinheittimineen. Vasta sodan jälkeen sosiologiaa opiskeltuaan Koli tuli huomaamaan, millaisia yksilöiden ja ryhmien käyttäytymisen säännönmukaisuuksia sotimiseen sisältyy.

Paavo Kolin isovelji Jouni palveli hyökkäysvaiheen aikana vänrikkinä Pioneeripataljoona 34:ssä. Veljesten joukko-osastot olivat koko jatkosodan aikana sen verran erillään toisistaan, että sodan aikana he tapasivat toisensa vain lomilla, silloinkin vain muutaman kerran. Sodan ensimmäisenä vuonna he yllättäen tapasivat kerran toisensa Uhtuan suolla. Tapaaminen oli varsin lyhyt. *”Eipä siinä ehtinyt mitään syvällistä pohtia”*, kertoi Jouni. Sota näytti irrottavan tehokkaasti ”Kolin kaksoiset” toisistaan. Kirjeitäkään ei kirjoitettu.

Heinäkuun 20 päivänä 1941 vänrikki Jouni Koli oli vänrikki Paavo Patokosken kanssa tiedustelemassa joukoilleen sopivaa ylimenopaikkaa Pistojoessa. He olivat edenneet tiestä vasemmalle puoli kilometriä, kun eteen levittäytyi sopivan matala kohta. Edessä oli pensaikkoja ja Jouni tokaisi: *”Kurkistan vielä tuohon pensaaseen.”* Vielä muutama sekunti ja Patokoski näkee Jounin lentävän korkealle ilmaan. Hän oli astunut venäläisten miinaan. Onneksi hän ei lentänyt jokeen, vaan joen pengertä vastaan. Patokoski kertoo, miten hän näki Jounin nopeasti kömpivän pystyyn ja vaatteet riekaleina juoksevan peltoaukion yli kohti joukkosidontapaikkaa. Vasen puoli kropasta sai pahoja tällejä, mutta Seinäjoen sotasairaалassa hänet tehokkaasti paikattiin kuntoon. Patokoski kertoo, että jos he olisivat vielä hiipineet 30 metriä eteenpäin, he olisivat astuneet vihollisen konekivääripesäkkeeseen ja joutuneet vangiksi.

Mutta sitten taas Jouni Koli löysi tiensä rintamalle. Kolme vuotta hän sai siellä sotiakin, mutta lokakuussa 1944, jo rauhan aikana, hän haavoittui omia miinoja purkaessaan toisen kerran, silloin todella pahasti. Velipoika Paavo sen sijaan soti sotansa loppuun ilman naarmuakaan. Sota-arkiston asiakirjat tosin kertovat pienestä naarmusta. Paavolle oli myönnetty muutama päivä sairaslomaa, kun hän oli hurjastellut moottoripyörällä, ajanut ojaan ja loukannut nivusensa pyörän ohjaustankoon.

Suomalaiset olivat vallanneet Kiestingin kauppalan 7. elokuuta 1941. Itse olin kuulemma innokkaasti odottanut tätä päivää, sillä juuri silloin olin kolmivuotissyntymäpäivieni juhlistu sankari valtakunnan rajan länsipuolella, puolirauhallisessa Kuusamossa. Erityisen mieluisa syntymäpäivälahja oli kokonainen pullapitko, jonka sai ihan yksin syödä. Ympärilläni olevat aikuiset olivat sen verran elämänkokemuksella sivistyneitä, etteivät lasten aikana ääneen puhuneet peloistaan rajan tällä puolella hiiviskelevistä desanteista ja partisaaneista. Kiestingin valloituksesta voitiin yleensä puhua ääneen kylillä, mutta sellainen ei ollut minua varten, vaikka isäni oli valtaajien joukossa.

Rouva Alli Parjanen alkoi ihmetellä Kuusamon kirkonkylässä, miksi hänen mieheltään ei enää tullut kenttäpostia, ei pienintäkään terveistä. Vuosikymmeniä myöhemmin äitini jaksoi vielä muistella, miten pelottavan odotuksen päiviä nuo elokuun viikot olivat. Kirjeiden ja korttien tulon tyrehtymisen olivat kotirintaman omaiset oppineet ennakoivan jotain pahaa. Muutaman viikon kuluttua alkoi kotiväelle selvitä, että miehet olivat olleet tuhoisassa motissa. Jäsennelty analyysi tilanteesta jäi sodanjälkeiseen aikaan. Vielä puoli vuosisataa myöhemmin sotatieteilijät kiistelivät Kiestingin motin tapahtumista.

Vienassa taistelevien kolmen maan Suomen, Saksan ja Neuvostoliiton armeijan aseistuksen hyvät ja huonot ominaisuudet alkoivat paljastua jo jatkosodan ensi kuukausina. Saksalla oli ylivoimaiset Stuka-syöksypommittajansa, vaikka lentokenttien puute Suomen rajoilla oli suuri este niiden käytölle. Suomalaisilla yksittäistaistelijoilla oli käytettävissä tehokas lyhyen matkan ase Suomi-konepistooli. Erityistarkoituksiin – kuten Paavo Kolin kuolemanpartiolle – niitä voitiin luovuttaa joka miehelle. Venäläisillä oli myös oma ihmeaseensa, Dektarjev- eli Emma-pikakivääri. Niinpä Suomi-konepistooli ja Emma olivat kovatasoinen taistelupari. Vastapuolet pyrkivät kaikin keinoin hankkimaan toisiltaan näitä tehotappajia. Suomalaiset havaitsivat pian sotasaalis-Emmansa poikkeuksellisen toimintavalmiiksi vaikeissakin olosuhteissa.

Kolin pioneerit olivat kokeneet jo monet rynnäköt ja perääntymiset miesmestyksineen työntäessään kahden kuukauden ajan vihollista edellään aina Kiestingin itäpuolelle saakka. Maamme poliittinen ja sotilaallinen johto totesi Suomen armeijan edenneen 9. syyskuuta 1941 mennessä alkuperäiseen tavoitteeseensa. Kaikki menetetty alueet vanhalle rajalle saakka koko valtakunnan leveydeltä oli valloitettu takaisin. Aunus, Syväri ja Lotinapelto olivat meidän, vaikkeivät ne todellisuudessa olleet koskaan Suomeen kuuluneetkaan. Viimeksi mainittu valtaus oli strategisesti tärkeä, sillä sen kautta kulkeva Muurmannin rata voitiin nyt tilaisuuden tullen katkaista.

Vienan sotaretkeä suunniteltaessa tiedustelutietoja hankittiin usein vakoojien eli paikallisten asukkaiden lahjomisella kahvi- ja ruokapaketeilla ja viinalla. Tulokset olivat yhtä vaatimattomia kuin lahjatkin. Vinoutuneiden ja täysin väärinkin tiedustelutietojen lisäksi saksalaisilla oli kohtalokkaan huono käsitys puna-armeijan

sotilaiden kyvyistä sekä ylemmällä että yksittäisen taistelijan tasolla. Sotahistorian tutkijat ovat paljon pohtineet kysymystä siitä, miksi Saksan tunnetusti jämpä armeija ei ollut ajan tasalla täällä pohjoisilla rajoilla. He ovat päätyneet johtopäätökseen, että Saksan siihenastinen sotilaallinen menestys oli noussut päähän. He aliarvioivat Neuvostoliiton voimavarat. Voitonvarmuus sokaisee. Vienan Karjalan synkillä soilla syksyllä 1941 saksalaisten sotilaallinen ylemmyydentunne näki vielä operaatiot kirkkaan valoisina. Räntäsateiden ensimmäiset hiutaleet saksalais sotilaiden kesäpu-kujen olkapäille nostivat pieniä epäilyn sävyksiä sotamiesten, joukkueen johtajien ja komppanian päälliköiden ajatuksiin. Tuollaiset ajatukset eivät Wehrmachtin muodollisen jäykässä hierarkiaverkossa koskaan yltäneet esikuntaportaisiin saakka. Saksalaisten voitonvarmuus osoittautui lähikuukausina turmiolliseksi myös saksalaisten komentoa alistetun kolmannen armeijakunnan suomalaisille sotilaille.

Motittajat venäläisten ja partisaanit suomalaisten pelkona

Jussi Turtolan rykmentti oli siis jysähtänyt auttamattomasti vihollisen ansaan, jota vihollinen ei välttämättä ollut edes rakentanut. Tälle ansalle ei kukaan virallisesti antanut nimeä. Oltiin marssimassa kohti Muurmannin rataa, ja hyökkäys oli pysähtynyt Kiestingin kauppalan itäpuolelle. Niinpä tästä sotilaallisesta operaatiosta ja tilanteesta alettiin puhua Kiestingin mottina.

Motti-termi pulpahti julkisuuteen talvisodassa. Sitten sotakouluissa oli pakko opetella sen koulumainen määritelmä: ”Motti on joka puolelta vihollisen saartama sotaväen osa(sto) tai alue, jolle sellainen osasto on saarrettu”. Motti oli talvisodassa vielä puolislangia, mutta jatkosodassa se oli saanut jo virallisen strategisen aseman. Termin alkuperästä on hieman erilaisia käsityksiä. Eräs tulkinta viittaa halkomottiin, jonka ympäri tukipuut on tiukasti sidottu. Ilmeisen yksimielisiä ollaan siitä, että motti-sana syntyi Laatokan koillispuolella käydyissä taisteluissa. Termiä on ensimmäisen kerran todistettavasti käyttänyt Jalkaväkirykmentti 37. ensimmäisen pataljoonan komentaja kapteeni Rikhard Kivilahti yrittäessään selostaa puhelimesta tammikuussa 1940 saarretun alueen erinomaista muotoa esimiehelleen. Hän kuvasi: *”Vihollinen on kuin sammakon poikanen, sen mottipää on siinä ja siinä ja loppuosa (siis pyrstö) on tien suuntainen etelään.”* Kun suomalaiset katkaisivat pyrstön, jäljelle jäi motti eli poikasen pää.

Tuo oli siis suullista ilmaisuja. Ensimmäinen kirjallinen ilmestys jo muutamia päiviä myöhemmin saman rykmentin taisteluja kuvanneessa 13. Divisioonan sotapäiväkirjassa. Motti-ilmaisuja on käyttänyt myös kapteeni R. Merimaa samaa Laatokan koillispuolen Kelivaaran maastoa kuvaillessaan. Hän johti sanan nuijasta. Tie oli nuijan varsi ja sen päässä oli motti.

Tämän kirjan sydän on ”Kiestingin motti”. Se ilmaisee lähimmän tunnetun paikan nimen. Sitä kutsutaan myös ”Kapustnajajoen motiksi”, koska se sijoittuu juuri tämän pienen joen ympäristöön. Usein kuultu käsite samasta saarrosta on ”Turtolan motti” JR 53. komentajan mukaan. Jussi Turtolan kiistely kaatumisen motissa on lisännyt tähän termiin yksilöllistä sävyä. Motissa olivat siis suomalaiset joukot, mitä ei suinkaan ole nähty sankaritekona. Mutta myös venäläiset olivat samoilla seuduilla suomalaisten ja saksalaisten sulkemassa motissa. Sitä kutsuttiin

”rautatiemotiksi”. Tähän loukkoon oli jäänyt suuri venäläinen Jalkaväkirykmentti 758, yli 3000 miestä.

Sodan strategiset suunnitelmat ja termit ovat kuitenkin eri asia kuin maanläheinen todellisuus. Kartat ovat olleet epäselviä, oma tiedustelu puutteellista, esikuntien johtajat eivät ole uskoneet kentältä tulleita viestejä, sotilaat ovat olleet täysin uupuneita, viestintäyhteydet ovat poikki, naapuriyksiköt ovat kadoksissa, raskaat aseet juuttuneet upottaville soille ja vetelille teille. Näitä kaikkia nähtiin Vienan sotaretkellä. Kaiken kukkuraksi motteja syntyi suomalaisten ja saksalaisten joukkojen epäselvistä käskysuhteista ja saksalaisten sotilaiden yllättävästä avuttomuudesta rämeikkösissä ja tiettömissä Vienan metsiköissä. Niinpä edellä mainittu sotakoulu-mainen määritelmä motista repeää jo heti Kiestingin motista kerrottaessa. Vahvistettu JR 53 ei suinkaan ollut ”joka puolelta vihollisen saartama”. Eräät haastattelemani Paavo Kolin veteraaniveljet kertoivat, kuinka esimiehen määrättyä heidät etsimään motin rajoja soiden keskeltä, niitä ei löytynytäkään. Vihollista ei tavattukaan. Siis määritelmä vuotaa yhtä paljon kuin oikeat motitkin Vienan korvissa.

* * *

Vienan metsät, joissa suomalaisia sotilaita oli harvakseltaan, olivat vihollisen partisaaneille ihanteellista maastoa. Partisaanisotaa oli Venäjällä käyty vuosisatoja. Vallankumouksessaan kommunistit pääsivät valtaan paljolti partisaanitoiminnan ansiosta. Mann ja Jörgensen toteavat kirjassaan *Hitlerin sota pohjoisessa*, miten sekä Stalin että Hitler tekivät pahoja munauksia:

”Stalinin puhdistuksissa meni kuitenkin useita partisaanisodan taitajia ja komentajia joko ennen aikaiseen hautaan tai Gulagin kuolemanleireille. Siten Barbarossan alkaessa puna-armeijalla ei ollut tukikohtia, kalustoa eikä johtajia käymään sotaa saksalaisten linjojen takana. Partisaanien saavutukset olivat vaatimattomia vuonna 1941. Tämä johtui paljon Stalinin virheistä ja suunnittelemattomuudesta. On Hitlerin ansioita, että partisaanisota elpyi vuonna 1942. Hän teki pahan virheen siinä, että valloitetujen alueiden slaaveja ei kohdeltu liittolaisina, vaan kuin uusien vallanpitäjiensä oikuille alistettua karjaa. Siviiliväestö ryhtyi pian kostamaan saksalaisille vapauttajilleen”.

Venäläinen termi *”desantti”* merkitsee laskuvarjosotilasta. Desantteja, partisaaneja ja kaukopartiomiehiä ei saa sekoittaa toisiinsa. Venäläinen Partisaaniarmeija oli suoraan Moskovon päämajan Stavkan alainen. Näitä eliittijoukkoja johti kommunistinen puolue, ei siis armeija. Se kuitenkin huolsi ja tuki partisaaniyksikköjä yhdessä salaisen poliisin NKVD:n rajajoukkojen kanssa.

Mann ja Jörgensen kertovat:

”Kapteeni Faddei Zurihin ja hänen poliittisen komissaarinsa Vasili Perttusen johtama partisaaniyksikkö oli yksi Karjalan menestyneimmistä. Neuvostoviranomaiset eivät luottaneet pakolaisina tulleisiin suomalaisiin ja karjalaisiin niin paljon, että heidän olisi annettu taistella toisella puolella olevia heimoveljiään vastaan... Zurihin johtama ”Punainen Partisaani” -yksikkö teki 30 retkeä suomalaisten miehittämälle alueelle.”

Puutoisten suuri partisaaniprikaati, yli 600 miestä, oli jatkuva pelon aihe suomalaisille komentajille. Siitä saatiin kuitenkin yhdessä hyökkäyksessä tapettua 100 miestä, joukossa komentaja. Partisaanit ampuivat sääntöjensä mukaan omat haavoittuneensa, jotta nämä eivät joutuisi suomalaisten käsiin.

Puutoisissa koulutettu 270 partisaanin ryhmä pääsi kerran yllättämään myös Paavo Kolin joukkueen tammikuussa 1943. Tosin Koli oli silloin joukosta poissa, opiskelemassa Maasotakoulussa. Kolin lähimpiin miehiin kuulunut ylikersantti Kallervo Kurkimäki on kirjoittanut tästä taistelusta selostuksen. Suomalaisten huonon tiedustelun vuoksi lumipukuisten partisaanien joukko oli päässyt hyökkäämään yön pimeydessä Äänisjärven takaa jään yli Lindeman karjalaiskylään, johon pioneerit olivat majoittuneet. Se yllätti pioneerijoukkueen täysin. Taistelussa syttyivät kaikki kylän talot palamaan, paitsi sotilaskoti, josta sotilaskotisisar säilyi hengissä. Suomalaisista yksi pioneeri kaatui ja neljä haavoittui.

Yli neljäkymmentä vuotta myöhemmin partisaaniosaston komentaja Vasili Lopatkin kertoo, millaisen raportin he antoivat tästä onnistuneesta yllätyshyökkäyksestä. Hän kuulee vasta nyt, että suomalaisia ei ollutkaan kylässä kokonaista varuskuntaa, vain parikymmentä miestä. Hän mainitsee, kuinka kylän reunassa ollut suomalainen vartiosotilas luuli heitä omikseen ja hänet oli pakko ampuu. Raportteihin ei voi luottaa, sillä vartiomies Paavo Höri elää vieläkin pirteänä vanhuksena Kanadan Vancouverissa. Olen ollut kiitollinen hänen lähettämistään kirjeistä, joissa hän muun muassa kertoo, miten Koli oli pelastanut hänet varmasta kuolemasta Kiestingin suolla.

Mielikuvitukseni laukkasi seisoessani elokuussa 2003 Uhtuan itäpuolella Haikolassa partisaanien koulutuskeskuksen raunioilla. Suomalainen tiedustelu oli jatkosodassa saanut paikan tarkasti selville. Kenraali Raappana ei kuitenkaan uskaltanut lähettää sissejään sen kimppuun, koska koulutuskeskuksen oletettiin olevan tarkasti vartioitu. Annoin ajatusteni lentää 60 vuotta taaksepäin Suomen rajaseudun yksinäisiin maataloihin, joihin täällä koulutetut tunteettomat partisaanit lähetettiin raastasti teloittamaan naisia ja lapsia.

Heinäkuussa 1943 partisaanit yllättivät Oulun hiippakunnan piispa Yrjö Wallinmaan seuruetta kuljettaneen postiauton Saariselän Laanilassa. Hyökkäyksessä

kuoli piispa Wallinmaa ja neljä muuta henkilöä, yhdeksän haavoittui. Viiden matkustajan onnistui selvitä vahingoittumattomina. Hyökkääjät ampuivat auton alle paenneen piispan pään sohjoksi ja jalan ja käden poikki. Piispan viimeiset sanat olivat: ”*Herra, armahda!*”

Samana päivänä ja samalla paikkakunnalla partisaanit hyökkäsivät aseettomien työvelvollisten majoitusparakkiin ja surmasivat kaksi ja haavoittivat neljää työmiestä. Partisaani Aleksandr Smirnov laati esimiehilleen raportin operaatiosta. Siinä kerrotaan, miten onnistuneessa hyökkäyksessä sai surmansa 155 fasistia, joista suuri määrä (58) oli upseereja! Palkinnot olivat suuret ja arvoanto korkea.

Heti sodan jälkeen partisaanit nostettiin neuvostohierarkiassa erittäin korkealle. Petroskoissa ja Pietarissa elää tänä päivänä monin kunniamerkein palkittuja partisaaneja ympäristönsä ihailemina. Eräät heistä ovat jopa vierailleet Suomen veteraanitilaisuuksissa. Näyttää siltä, että heitä tuskin enää saadaan kansainvälisen tuomioistuimen eteen, vaikka he rikkoivatkin kansainvälisiä sopimuksia. Ihmeteltävää, että vasta nyt Suomi on uskaltanut keskustelemaan partisaanien uhrien kohtaloista. Nämä ovat saaneet kärsimyksistään vain pienehköjä korvauksia Suomen valtiolta. Yhtä vaikeaa kuin ymmärtää partisaanien tekoja, on käsittää, miksi ne lapset, jotka olivat nähneet läheistensä julmia teloituksia, ovat saaneet kokea omassa kyläyhteisössään vihamielisyyttä. Heidän ei ole sallittu edes puhua näistä tapahtumista. Nuo traumat tulevat heijastumaan vielä seuraavaankin sukupolveen.

Neuvostoliitossa ja Suomessa sankarit voivat olla erilaisia, mutta sankarien kunnioittaminen noudattaa samoja arvo- ja asennejärjestyksiä. Sotatilan aikana viholliselle suuren haitan tuottaminen arvotetaan korkealle. Silloin Marskin ritarit ovat yhteiskunnallisen arvostuksen kärjessä Suomessa, erityisesti viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana. Heistä on muodostunut ikään kuin ”pyhä” veljeskunta, joista kerrotaan tarinoita sadoissa kirjoissa. Mutta samanlainen asema on partisaaneilla Neuvostoliitossa. He ovat pyhiä miehiä, joiden sotakertomuksiin luotetaan epäroimättä. Heidän ei oleteta tehneen mitään kansainvälisten normien vastaista sodan aikana. Samalla tavalla uskon, että jos nyt kerrottaisiin Marskin ritareista jotain pahaa, sitä harvat suomalaiset uskoisivat. Mielellään ei muistella Marskin ritareiden selviäkään virheitä sotatapahtumissa. Samanlaisen virallisen armahduksen saivat laittomuuksiin syylistyneet jääkäritkin sisällissotamme jälkeen.

Molemmat maat pitivät kiinni omasta kulttuuristaan ymmärtämättä toistensa asenneilmastoa. Moni suomalainen voi ajatella, että esimerkiksi Puolassa saksalaisia puunoksille hirttäneet venäläiset partisaanit olivat toimintaansa jotenkin oikeutettuja, koska Hitlerin SS-joukot erilaisine rangaistusjoukkoineen olivat olleet valtaamillaan alueilla siviilejä kohtaan vähintään yhtä julmia. Suositun *Partisaani-valssin* suomalaiset laulajat eivät ehkä osaa kuvitella, että siinä ihannoidaan samanlaisia siviilien teloittajia kuin Suomen itärajan kyliin hyökänneetkin olivat.

Hitler ja Kiestinki

Louhi oli risteysasema maailmanpoliittisesti tärkeällä Muurmannin radalla. Tämä rata vei pohjoiseen Kuolan niemimaalle. Radalla oli saksalaisille kaamea maine, sillä se oli saatu valmiiksi vuonna 1918 saksalaisten ja itävaltalaisien sotavankien ja englantilaisen pääoman avulla. Petsamosta ja Kuolasta oli syntynyt alue, joka poltti suurvaltojen näpeissä. Maa näytti ulospäin karulta ja ihmisiä niukasti elättävältä. Mutta maaperä kätki sisäänsä sellaisia malmirikkauksia, joita mahtimaat tarvitsivat voittaakseen sotia. Kuolassa louhittiin rautaa, nikkeliä ja kuparia. Kiinnostava kivilaji oli glimmeri, katinkulta, jota arvioitiin olevan Kantalahden alueella runsain määrin. Sekä saksalaiset että liittoutuneet pitivät sitä jopa maailmansodan loppumisen kannalta elintärkeänä. Glimmeriä käytettiin radiolaitteiden sähköneristeenä.

Mutta näistä sotataloudellisista kiinnostuksen kohteista eivät Kiestingin asemalla turinoivat sotilaat tienneet. Enintään he ihmettelivät, miksi juuri tähän kohtaan Kuusamon itäpuolelle oli rakennettu Muurmannin radasta erottuva pistokas läpi Vienan rämeitten kohti Suomen korpia. Viisaimmat arvelivat sen olleen Stalinin idea repäistä Suomi tästä kohtaa poikki ja vetää rataiskot nopeasti kohti Ruotsia. Puna-armeijan avautuneet arkistot kertovat asian olleen juuri näin. Neuvostoliiton yleisesikunta oli asettanut tavoitteekseen edetä linjalla Salla–Tornionjokilaakso. Silloin neuvostosotilaat olisivat kopistelleet jo Ruotsin porstuassa. Arvoitukseksi jää, olisiko Ruotsi konkreettisesti ryhtynyt estämään tällaista etenemistä.

Myös Ruotsi pelkäsi Hitlerin ja Stalinin valtapyrkimyksiä. Jatkosodan aikana suomalaiset tiesivät, ettei Ruotsilla ole halua tukea sotilaallisesti Suomea sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Vielä välirauhan aikana neuvoteltiin tiiviisti Ruotsi-Suomi unionin perustamiseksi. Se kaatui, koska sekä Saksa että Neuvostoliitto olivat sitä vastaan. Kenraali Paavo Talvela oli käynyt Mannerheimin käskystä salaisia neuvotteluja Saksassa valtakunnanmarsalkka Hermann Göringin kanssa joulukuussa 1940 tavoitteenaan kehittää sotilaallista yhteistyötä Saksan ja Suomen välillä. Maamme poliittinen johto oli saanut eri tahoilta pelottavia viestejä siitä, että Neuvostoliiton ulkoministeri Molotov oli pyytänyt Berliinistä lupaa miehittää Suomi. Jo tällöin Hitlerillä oli valmiina suunnitelma nimeltään *Operaatio Otto*. Siinä määrättiin Norjassa olevien saksalaisten joukkojen tavoitteeksi hyökätä Petsamosta itään Vienan merelle saakka.

Kuuluisan idän retken Barbarossa-suunnitelman, ohjeen numero 21, Hitler hyväksyi 18.12.1940. Siinä hän laski Suomen mahdolliseksi liittolaisekseen. Saksan tarkoituksena oli edetä itään syvälle Neuvostoliittoon niin, että saavutettaisiin pohjoinen–etelä -suunnassa linja Arkangeli–Volga. Barbarossassa liikuteltiin valtavia massoja ihmisiä ja rautaa. Hyökkäykseen osallistui kolme miljoonaa miestä, 3500 panssarivaunua ja 2000 lentokonetta. Hitler pelasi uhkapeliä, pani kaikki yhden, mutta ison kortin varaan. Neuvostoliitto piti nujertaa yhdellä jättimäisellä iskulla ennen talven tuloa. Ei ole ihme, että monet suomalaiset uskoivat tuollaisen salamasodan tuottavan tulosta. Ja liukkaan tehokkaasti se alkoikin.

Saksalais-suomalaisten joukkojen tavoitteeksi asetettiin Muurmannerata, jolloin voitaisiin eristää Muurmanskin alue muusta Neuvostoliitosta. Näitä Barbarossa-suunnitelmiaan saksalaiset eivät vielä silloin paljastaneet suomalaisille. Ne sopivat kylläkin hyvin myös Suomelle. Jo tuolloin eräät sotilasasiantuntijat kauhistelivat saksalaisten suuruudenhulluja suunnitelmia nimenomaan täällä, heille vieraisissa olosuhteissa. Niiden mukaan Kantalahden pikavalloituksen jälkeen joukot etenisivät saman tien äärettömälle Kuolan tundralle. Tarkoituksena oli sulkea puna-armeija Muurmanskissa suureen mottiin, joka sähkökästi tuhottaisiin Petsamosta ja Kantalahdesta lähtevillä iskuilla.

Suomalais-saksalaiset joukot marssisivat voitokkaasti kohti etelää Ääniselle. Samaan aikaan Hitlerin Norjan armeija valtaisi koko laajaan Kuolan niemimaan. Tundran jäätävästi tappavat sääolosuhteet eivät Hitlerin optimistikenraaleita huolettaneet. Silloinhan oli lämmin heinäkuu ja jo muutaman kuukauden kuluttua Neuvostoliitto olisi lyöty. Kevyissä kesävaatteissa ryntäilevät saksalaissotilaat olivat vielä huolettoman tietämättömiä, mikä heitä odotti.

Ennen kuin jalkaväkirykmentti 53. ensimmäiset miehet jäykän juhlarin tunnelmin astuivat Kuusamossa rajan yli kohti idän tiettömiä korpia heinäkuun ensimmäisenä päivänä 1941, olivat suurvaltapoliittiset neuvottelut heiluneet moneen suuntaan. Välillä tuntui siltä, että Saksa ja Neuvostoliitto olivat pääsemässä kiistoissa sopuun, mikä olisi taas aiheuttanut Suomessa poliittisten ja sotilaallisten suunnitelmien hankalia muutoksia.

Suomi asetti sotansa päämääräksi Itä-Karjalan liittämisen maahamme. Tätä ei kuitenkaan vielä virallisesti kerrottu edes Saksalle. Muodollisesti Suomi ilmoitti tavoittelevansa takaisin Moskovan rauhassa menetettyjä alueita.

Tässä ei ole halua sekaantua tieteellisiin väittelyihin Pohjois-Suomen käskyvaltasuhteista Saksan ja Suomen välillä. Tosin on huomautettava, että yksittäinen korpraali Vienen korpikuusikossa sai joskus nahoissaan tuntea sen, että näiden aseveljiksi ryhtyneiden kenraalien väliset epäselvät valta- ja komentosuhteet heijastuivat hierarkian alapään taistelijankin arkipäivään.

Voi olla, että talvi- ja jatkosodassa omaisensa menettänyttä tai viholliselle oman kotinsa ja omaisuutensa luovuttanutta ei jaksakaan kiinnostaa suurvaltapoliittiset syyt sodillemme. Sosiologian professori Paavo Koli ei itse halunnut kertoa omakohtaisia tylyjä kokemuksiaan sodasta. Mutta hän puhui mieluusti niistä rakenteellisista yhteiskunnallisista tekijöistä, jotka usein synnyttävät näitä yksilöihin saakka ulottuvia tragedioita.

Uusimpien saksalaisten historiantutkimusten tulosten mukaan idänretken Barbarossa olikin varsinaisesti ryöstö- ja tuhoamisoperaatio. Hitler kenraaleineen halusi vallata Neuvostoliiton Euroopan puoleisen osan teollisuuslaitokset, erityisesti sotavarusteluteollisuuden sekä raaka-aineet, jotta Saksan joukot voitaisiin huoltaa sujuvasti vallatuilta alueilta käsin. Kolmesta Baltian maasta ja Valko-Venäjältä saksalaiset muodostivat oman hallinnollisen alueen, Ostlandin valtakunnankomissariaatin. Sen taloutta ryhdyttiin kohentamaan ottamalla taitavasti myös paikalliset kansalliset tarpeet huomioon. Tavoitteena olivat kuitenkin ensisijassa saksalaisen sotatalouden sen hetken tarpeet.

Vallatuille alueille Neuvostoliitossa haluttiin ennen siviilihallintoa pystyttää tehokkaan nopea sotilashallinto. Käytännössä se merkitsi saksalaisen Oberkommando der Wehrmachtin eli OKW:n valtaa, siis paikallisten kommunistijohtajien ja puna-armeijan komissaarien teloittamista. OKW:n päällikkö marsalkka Keitel oli puolitoista kuukautta ennen Suomen jatkosodan syttymistä antanut julman määräyksen. Sen nojalla saatiin paikallinen siviiliväestö teloitettua välittömästi, mikäli siviilien vastarintaa saksalaisia kohtaan oli havaittavissa. Tässä kohtaa kohoaa suomalaisella lukijalla kylmä hiki pintaan, jos uskaltaa pohtia sitä vaihtoehtoa, että Suomi olisikin torjunut täydellisesti yhteistyön Saksan kanssa. Silloinhan vaihtoehtona olisi ollut, että Saksa olisi suuren tehokkaan armeijansa avulla miehittänyt Suomen. Ehkä se olisi onnistunut helpommin kuin puna-armeijalta. Tuskin marsalkka Keitelin määräys olisi silloinkaan ollut toisenlainen. Vastahankaan asettuneet suomalaiset siviilit olisi pikateloitettu. Kansalaistemme laskeminen arjalaiseen rotuun oli jo näissä ystävällisissäkin olosuhteissa rajatapaus. Hitlerin eräs primitiivinen vaihtoehto oli tehdä Suomesta pääasiassa lampaiden kasvattamiseen erikoistunut vasallivaltio.

Ilmeisesti kaikkien valtioiden turvallisuuspalveluilla on vaarallinen taipumus tehdä mielialaraporteista sellaisia, joilla uskotaan miellyttävän valtionjohtoa. Esimerkiksi SS-järjestöön kuuluva Saksan turvallisuuspalvelu keräsi saksalaisten kadunmiesten mielipiteitä ja kokosi niistä raportteja johtajilleen. Ne osoittivat yleensä myönteistä suhtautumista Suomeen ja suomalaisiin. Nämä asenteet olivat meille tärkeitä Tali-Ihantalan ratkaisutaisteluissa 1944, jolloin saksalaiset hävitäjät riensivät yhdennellätoista hetkellä pelastamaan maamme melkein varmalta miehitykseltä. Lapin sodan aikana Saksan järjestelmät alkoivat jo repeillä, joten mielialaraportteja ei silloin enää ehditty laatia. Olisi ollut kiinnostavaa lukea nii-

den tuloksia. Sodan jälkeen saksalaisten asennoituminen suomalaisia kohtaan on joka tapauksessa ollut varsin myönteistä. Tälle ilmiölle yhteiskuntatieteilijät ovat löytäneet moniakin selityksiä.

Kylmän totista kuitenkin on, että Suomi ja Saksa olivat yksissä tuumin päättäneet hyökätä Neuvostoliiton alueille kesällä 1941. Suurella Saksalla olivat suuret suunnitelmat, pienellä Suomella pienemmät. Molemmat uskoivat päämääriensä oikeudenmukaisuuteen. Hyökkäys piti toteuttaa saksalaisjohtoisilla vuoristojoukoilla, XXXVI armeijakunnalla sekä kenraali Hjalmar Siilasvuon johtamalla III armeijakunnalla. Siilasvuon taktiset suunnitelmat kirjoitettiin valmiiksi 18.6.1941. Kuusi päivää myöhemmin kirjoitettiin käsky III AK:n taisteluun valmistautumisesta, siis vähän yli viikko ennen sodan syttymistä. Suomalaisten joukkojen ensimmäinen tehtävä oli edetä linjalle Uhtua–Kiestinki ja jatkaa sitten pääjoukoilla Vienan Kemiin, Vienan meren rannalle. Kiestinki sijaitsee samalla leveyspiirillä kuin Kuusamo, ja Kemi yli sata kilometriä sitä etelämpänä.

Mannerheim ja Kiestinki

Sotamarsalkka Mannerheim onnistui sotilaan maineellaan yleensä välttämään poliittisia paineita. Hänen karismansa suojaasi häntä osallistumasta julkiseen sisä- ja ulkopoliittiseen keskusteluun. Erityisesti suhteissa Saksaan ja saksalaisiin hän vältti sellaisia ilmauksia, joita voitaisiin käyttää poliittisina aseina häntä ja maamme kohtaan. Niinpä asiakirjoista ei löydy näissä asioissa Marskin merkintöjä ennen kesäkuuta 1941. Ylipäällikkö oli selittänyt Yhteiskunnallisen Korkeakoulun rehtorille Yrjö Ruudulle vuoden 1944 lopussa uskoneensa sodan alussa Saksan voittoon: *”Saksa oli salamasodalla voittanut Ranskan, vallannut Kreetan maahanlaskulla ynnä muuta. Saksalla oli maailman paras armeija ja sotilasjohto.”*

Vuosikymmeniä myöhemmin meidän pitäisi olla helppo ymmärtää maamme keinuvaa asemaa vihamielisenä esiintyvän suuren naapurimaan ja ystävällisiin suhteisiin pyrkivän toisen suurvallan välissä. Molemmat mahtimaat olivat rakentaneet valtavat armeijat, mutta Neuvostoliiton heikkouksista oli saatu kokemuksia jo talvisodassa. Sen sijaan Saksan sotavoimat olivat näyttäneet huipputehokkuutensa salamasodassa. Molotovin ja Ribbentropin sopimus oli jo antanut Suomelle varoituksen siitä mahdollisuudesta, että kumpikaan suurvalloista ei tulisi maamme puolustamaan suuressa maailmanpalossa. Päinvastoin Saksa oli työntämässä pientä Suomea puna-armeijan murskattavaksi. Hitler katui myöhemmin tuota sopimustaan ja heittäytyi vahvoilla sotamuskeillaan pienen Suomen tulevaisuuden turvaajaksi. Ei ole ihme, että Suomen poliittinen ja sotilaallinen johto Mannerheimiä myöten luovutti heikot pelinappulansa juuri Saksalle.

Suomen epävirallinen sotakabinetti presidentti Rytin johdolla pohti jo muutamien kuukauden kuluttua jatkosodan alkamisesta mahdollisuutta saada aikaan erillisrauha Neuvostoliiton kanssa. Silloin vielä näytti siltä, että suuren sodan voittaja eittämättä on Saksa. Siksi Suomi ei reagoinut Yhdysvaltain rauhanaloitteeseen, Ison-Britannian noottiin eikä Neuvostoliiton Tukholman lähettilään madame Kollontain yhteydenottoihin. Tosin samaan aikaan Stalin oli vaatinut länneltä suostumusta Neuvostoliiton vuoden 1940 länsirajan tunnustamiseen. Se olisi merkinnyt Suomelle suurten alueiden luovuttamista.

Sotatilanteessa Suomi halusi kuitenkin ylläpitää hyviä suhteita Isoon-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin, mikä ei tietenkään ollut helppoa Saksan rinnalla taisteltaessa.

Liittoutuneet olivat huolissaan nimenomaan suomalais-saksalaisten joukkojen etenemisestä kohti Muurmännin rataa. Iso-Britannia julistikin sodan Suomea vastaan maamme itsenäisyyspäivänä 1941. Tämän sodanjulistuksen syynä on nähty Neuvostoliiton voimakas painostus Lontoossa. Myös Ison-Britannian ulkoministeri Eden ja varusteluministeri Beaverbrook painostivat pääministeri Winston Churchillia kohtelemaan Suomea kovemmin. Churchill itse piti myöhemmin sodanjulistusta ”historiallisena virheenä”. Hänen poliittinen asemansa oli kuitenkin tuohon aikaan melko horjuva. Sir Winston piti Mannerheimiä ystäväänään ja yritti saada tätä olemaan jatkamatta taistelua Suomen rajojen ulkopuolella. Marski ei sellaista suostumusta halunnut antaa, jolloin Englannin oli pakko julistaa sota Suomea vastaan.

Myös Suomen sisäpolitiikassa Väinö Tannerin johdolla monet olivat huoletuneita sotilaittemme etenemisestä idässä. Mannerheim ilmoittikin, että tarkoitus on Karhumäen valtauksen jälkeen pysähtyä. Hän oli antanut joukoille 6.11.1941 käskyn keskeyttää hyökkäys ja asettua puolustukseen. Käskyyn sisältyi maininta siitä, että nyt olisi mahdollisuus joukoille hyvin ansaittuun lepoon. Lomautettaviksi oli suunniteltu aluksi 19 000 sotilasta ja myöhemmin vielä 37 000.

Koskaan ei saada varmasti tietää, kuka oli Marskille jonkin päätettävän tärkeän, historiaan jääneen asian muodollisesti tai epävirallisesti esitelty. Mannerheim oli varsin tarkka arvovallastaan ja siitä, että hänestä tulee jäämään jälkipolville edullinen kuva. Siksi hän ujutti päätöksiinsä usein jonkinlaisen takaportin. Tämä ilmeni niin Vienen hyökkäysvaiheen kuin Kannaksen murtumisen aikana. Mannerheimin idolistrategia on myös toteutunut. Hänestä on jäänyt nykypolville hyvä kuva. Asiantuntijat sanoivat, ettei siihen kuvaan ole enää odotettavissa suurempia muutoksia. Todistettavasti Marski teki isänmaamme hyväksi useita loistavia isoja ja pienempiä ratkaisuja sotien aikana. Erään tällaisen ryppään muodostavat hänen monet päätöksensä saksalaisten kanssa harjoitettavasta sotilaallisesta yhteistyöstä. Esimerkiksi Mannerheim ei halunnut vuonna 1941 ottaa johtoonsa saksalaisia joukkoja huolimatta Pohjois-Suomen saksalaisen komentajan Dietlin pyynnöistä. Hän ei halunnut ottaa käskyjä vastaan Berliinistä. Marski ymmärsi, että Suomen olisi näin helpompi irtaantua saksalaisten kanssa sotimisesta, kuten sitten kävikin vuonna 1944.

Vuosina 1941–43 ilmestyi Suomessa paljon tutkimuksia Suomen oikeutuksesta Itä-Karjalaan. Presidentti Ryti antoi päämajan selvittää erilaisia vaihtoehtoja Suomen strategiasta Itä-Karjalan suhteen. Näitä oli neljä.

Ryti valitsi niistä yhden: pääasiallinen sodankäynti Karjalan kannaksella, koska sitä oli helppo puolustaa. Hyökkäysvaiheen aikana jatkosodan alussa vielä oletettiin Saksan voittavan Neuvostoliiton. Myöhäiskevällä 1942 Mannerheimille oli kuitenkin jo selvinnyt, että Saksa ei sittenkään voita. Hän halusi pitää Itä-Karjalan eräänlaisena panttina, vaihtotavarana talvisodassa menetetyistä alueista. Siitä oltiin hetken koittaessa valmiita luopumaan ensimmäiseksi. Toisaalta Suomi ei halunnut

päästää puna-armeijaa etenemään Itä-Karjalassa. Se olisi vauhtiin päästessään voinut helpostikin edetä rajan yli länteen katkaisemaan maamme kahtia. Tämä pelko konkretisoitui Lapin sodan alkaessa 1944. Pohjois-Suomesta evakkoon lähteneet olivat varmoja, etteivät enää koskaan näe kotiseutujaan. ”Saksalaiset vetäytyvät ja ryssät tulevat tilalle”, oli enemmistön mielipide.

Kansalaiset ovat laiskoja ajattelemaan, että poliittiset johtajat useimmiten näyttelevät tiettyä roolia, jolla he uskovat saavansa optimaalisen suosion. Kaksi tällaista johtajaa tapasi toisensa 4.6.1942. Silloin Hitler laskeutui onnittelemaan 75-vuotiaasta Mannerheimia Immolan lentokentälle. Ajankohta viittaa Vienen Karjalassa saksalais-suomalaisen hyökkäysvaiheen kuihtumiseen eli Marskin komentamaan pysähtymiseen ja lievään perääntymiseen. Suomalaiset joukot olivat asettautumassa lepotilaan ja luutnantti Koli alkoi selvästi tuntea olonsa tylsistyneeksi. Hän oli tottunut viime kuukausien aikana rajuun toimintaan. Vienen sotatantereilla sitä ei näyttänyt olevan näköpiirissä. Esimiehet tarjosivatkin Kolille mieluisan pakotien pois asemasodan turhauttavasta näköalattomuudesta. He saivat hänet jättämään hakemuksensa Maasotakouluun, joka sijaitsi Helsingin Santahaminassa.

Sodan aikana ja heti sen jälkeenkin Mannerheimin roolia Vienen Karjalan hyökkäysvaiheen aikana ei osattu asettaa oikealle paikalleen. Ne kiukkuaggressiot ja epätietoisuuden tunteet, jotka kohdistettiin kolmannen armeijakunnan korkeimpiin upseereihin, erityisesti kenraali Siilasvuohon, olisi oikeastaan pitänyt hyppäyttää vielä korkeammalle, ylipäällikkö Mannerheimiin. Siilasvuo ei saanut kertoa lähimiehilleenkään, että hyökkäyksen pysäyttäminen Kiestingin tasolle oli nimenomaan Marskin ehdoton vaatimus ja käsky. Tosin sekin oli tehty yhteistyössä poliittisen johdon, presidentti Risto Rytin kanssa.

Saksalaisten liiallinen itsetunto sekä alkeellinen tiedustelutoiminta tulevilla sotatoimialueilla ovat niitä virheitä, joita sodanjälkeiset analyysit ovat löytäneet jatkosodan alkukuukausilta. Niiden lisäksi oli eräs tekijä, jota voidaan suomalaisesta näkökulmasta pitää sodanjohdon väärinarviointina. Tällä kertaa syy on suomalaisen, ilmeisesti vieläpä joukkojemme ylipäällikön, marsalkka Mannerheimin. Hän salli, että suomalainen III Armeijakunta alistettiin saksalaisille. Ylipäällikkö teki päätöksiä varsin itsenäisesti, sillä presidentti Risto Ryti ei sodan johtamiseen puuttunut. Marski pysytteli taitavasti tärkeidenkin neuvottelukabinettien ulkopuolella. Hänen johtamisensa perustui lähettiläs-malliin. Marskin sanansaattajina toimivat vain hänen tarkoin seulomansa luottomiehet.

Välirauhan aikaisissa suomalais-saksalaisissa neuvotteluissa Marskin lähettiläinä olivat kenraalit Talvela ja Heinrichs. Tosin Marski olisi antanut rajut moitteet lyhytnäköisyydestä kenraali Talvelalle, jos olisi tiennyt, mitä hänen luottomiehensä kirjoitti päiväkirjaansa, silloin kun tämä palasi Suomeen Mannerheimin 75-vuotisjuhlille kesällä 1942 samassa lentokoneessa Hitlerin kanssa: *”Tunnelma oli juhlallinen, kun*

tiesi lentävänsä avaruudessa maailmanhistorian ehkä ihmeellisimmän henkilön kanssa ja joka tapauksessa nykyajan kuuluisimman ihmisen ja suurimman neron seurassa." Hitler oli todella "ihmeellinen" ja "kuuluisa", mutta negatiivisessa mielessä. Mutta "suuri nero" lienee määrittely, jota Talvela varmaankin sai katua. Olipa tärkeää, että Mannerheim oli sanellut tarkasti Talvelalle, mitä hän sai sanoa Berliinin neuvotteluissa. Muutoin "nero" olisi helposti päässyt toteuttamaan ideansa Suomen alentamisen vain lampaan viljelylle erikoistuvaksi satelliittivaltioksi.

Tunnetusti Mannerheim ei ollut mikään Saksan perusystävä. Mutta silloisessa maailmanpoliittisessa tilanteessa, jossa vielä vakaasti uskottiin Saksan sotilasmahdin ylivoimaisuuteen, myös Marski joutui tukeutumaan saksalaisten apuun. Silti on ihmetelty, miksi hän suostui luovuttamaan III armeijakunnan johtamisen saksalaisille. Siis suomalaisen armeijakunnan toiminnasta teki päätökset Saksan Norjan-armeijan komentaja kenraalileversti Nikolaus von Falkenhorst. Tilanne ei ollut helppo III AK:n suomalaiselle komentajalle, kenraali Hjalmar Siilasvuolle. Mannerheim huomasi pian erehdyksensä, mutta sen korjaaminen osoittautui työlääksi.

Suomen ja Saksan väliset suhteet olivat historian tutkijoiden mukaan eräänlaista kaupankäyntiä. Suomessa muistettiin katkerana, kuinka Hitler oli ennen talvisotaa kylmästi myynyt Suomen Neuvostoliitolle. Tällaista kaupankäyntiä ei enää haluttu. Ruotsista tai muista länsivaltioista ei ollut odotettavissa Suomelle apua mahdollisessa sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Siksi tehokkaaksi sotilasmahdiksi osoittautunut Saksa oli se valtio, jonka apu tulisi kipeään tarpeeseen. Yksinäinen ja heiveröinen Suomi olisi helposti puristettavissa suurvaltojen pihteihin. Siksi Saksan kanssa kannatti käydä kauppaa ystävyydestä ja avunannosta. Suomi halusi olla Saksalle mieliksi, mutta pidättyvästi. Suomalainen SS-pataljoona Saksan palveluksessa oli eräs kaupankäynnin väline. Tämän tulivat panttipataljoonan sotilaat myöhemmin nahoissaan tuntemaan, kun suhdanteet sodan jälkeen taas kerran keikahtivat.

Suomen sodanjohto tiesi, etteivät maamme sotilaalliset voimavarat riittäneet pitkän itärajamme pohjoispään puolustamiseen. Saksalaisia yritettiin saada kiinnostumaan näistä alueista. Varsinkin kun heidän joukkojaan sijaitsi aivan naapurissa, Pohjois-Norjassa. Tässä houkutustyössä onnistuttiin. Myös Suomi alkoi kiinnostua aikaisemman puolustuksen lisäksi myös mahdollisesta hyökkäyksestä Neuvostoliittoon. Mannerheim suostui alistamaan Siilasvuon armeijakunnan saksalaiseen komentoon.

Toisaalta taas suomalaisten tulevaisuus pohjoisessa oli täysin sidoksissa saksalaisten menestymiseen. Jatkosodan ensi kuukaudet osoittivat, että olimme liimautuneet pikemminkin saksalaisjoukkojen taitamattomuuteen. Suomalaiset sotaveteraanit yleensä muistavat paremmin juuri nämä sakemannien törmäilyt, eivät heidän onnistumisiaan. Saksalaisen Fred Hildebrandtin teos *Rintamatoverit* (1957) kertoo, miten sodasta jollakin ihmeellä selviytyneiden saksalaisten veteraanien muistikuvat Vian taisteluista kertovat kunnioituksesta vaitelaita suomalaisia metsätaistelijoita kohtaan.

Samalla he eivät voi peittää pettymystään omiin esimiehiinsä, joille sotakouluissa opetetut säännöt ja pokkuroimiset olivat tärkeämpiä kuin omien alaistensa hengissä pitäminen täysin oudoissa olosuhteissa.

Kylmäverinen upseeri Koli ratsunaan kuumaverinen sotasaalishevonen.

Siilasvuo ja Kiestinki

*”Minä olen kenraali Siilasvuo,
enkä minä koskaan viinaa juo.
Jos en minä viinaa juo,
en ole Siilasvuo.*

*Minä olen Aslakki Valkeapää,
eikä mua selvänä näe.
Jos mut selvänä näet,
en ole Valkeapää.”*

Tällaista juomalaulua hoilottivat Pohjois-Suomen suurilla voimailotömailä sodasta elävinä säilyneet rakennusmiehet. Heistä monet olivat olleet kenraali Hjalmar Siilasvuon armeijakunnan joukoissa talvisodassa, jatkosodan Vienassa tai Lapin sodassa. Sieltä renkutus levisi rauhan vuosikymmeninä etelään niin, että vielä 2000-luvulla se kuului ylioppilaidenkin snapsilauluvarastoon vähemmän sotaissa illanvietoissa, vaikkei moni laulaja ymmärtänytkaan sanojen taustaa.

Vuonna 1892 syntynyt Hjalmar Siilasvuo oli alun perin lähes yksikielisesti ruotsalainen. Silloin hän oli sukunimeltään Strömberg. Hj. Siilasvuo oli hankkinut Mannerheimin luottamuksen talvisodassa Suomussalmen ja Kuhmon maineikkailla voitoilla. Tosin sotahistorian tutkijat eivät ole yksimielisiä siitä, mitkä näistä maineteoista olivat Siilasvuon omaa ansiota, mitkä taas hänen taitavien alaistensa. Siilasvuo kuului Saksassa 1915–18 jääkärikoulutuksen saaneisiin. Siitä huolimatta häntä ei pidetty mitenkään Saksan valtion ja armeijan ihailijana. Siilasvuo opiskeli Helsingin yliopistossa lakia neljä vuotta, mutta jääkäriksi liittyminen katkaisi nämä opinnot.

Siilasvuon persoonasta ollaan vielä tänäkin päivänä kovin montaa mieltä. Monilla aikalaisilla oli hänestä ikäviä kokemuksia, jolloin arvioinnin objektiivisuus siitä helposti kärsii. Historian tohtori Martti Turtolan kirja sedästään everstiluutnantti Jussi Turtolasta, Kolin esimiehestä, on tästä kitkerä esimerkki. Jussi Turtolan välit Siilasvuohon olivat viileät. Niinpä kenraalin persoona ja hänen tekemänsä ratkaisut saavat kirjassa melkoista kyytiä. Jopa Turtolan sankarikuolemakin saa ikävän draamaat-

tisia sivujuonteita tämän esimiehen kenraali Siilasvuon ansiosta. Tämän luonnetta on kuvattu sulkeutuneeksi, pidättyväiseksi, peräänantamattomaksi ja kunnianhimoiseksi. Sisäänpäin kääntyneestä persoonallisuudestaan huolimatta hän osoittautui usein hyväksi seuramieheksi. Hän oli opetellut myös sujuvan suomen kielen. Martti Turtola kertoo Siilasvuon kärsineen hypokondriasta eli luulosairaudesta, mikä oli saanut hänet kääntymään kerta toisensa jälkeen lääkärin puoleen. Ilmeisesti hän oli saanut hyviä lääketieteellisiä neuvoja ja jopa lääkettä tähän tautiinsa.

Talvisodan sankarin ura koki ammatillisen kolauksen jatkosodan hyökkäysvaiheessa Kiestingissä ja Uhtualla. ”...*eikä marraskuun talvihyökkäys tuottanut muuta tulosta kuin taas lisää sankariristejä pohjoisten pitäjien hautausmaille*”, toteaa Martti Turtola sarkastisesti Kiestingin motin jälkeisestä hyökkäyksestä. Siilasvuon puolustukseksi on sotahistoria todennut, että saksalaiset itsevarmat joukot pettivät. Heitä ei ilmaantunutkaan luvattuja määriä. Kiestingin hyökkäysvaiheen aikana yksi ainoa suomalainen rykmentti menetti kaatuneina ja kadonneina 900 ja haavoittuneina 2200 miestä. Näistä miehistä suuri osa oli lähtöisin Pudasjärveltä. Tämä nimi esiintyy sodan tilastojen vastenmielisemmällä kohdalla, väkilukuun suhteutettuna sieltä kaatui eniten miehiä Suomessa vuonna 1941. Tässä pitäjässä Kenraali Siilasvuon haukkumanimi on *Jalmari Verinen*.

Viime vuosikymmenien suomalaisille on tiedotusvälineistä tuttu nimi kenraali Siilasvuo. Hjalmar Fridolf oli jo jäämässä historian mappeihin, mutta hänen poikansa kenraali Pehr Hjalmar Ensio Siilasvuo (1922–2003) ehti elämänsä aikana hankkia kuuluisuutta kansainvälisissä tehtävissä. Hän oli Paavo Kolin luokkatoveri Oulun lyseossa. Paavo jäi kerran luokalleen, Ensio ei. Siksi tuleva kenraali ehti kirjoittaa ylioppilaaksi Paavoja vuotta aikaisemmin, mutta varusmiespalveluksensa he suorittivat samaan aikaan vuonna 1940. Ensio Siilasvuo toimi 1970-luvulla YK:n Lähi-idän valvontajoukkojen komentajana ja näiden joukkojen pääkoordinaattorina Jerusalemissa.

Ensio oli 19-vuotiaana tuoreena vänrikkinä isänsä alaisena Kev.Os.5. joukkueenjohtajana Vienen sotaretkellä. Sohjanan vesistön verisissä ylityksissä Ensio joutui yhtä koville kuin kaikki muutkin Suomen armeijan joukkueenjohtajat. Sodan mustan jumalan viikate leikkasi heidän päänsä omalla logiikallaan aina ensimmäisinä hyökkäystilanteissa. Joukkueen esimieshän oli se, joka ainoana karttalaukun omistajana joutui kurkkimaan etumaastoa montustaan. Ensio Siilasvuo kertoo, miten hänen komppaniansa sai tulikasteensa jo sodan ensimmäisenä päivänä ja hänen joukkueensa joutui vihollisen eristämäksi kolmeksi päiväksi. Komppaniaa täydennettiin nuorilla varusmiehillä Taivalkoskelta, Kalle Päätalon kotiseudulta. Nämä olivat kuulleet, että kenraali Siilasvuon poika Ensio on kaatunut ja hautajaiset pidettäisiin Oulun tuomiokirkossa. He olivat jopa ehtineet harjoitella sotilashautajaisten seremonioita, ennen kuin väärä tieto kumottiin.

Hj. Siilasvuon vaikea tehtävä suuren armeijakunnan komentajana oli yhteistyö saksalaisten kanssa. Oli sekä poliittisen että erityisesti sotilaallisen päätöksenteon kannalta kitkaista, jopa vaarallista, että suomalainen kenraalimajuri joukkoiineen oli alistettu saksalaiselle kenraalieverstille. Tiukan paikan tullen Siilasvuo teki päätöksiä omin lupinensa, kuten Muurmannerin radalle kohdistuvan suurhyökkäyksen keskeyttämisen. Yhteisymmärrystä ei tahtonut millään syntyä. Saksalaiset olisivat halunneet, että Suomi olisi julkisuudessa reippaammin uhitellut Stalinille. Suomen valtiota ja Siilasvuota saksalaiset eivät pitäneet täysin luotettavina. Poliittiset ja sotilaalliset johtajamme pyrkivät kaikin keinoin jopa välttelemään sanaa ”liittolainen”. Mieluummin puhuttiin ”aseveljistä”. Mannerheim pyysi kenraalejaan nimenomaan huolehtimaan siitä, etteivät saksalaiset puutu Suomen sisäpolitiikkaan.

Kuka johtaa ketäkin? Kenraalimajuri Hjalmar Siilasvuo (vas.) keskustelelee käsin saksalaisen kenraalieversti Eduard Dietlin kanssa.

Saksa lähetti Pohjois-Suomen rintamalle joskus varsin kokemattomia SS-upseereita, joiden öykkärimäinen käytös ja sotakokemuksen puute äimistyttivät suomalaisia upseereita. Ensio Siilasvuo on kertonut, kuinka hänen isänsä todellisuudessa inhosi natsismin ideologiaa ja sen toteuttamismuotoja sotaväessä. Niinpä ei ole ihme, että hänen kipakalla luonteellaan saatiin raivokkaitakin riitoja saksalaisten aseveljien kanssa. Talvisodan sankari ei peitellyt asenteitaan ja mielipiteitään. Siilasvuo joutui jatkuvasti sähköttämään ja kirjoittamaan pitkiä kirjeitä Saksan joukkojen komentajalle von Falkenhorstille saksalaisten heikosta tasosta. Kerrankin Siilasvuo oli täydellisesti herpaantunut SS-kapteeni Schultzin kanssa ja keräsi kielelleen jääkäriaikojensa sotilassaksan kaikkein likaisimmat haukkumasanat. Hän kutsui kapteenia ”Sweinehundiksi”, sikakoiraksi. Siitä seurasivat kiukkuiset kirjeenvaihdot, ja kenraalieversti Falkenhorst uhkaili jopa kantelevansa asiasta Mannerheimille ja Hitlerille. Siilasvuo tuskin koskaan perääntyi näissä arvovaltakahinoissa.

Kenraali Siilasvuosta oli tullut sotasankari talvisodan onnistuneissa operaatioissa. Samanlaisella uhkarohkeudella – osittain omavaltaisuudella – hän selviytyi saksala-

laisten yllättäjänä myös Lapin sodassa aseveljeyden repeydyttyä. Näiden taistelujen väliin sijoittuu kuitenkin Vienan Karjalan episodi, jonka Siilasvuo olisi mielellään jättänyt kokematta. Saksalaisten SS-joukkojen kanssa yhteisrintamassa suunnitellut hyökkäykset Kiestingin itäpuolella elokuussa 1941 olivat myös ideologisesti risti-riitaisia, sillä Siilasvuo piti vastenmielisinä suomalaisten Karjala-aatetta, iikooällejä, Lapuan liikettä, aitosuomalaisuutta ja jopa suomalaisten liittymistä SS-joukkoihin. Tästä huolimatta hän jää historiaan saksalaisten joukkojen suomalaisena yhteistyökumppanina.

Suomalaiset sodan johtajat halusivat hankkia Vienassa eräänlaisen turvavyöhykkeen sodan ajaksi. Kiestingin suunnalla sellainen oli helpohkosti saavutettukin. Saksalaisten tavoitteiden ja venäläisten heikkouden vuoksi nämä tavoitteet oli ylitettykin. Hitler ilmaisi tyytymättömyytensä von Falkenhorstin etenemiseen kohti Kantalahtea. Hän määräsi tämän keskittymään hyökkäyksiin Muurmanskin ja Louhen suuntiin. Von Falkenhorst luuli olevansa tarpeeksi kaukana Berliinin komentokeskuksista, eikä totellut täysin Hitlerin tahtoa. Hän lähetti vain osan joukoistaan Siilasvuon avuksi. Myös suomalaiset joukot olivat riittämättömiä, ja niin Siilasvuo keskeytti hyökkäyksen 11. elokuuta 1941 Kiestingin itäpuolelle. Suomalaisia kuristava Kiestingin tappava motti oli syntynyt.

Saksalaisten epäluulojen lisäksi tuhansien suomalaisten sotilaiden sankarihaudat ja elinikäiset sotavammat olivat näkyvin puoli, joka tuolta Kiestingin itäpuolelle pysähtyneeltä sotaretkeltä jäi. Neuvostoliitto pystytti voittoisien taistelujen kunniaksi pramean muistomerkin maantieteen varteen Kiestingin itäpuolelle juuri siihen kohtaan, mihin saksalaiset joukot parhaimmillaan etenivät. Sen ohitse suomalaiset turistibussit matkalla Vienan Kemiin eivät yleensä pysähdy. Sen sijaan Sosnovyj:n kylän kohdalla mielellään pidetään lepotauko. Siinä on venäläisten pystyttämä muistomerkki osoittamassa kaatuneiden neuvostosotilaiden hautausmaata. Oletettavasti venäläisten turistien pysähtymisjärjestys on päinvastainen.

Saksalaisen SS-Nordin alayksiköt osoittautuvat Siilasvuon mielestä mitättömiksi taistelijoiksi, vaikka sotilaiden ulkoinen olemus olikin kurinalainen. Sisäinen henki oli näivettynyt pelokkaaksi. Samoin sotilastaidot korpimaisemissa olivat suomalaisten rivimiestenkin mielestä avuttomia. SS-miehet pääkallopelotteineen pelkäsivät synkkiä Vienan metsiä. Silloin kun rohkenivat niihin työntymään, eksyivät muutamassa tunnissa.

Saksalainen autokomppania eteni päivässä vain puoliväliin siitä kuin suomalainen. He rikkoivat autonsa kuoppaisilla Karjalan teillä niin, että lähes puolet autovahvuudesta oli aina korjaamoilla. Jopa maineikkaat Saksan ilmavoimat eksyivät pyöriessään järvien pirstomien outojen korpimaastojen yläpuolella. Ne pudottivat pommilastejaan minne sattui. Joskus suomalaiset joutuivat rakentamaan suuria pahvisia nuolia maastoon aseveljien lentokoneiden opastamiseksi. Onneksi kolme

vuotta myöhemmin jatkosodan lopun ratkaisutaisteluissa Tali-Ihantalassa Saksalla oli antaa avuksemme huippuluokan lentäjiä, jotka osasivat asiansa.

Suomalainen sodanjohto oli havainnut saksalaisten selviävän parhaiten avoimessa maastossa. Niinpä heidän tehtäväkseen annettiin edetä Kiestinki–Louhi tien suunnassa, kun omat joukkomme sijoitettiin kulkemaan rautatien vartta. Jussi Turtolan johtama JR 53 yritti saartaa vihollisen joukkoja, mutta ajautui itse mottiin. Vihollinen oli pystynyt siirtämään uutta Sorokka–Obozerskaja -rataa pitkin huippunopeasti, vain parissa päivässä tehokkaan 88. Divisioonan Arkangelista Siilasvuon

4000 kaatuneen punasotilaan hautausmaa muistomerkkeineen Sosnovyj:n kylässä Kolhoositien päässä Kiestingissä.

joukkojen kimppuun. Saksan Norjan-armeijan johtajat ja Siilasvuo päättivät vielä pitää tavoitteena edetä Louheen, mutta puna-armeijan vastustus oli niin raivokasta, että siitä oli luovuttava. Syyskuun alussa päätettiin siirtää motissa olevat väsyneet JR 53:n miehet kymmenen kilometriä takaisin päin länteen. Kolmen viikon motti 2000 miehen menetyksineen jätti vuosikymmeniksi katkeruuden sotaherroja kohtaan.

Epäonnistumiset jatkuivat vielä pari kuukautta myöhemmin marraskuussa 1941. Mannerheim käski 6. marraskuuta keskeyttää hyökkäyssodan kohti itää.

Erityisesti armeijakunnan komentaja Hj. Siilasvuo jäi varsinaiseksi syntipukiksi. Hän syytti epäonnistuneista offensiiveista saksalaisten taitamattomuutta. Nämä taas pitivät Siilasvuota liian passiivisena, mikä johtui laajemmista sotilaspoliittisista syistä. Ne eivät olleet mitään pieniä tekijöitä, sillä Yhdysvallat oli lähettänyt Suomelle kolme noottia ja uhkasi sodalla, jos maa jatkaa hyökkäystään liittoutuneita vastaan. Presidentti Ryti katsoi hyökkäyksen kohti Muurmannin rataa alkaneen ulkopoliittisesti huonona hetkenä. Sotilas Siilasvuo joutui siitä kantamaan vastuun ja alistumaan omien alaistensa antipatian kohteeksi. Nuori upseeri Paavo Kolikin ilmoitti läheisilleen inhoavansa niitä sotaherroja, jotka eivät päästäneet heitä ulos Kiestingin motista, vaikka se olisi ollut täysin mahdollista.

Suurin uhrauksin säilytetyt asemat Vienassa luovutettiin myöhemmin saksalaisten puolustettaviksi. Marski siirsi vuonna 1942 Hj. Siilasvuon pariksi vuodeksi Sotakoulujen tarkastajaksi. Rintamalle hän joutui vielä Kannaksella 1944. Siilasvuon ja saksalaisten sotavoimien kireät suhteet saivat dramaattisen lopun, kun hänet määrättiin karkottamaan entiset aseveljet Lapista. Uhkarohkea Tornion valtaus meritse onnistui niin hyvin, että Siilasvuo vihdoinkin palkittiin Mannerheim-ristillä joulun alla 1944. Mannerheim on muistelmissaan maininnut positiivisessa mielessä armeijakunnan komentajista vain yhden, Hjalmar Siilasvuon.

Mutta vielä sodan jälkeenkin Siilasvuo joutui ongelmiin saksalaisten kanssa. Hänet oli kutsuttu Oulusta todistajaksi sotasyyllisyyden istuntoon Helsinkiin. Häntä kovisteltiin jatkosodan alkamisen ajankohdasta ja hänen käskysuhteistaan Saksan ja Suomen armeijaan. Hänestä ei saatu irti mitään ratkaisevaa. Hän joutui kuitenkin yllättäen toistamiseen todistajaksi Säätytalolle vuoden 1946 alkupäivinä. Valvontakomission puheenjohtaja, Neuvostoliiton edustaja ja pelottavan maineen itselleen hankkinut kenraalievosti Ždanov oli toimittanut oikeudelle sellaista uutta todistusaineistoa, jossa oli maininta myös Siilasvuosta. Puna-armeija oli saanut itärintamalla vangikseen korkean saksalaisen upseerin, Siilasvuon esimiehen Vienan sotaretkellä, kenraali Buschenhagenin. Tämä oli kertonut vangitsijoilleen käyneensä tiedustelumatkalla Pohjois-Suomessa helmikuussa 1941, siis neljä kuukautta ennen sodan puhkeamista. Silloin suomalaiset olivat esitelleet hänelle sotilaallisesti sopivia hyökkäyssuuntia. SS-joukkojen huonosta menestymisestä Siilasvuon syyttämä kenraali oli Neuvostoliiton sotavankileirien kuulusteluissa vihjaillut, että hyökkäyssotaa itään nimenomaan valmistelivat suomalaiset välirauhan aikana. Risto Rytin puolustusasianajaja Hj. Procopé oli haastanut todistajaksi Siilasvuon, jonka todistamiset eivät kuitenkaan tuoneet muutoksia sotasyllisten asetelmiin.

Tuhansia sotilaitaan kaatuneina ja haavoittuneina menettäneen sotilasjohtajan elämä oli ollut henkeä ja ruumista raastava. Rohkean, mutta ristiriitojen repimän sotilasuran luonut kenraaliluutnantti Hjalmar Siilasvuo kuoli kotonaan vuonna 1947, vain 54-vuotiaana.

Turtola ja Kiestinki

Suomalaiset sotilaat, vänrikki Paavo Koli ja majuri Tuovi Mäkeläinen Oulusta, talousaliupseeri Kalle Päätaalo Taivalkoskelta, sotilaspastori Untamo Koski Turusta ja lääkintäkapteeni Paavo Parjanen Helsingistä oli sijoitettu ilman mitään loogista järjestelmää Suomen pohjoiselle itärajalle kolmanteen armeijakuntaan. Sitä johti kenraalimajuri Hjalmar Siilasvuo, tosin saksalaiselle A.O.K. Norwegenille kimuraisesti alistettuna.

Mutta Siilasvuon alainen ryhmä J, jota johti everstiluutnantti Usko Johannes Turtola, oli jo kaikkien tiedostama ryhmittymä. Usko Johannes jää historiaan Jussinimellä. Vuosikymmeniä sodan jälkeen Turtolan tamperelainen suku vaati, että hänen maineensa pitäisi julkisesti palauttaa, sillä siitä oli annettu Suomen sotahistoriassa virheellinen kuva. Tähän työhön ryhtyikin suvun 16 vuoden lievähkön painostuksen jälkeen Jussin nuorimman veljen Erkin poika Martti Turtola, historian dosentti ja Helsingin yliopiston viestintäpäällikkö. Hän julkaisi vuonna 2000 teoksen *Kyllä täällä kaatuakin voidaan, suomalainen upseerinkohtalo 1941*.

Vuonna 1897 Lehtimäellä syntyneen Jussi Turtolan sukunimi on tamperelaisille tuttu, sillä kaupungissa on sen niminen kaupunginosa. Se on saanut nimensä Jussin suvulta, jolla on ollut tällä alueella suuri maatila. Jussin isä oli Ypäjän kirkkoherra. Perheeseen syntyi kaikkiaan 13 lasta, joista Jussi oli vanhin. Vuonna 1918 Turtolan veljessarja perusti kotipaikkakunnalleen suojeluskunnan. Silloin oli Etelä-Suomi punaisten hallinnassa, ja Jussi pyrki innokkaasti valkoisten puolelle. Hänen sotansa oli päättyä Tampereen lähistölle ennen kuin se oli alkanutkaan. Punaiset saivat hänet vangiksi, mutta hän pelastui teloitukselta.

Vapautumisensa jälkeen hän liittyi valkoiseen armeijaan, joka operoi Karjalan kannaksella. Tämä veljessota teki 20-vuotiaaseen mieheen niin suuren vaikutuksen, että hän päätti ottaa elämänurakseen upseerin ammatin. Tuore turvaton valtio tarvitsi kipeästi ammattisotilaita. Niinpä Jussi Turtolakin sai Viipurin kuulusissa Markovillassa vain puolen vuoden pituisen pikakoulutuksen. Myös kansallisaate työnsi Turtolan mukaan heimosotaan itärajalla. Hän osallistui vuonna 1920 Porajärven retkeen.

Paavo Koli oli komennettu Jussi Turtolan määräämiin erityistehtäviin. Näitä kahta miestä yhdisti myös heidän traagiset kohtalonsa. Everstiluutnantti Turtola antoi joukoilleen päiväkäskyn 24.7.1941. Siihen sisältyi elämänohje taisteleville sotilaille: *”Pää kylmänä, sydän hehkuvana yhä eteenpäin yhteisen matkamme viimeiseen pisteeseen.”* Sitä hän ehti itse noudattaa vain lyhyen hetken, sillä hänen viimeinen pisteensä tuli vastaan Kiestingin motissa. Hän kaatui vihollisen luotisateeseen 29.8.1941. Tätä sankarikuolemaa pidettiin silloin ja pidetään vieläkin itse aiheutettuna, passiivisena itsemurhana. Muutamaa kuukautta myöhemmin myös divisioonan komentaja, Mannerheim-ristin ritariksi jo edennyt, eversti Verner Viikla, Paavo Kolin koulun kasvatti Oulusta, ampui turhautuneena itsensä.

Jalkaväkirykmentti 53:n komentaja Turtola johtaa mottitaistelua ankeassa komentokuopassa elokuussa 1941.

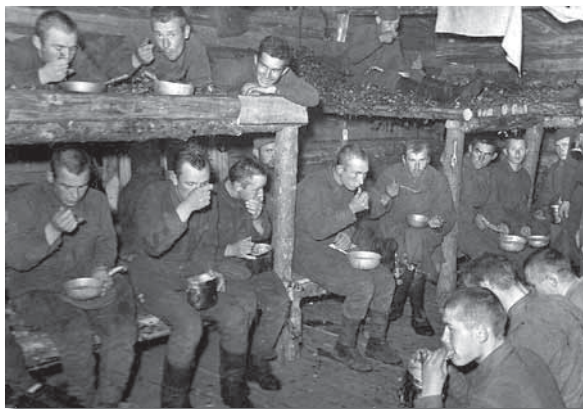

Kenraali Siilasvuo oli haukkunut Turtolan puhelimessa ”pelkuriksi”, kun tämä oli vaatinut lupaa vetäytyä motista. Hän oli kokenut motissa virumisen suomalaisten sotilaiden veriseksi ja turhaksi uhraamiseksi. Turtola oli vastannut esimiehelleen syytöksistä loukkaantuneena: *”Kyllä täällä kaatuakin voidaan!”* Niinpä Turtola ilmoitti kiihdyksissä lähtevänsä itse johtamaan tiedustelupartiota Pinkosalmen lähimaastoon. Ketään upseeria tai edes aliupseeria ei ollut mahdollista lähettää mukaan. Ei ollut kovinkaan tavallista, että rykmentin komentaja lähtee itse tuon kaltaiselle vaaralliselle partiomatkalle, ja vielä näin pienellä ryhmällä. Sitä on jopa pidetty suurena sotilaallisena johtamisvirheenä. Mutta tämänhän Turtola itsekkin tiesi.

Muutaman miehen pieni partio eteni noin neljä kilometriä itään ja ylitti Pinkosalmelle johtavan radanpätkän. Täällä vänrikki Koli viiden miehen ”kuolemanpartioineen” oli useastikin vieraillut öiseen aikaan tiedustelemassa vihollisen liikkeitä. Edessä oli männynnäireitä kasvava räme ja sitten pieni puro. Silloin partio

havait si edessään kahdeksan vihollisen sotilasta syömäpuuhissa. Nämä eivät heti havainneet suomalaisia. Mutta partion hiipiessä muutaman kymmenen metrin päähän se havaittiin ja alkoi kiivas tulitus molemmilta puolilta.

Lähimmät venäläiset menettivät välittömästi henkensä ja kauempana olevat siirtyivät uusiin aseisiin, josta jatkoivat tulitusta. Räiskeen hieman vaimennuttua suomalainen partio alkoi ihmetellä, mihin heidän komentajansa on kadonnut. Turtola pistooleineen löydettiin makaamassa suoaukeaman reunassa vieressään nuori lähettikorporaali kuolleena. Vihollisen pikakiväärisuihku oli lävistänyt Jussi

Sotavankien ruokahetki synkässä korsussa.

Turtolan vatsan, mutta hän eli vielä. Hän pyysi ryhmänjohtajaa ottamaan kellon ja sormuksen ja toimittamaan ne perheelle. Turtolan kellon osoittimet näyttivät aikaa 16.30. Hänet kannettiin rykmentin komentopaikalle, siis JSP-lääkäri Paavo Parjasen sijaintipaikalle. Ruumis kuljetettiin sitten soiden läpi Kiestinkiin. JR 53:n sotapäiväkirjan lyhyt toteamus jää kuvaamaan tuon hetken alakuloista tilannetta Kiestingin motissa: ”Tieto pidetyn komentajan kaatumisesta vaikutti masentavasti väsyneisiin joukkoihin.”

Sotilaspoliittiseen pattitilanteeseen väsynyt komentaja hankki itselleen sellaisen lopun, jonka ammattisotilas haluaa. Väsymiselle antavat tukea karun kylmät tilastotiedot: Kapustnajajoen motin syntyessä Turtolan rykmentissä oli noin 2800 miestä, motin päättyessä enää 800, joista upseereja vain kahdeksantoista. Historia on antanut näille hurmeisille kolmelle viikolle nimen ”Turtolan motti”.

Ankeaa elämää korvessa

Syyskuun toisena päivänä, kaksi kuukautta jatkosodan alkamisesta ja kolme viikkoa Kiestingin motin sulkeutumisesta kersantti Vilho Pihlmanin joukkue ja vänrikki Paavo Kolin pioneeriosasto olivat asettuneet ainoina reserveinä lähelle Ryhmä J:n komentopaikkaa ja lääkintäkapteeni Paavo Parjasen joukkosidontatelttoja. JR 53. kolmas pataljoona oli katkaissut Kiestinki–Louhi maantien ja oli maastoutunut Kolhoositien länsipuolelle. Toinen pataljoona oli tien itäpuolella.

Vilho Pihlman kertoo 60 vuotta tapahtumien jälkeen, kuinka aamuyöllä kello 4.30 hänen tykkijoukkueensa alistettiin vänrikki Kolille. Vihollinen oli päässyt murtautumaan suomalaisten motin puolustusasemiin. Hyökkäystä oli edeltänyt tunteja kestänyt tykistö- ja kranaatinheitintuli. Myös venäläiset lentokoneet pommittivat mottia. Pihlman kertoo, miten tilanne Kolin puolustusasemissa muuttui nopeasti:

”JR 53:n miehiä juoksi savun seassa vastaamme vauhkoina, pakokauhuisina, osa aseensakin pois heittäneinä. Kolhoositien itäpuolella näytti toinen pataljoona jo jättäneen asemansa. Tässä tilanteessa vänrikki Koli teki oman ratkaisunsa. Hän käski minut joukkueineni puolustukseen panssaritykkiaseman kohdalle ja ryhmitti pioneerinsa joukkueestani oikealle rautatien suuntaan. Komentopaikkamme olivat vierekkäin noin 80 metriä Kolhoositien itäpuolella.”

Aamulla kello seitsemään mennessä Kolin ja Pihlmanin miehet olivat saaneet venäläisten hyökkäyksen pysäytetyksi. Vihollinen oli päässyt etenemään vain noin 250 metriä toisen pataljoonan jättämistä asemista. Hyökkääjät tulivat vodkapäissään noin joukkueen kokoisina laumoina, manttelit päällä, telttakangaskäärö ja kiväärit selässä, uraata huutaen. Puolustajat olivat ottaneet käyttöönsä toisen pataljoonan miesten hylkäämät konepistoolit omiensa mallia 1891 olevien vanhojen kiväärien tilalle. Linaan edelleen Vilho Pihlmanin minulle lähettämiä kirjeitä:

”Iltapäivällä kävi Koli kutsusta Ryhmä J:n komentopaikalla. Hän sai käskyn irtautua asemistaan illalla kello 18.00. Palattuaan Koli käski myös minua käymään Ryhmä J:n komentopaikalla. Siellä oli minulle ennestään tuntematon eversti, jolta pyysin lupaa

ilmoittautua everstiluutnantti Oras Selinheimolle. Saatuani luvan Selinheimo puuskahti minulle: 'Minä en pelaa enää, eversti Kiira on nyt komentajana!'. Sitten Kiira sanoi minulle, että saatte lähteä vetäytymään samanaikaisesti pioneerien kanssa. Alistus vänrikki Kolille päättyy tänään kello 18.00. Kiira kiitti minua oikein kädestä ja sanoi: 'Viekää ne hyvät pojat pois ja liittykää jo kello 16 vetäytymään lähteneeseen Tykkikomppaniaan. Komppanianne vetäytyy pitkin huoltouraa ja kuljettakaa mukanaan kahta panssaritorjuntatykkiä ja yhtä telttaa.'"

Vilho Pihlman tykkeineen odottamassa vihollista Kapustnajajoen motin Kolhoositiellä.

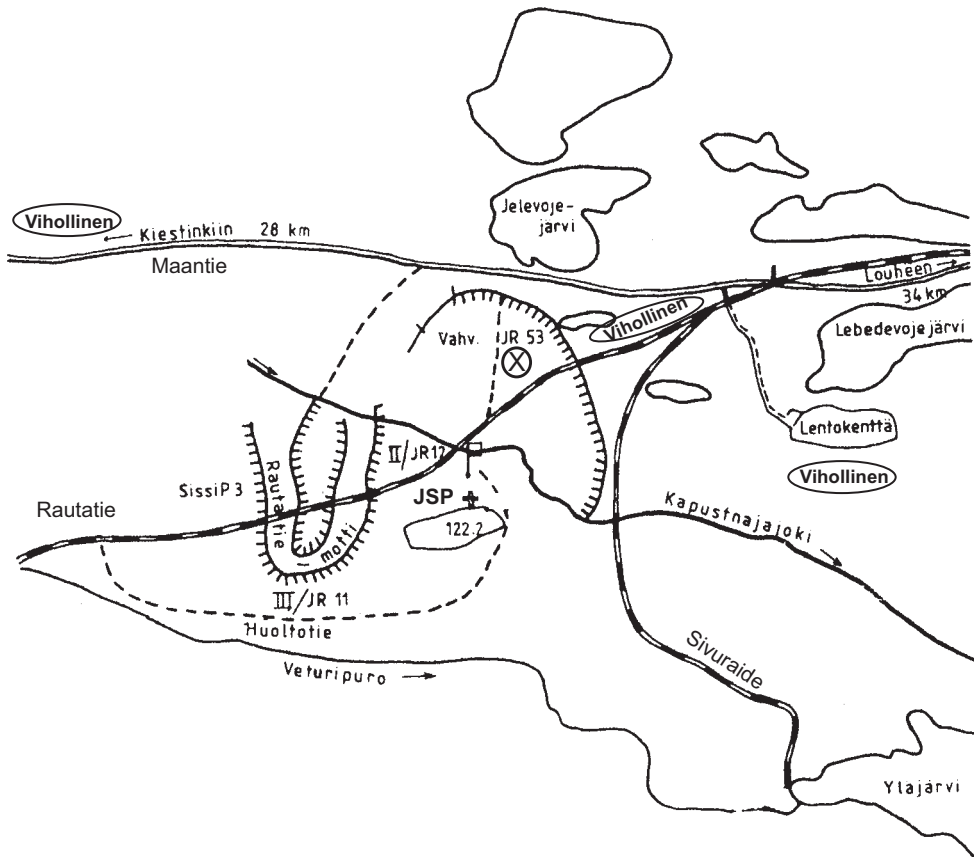
Vilho Pihlman analysoi myöhemmin näitä motin tapahtumia ja olosuhteita. Hän näkee syinä motin puolustuksen pettämiseen olleen yli kaksi viikkoa kestäneet puolustustaistelut ilman majoitusvälineitä. Lisäksi elintarvikehuolto oli ajoittain katkenneena. Poikkeuksellisen kiivas ja kauan kestänyt vihollisen tykistövalmistelu tuli yllätyksenä. Sen sijaan oma raskas tuli osoittautui vähäiseksi. Puolustuksen pettämiseen vaikutti ehkä kaikkein eniten sotilaiden väsymys.

Pihlmanin sotilaiden vetäydyttyä vihollisen huomaamatta Kolhoosimäelle sinne paenneet toisen pataljoonat miehet ihmettelivät, miten suomalaisia joukkoja oli vielä jäänyt heidän jälkeensä. He luulivat siellä olleen vain ryssiä. Pihlman jatkaa:

"Olin yhden päivän alistettuna vänrikki Kolille. Hän osoittautui taitavaksi ja rohkeaksi sotilaaksi. Hän oli kuin huolehtivainen isä pojilleen ja hänen alaisensa kunnioittivat ja tottelivat häntä ehdottomasti."

Näin siis kuvaa 19-vuotias kersantti 21-vuotiasta esimiestään. Koli palkittiin näistä mottitaisteluista vuotta myöhemmin Mannerheim-ristillä ja Pihlman sai poikkeuksellisesti neljännen luokan vapaudenristin. Yleensä aliupseereille ja miehistölle myönnettiin ensin toisen luokan ja sitten ensimmäisen luokan vapaudenmitali. Sodassa kunnioitussuhteet olivat toisenlaisia kuin siviilissä, jossa tuskin kutsuisimme 21-vuotiasta ”isähahmoksi”.

Koli onnistui pitämään asemansa Kolhoositien itäpuolella. Se teki mahdolliseksi, että JR 53 vahvistuksineen ja koko Ryhmä J pääsi aloittamaan vetäytymisen motista suunnitelmallisesti. Toinen mahdollisuus olisi Pihlmanin mielestä ollut täydellinen katastrofi, jota historia ei varmastikaan olisi koskaan antanut anteeksi.

Mottitaisteluvaihe Kiestingissä 20.8.–2.9.1941

⊗ Kolin ritaritaistelu Kolhoositien itäpuolella.

* * *

Yliopiston rehtori Paavo Koli ei edes sopivan tilaisuuden tullen suostunut hersyttelemään sotilaallisesta menestyksestään Kiestingin motissa. Niinpä päätin ryhtyä etsimään elossa olevia Kolin taistelutovereita. Jospa he muistaisivat 60 vuoden takaisia tapahtumia Vienen Karjalassa? Laitoin Suomen Sotaveteraani -lehteen kesäkuussa 2001 ilmoituksen, jossa pyysin kaikkia mahdollisia tietoja vänr./ltn. Paavo Kolist ja isästäni lääk.kapt. Paavo Parjasesta. Liitin tiedusteluun kuvan Kiestingistä vuodelta 1941. Siinä oli vänrikki Koli vasemmalla, mutta tiedustelin muiden kuvassa olevien sotilaiden nimiä.

Jalkaväkirykmentti 53:n upseereita Kiestingissä 1941. Vas. vänrikki Koli, sotilaspastori Karanko, eversti Kiira, everstiluutnantti Selinheimo ja vänrikki Rissanen. Takana taistelulähetettä.

Tämän isäni albumista löytämäni valokuvan henkilöistä tunnistin kolme, mutten tahallani maininnut heidän nimiään. Ajattelin käyttää sitä eräänlaisena muistitestinä, mikä osoittautuikin tarpeelliseksi. Puhelinsoittoja alkoi tulla.

Isästäni en saanut pettymyksekseni kovinkaan montaa vinkkiä. En ollut tullut ajatelleeksi, että kaaosmaisen joukkosidontapaikan lääkäriin eivät haavoittuneet sotilaat ehdi tutustua. Siinä tilanteessa ei nimiä kysellä puolin eikä toisin. Kaatuneiden omaisille oli samantekevää, kuka oli se lääkäri JSP:llä tai kenttäsairaalassa, joka

tämän ihmiselämän kauheimman päätöksen allekirjoitti. Kirjailija Kalle Päätalo, joka muisti isäni Kiestingin motin JSP:ltä, mainitsi minulle kenttälääkärin raadollisen työn olleen inhimillisen työn ääri rajoilla. Miehiä oli lajiteltava toivottomiin ja toivoa saaviin keskellä taistelun myllerrystä. Myös Osmo Hyvönen laajassa teoksessaan *Kiestingin motti* (1994) toteaa lääkärin ja heidän apulaistensa työstä: ”*Kapustnaja-joen lääkintähuolto muodostaa sotiemme historiassa oman ainutlaatuisen lukunsa, joka ansaitsisi tulla tarkemmin tallennetuksi sotahistoriamme lehdille.*”

Sohjananjoen ylityksessä, Kapustanajajoen motissa ja kaikissa pienemmissäkin Kiestingin suunnan taisteluissa vuoden 1941 heinäkuun lopusta seuraavien kymmenen kuukauden aikana menetti Jalkaväkirykmentti 53 sadoittain miehiä kaatuneina ja haavoittuneina. JSP-lääkäreille ei lepoa suotu. Lääkintäryhmän teltojen ympäriltä yritettiin häätää ylimääräisiä kuljeskelijoita pois, sillä tällaiset rykelmät olivat vihollisen lentokoneille houkuttelevia maalitauluja. Punaisen ristin suurta merkkiä yritettiin alkuaikoina käyttää, mutta sitten huomattiin, etteivät punalentäjät anna sille mitään arvoa. Tuskin oli pelkkää sattumaa, että kerran lääkintäkapteeni Parjasen JSP-teltaan tuli kranaatti-iskun täysosuma. Kaikki teltassa olleet kuolivat tai haavoittuivat. Isäni pelasti parranajo. Hän oli hetkeä aikaisemmin poistunut teltasta sivummalle ajamaan partaansa.

Miksi sitten miehet parveilivat joukkosidontapaikan ympärillä? Osa oli luonnollisesti oikeasti haavoittuneita, osa pyrki lääkintämiesten puheille varsin pienistä vaivoista. Paarien kantajilla ei myöskään aina ollut kiirettä takaisin eturintaman päteihin. Lääkärin kirjoittama todistuslappu vapautuksesta eturintaman sotimisesta oli kuumaa tavaraa. Eräskin lääkäri kertoi, miten varakas isäntämies tarjosi suurta mökkitonttia hänelle korvaukseksi tällaisesta paperilapusta. Moni sotilas salaa toivoi lievää haavoittumista, josta pääsi hetkeksi lepoon toipumislomalle. Pentti Huikuri kertoo eräästä tällaisesta sotilaasta: ”*Se oululainen poika sai semmoisia pikkusia reikiä. Ja oli hirviän ilonen, kun pääsee toipumislomalle, kun tuli tuon verran reikiä nahkaan. Kahden päivän päästä tuli tieto JSP:ltä, että se oli kuollu sinne. Oisko saanu myrkytyksen niistä täisistä kampeista.*”

Edellä kuvaamani Sotaveteraani-lehden valokuva todellisuudessa oli vain mainostärppi, jonka toivoin vievän lukijan 60 vuoden takaisiin muistikuviiin. Sen näki onnekseni jämsäläinen 80-vuotias majuri evp. Vilho Pihlman. Hänen säntillisellä käsialalla kirjoittamansa lukuisat kirjeet ovat tuoneet minulle lisätietoa vänrikki Kolista dramaattisena päivänä Kolhoosimäellä Kiestingistä 28 kilometriä itään 2 päivänä syyskuuta 1941.

Vilho Pihlman oli jatkosodan alkaessa kantahenkilökuntaan kuuluva kersantti, joka toimi JR 53. tykistökomppanian toisen joukkueen varajohtajana. Talvi- ja jatkosodan kohtalokkaimmat taistelijat olivat nimenomaan komppanianpäälliköitä, joukkueen johtajia ja varajohtajia. Vuosikymmeniä sodan jälkeen on helppo selailla

kuivia tilastoja, jotka osoittavat juuri näissä johtotehtävissä olleiden miesten kaatumisten ja haavoittumisten olleen kaikkein herkimmissä. Nämä miehet olivat yleensä parhaimmassa iässä eli 19–25 -vuotiaita. Niinpä Karjalan Kivennavalta kotoisin ollut kersantti Pihlmankin täytti Kiestingin motin aikana vasta 19 vuotta. Nämä taistelut jättivät hänen sieluunsa sellaiset isänmaan puolustamisen jäljet, että hän huomasi tarrautuneensa puolustamisen käytäntöön koko työikäseen. Hän jäi eläkkeelle vuonna 1973 Kainuun Prikaatin huoltopäällikkönä ja majurin arvoisena.

Monet haastattelemistani sotaveteraaneista tunnustivat muistikuviansa olevan varsin hataria. Rivisotamies tiesi vain oman pienen roolinsa. Monet haastatteleman veteraanit saivat vasta vuosikausia myöhemmin tietää, mikä oli heidän sotilastaktinen tehtävänsä. Eihän edes ryhmänjohtajilla yleensä ollut karttalaukkua, josta olisi voinut osoittaa jokaiselle ryhmän taistelijalle hänen asemansa.

Vilho Pihlman on poikkeuksellinen sotiemme veteraani. Hän ymmärsi jo 19-vuotiaana kersanttina, että hän on mukana suuressa tapahtumassa, jolla on merkityksensä Suomen kansan historiassa. Niinpä hän laati oman päiväkirjansa näistä tapahtumista. Pihlman yhdisti omat muistiinpanonsa JR 53. Tykkikomppanian viralliseen sotapäiväkirjaan vuosilta 1941–43. Tämä virkkukuntoinen jämsäläinen majuri evp. yksityiskohtaisine asiakirjoinen, autenttisine valokuvineen ja omien sotakavereitten ryydittämine muistikuvineen on ollut minulle huojentava tietolähde.

Viljo Pihlman astui vapaaehtoisena 17-vuotiaana poikasena varusmieheksi pari kuukautta ennen talvisodan syttymistä 1939. Alikersantti Pihlman oli varusmieskoulutuksensa aikana huomannut armeijan leivän maistuvan hänelle. Varsinkin kun kotiseutu Karjalan kannaksella oli jäänyt vihollisen haltuun. Hän jäi suoraan armeijan vakinaiseen palvelukseen Kuusamon Kurkijärven varuskunnassa. Lääkintäkapteeni Parjasen tarkastuksessa miehen kunto todettiin tyrnäväksi. Myöhemmin kersantti Pihlman oli näyttänyt tositilanteissakin sotilaallista kovuutta ja hänet poimittiin keskeltä Vienan Kangasvaaran korpimaisemia Niinisaloon 54. upseerikurssille.

Historian koulukirjojen tylsimpiä sivuja ovat oppilaiden mielestä ulkoa opittavat luettelot niistä maantieteellisistä alueista, jotka jokin valtio rauhanteossa oli vallannut tai menettänyt. Sotahistoriat taas ovat pullollaan pikkutarkkoja taistelukuvauksia, joukko-osastoja numeroineen sekä komentajia sotilasarvoineen. Sotaa pyritään aina kuvaamaan jälkeenpäin jäsentyneempänä kuin mitä se todellisuudessa oli. Vienan Karjalan rintamalla elettiin rajujen taistelujen lomassa myös sellaista elämää, mikä on jälkipolville kertomisen arvoista. Sotilaat kuluttivat hyökkäysvaiheen lyhyitä väliaikoja rentoutumiseen.

Vienalaisen tien varressa taistelujen välissä tehtiin pioneeritöitä. Jalkaväkimiehillä ei ollut työkaluja. Alempien sotilasjohtajien tyypillinen kielteinen myöntökehotus kuului niihin aikoihin: ”Katelkaa jostain työkaluja, mutta ei Suomen armeijalta.” Joukkueenjohtajan ei tarvinnut äänellään korostaa ”Suomen”-sanaa. Miehet ym-

märsivät muutoinkin. Lähistöllä vartioineilta SS-miehiltä katosi lapioita, kirveitä ja sahoja. Saksan kieltä hallitsemattomatkin suomalaiset olivat hyvin hanakasti oppineet germaanisen slangisanan *besorgen*. ”Besorkkaus” oli tavaroiden luvaton näpistämistä. Tämä sota opetti sekä ampumaan että besorkkaamaan. Suomalaisia ei paljoa surettanut, vaikka tiesivät veljestaistelijoiden saavan rangaistukseksi ko-vennettua ihan preussilaista rautakädestä.

Pioneereilla oli oma merkityksensä besorkkaamisessa. Kerrankin jalkaväki-miehet havaitsivat saksalaisten varastossa metsikössä kasan viinitynnyreitä, joita vartio saksalaissotilas. Pioneerit lainasivat suurella mielihalulla omaa työvälinettään, puuporaa. Seuraavana aamuna löydettiin tynnyreistä tapitettuja reikiä. Tapit oli sivelty aserasvalla tummien tynnyrien väriksi. On kivutonta arvata, että tynnyrit olivat vajaita. Saksalaisen vartiosotilaan huomio oli kiinnitetty tarpeellisen hidas-tavalla saksalla tankkaavaan suomalaiseen jermuun, joka kauppasi kaatuneilta venäläisiltä keräämiään kokardeja. Upseereilla oli omat konstinsa saada laittomissa vaihtokaupoissa viiniä tuhdimpia aineita, kuten konjakkia, rommia, kuminaviinaa ja akvaviittia. Kaikkein kovanaamaisin besorkkauksen tapa oli ryhmätyö, jossa yksi mies asettautui makaamaan tajuttoman näköisenä tielle, kun lähestymässä on saksalainen kuorma-auto. Siihen mennessä kun ajurit ovat saaneet herätetyksi tajuttoman miehen, muu joukko on ehtinyt siirtää lavalta ruoka- ja viinalaatikoita metsikön pimentoon. Tosin samalla seudulla tätä temppua ei voinut kahta kertaa soveltaa. Varkausmetodin maine kiiri nopeasti miesten keskuudessa.

Ajankulukseen miehet pelasivat teltoissaan ja kämpissään korttia. Eräs sen ajan ”sotilaskiusaamista” kuvaava ja paljon vilpítőntä vahingoniloa herättänyt korttipeli oli nimeltään ”Vittumainen”. Pelin hävinneelle aina hihkaistiin: ”Katsopa peiliin, siinä on tämän kämpän vittumaisin mies!” Eräs kämpä lopetti tämän harrastuksen, kun usein pelinsä hävinnyt sotamies rikkoi suutuspäissään kaikki kämpän peilit.

Raju harrastus oli pontikan ja kiljun keittäminen. Väinö Linnan tuntemattomi-en sotilaiden kiljunjuonti ei ollut tuntematonta muissakaan joukko-osastoissa. Myös Kiestingissä osattiin livauttaa talteen päivittäiset sokerinpalat. Sitten kun aika koitti, ne kaivettiin esiin yhteisestä kassasta ja käytettiin hiivan kanssa miesten mielestä hyödyllisempiin perustarpeisiin. Tosin hiivan hamstraamisessa tarvittiin erikoistaito-ja, joita jokaisesta joukkueesta aina löytyi. Suurimpana ongelmana olivat upseerien vierailut kämpissä. Poriseva jysky nimittäin levitti salapaikastaan paljastavat hajut. Omatekoinen alkoholijuoma aiheutti tyypilliset kansalliset seuraamukset, aluksi vauhdikasta tanssia miesten kesken ja sitten riitelyä ja loppuohjelmana tietenkin ohihuiteleva tappelu. Tämä harrastuslaji vei reippaaltakin mieheltä sotilaskunnon pariksi päiväksi. Oli aina onni, jos vihollinen ei tätä asiaa tiennyt.

Sotamies Sulo Anttila kertoilee, miten hänen joukkueensa hiiviskeli Kiestingin Jelettijärvellä toukokuun keväthankia kohti vihollisen joukkoja. Heidän edessään

Vanhat veteraanit muistelevat. Ylh. Kolin kuolemanpartion vakiojäsen Paavo Teppo vakavana Kortesjärvellä. Alh. Vilho Pihlman Jämsässä kertoilee kirjoittajalle myös hymyilyttäviä sattumuksia sodassa.

lumi pöllähti, kun karhu heräsi talviuniltaan ja loikki pakoon. Vielä suurempi yllätys kohtasi heitä, kun yhtäkkiä heidän edessään kuusen juurella makaa yksitoista vihollisen sotilasta syvää sotilaan unta. Vangiksi ottaminen olikin hupaisan helppoa. Venäjää taitava karjalaispoika Jussi Mensonen lähti yksin viemään vankeja tapsilinjaa pitkin taaksepäin. Siinä kulki suomalainen sotilas yhdentoista venäläisen kanssa. Luku ylitti yhdellä tuon myyttisen kymmenen ryssän määrän, joka piti vastata yhtä suomalaista. Vartija palasi kämppäkaveriensä epäilyistä huolimatta terveenä takaisin. Sanontahan ei olettanutkaan, ettei yksi kiväärillinen tsuhna olisi vastannut yhtätoista aseetonta vihollista.

Värittömän rauhallinen Suomi elää vuotta 2000. Istun keski-pohjanmaalaisen pienen Kortesjärven kunnan Ylikylässä, vanhaa myllyä vastapäisen maatalon sivurakennuksessa. Se on rakennettu iäkkään isäntäperheen vanhuuden kodiksi. Pienviljelijän raskaan työn pojalleen luovuttanut lyhyt, vantterra mies kertoo sanelukoneesee-ni ilman suurempia hörsöilyä kokemuksistaan jatkosodas-

ta. Olin vihdoinkin löytänyt reservin vääpeli Paavo Tepon, vänrikki Paavo Kolin lähimmän alaisen heidän traagisimpien sotakokemustensa ajoilta. Seinällä roikkuvat kunniakirjat ja mitalit. Otan hänestä valokuvan Paavo Kolin elämää käsittelevää kirjaani varten. Kuulen kuinka rouva Teppo toteaa keittiössä: *”Joko se taas alkaa kertoa niitä iänikuisia juttuja Vienan korvesta.”* Professori Paavo Kolia en enää koskaan tavoita, mutta hänen lähin miehensä istuu sohvalleen 82-vuotiaan rauhallisuudella. Alan nopeasti ymmärtää, että tämän miehen rautainen kunto ja niukan maaseudun kasvattamat hötkeylemättömät hermot oli Paavo Koli hyvänä ihmistuntijana ilmeisesti havainnut jo heidän ollessaan varusmiehinä Koriolla talvisodan aikana.

On vaikea ymmärtää, miten tämä rauhallinen pieni vanhus on joskus voinut kylmän ihailtavasti panostaa konepistoolinsa rumpulippaan ja odottaa, kun uraataan karjuvat viholliset ovat vyörymässä harvalukuisen suomalaisen pioneeriryhmän päälle.

Eivät tienneet vänrikki Kolin pioneerimiehet, eivätkä edes heidän lähimmät esimiehensä tai korkeimmat upseeritkaan, että syyskuun toisen päivän aamuna pienellä 16 miehen pioneeriryhmällä tulee olemaan iskevä paikkansa suomalaisessa sotahistoriassa. Kolin ryhmä heittäytyi niihin vaatimattomiin asemiin, joita maasto tarjosi. Sotilaille Kolhoosimäki ei ollut lainkaan hyvässä huudossa vartiopaikkana, sillä se oli muuta maastoa korkeammalla ja jatkuvasti venäläisen tykistötulen kohteenä. Nyt ei kuitenkaan tarvinnut odotella tykkien lähtölaukauksia ja arvailla osuimien tarkkuuksia, sillä ilmielävä vihollinen ryntäsi karmivasti huutaen kohti heidän asemiaan. Alikersantti Paavo Tepon ja muiden konepistoolimiesten ei tarvinnut odotella Kolin kommentoa avata tuli. He olivat jo sen verran kokeneita jermuja, että itsekin tiesivät miten toimia. Suomi-konepistooli oli hyvä ja kiivas ase, mutta sen paha puoli kantajalleen oli, että oli pakko houkutella vihollinen mahdollisimman lähelle ennen tulen avaamista. Aseen tehokas kantomatka ei ollut samanlainen kuin kiväärillä, pikakivääristä puhumattakaan. Ikään kuin täsmällisestä käskystä räjähti kahdeksan miehen kuulasuihkut kohti ryntääviä vihollisia. Miksi vain puolet ryhmästä ampui? Oliko toiseen puoleen jo heti tarttunut kakkospataljoonan pakoon juosseiden miesten paniikki?

Kesäsotaa oli käyty Suomen rajoilla vasta pari kuukautta, mutta nopeasti miehet viimeisimpäänkin kuhnustelijaan olivat oppineet, että konepistoolilla oli aluksi helppo räiskä. Mutta mitä sitten pitäisi tehdä kun rumpulippaan seitsemässadas eli viimeinen panos on räsähtänyt? Uuden lippaan lataaminen kestää monta minuuttia ja siinä ajassa vihollinen ehtii olla jo työntämässä pistintä panostajan niskaan. Kolin tulevat sankarit tietenkin tiesivät tämän yksinkertaisen sotilasopillisen metodin. Toinen puoli ryhmästä ampui täydellä teholla, jossa tähtääminenkin kiihkossa usein unohtui. Kun tulinopeus oli 800 laukausta minuutissa, niin vaikea oli vihollisen suihkuja väistellä. Turvallista oli painella liipaisinta säästeliään katkottaiseen sarja-

tuleen, kun tiesi, että viereinen kaveri kyykyssä montun pohjalla latasi kuumeisesti uutta lipasta. Onneksi oli varhaissyksy, eikä pakkastalvi. Paljaat sormet jaksoivat pelata pikkuruisten panosten kanssa.

Eivätpä konepistoolin avulla henkeään varjelleet sotilaat silloin arvanneet, että vuosikymmeniä myöhemmin monenlaiset asemaistelijoiden ja ruudinhaistelijoiden klubit sähköisissä verkostoissaan herkuttelisivat suomalaisen konepistoolin rautaisilla ominaisuuksilla samanlaisin termein kuin uusien automerkkien esittelijät tai TV:n ruokaohjelmien gurut. Eräässä Suomi-konepistoolin tekniikan isänmaallista voimaa esittelevässä nettitekstissä todetaan vuonna 2006 jumalaisesti: ”Aseen lukko soi kuin kirkonkello”.

Mutta Kolhoosimäellä piippalakkeja tuupertui kasapäin. Takaa tulevat talloivat elottomien tovereittensa päälle. Aseiden rytinän keskellä kuului venäläisten upseerien käheää karjuntaa ja politrukkien yllytyshuutoja. Taistelu jatkuu jatkumistaan niin huumaaavana, että alikersantti Teppo puristelee välillä päätään kun ei tahdo oikein ymmärtää, mistä on kysymys. Ikään kuin huumautuneena hän nousee pystyyn, jotta aseiden teho olisi vielä julmempi. Onneksi vieressä lipasta panostava pioneeri on pitänyt päänsä piilossa ja kylmän rajusti tempaisee Tepon maahan. *”Ammuimme niin, että konepistoolin vaippa hehkui ja tuntui jo, että hermot repeävät. Ryssiä kaatui vain muutaman metrin päähän eteemme”*, muistelee maanviljelijä Paavo Teppo elämänsä kauheimpia hetkiä.

Samassa taistelu sai yllättävän kääntein. Väsyneet suomalaiset taistelijat kuulivat yhtäkkiä tykkien lähtölaukauksia. Miesten mielessä välähti, oliko oma tykistö tulossa apuun, vai sataisiko muutaman sekunnin kuluttua heidän niskaansa nopean kivuton ratkaisu vihollisen puolelta. Venäläisten hyökkäys pysähtyi outoon sekasortoon. Myöhemmin selvisi, että hyökkäysalue oli niin ohut, että vihollisen tykkien ammunta meni lyhyeksi. Hyökkääjiä alkoi kaatua omiin kranaatteihin. Sodan jumalan Vienan korpiin heittämää ironiaa oli, että JR 53. II pataljoonan paniikki ryntäävän vihollisen edessä taisi sittenkin pelastaa vänrikki Kolin pienen osaston ja samalla koko suuren suomalaisen rykmentin. Tämä pataljoona oli juuri juossut Kolin ryhmän ohitse täysin sekasortoisena. Venäläisen 88. Divisioonan johtajat eivät nimittäin olettaneet suomalaisten hellittävän niin nopeasti, eivätkä siten tienneet omien joukkojensa edenneen yllättävän ripeästi Kolhoosimäen reunalle, josta suomalaiset oli ajettu pakoon.

Tappavan lyhyiksi jääneitä tykistökeskityksiä koettiin myös Vienan rintamalla. Eräskin naapurikunnan mies haudattiin taistelussa kuolleen urheana taistelijana, jota sukulaiset tänäkin päivänä mieluusti muistelevat sotasankarina. Kaatuneen riviöverit eivät vieläkään uskalla kertoa, että hänet surmasi vahingonlaukauksella läheinen ystävä. Entä pitäisikö jonkun jo nyt kertoa totuus? Ymmärrän sodan uhrien omaisia, jotka haluavat tietää kaikki yksityiskohdat rakkaimpiensa viimeisistä

hetkistä. Toisaalta meidän pitäisi ajatella sotaa kaikkine kaatuneineen, haavoittuneineen, henkisesti rampautuneineen, siviiliuhreineen, sotavankeineen, -leskineen, -orpoineen ja -lapsineen sellaisena kokonaisuutena, jossa kaikki sodan uhrin nähtäisiin samanarvoisina. Riippumatta siitä, mistä suunnasta luoti on lentänyt.

Kolhoosimäen teurastavasta puolustustaistelusta oli kulunut muutama päivä. Kolin miehille – ja ehkä myös rykmentin johdolle – tuli kummallinen asia pohdittavakseen. Miksi taistelu oli niin epäsuhteinen? Vänrikki Kolin kuudentoista miehen osastosta kukaan ei ollut saanut naarmuakaan, mutta venäläisiä laskettiin makaavan Kolhoosimäellä ja sen juurella kokonainen pataljoona, kaksi sataa miestä. Miksi he olivat juosseet enimmäkseen aseet selässään, ampumatta laukaustakaan.

Eräs Kolin miehistä muistaa, miten hänen mieleensä jäi elävästi venäläistä uraata huuhtavien eteenpäin kompastelevien miesten selässä roikkuivat niskaan käärityt pitkät huovat, sinellit. Ilmeisesti tästä hyökkäyksestä eivät venäläiset ole tehneet yksityiskohtaista analyysia, jotta tietäisimme, pitääkö tämän päivän suomalainen totuus paikkansa. Kolin miehet eivät nimittäin löytäneet silmittömälle ja huolimattomalle juoksemiselle muuta selitystä kuin sen, että punasotilaat olivat juovuksissa. Venäjän sotahistoria tunnustaa, miten vodka näytteli monta ratkaisevaa roolia heidän armeijansa onnistuneissa ja epäonnistuneissa taisteluissa toisen maailmansodan aikana. Heille kaikille kuului 200 gramman rynnäkköryppy, meillä sotilaspastorin ”aamen”.

Motittajien ja motitettujen sankareiden joukkoon ei usein luettu niitä lottia, jotka joutuivat ilman aseita taistelemaan

Josif Stalin tukemassa omiaan Vienan korvessa.

suomalaisten eloon jäämisestä. Jokipiissä asuva muonittajalotta Aino Vatiilo kertoo, miten hänet komennettiin sodan syttyessä seuraamaan Kuusamosta rajan yli marssivia, itään eteneviä sotilaita. Hänen muistiinsa jäivät Vienen Karjalan harmaat tollit, joiden asukkaat olivat paenneet. Stalinin kuvat kotien seinillä olivat jääneet uusien valtaajien ihmeteltäviksi. Ei riittänyt, että Neuvostoliiton suuri johtaja suojeli kuvallaan koteja. Suomalaiset hyökkääjät kohtasivat myös keskellä metsää suuria Stalinin pahvikuvia. Asetelma taisi olla juuri päinvastainen: mökkien asukkaat ja korvessa taistelevat punasotilaat suojelivat pikemminkin itseään Diktaattorin ennustamattomalta hirmuvallalta ripustamalla hänen kuviaan kaikkiin mahdollisiin paikkoihin.

Aino Vatiilo ja kaksi muuta muonituslotta ilmoittautuivat vapaaehtoisiksi lähtemään sotajoukkojen mukana Kiestingistä kohti Muurmannin rataa. Hevonen kiskoi rataa pitkin kenttäreitteitä, jossa kiehui kuuma soppa. Kerran venäläisten partio pääsi yllättämään heidät vartiointista huolimatta. Vatiilo järkyttyi näkemästään, vaikka vain yksi suomalainen oli kaatunut kahakassa. Viholaisten ruumiita näkyi kasoittain pistoradan varressa. Suomalaisten soppajuna eteni itään ja pysähtyi mäntykankaalle Lohivaarassa. Siellä lottia kohtasi lohdu-ton näky. Junan vaunuun oli pinottu omia kaatuneita, ja radan varret olivat täynnä haavoittuneita. Tässä pysähdyspaikassa he joutuivat antamaan ruokaa nälkiintyneille sotilaille, vaikka perustehtävä oli ruokkia maantietä ja rautatietä rakentavia työvelvollisia. Venäläisten partioiden vuoksi lottien telttaa vartiointiin ympäri vuorokauden. Lotat olivat silti niin varuillaan, että nukkuivat päivävaatteet yllään. Tällaisesta varotoimenpiteestä oli seurauksena, että kaikki kolme lottaa saivat työstään palkaksi inhottavan syyhyn ja täitten puremat.

Lotat jäivät vihollisen saartamaan Turtolan mottiin. Punasotilaiden partiot tekivät yllättäviä hyökkäyksiä motitettujen kimppuun. Kerran vihollinen pääsi yllättämään Aino Vatiilon havuilla katetussa kenttäreitteillä. Omat vartiopoijat pelastivat tytön sillä kertaa. Lopulta kolmelle lotalle annettiin mahdollisuus vetäytyä soiden kautta hiljaa hiipien pois motista. Vielä kerran lotta Vatiilolle jäi karmaiseva kuva Kiestingin motista. Paetessaan kohti länttä heidät ohjattiin Louhi-radan varteen, jossa makasi joukko haavoittuneita. Eräs upseeri pyysi heitä osoittamaan, kuka haavoittuneista otetaan mukaan, kuka jätetään. Vatiilo pohtii puhelimesta epävarmana vielä vuosikymmeniä myöhemmin, olisiko pitänyt valita kaikkein huono- vai hyväkuntoisimmat. Hän pääsi kollegoineen vapaaksi kauhumotista. Kenttäsairaalassa heidän syyhynsä hoidettiin tervavoiteella, mutta motissa repeytyneitä sielun haavoja ei millään lääkkeillä voitu koskaan parantaa.

Lääkkeitä annettiin yleensä tablettien muodossa, esimerkiksi kamferia, oopiumia ja särkylääkkeitä. Sotilaille annettiin heroiinitabletteja, jotteivät yskisi vartiossa. Vaaralliseen etuvartioon lähtevä sotilas sai usein kouraansa viisi heroiinitablettia. Kaukopar-tiomiesten repun perustarpeisiin kuuluivat huumausaineet. Morfiini oli välttämätön

haavoittuneiden hoidossa. Saksalaisilta saatiin Pervitiniä, mikä puolestaan vei väsymyksen pois. Saksalaiset olivat ryhtyneet jatkosodan alussa rajoittamaan Pervitinin käyttöä, sillä sen oli todettu aiheuttaneen harhanäkyjä. Mutta suomalaisille se kelpasi.

Heroiinin käyttö oli jo ennen sotia Suomessa runsaampaa henkilöä kohden kuin missään muussa maassa. Eräänä syynä oli, että aina 50-luvulle saakka maamme väestö kärsi tuberkuloosista, jonka hoidossa käytettiin tehokasta heroiniä. Aseveljemme käyttivät myös runsaasti konjakkia ja viiniä mielialalääkkeinä, joiden uskottiin tekevän miehistä pelottomampia hyökkääjiä. Vihollisella vastaavana lääkkeenä oli oma keksintö, vodka. Armeijallamme ei ollut määrärahoja vaarattomien lääkkeiden, muun muassa codeiinin hankkimiseen. Siksi jouduttiin käyttämään vaarallisia huumeita. Siitä oli seurauksena, että rauhan koittaessa eräät palasivat rintamalta koteihinsa heroinisteja. Erityisesti haavoittuneilla oli vaara jäädä koukkuun huumaaviin aineisiin. Heroistien joukossa oli myös rintamalääkäreitä. Taloudellista säästöä ei syntynyt, sillä näiden miesten hoitamiseen kului sittemmin moninkertainen määrä yhteiskunnan varoja.

Saksalaiset aseveljet osoittautuivat suomalaisten urheilijoiden veriveljiksi vielä sodan jälkeenkin. Suomen sotilaat olivat havainneet, miten ”höökipilleri” eli Pervitin nostatti komeasti hyökkäysintoa. Huippuhihtäjä ja -valmentaja August Kiuru paljasti juuri ennen kuolemaansa (vuonna 2009), miten suomalaiset mestarihihtäjät kahmivat mitaleita sodassa testatuilla höökipillereillä 1940-luvun kilpailuissa:

”Se oli helvetin hyvä keksintö. Kaks pilleriä kun löi naamaan, niin kuollutkin lähti kulkemaan.”

Yleinen usko sodan aikana oli, että verensiirtolaitteiden puuttuessa rintamalta verta vuotavalla haavoittuneella ei ollut paljoakaan mahdollisuuksia selvitä. Taisutelutilanteissa ja välittömästi sen jälkeen JSP:llä verenvuotoa yritettiin tyrehtyttää kiristyssiteellä. Jos sotilas oli haavoittunut raajaan, se sidottiin haavan yläpuolelle niin kireälle, että koko verenkierto raajassa tyrehtyi. Kuoliovaaran vuoksi sidettä piti ajoittain avata ja kiristää uudelleen. Lääkintämiehet osasivat tämän tekniikan, mutta ulkopuoliset auttajat eivät rohjenneet kiristää sidettä tarpeeksi kireälle, jolloin vain laskimot tukkeutuivat. Silloin haavoittuneen sydän pumppasi uhrin verestä kuiviin. Sen sijaan eräs pieni kevyt esine pelasti tuhansien haavoittuneiden hengen. Se oli jokaisen sotilaan taskussa kuljettava kumikankaaseen kääritty steriili ensiapuside.

Kaiken kaikkiaan haavoittuneen pelastuminen elävien kirjoihin oli pelottavan usein sattumista kiinni. Traagisimmat kohtalot olivat haavoittuneilla kaukopartiomiehillä, sillä heidän kuljettamisensa vihollisen takaa ajamina takaisin omien puolelle oli usein mahdotonta. Tuskin voi löytää ihmisen elämästä sen tuskallisempaa hetkeä kuin sekin tositapahtuma, jossa kaukopartion johtaja joutui jättämään oman veljensä

haavoittuneena puun juurelle varmaan kuolemaan. Matkaa kotimaahan oli kymmeniä kilometrejä, ja vihollisen määrältään moninkertaiset takaa-ajajat lähestyivät.

Kiestingin motin ainoa lääkintälotta oli Mielikki Luosto. Hän hoiti pelkäämättä tehtävänsä olosuhteissa, joissa karuimmatkin miehet olivat sortua. Hän on jäänyt monen Kiestingin soturin muistoihin todisteena suomalaisen naisen rohkeudesta hädän hetkellä. Sodanaikaisten lääkintälottien työn kunnioittamiseksi on Oulussa Pohjan Prikaatin sotilassairaalan seinälle veistetty reliefi. Se kuvaa Mielikki Luostoa hoivaamassa kuusamolaista sotilasta

Kun vihollinen oli katkaissut Kiestingin motin ratayhteyden, tarvittiin hevospurilaita haavoittuneiden kuljetukseen soiden läpi.

* * *

Tuottelias sotakirjailija Eino Pietola on keskittynyt tuotannossaan Vienen Karjalan sissitaisteluihin. Hänen teoksensa kuvaavat sotahistorian faktoihin perustuvia taisteluita, mutta suurimmaksi osaksi tilanneteksti on kuvitteellista. Kiestingin motto omine sankaritarinoineen on pääsisältö Pietolan teoksessa *Sissipartio Kiestingissä*. Siinä sissijoukkueen johtaja, vänrikki Rajanen joutuu nopeasti liikkuvan osastonsa kanssa kokemaan kaikki sotimisen ahdistavat tapahtumat Kiestingin alueella. Kun sissit

raahautuivat syyskesällä 1941 keskiyöllä Kapustnajajoen länsirannalla sijainneelle JSP:lle, he löysivät hiljaisen teltan. Ainoa lääkäri, lääkintäkapteeni ”Parjanne” oli nukkumassa. Sotakirjailija Pietola käytti kirjoissaan Päätalomaisesti todellisuuteen hieman viittaavia henkilönimiä, mutta erityisesti korkeimmista upseereista heidän oikeita nimiään. Ilmeisesti ”Parjanne” on vain kirjoitusvirhe, sillä yhden kirjaimen paikan vaihtamisella tuskin yritettiin hämätä sitä, että kysymyksessä oli JSP-lääkäri Paavo Parjanen.

Kaiken kaikkiaan Pietolan teos kuvaa varsin totuudenmukaisesti tyypillistä tilannetta yöllä Kiestingin motissa: Joukkosidontapaikan ainoa lääkäri nukkuu, mutta kokeneet aliupseerit hoitavat rohkeasti sellaisia tapauksia, joita varten nyky-yhteiskunta edellyttäisi erikoistuneita lääketieteen lisensiaatteja.

JSP-lääkäreiltä odotettiin myös sellaisten alueiden tuntemusta, joista yliopiston professorit eivät olleet kertoneet. Haavoittuneiden hoidon ja kaatuneista huolehtimisen ohella sotilaslääkäreiltä edellytettiin asiantuntemusta myös viattoman näköisistä, mutta taisteleville joukoille erityisen vaarallisista taudeista, kuten punataudista, syyhystä ja muista vastaavista, jotka tarttuvat miehestä toiseen epähygieenisissä tiloissa. Myös syöpäläisten leviäminen alettiin ymmärtää terveydelliseksi ongelmaksi. Samaan aikaan kun JSP-lääkärit saivat vastaanottaa teltoihinsa kuolettavasti haavoittuneita repaleisen verisiä miehiä, he joutuivat pohtimaan paskariu’un sijoittamista oikeaan maastokohtaan, siis asettautumaan ennaltaehkäisevän terveystalouden rooliin.

Rivisotilaan oli mahdotonta ymmärtää, miksi tällaisiin terveyshaihatteluihin kulutettiin aikaa. Sotilaslääkärit olivat kuitenkin oppinsa imeneet. He tiesivät, että suuremmatkin armeijat olivat näihin ongelmiin kaatuneet. Napoleonin joukkoja Venäjän aroilla eivät murskanneet vihollisen asejoukot eikä pakkanen, vaan kaikkialle pesiytynyt punatauti. Suomalaisten sotilastiedustelu oli selvillä, että puna-armeijalla oli eräs erityisen vaarallinen sisäinen vihollinen. Se ei ollut kommunismin vastaisuus, vaan punatauti. Sen leviämistä Suomeen pelättiin kaatuneitten tai vangittujen vihollisten tartuttamina koko jatkosodan ajan.

Pietolan kirjassa JSP-lääkäri toteaa, etteivät Rajasen sisesejälkeä ilkeästi vaivanneet kutina ja näppylät olleet ryssistä tarttunutta syyhyä. Ne johtuivat liasta ja ryhdikkäistä ristikäläisistä täistä, joita ryömi armeijoittain suomalaisten sotilaiden vaatteissa. Kaatuneilta vihollisilta mielellään riisuttiin hyötykuntoisia turkkeja ja huopikkaita silläkin uhalla, että saaliin mukana tuli kuhiseva komppania täitä. Erityisen inhoitavaksi haavoittuneet kokivat haavasiteiden ja kipsauksien alla kihisevät täit. Niitä potilaat yrittivät turhaan hätistellä ohuilla tikulla.

Päätalon, Pietolan ja monien muiden sotakirjailijoiden romaaneissa kuvataan korostetun usein sotilaiden käyntejä JSP:llä. Nämä nokiintuneet teltat tai joskus vain havuilla vuoratut risulaavut olivat eräänlaisia sota-ajan yhdistettyjä leikkauss-

Joukkosidontapaikan (JSP) edustalla on ruuhkaa.

Motissa kaatuneita kuljetetaan länteen Kiestinki–Louhi -radalla.

leja, terveyskeskuksia, psykiatrisia ja uskonnollis-sielullisia terapiavastaanottoja tai sosiaalitoimistoja. Masentavan usein niissä koettiin hätää ja kuoleman kohtaamista maallisen kurjissa olosuhteissa. Lääkäri- ja pappiveteraanit eivät koskaan saa pois mielestään, miten sosiaalisesti vähäeleisten nuorten miesten väsyneitä huulilta kuultiin viimeisinä sanoina ihmeteltävän usein yksi, kaiken täyttävä sana: ”Äiti!” Se oli sillä samalla hetkellä kaunein ja murheellisin suomalainen sana. Tarvittiin raaka sota ja kuoleman tuska, jotta tuo sana saatiin ulos sielunsa sulkeneelta mieheltä. JSP-lääkäri olisi mieluummin kohdannut kuolevan sotilaan vain biologisena olentona. ”Äiti auta” -huuto pimeässä korvessa pyyhkäisi hetkessä pohjan pois kaikilta niiltä ihmiskehon fysiologisilta opeilta, joita yliopistossa kaadettiin tulevan lääkärin päähän.

Ei ihme, että lääkäri Parjanen tunsi voimattomuutta ja ahdistusta toivottomasti haavoittuneen taistelijan vieressä Kiestingin motissa. Silloin hän kutsui sotilaspastori Kosken sanomaan ääneen kuolevalle jotain sellaista, johon lääkärin taidot eivät riittäneet.

Sotilaspapin kohtalo

Mitä tekoa papilla on sodassa? Ensisijainen tehtävä on antaa sotilaille henkistä huoltoa. Tämä on kauniisti ilmaistu. Karussa todellisuudessa sotilaspappi tapaa vain itkeviä haavoittuneita ja kylmiä ruumiita. Kaatuneiden kaulassa roikkuvat tuntelevyt ovat tällöin aina osoittautuneet pilkkanimensä ”kuoleman brikan” arvoisiksi. Papin oli lohkaistava levystä toinen puoli talteen, kirjata kaatuneiden henkilötiedot ja usein myös ilmoittaa sankarikuolemasta omaisille. Nykyinen sotakirjallisuus on kuitenkin täynnä esimerkkejä, jolloin teologiksi koulutettu on pakosta tai omasta halustaankin luopunut sotilaspappi-ammattinimikkeen jälkimmäisestä osasta. Silloin hän on vain sotilas, jolla on ase kädessä, ja hädän tullen hän myös käyttää sitä vihollisen elämän lopettamiseen. Ironista on, että juuri tällaisista kirkonmiehistä tavalliset sotilaat pitivät.

Rintamasotilaat pohtivat joskus, selviävätkö sotilaspapit sodassa ehjin nahoin, koska heillä on muita lujempi usko Jumalaan. Eräs tapaus antaisi hieman tukea tällaisille pohdinnoille. Paavo Kolin oululaisen luokkatoverin Aarre Pyyin vanhempi veli, sotilaspappi Pentti kertoo episodin talvisodan alusta. Hän asui vaimonsa Hellin kanssa rajan pinnassa Suomussalmen Juntusrannassa. Vaimo joutui lähtemään syrjäisestä asuinpaikastaan Ouluun synnyttämään perheen ensimmäistä lasta. Aviomies oli joutunut sotatehtäviin aikaisemmin pikaisesti ehtimättä ottaa papinkaapua mukaansa. Näin perhe säästyi suurelta murhenäytelmältä. Nimittäin venäläiset tulivat heti sodan puhjettua rajan yli ja ottivat kyläläiset vangeiksi. Heidät kuljetettiin vihollisen puolelle metsätyöleirille. Myöhemmin suomalaiset sotilaat löysivät ampumansa venäläisen, jonka yllä oli Pentti Pyyin papinkaapu. Puvun taskusta löytyi valokuva oikeasta omistajasta.

Sotilaspappi Untamo Kosken rooliksi tuli heti varusmiespalveluksen jälkeen joutua JR 53:n mukana tuhoisiin taisteluihin ensin Kuolemankukkulalla matkalla kohti Kapustnajakokea, sitten kolme viikkoa motissa Kiestingin itäpuolella. Kosken sota kesti vain neljä kuukautta. Vaikea haavoittuminen 19. marraskuuta 1941 joukkojen perääntyessä kohti länttä päätti hänen sotilaspapin raskaat ja painostavat tehtävänsä 19 kilometrin päässä Kiestingin kauppalasta. Tänä lyhyen aikana hän ehti nähdä sadoittain haavoittuneita ja kaatuneita suomalaisia aseveljiä.

Eräs sotiemme traagisimmista sotilaspappien kohtaloista tapahtui Kiestingin motissa elokuussa 1941. Isäni ”taistelutoverina” JR 53:n kolmannessa pataljoonassa oli Yli-Iin seurakunnan 31-vuotias pastori Eino Kuusela, joka oli Oulun lyseon poikia. Taistelutoveruudella tarkoitan tehtävien kyynistä kolmijakoa sodassa: vihollinen haavoittaa tai tappaa, JSP:n lääkäri hoitaa potilasta kelpolliseksi jatkohoitoon sairaalassa tai toteaa hänet kuolleeksi, sotilaspappi lohduttaa haavoittuneita tai järjestää kaatuneen kuljetuksen oman seurakantansa multiin tai hätätapauksessa hautaa ja siunaa hänet. Kuuselalla oli jokaisen sotilaan ihannetilanne: hänen työnään oli osallistua sotaan vain kaksi viikkoa kerrallaan. Sitten hän sai palata takaisin Suomen puolelle omaan virkaansa.

Hänellä oli siviilivuorot Lennart Vapaavuoren kanssa. Kuusela oli sotimisvuorossa 10. elokuuta, jolloin hän onnettomuudekseen joutui marssimaan joukkojen kärkeä Kapustnajajoen mottiin. JSP:n lääkäri Parjanen havaitsi hänessä alkavan punataudin oireet. Kuume nousi ja lääkäri määräsi hänet palaamaan Kiestingin sotasairaalaan. Onneksi juna oli 11.8. ensimmäistä kertaa palaamassa Kapustnaja-jolta Kiestingin asemalle ja hänet otettiin lavetille yhdessä 50 haavoittuneen ja kaatuneen kanssa.

Suomalaiset ja saksalaiset korkeat upseerit eivät vielä olleet täysin selvillä sekavasta tilanteesta Kapustnajajoella. He eivät osanneet odottaa venäläisten hyökkäyksiä motitettujen elämänlangaksi muodostuneelle Kiestinki–Louhi rautatielle. Kuumeista pastori Kuusela kuljettanut omatekoinen juna joutui juuri tällaisen yllätyshyökkäyksen kohteeksi. Venäläiset katkaisivat radan junan edessä. Hiljaista juoksuvauhtia kulkenut lavettijuna saatiin nopeasti pysähtymään, ja veturi työnsi avovaunut rajuun pakomatkaan takaisinpäin. Jotkut lievästi haavoittuneet sotilaat joutuivat paniikkiin ja hyppäsivät junasta, myös Eino Kuusela. Kuumeisen huonokuntoisena hän yritti juosta junan perässä, muttei jaksanut. Vihollinen nappasi hänet kiinni. Hänestä tuli sotavanki. Eikä ihan tavallinen.

Ei kestänyt kauaa, kun mottiin jääneet suomalaiset joukot kuului vihollisen puolelta kaiuttimen koväänistä huutoa. JR 53:n III pataljoonan miesten järkytykseksi ääni oli pastori Kuuselan. Tämä aina totuudessa pysytellyt vanhoillisesta-diolainen kristitty kertoi olevansa venäläisten puolella yhdessä vänrikki Heinon ja erään alikersantin kanssa. Hän pyysi suomalaisia veljiä laskemaan aseensa turhan verenvuodatuksen välttämiseksi.

Motitetut miehet tunsivat Eino Kuuselan. Hänestä pidettiin. Nyt muistettiin hänen persoonansa olevan jopa ylikiltti, joka tietäisi hänelle lohdutonta kohtaloa vankeudessa. Hänen ei uskottu sairaana kestävän kuulusteluja eikä muita vankeihin kohdistuvia painostuksia. Siitä alkoi jalkaväkirykmentin sotilaspastorin traaginen tie. Venäläiset pitivät Suomen armeijan sotilaspastoreita politrukkeina, joita oli suojeluskuntalaisten tavoin opetettu vihaamaan Neuvostoliittoa.

Jatkosota oli päättynyt, ja sotineet viholliset vapauttivat vankejaan. Neuvostoliitto toimi voittajan ylimielisyydellä hitaan kiduttavasti. Eino Kuuselan omaiset olivat tuskaisia. Hänestä ei ollut kuultu mitään elokuun 20. päivän 1941 jälkeen. Vanki toisensa perään ilmestyi takaisin kotiseudulleen, muttei Yli-Iin pastori. Eräät vangit kertoivat tavanneensa Einon vankileireillä, mikä valoi toivoa omaisille. Rauhan vuodet etenivät, mutta mitään ei kuulunut. Omaiset kääntyivät suomalaisten ja venäläisten viranomaisten puoleen, mutta entisen vihollisen puolelta ei tihkunut mitään tietoa.

Kuuselan omaisten oli vihdoin tunnustettava tosiasia. Eino ei koskaan palaa. Hänet päätettiin siunata poissaolevana Oulun sankarihautaan kymmenen vuotta sodan päättymisestä, 16. toukokuuta 1954, kaatuneitten muistopäivänä. Kuolinilmoitus kertoo, kuinka vuonna 1910 syntynyt pastori ”joutui kadoksiin sodassa 11.8.1941 uhraten nuoren elämänsä uskonnon, kodin ja isänmaan vapauden puolesta”. Kuolinilmoitukseen sisältyy runo, josta osa kuuluu näin:

*”Lie hautasi sylissä mullan,
jota käsi ei hyväillä saa,
tai jalkasi vieläkin astuu
vain polkuja vieraan maan...”*

Muistorunosta paistaa lävitse vielä pieni toivon pilkahdus: ”*tai jalkasi vieläkin astuu*”. Omaiset sittenkin odottivat hänen olevan elossa.

Osmo Hyvönen on kirjassaan *Kiestingin motti* todennut, että hän oli saanut mukana olleilta aseveljiltä väärää tietoa siitä, mikä oli Eino Kuuselan tehtävä sodassa. Kuten eräissä muissakin sotahistorian kirjoissa, myös Hyvösen teoksen ensimmäisessä painoksessa väitettiin hänen olleen siviilipappi, joka oli vain tervehtimässä Kapustnajajoella taistelevia pitäjänsä miehiä. Toiseen painokseen vuonna 1994 Hyvönen on tehnyt erillisen liitteen pastori Eino Kuuselan kohtalosta. Hän kertoo, että Kuusela olikin todellisuudessa JR 53:n III pataljoonan upseeriluettelossa, ei siis siviilipappi. Uuden totuuden kertojaksi ilmaantuu taas tuttu mies, rovasti Untamo Koski Tampereelta.

Osmo Hyvönen kertoo seikkailumaisen jännittävän episodin pastori Kuuselan kohtaloista vankeudesta Neuvostoliitossa. Hän sai puhelinsoiton Yli-Iistä vuonna 1992, siis lähes puoli vuosisataa sotiemme päättymisestä. Soittaja oli sotainvalidi, jonka nimeä Hyvönen ei muista. Hän kertoi puhelimesta Hyvöselle seuraavat tositapahtumat. Tuntematon mies oli lähestynyt häntä eräässä juhlassa ja ryhtynyt kertomaan pastori Eino Kuuselan vankeusajasta. Hieman kaikerreltuaan soittaja suostui kertomaan myös tietolähteensä nimen. Hän oli Antti Hyvönen (ei sukua sotakirjailija Osmo Hyvöselle). Hän oli kommunisti, joka oli loikannut 1930-lu-

vulla Neuvostoliittoon. Hän joutui vartijaksi juuri sille vankileirille, jossa säilytettiin pastori Kuusela. Hyvönen muistaa, kuinka Kuusela oli häneltä pyytänyt raamattua, joka hänelle toimitettiin. Kerran Hyvönen lähti lomalle ja palattuaan sieltä Eino Kuuselan ilmoitettiin kuolleen lavantautiin. Hyvönen toimi merkittävässä asemassa Suomen kommunistisessa puolueessa sotien jälkeen. Hän oli muun muassa Sirola-opiston vararehtori ja kirjoitti kommunistisen puolueen historian.

Eino Kuuselan lanko, piispa Hannes Leinonen, hänkin Oulun lyseon poikia, on maininnut muistelmissaan, miten kotimaahan palautetut sotavangit ovat kertoneet Kuuselan olleen Krasnojarskin, Norilskin ja viimeksi Jäämeren rannalla sijainneen Vorkutan sotavankileireillä. Siellä hän virui henkiahieverissä hiilikaivoksen töissä samaan aikaan kun suomalaiset riemuitsivat yhdessä neuvostoliittolaisten urheilijoiden kanssa vuoden 1952 Helsingin olympiakisojen panoksesta kansainvälisessä yhteisymmärryksessä.

Puolangalta kotoisin ollut sotavanki Heimo Karvonen on valahtoisesti todistanut Kuuselan asuneen Vorkutassa hänen naapurisellissään neljä kuukautta ja keskustelleen hänen kanssaan seinän läpi. Karvonen kertoi Kuuselan haavoittuneen lonkkaan ja palelluttaneen varpaansa. Pappi viestitti saaneensa 25 vuoden tuomion vakoilusta ja lisäksi karkotuksen jollekin syrjäiselle paikkakunnalle Neuvostoliitossa. Karvonen muistaa Kuuselan ulkonäön harmaantuneine hiuksineen ja ryppyisine kasvoineen.

Näissä episodeissa luulisi jo olevan tarpeeksi yhden miehen kohtalon traagisia koukeroita. Pastori Kuuselan tarina ei kuitenkaan vielä lopu tähän tietoon. Työtoverini Timo Malmi, sotavankien historiaan perehtynyt tutkija,

Vangiksi joutuneen sotilaspappi Eino Kuuselan lentolehtisen alku omille joukoille 23.10.1941

Suomen armeijan sotalehti

Maanaiturin ja jousiain Heu-
vostojuhlien vangiksi Helsingissä
11/8. Minä pelkasin, että olin
ammutun, sillä olimin Suomen
lehdillä luenut, että Heuvosto-
liitossa näin tehtiin. Erittäin
on kerrottu kauhista, miten Heu-
vostoliitossa erityisesti pappien
vainataan, joten siitäkin syystä
olotin heikossa tästä kahti-
luna kuin mitä olen saanut
todellisuudessa. Seuri oli siis nämä
muistykseksi kun olin, yhdessä
muitten kaivattujen kanssa
sijoitettiin sairaalaan, jossa oli
hoitettavana neuvostoliiton
miehiä, naisia ja sotalehtiä. Täällä
minun, kukaan ei osannut
sotavankien suhtautumista
yhtäältä. Se oli sotilaat ja
sairaslaisten hoidon suhteen
lehdille. Tunnustamalla muutama
sundella ja mitä on hoitettuna
etteimme parempaa oli vainot toi-
ron ja pääsemme vanha tulla
kotiin.

kertoo vielä uuden tiedon Eino Kuuselan "lopullisesta" kohtalosta. Tampereen yli-
opistossa kokoontuivat Suomen ja Neuvostoliiton historian tutkijat vuonna 1989
pohtimaan yhteisiä ratkaisemattomia ongelmia muun muassa sotiemme ajoilta.
Eräällä kahvitauolla Malmi tiedusteli venäläisiltä kollegoiltaan sotavangeista. Kes-
kustelun aikana professori Baryshnikov muisteli lukeneensa Leningradin sota-ar-
kistossa suomalaisen sotilaspapin kohtalosta. Malmi tulkitsi kollegansa ihmetelleen,

kuinka Karjalan ja Leningradin rintaman propagandistit kiistelivät Kuuselasta. He ymmärsivät aivan oikein, että suomalainen pappi herättää aina sotilaiden keskuudessa kunnioitusta. Hän ei ainakaan valehtele. Ehkä hänet vanginneen venäläisen rykmentin tiedusteluosasto tiesi, että heidän vihollisensa Kiestingin radanvarsilla, suomalainen JR 53 koostui paljolti Koillismaan totisista miehistä, joista useat olivat lestadiolaisia. Joka tapauksessa suomalaisen papin, erityisesti lestadiolaisen, käyttö sotapropagandassa oli ylennyksen arvoinen suoritus puna-armeijassa.

Professori Baryshnikov kertoi, että hänen lukemissaan Leningradin arkistojen kirjeissä moitittiin Karjalan rintaman propagandisteja: *"Miksi päästitte hänet kuolemaan, olisitte lähettäneet hänet tänne (Leningradiin)!"* Pastori Kuusela oli todella auktoriteettinsa puolesta hyvä saalis. Hänen käsialallaan, nimissään ja valokuvallaan varustettuna Suomeen lähetettiin päiväyksellä 23.10.1941 lentolehtinen komealla otsikolla *"Suomalainen sotilaspappi puolustaa rauhan asiaa"*. Siinä Kuusela vetoaa nimeltä mainiten viiteen oman pataljoonansa sotilaaseen. Hän kirjoittaa:

"... olevansa vakuutettu siitä, että Suomen kansan rauhan tahtoa ei voida kauan estää esilletulemasta..."

On syytä muistaa, että lähes aina teksti oli poliittisen komissaarin sanelema. He myös valitsivat allekirjoittajat. Sotavangin suostumusta lentolehtisen sisältöön ja lähettämiseen ei tarvittu.

Pastori Eino Kuuselan elämä päättyi vankileirillä nälkäkuolemaan kahden sotilaspäivän kiistellessä saaliistaan. Ehkä se merkittiin asiakirjoihin lavantaudiksi. Helsingin Suurkirkon seinällä on tänä päivänäkin sankaritaulu, johon on kirjoitettu kaikkien sodassa kaatuneiden tai kadonneiden pappien nimet. Eino Kuuselan kohdalla kuolinpäiväksi on merkitty 13.8.1941, siis vain kaksi päivää hänen vangitsemisensä jälkeen. Päivämäärä on ilmeisesti virheellinen. Sehän ei sovi lainkaan edellä kerrotun kanssa.

Kahakoita Kapustnajajoella

Jussi Turtolan johtama rykmentti jatkoi Paavo Kolin pioneerijoukkueen tukemana hyökkäystään kohti itää Kiestinki–Louhi rautatien suunnassa. Radan pohjoispuolella kiemurteli maantie, jonka suunnassa hyökkäsi saksalais-suomalainen moottoroitu osasto. Sen perässä marssivat saksalaiset SS-joukot varmistamaan, jos moottoroitu osasto joutuisi vaikeuksiin. Ja hyökkäys pysähtyi 5–6 kilometriä Kiestingistä itään venäläisten kovaan vastarintaan. Turtolan joukot olivat edenneet radan vartta jo 11 kilometriä pidemmälle. Siellä maantie ja rautatie leikkaavat toisensa.

Hyökkäyksen painopiste siirrettiin rautatien suuntaan, jolloin iskettäisiin kauas vihollisen selustaan. Saksalaiset erikoisjoukot määrättiin avustamaan. Turtolan rykmentin tavoitteena oli edetä 30 kilometrin päässä olevalle Lebedevo ja Jelovoje -nimisten järvien väliselle kannakselle.

Itään päin ei päästy. Upseereita Kiestinki–Louhi radalla 30.10.1941. Kolmas vas. lääkintäkapteeni Paavo Parjanen.

Saksalaiset SS-joukot epäonnistuivat omassa tehtävässään, mutta suomalaiset joukot saavuttivat vaaditun tavoitteensa aamulla 11. elokuuta 1941. Vihollinen reagoi nopeasti. Se lähetti kuusi vaunua käsittävän panssarijunan suomalaisten ase-miin. Junan pikakiväärien, konekiväärien ja kahden tykin voimalla yritettiin estää suomalaisten eteneminen kohti itää. Panssarijuna teki yhteensä viisi hyökkäystä. Suomalaisten panssaritorjuntatykkien ammuksilla ei ollut vaikutusta. Pioneerien panoksilla onnistuttiin kuitenkin katkaisemaan rataa panssarijunan edestä kahdesta kohtaa. Sitten kolme saksalaisten Stuka-syöksypommittajaa tuhosi junan kilometrin päässä suomalaisten asemista. Sotahistorioitsija Stig Roudasmaa arvioi outoa taistelusetelmaa:

”Oli syntynyt ainutlaatuinen tilanne. JR 53 taisteli edessä motissa saarrettuna kaa-kosta, idästä, pohjoisesta ja lännestä. Vihollisrykmentti oli puolestaan motissa suo-malaisrykmentin takana saarrettuna lännestä, etelästä ja idästä.” Kapustnajajoen tilanteet olivat tyypillisiä mottitaisteluja hyökkäyksineen, vastahyökkäyksineen ja läpimurtoyrityksineen. Yhteensä vihollisen eritasoisia hyökkäyksiä kolmen mottiviikon aikana oli 44. Suomalaisille ei suotu kovinkaan pitkiä lepotaukoja.

Sotatieteilijät eivät ole saaneet selville, miksi Koli ja muut pioneerit yleensä oli alistettu Turtolan jalkaväkirykmentille. Pioneerilla oli hyökkäyksessä mukanaan vain vähän miinoja. Täydennyksiä ei saatu, sillä vihollinen oli ymmärtänyt alkaa tuhota huoltokuljetuksia. Yhdeksäntenä mottipäivänä huollon kuljetukset pysähtyivät täydellisesti. Sotilaiden muonatilanne alkoi muodostua todella pahaksi. Eräät haastatteleman veteraanit jaksavat vielä muistella, miten ruoka-annosten vähene-minen kiristi tilannetta, kun ruodun viimeinenkin sotamies oli päässyt selville siitä, että he olivat jämähtäneet auttamattomasti mottiin. Näissä olosuhteissa pioneerit siirrettiin jalkaväen sotilaiksi.

Alun perin ripeästi edennyt suomalaisten hyökkäyssota oli muuttunut tor-juntataisteluiksi 4 x 6 kilometrin alueella. Se oli tiivistynyt sellaiseksi motiksi, joita monet veteraanit muistelivat ahdistuneina vielä pitkään. Väinö Koli johti kahta ryhmää, jotka vähäisillä putki- ja laatikkomiinoilla rakensivat miinoitteita eri puolille puolustusta.

Seurataan lähemmin parikymppistä Paavo Kolia Kiestingin kauppalan itäpuo-lle vähäisen Kapustnajajoen varteen tässä jatkosotahistoriamme yhdessä tuhoisim-mista taisteluista. Kolin ja hänen osastonsa merkitys täydellisen tappion estämiseksi on myöhemmin nähty niin suureksi, että everstiluutnantti Stig Roudasmaa on kirjoittanut siitä aivan oman artikkelinsa Pioneeripataljoona 15:n vuonna 2000 ilmestyneeseen historiikkiin. Sen otsikko on *”Väinö Kolin joukkue JR 53:n tukena Kiestingin mottitaisteluissa elo-syyskuussa 1941”*. Lainaan tuota historiankirjoitusta

ja keskityn nimenomaan Kolin osaston toimintaan. Täydennän sitä omilla haastatteluillani, joissa iäkkäät veteraanit muistelevat näitä kahakoita.

Pioneeripataljoonan 3. komppanian ensimmäinen joukkue sekä vänrikki Kolin johtama kolmas joukkue rakensivat puisia lavoja venäläisiltä jääneille rautatievaunujen alustoille Louheen johtavan radan länsipäässä. Vetovaunun lavalle nostettiin ”Molotovi”-kuorma-autoissa käytetty Ford-moottori. Se yhdistettiin hammaspyörällä ja ketjulla junavaunun akselistoon. Näin valmistui kuuluisa Louhen radan omatekoinen ja omalaatuinen juna. Se tuli olemaan erälle pelastus elämään, toisille vienti kuolemaan.

Paavo Kolin osaston kakkosmies, pioneeriveteraani Paavo Teppo kertoo minulle Korttesjärven maatalossaan seuraavia muistikuvia syksyn 1941 taisteluista, jotka hän on myös kirjoittanut paperille.

”Pioneeripataljoona 15. III komppaniasta osa alistetaan JR 53:lle. Vänrikki Paavo Koli kuului tähän joukkoon. Komppanian pojat joutuivat hyökkäykseen rautatien vasemmalle puolelle. Tässä hyökkäyksessä kolmannen komppanian sotilaita kaatui paljon. Tämän jälkeen armeijakunnasta tuli käsky, että pioneereja ei saa enää käyttää hyökkäyksissä, koska koulutettuja pioneereja ei ole enää käytettävissä tappioiden

Saksalaiset Stuka-syöksypommittajat tuhosivat venäläisen junan Kiestingin Veturipurolla elokuussa 1941.

täydentämiseen. Pioneerit vedettiin pois etulinjoilta. Minä jouduin ryhmäni kanssa tekemään lavoja Suomesta tuotujen rautatievaunujen pyörien päälle, Niillä kuljetettaisiin miehiä ja sotatarvikkeita etulinjaan. Ehdin olla näissä hommissa vain pari päivää, kun vänrikki Koli tuli siihen vaunutyömaalle ja se sanoi, että sinut on siirretty minun joukkueeseen ryhmänjohtajaksi.”

Koli nappasi mukaansa alikersantti Tepon sekä kersantti Kojolan ja korpraali Tuokolan miehineen. Koli kertoi saaneensa mielenkiintoisen erikoistehtävän. Osasto lastasi varusteet ja miehet omatekoiseen vaunuun. Ford-vaunu nykäisi liikkeelle ja lähti kolkuttamaan kohti itää. Eipä kestänyt pitkään, kun tehtävä alkoi muodostua todellakin ”mielenkiintoiseksi”. Yhtäkkiä vaunun edessä räjähti venäläisten pioneerikollegojen asettama panos, joka katkaisi rataakiskon. Onneksi vaunu hypähti katkoksen yli, mutta ratavarren pusikossa väijyneet viholliset avasivat tulen. Osasto Koli selviytyi siitä ilman tappioita, mutta mukana olleista JR 53:n miehistä haavoittui viisi.

Vihollinen häipyi ja vaunu irtautui kolkuttelemaan Kiestinki–Louhi radalla kohti itää. Päästyään Kapustnajajoen pohjoispuolelle miehet jalkautettiin ja Koli ilmoitautui uudelle esimiehelleen everstiluutnantti Turtolalle. Tämä ilmoitti, että Koli saa ottaa käskyjä vain häneltä. Rauhanajan johtamispolitiikassa tuollaisella asialla ei olisi ollut kovinkaan suurta merkitystä. Mutta sodassa, ja juuri tässä herässä tilanteessa, sillä oli olennainen sijansa. Olihan pioneeriosasto erillään omasta pataljoonastaan, eräänlaisina räjäyttämisen teknisenä asiantuntijaryhmänä. Kolin miesten teltalle osoitettiin paikka Jalkaväkirykmentti 53:n komentopaikan lähetyville. Koli sai avukseen kaksi saksalaista viestimiestä radioineen. Lukion saksan kieli tuli vänrikille aivan uuteen arvoon. Samalla alueella sijaisi myös lääkintäkapteeni Parjasen joukkosidontateltoa. Siinä isäni ja tuleva esimieheni lähekkäin viettivät saarrettujen sotilaiden elämää, jossa unelle ei sallittu vuorokaudessa montaakaan hetkeä. Historiikki kertoo:

”Vänrikki Kolin kaksiryhmäisestä osastosta tehtiin everstiluutnantti Turtolan tiedusteluelin, joka teki kahden seuraavan viikon aikana lukuisia partiomatkvoja. Näistä se tuli koko rykmentin alueella tunnetuksi ”kuolemanpartiona”. Osasto ei kylläkään menettänyt ainuttakaan miestä, mutta tehtävän vaarallisuus herätti kunnioitusta. Tiedustelupartioiden kokoonpano vaihteli tehtävän mukaan. Runkomiehistöä oli 4-5 hyväkuntoista ja -hermoista miestä, jotka osallistuivat lähes kaikkiin partiomatkoihin. Nämä olivat tehneet keskenään sopimuksen, jonka mukaan vaikeasti haavoittunut ratkaisee itse kohtalonsa. Varsinkin kauas ulottuvilla retkillä ei jäljelle jäävillä muutamalla miehellä ollut mahdollisuutta kuljettaa haavoittuneita mukanaan.”

Koli teki kuolemanpartioineen retkiä motin ulkopuolelle lähes päivittäin. Heti tulopäivää seuraavana oli ensimmäinen tiedustelutehtävä mottilintojen läpi. Se onnistui ja Turtolalta tuli kiitokset ja määräys lepoon. Sitä ei kuitenkaan suotu, vaan aamulla oli taas uusi tehtävä edessä, nyt entistä vaativampi. Vihollisen selustassa oleva puhelinlinja oli räjäytettävä. Ei suomalainen eikä venäläinen tykistö pystynyt toimimaan, jos edessä montussa lymyävä tulenjohtaja kiikareineen ei saa ampumakäskeään kulkemaan takana oleville tykeilleen. Nykyarmeijoissa tällainen käsky suhahtaa ilmassa, mutta tuohon aikaan se kulki sammalikoissa johtoja pitkin. Johdot olivat aina alttiina vihollisen tahallisille tai tahottomille katkaisuille. Puna-armeijan tapsien katkominen ja puhelinpylväiden räjäyttäminen annettiin nyt Kolin ryhmän urakaksi. He selviytyivät kiitoksella näistäkin uhkarohkeista pioneeritehtävistä. Maanviljelijä Paavo Teppo muistelee noita mottiaikoja:

”Pioneerijoukkueemme ilmoittautui evl. Turtolalle, joka muodosti meistä partio-porukan. Sen tehtäväksi annettiin tehdä retkiä linjojen läpi ei-kenenkään maalle. Kerran kävimme myös sillä paikalla piikkilankaesteiden vieressä, missä Pääntalon Kalle haavoittui niin pahoin. Se paikallinen komppanian päällikkö varoittikin meitä, että jos vanjat näkee vähänkin liikettä täältä, niin ne heti ampuu panssaritykeillään ranuja tänne. Olimme viikon verran tehneet joka päivä hävitys- tai tiedustelureissuja motin ulkopuolelle. Sitten vanja onnistui metsien kautta hyökkäämään rautatielle ja katkaisemaan rykmentin yhteydet Kiestinkiin.

Aluksi huolto pelasi jotenkin metsien ja soiden kautta, mutta sekin henkireikä meni aikanaan tukkoon. Ammustäydennystä saatiin lentokoneista laskuvarjoilla. Kuitenkin jouduimme säännöstelemään konepistoolin panoksia. Ruokapuoli oli heikoissa kantimissa. Joka päivälle ei ollut mitään syötävää. Vettä satoi jatkuvasti, ja täitkin yritti saada elantonsa. Vanja huuteli kovaäänisillä, että antautukaa vangiksi. Täällä on paremmat olot, saatte ruokaa.”

Paavo Teppo jatkaa:

”Kaikesta huolimatta sotamme vain jatkui. Saimme taas tehtävän räjäytellä ja katkoa vihollisen johtoja. Mutta jo menomatalla meillä oli ongelmia, sillä tunnustelijana ollut pioneeri ja eräs aliupseeri juoksivat takaisin ja huusivat, että siellä on ryysiä. Siitähän syntyi pakokauhu. Juoksimme puoli kilometriä taaksepäin. Sanoin Kolille, että eikö meidän pitäisi pysähtyä ja neuvotella minkälaisen raportin annamme tästä juoksusta Turtolalle.”

Koli antoi pysähdyskäskyn ja ryhmä palasi alkuperäiseen paikkaansa. Teppo pyysi kalpeaa kersanttia näyttämään tarkasti, missä hän oli ryssät nähnyt. Nyt niiden

puiden takaa ei enää kukaan kurkistellutkaan. Haastattelemieni sotaveteraanien kertomuksissa vilahtelee jatkuvasti tämänkaltaisia tarinoita sotilaiden harhanäyistä ja paniikista. Rasittavilla partioretkillä miesten hermot pingottuivat äärimmilleen.

Kapustnajajoen motissa pakoon juoksevien sotilaiden joukossa oli myös vänrikki Paavo Koli, myöhemmin kunniamerkeillä rohkeudestaan palkittu. Veteraanien kertomuksissa sotiminen metsissä ja soilla oli jatkuvaa ryntäämistä eteenpäin ja yhtä usein pakokauhuista juoksua taaksepäin. Se puoli voitti, jonka eteenpäin syöksyminen oli kilometreissä, mutta useimmiten vain sadoissa metreissä mitattuna pitempää kuin vetäytyminen.

Kolin partiokin jatkoi välikohtauksen jälkeen matkaansa. Ryhmän tehtävä oli vielä suorittamatta. Jälleen kerran he yhyttivät Kiestinki–Louhi maantien. Miehet ehtivät kyykistellä pusikossa vain muutaman minuutin, kun he näkivät tapauksen, joka jäi heille elävästi mieleen vuosikymmeniksi. Stig Roudasmaan historiikki kuvailee sitä näin:

”Tietä myöten tuli (venäläinen) sotilas komealla mustalla ratsulla. Hevonen ilmeisesti aavisti jotain poikkeavaa ja ryhtyi korskumaan. Ratsukko pysähtyi ja mies lähti pistäytymään metsään tien toiselle puolelle. Eräs Kolin mies hyppäsi tielle, tarttui hevosta suitsista ja toi sen osaston luo. Hevonen luovutettiin everstiluutnantti Turtolalle, joka eläinystävänä oli hyvin mielissään ja kiitti osastoa kaappauksesta.”

Olin kiinnostunut yksityiskohdasta, miksi vihollisen sotilas hyppäsi metsään, eikä paennut täyttä laukkaa tietä takaisin. Paavo Teppo arveli siihen olleen kaksi mahdollista syytä. Ensinnäkin *”ryssälle tuli kai kusihätä”*. Toiseksi hän ehkä osasi lukea hevosensa käyttäytymisen ja arveli jossakin kauempana edessäpäin olevan suomalaisia väijymässä. Hän siis viisaasti lähti karkuun tiheään metsän turvin. Paetessaan täyttää ravia hevosen selässä hän olisi saanut Kolin partion kuulasuihkut selkäänsä. Teppo vielä tarkentaa, että Koli oli käskenyt lääkintämiehen noutamaan hevosen tieltä ja tuomaan sen metsään piiloon ja sen jälkeen kuljettamaan metsän halki komento-paikalle. Teppo lisää, että Turtola oli oikein hyvillään kauniista ratsuhevosesta ja oli todennut: *”Mikäli mahdollista, säästäkää aina kauniit luontokappaleet.”* Sotilaspsykologisesti kiinnostavaa on huomata, että juuri tällainen vähemmän verinen välikohtaus oli jäänyt miesten mieliin syvemmin kuin monet sotilaspoliittisesti tärkeät sotatapahtumat.

Partion johtaja vänrikki Koli antoi komentajalleen yksityiskohtaisen raportin äskeisestä hävitys- ja tiedustelurekkestään. Sodan johtamisoppien mukaan Turtola kiitti lämpimästi kylläkin hevoslahjasta, mutta se ei estänyt häntä ärjähtämästä tunnustelijakersantin harhanäyistä: *”Sellaisia miehiä täällä ei tarvita. Lähettäkää se ensimmäisen partion mukana Kiestinkiin ja tehkää seuraavasta aliupseerista esitys*

joukkueen varajohtajaksi.” Niin tuli alikersantti Paavo Teposta Kolin joukkueen varajohtaja. Koli oli vanteraan hyvähermoiseen Korttesjärven maanviljelijään niin tyytyväinen, että sodan myöhemmissäkin vaiheissa hän etsi Tepon käsiinsä antaakseen tälle osansa Marskin ritareille myönnetystä palkkiosta. Tosin viinaryypyn muodosssa. Kymmenen vuotta myöhemmin Paavo Koli ei kutsunut häihinsä esimiehiään eikä edes upseeritovereitaan, vaan kaksi alaistaan Vienen sotatantereilta, Paavo Tepon ja Kalervo Kurkimäen. Tämä hääkutsu kuvaa paremmin kuin mutkikkaat analyysit Paavo Kolin johtamisideologian ytimen.

Pysähdyin rauhan vuonna 2003 ottamaan valokuvia venäläisessä Sosnovyj:n kylässä tiellä löntystelevistä lehmistä ja niiden keskipäivähumalassa laahustavasta kaitsijastaan, nuorehkosta naisesta. Asetelma oli sielulleni ristiriitainen. Juuri tällä paikalla nuori vänrikki Koli miehineen oli samanlaisessa tehtävässä. Heillekin oli annettu määräys tarkkailla tietä – ilman kameraa – ja raportoida liikenteestä tiellä. Kun vihollisen kulkuneuvoja ei ilmaantunut tietä lanaavaa kuorma-autorämää lukuun ottamatta, Kolille annettiin tehtäväksi häiritä liikennettä kovin ottein. Seuraavana yönä he havaitsivatkin tiellä venäläisten ammusvankkurit ja kaksi ajoneuvoa miehistöineen. Koli antoi merkin, ja konepistoolisuihkut räjähtivät. Perään heitettiin kasapanokset. Yllätyshyökkäys oli ohi muutamassa minuutissa, kulkuneuvot rikkiammuttuina ja punasotilaat kaatuneina. Tuhotyötä jatkettiin vielä katkomalla muutamia puhelinpylväitä.

Kolin joukkueen miehet tunsivat ylpeyttä kuulua nuoren uhkarohkean vänrikin osastoon. Juuri tällaiset rämäpäisyydet toi Väinö Linnakin *Tuntemattomassa sotilaassa* näkyviin, kun nuori alokas Hauhia kehuskelee kavereilleen, miten pataljoonan kovimmat jermut makailevat juuri hänen korsussaan: ”...*Siinä on semmonen alikessu. Siitä kai tulee pian Mannerheim-ristin ritari...*”. Ei kestänyt kauaa, kun Hauhia sai kokemattomuuttaan kiväärinluodin otsaansa, vaikka oli juuri uhonnut muille alokkaille, miten ”*nikkelihalvaus on saatanan vaarallinen tauti*”. Niinpä Paavo Kolin tapaisten rohkeiden sotilaiden menestymisen yksi salaisuus oli kylmäpäinen harkinta. Kolin osaston maine oli syntynyt juuri siitä, että sen johtajan tehokas taistelutaito oli huomattu. Hänen rinnallaan säilyi hengissä.

Koli pelasti kanadalaisen metsurin hengen

Sain kirjeen Paavo Kolia pari vuotta vanhemmalta sotaveteraanilta, joka oli palvellut Kolin osastossa Vienen Karjalassa. Tämä entinen metsuri oli lähtenyt metsätöihin Kanadaan jo vuonna 1952. Silti hän kertoo vielä silmissään näkevänsä niitä kauhun hetkiä, jotka hän parikymppisenä Alajärven poikana koki Kiestingin itäpuolella

taistellessaan. Paavo Höri (nykyiseltä nimeltään Hori) kertoo kokemuksistaan hyvällä suomella.

Paavo Höri haavoittui vuoden 1941 lopulla, mutta oli jo ehtinyt pelastua monesta vaarasta. Kirjeessään hän kertoo eräästä ihmeellisestä pelastumisesta. Hän oli lainannut kymmenvuotiaana koulun kirjastosta intiaanikirjan. Siinä oli kertomus, kuinka 1700-luvulla elänyt Kentuckyn villien maiden sankari Simon Kenton pelastui jälleen kerran intiaanien väijytyksestä. Kenton oli seurannut punanahkojen jälkiä. Yhtäkkiä hän havaitsi, miten maassa heinät likahtivat. Kenton heittäytyi nopeasti kiven taakse. Intiaanien nuolet iskivät kiveen, mutta hän pelastui. Pioneeri Höri oli tunnustelijana ryhmän edessä Kiestingin kauppalan liepeillä. Edetessään varovaisesti hän havaitsi heinäkarvojen heilahtavan edessään. Höri kertoo:

”Silloin muistin Simon Kentonin ja löin ison koivun taakse maahan. Ruskin pikakivääri alkoi heti räpättää. Mutta minä säilyin, olin tarpeeksi matalana. Muutamia luoteja iski koivuun.” Höri huusi joukkueensa apuun. ”Ja aikansa kun ammuttiin, niin ruskit lähtivät ja me tsuhtat perässä.”

Tällä tavoin kaukaisen Amerikan villinlännen miesten kokemukset olivat kulkeutuneet pohjanmaalaisen koulukirjaston kautta Kiestingin metsiköihin ja pelastaneet yhden suomalaisen sotilaan hengen.

Paavo Höri kirjoittaa minulle muistavansa kuolemaansa saakka ne hetket, jotka hän koki talvisella Vienan suolla vuonna 1942. Hän ilmoittaa jääneensä eloon nimenomaan Paavo Kolin neuvokkuuden ansiosta.

”Olimme helmikuussa 1942 palaamassa partioretkeltä. Kello 10 aamupäivällä läksimme ylittämään noin kilometrin leveää, aivan aukeaa suota. Mitäs ollakaan, yhtäkkiä kaakosta ilmestyy seitsemän vihollisen hävittäjäkonetta, ja me keskellä suota. Ensimmäinen kone ampui vihreän raketin ylitsemme. Paavo Koli ampui samanvärisen raketin kohti länttä. Koneet alkoivat kiertää meitä hyvin alhaalla. Silloin Koli ehdotti, että ruvetaan heiluttamaan niille käsiämme. Teimme niin, ja koneet häipyivät, ja me jatkoimme matkaa kohti länttä. Emme sen jälkeen enää lähteneet ylittämään aukeita, vaan hiihdimme metsän suojassa. Kello kuusi illalla pääsimme omalle puolelle. Paavo Kolin neuvokkuudella palasimme kaikki ehjin nahoin.”

Moottorisaha on vienyt vanhan metsurin kuolon, mutta muisti pelaa kirkkaasti. Niinpä Höri muistaa selkeästi tuon vaarallisen tilanteen: ”Ja silloin kyllä pelotti.”

Vastoin sotimisen herrasmiessääntöjä Koli oli tekeytynyt miehineen puna-armeijan sotilaaksi puserot ja lakit nurinpäin kääntämällä. Joukkueen johtajan ratkaisupäätös

piti tehdä muutamassa sekunnissa. Koli hallitsi tilanteen ja keksi ratkaisun, joka pelasti monta nuorta perheenisää kasvattamaan lapsia itsenäiseen Suomeen.

Vancouverin metsuri Paavo Hörin mieleen on jäänyt järkyttävänä ja hieman outoja ajatuksia herättäneenä eräs episodi everstiluutnantti Arne Somersalosta Kiestingin kauppalan valloituksen jälkeen elokuussa 1941. Somersalon juuri perustetun saksalais-suomalaisen osaston tehtäväksi oli annettu edetä nopeasti kohti itää ja valloittaa Louhen asema Muurmannin radalla. Tämä yritys epäonnistui pahasti, sillä saksalaiset tehojoukot osoittautuivat avuttomiksi Vienan tiettömissä korvissa. Siitä syntyi odottamaton tilanne tällä rintamalohkolla, mistä oli seurauksena muun muassa Kiestingin motti traagisine seurauksineen. Höri oli sijoitettu Somersalon osastoon, ja hän muistelee tapahtumia Kanadan kirjeessään. Somersalo piti miehilleen lyhyen puheen:

”Kymmenen päivää ja valtaamme Louhen. Sinne on matkaa 60 kilometriä ja hyvä maantie.” Höri määrättiin tunnustelijaksi tielle muun osaston edelle. Hän lähti kersantti Onni Dunderin mukana etenemään tien vasenta reunaa. Yhtäkkiä Höri hämmästyí: ”Ja mitä hittoa! Aarne Somersalo ratsastaa komean hevosen seljässä keskellä maantietä, meistä noin pari kymmentä metriä jäljessä. Minulle tuli heti mieleen Sandels Porrassalmella Suomen sodan aikana. Saavuimme noin 100 metrin päähän metsästä. Silloin alkaa vihollisen pikakivääri rätistä ja Somersalo putoaa hevosen selästä. Luulen, että hän kuoli heti. Hevonen pysähtyi siihen ja katsoi pudonnutta ratsastajaansa. Siihen juoksi myös muutamia upseereita hätään. Me syöksyimme kersantti Dunderin kanssa kohti metsää. Siinä metsän reunassa oli lehmän kokoinen kivi ja kiven päällä aivan uusi pikakivääri, mutta ampuja oli häipynyt. Se oli uljas lähtö urhean suomalaisen sotilaan.”

Rämäpäinen Arne Somersalo kuului vanhaan tamperelaiseen teollissukuun. Hänen värikkääseen elämäänsä sisältyi ratsuväen taisteluja keisarillisen Saksan armeijassa ensimmäisessä maailmansodassa, toimintaa äärioikeistolaisen IKL:n kansanedustajana ja osallistumista Mäntsälän kapinaan. Pari vuotta vanha itsenäinen Suomi valitsi hänet jopa ilmavoimien komentajaksi. Talvisodan syttyessä vanha ratsuväen husaari lähti intomielin taistoon omien sanojensa mukaan *”pirua ja ryssää”* vastaan. Ratsun selässä hänen elämänsä päättyikin Kiestingissä.

Martti Turtolan kirjan ytimenä on hänen setänsä, Paavo Kolin esimiehen Jussi Turtolan ”turha kuolema”, johon tämä tahallaan itsensä ajoi. Siksi sotahistorioitsija on erityisesti kiinnittänyt huomiota samanlaisiin itsetuhoisiin piirteisiin everstiluutnantti Somersalon kaatumisessa. Turtola kertoo, miten Somersalo esimiehensä kanssa riideltään toivottomaksi muodostuneesta tilanteesta Kapustnajajoen motissa puki päällensä täysin tilanteeseen sopimattoman sotilasasun. Eversti Wolf Halsti kertoo

muistelmissaan, miten hän oli säikähtänyt nähdessään, miten Somersalolla oli pääl-
lään yleisesikuntaupseerin rauhanaikainen diagonaalipuku ratsuväen viinipunaisine
pussihousuineen. Rinnassa killuivat kirjavat kunniamerkkinauhut ja ristit. Siis täysin
sopiva pilkka Louhen tien vierellä odottavan vihollisen tähtäimessä. Jokainen maail-
man armeijahan opettaa sotilaitaan etsimään asean tähtäimeen lähestyvistä joukosta
juuri upseerin näköiset. Tässä tapauksessa ei koulutusta olisi edes tarvittu.

Hörillä oli korkea käsitys Somersalon moraalista sotilaana. Esimerkkinä tästä
hän kertoo tapahtumasta Kiestingin kauppalan valtauksen jälkeen. Höri oli tais-
telutovereittensa kanssa syömässä hernesoppaa Tuoppajärven rannalla. Vain sadan
metrin päässä olevasta pienestä saaresta havaittiin vihollisen sotilaan heiluttavan
valkoista lippua antautumisen merkiksi. Kaksi keittiömiestä otti veneen ja kiväärit
ja souti saareen. Höri kertoo:

*”He nousevat rantaan kiväärit ojossa. Vanja parka lähtee juoksemaan karkuun.
Miehet ampuvat hänet ja palaavat takaisin.”*

Höri sanoo Somersalon havainneen tapahtuman ja vihaisena karjaisseen:

*”Te ammuitte antautuvan vihollissotilaan. Tulette vastaamaan tästä sotaoikeudessa.
Te olette keittiömiehiä, pysykää keittiöllä!”*

Höri muistelee miesten kovasti puolustelleen inttamällä, että vanki lähti karkuun.
Tarkistin itse sotaoikeuden pöytäkirjoja, mutten löytänyt mainintaa tästä tapah-
tumasta. Ilmeisesti tämäkin oli esimerkki niistä lukemattomista tilanteista, joissa
esimiehen sotaoikeudella uhkailut ovat kuitenkin jääneet viemättä eteenpäin.

Pioneeriveteraani Paavo Höri muistelee, miten JR 53. ensimmäisen pataljoo-
nan joukot johtajanaan majuri Breitholtz olivat kiertäneet marraskuun alussa 1941
vihollisen selustaan Lohivaaran ja Lohilahden kylissä Kiestinki–Louhi tien etelä-
puolella. Vihollinen pyrki kylistä pois ja toiselta puolelta heitä tultiin avustamaan.
Breitholtzin joukot taistelivat yötä päivää siinä vihollisen välissä. Etulinjassa ampui
muiden väsyneiden miesten rinnalla Paavo Höri. Marraskuun 11. päivänä klo 23
Höri saa vihollisen luodin ohimoonsa. Hän ryömii pari sataa metriä taaemmaksi,
jossa lääkintäkapteeni Parjasen lääkintäteltta sijaitsi. Höri jaksaa muistaa vielä
vuosikymmenien jälkeen, miten lääkäri istui pienen pöytänsä ääressä ja otti ylös
haavoittuneiden nimiä. Hän kirjasi ylös heti haavoittumisen asteen. Parjasella oli
kaksi lääkintämiestä avustamassa.

*”Ihmeiden ihme, siellä oli myös nuori nainen sitomassa haavoittuneita. Hän laittoi
sieten minunkin päähäni ja antoi morfiiniruiskeen reiteeni. Minä luulen, että se*

nainen oli majuri Breitholtzin vaimo, joka jäi leskeksi taistelujen aikana”, muistelee Paavo Höri.

Hän antaa tunnustusta JSP:n lääkärille. Haavoittunutkin ehti havaita lääkärin työskentelevän erityisen vaikeissa olosuhteissa:

”Pakkasta oli yli 25 astetta, teltta oli iso ja kylmä, ja luodit melkein hipoivat teltan kattoa. Lääkintäkapteenilla oli myös pistooli siinä pöydällä myrskylyhdyn vierellä. Haavoittuneita ja kaatuneita oli teltassa paljon.”

JSP-lääkäri määräsi pioneeri Hörin kuljetettavaksi nopeasti kenttäsaairaalaan. Hevosien vetämät purilaat olivat ainoa keino kuljetuksiin. Potilas joutui niissä aikamoiseen tärinä-räkkiin tietömillä taipaleilla. Niinpä päähän haavoittunutta Höriä ei asetettu purilaille, vaan hän joutui kävelemään hevosen perässä. Tuskat olivat hirveät. Höri makasi sairaalassa kolme kuukautta kirjoittamatta kotiin haavoittumisestaan. Kotiväki oli todella huolestunut, kun pojasta ei tiedetty mitään. Eräänä talvipäivänä alajärveläisen Hörin maatalon pihaan ilmestyy yllättäen kadonnut poika pää siteessä.

Paavo Höri toipui ja palasi Vienan rintamalle. Nyt hän huomasi, että sotimiseen tarvitaan jopa sotainvalideja. Hän oli pari vuotta aikaisemmin ilmoittautunut kiireellä vapaaehtoiseksi kuukausi talvisodan alkamisesta jouluaattona, koska pelkäsi sodan loppuvan liian aikaisin. Silloin hän ei arvannut pääsevänsä nauttimaan sodan iloista täysimääräisesti. Jouluaaton reissusta hän palasi viisi vuotta myöhemmin Lapin sodasta kranaatin sirpale yhä päässään. Siellä se on pysynyt tähän päivään saakka. Päästä leikattu toinen siru kulkee joka päivä Vancouverin vanhuksen lompakossa.

Kolin osastossa taisteli myös Paavo Hörin naapuri Alajärveltä, Veikko Hautakangas. Hän kertoo, miten Paavo Koli oli pidetty miestensä keskuudessa. Hän oli kuin muutkin sotilaat, kohteli miehiä vertaisinaan. Nykyajan sotakirjat ovat hui- maavan vauhdikkaita. Kukapa jaksaisi lukea todellisen sodan kuivaa kronologista kerrontaa. Hautakangas:

”Teimme joskus 5–6 vuorokauden partioretkiä näkemättä hiirenkään jälkiä. Meille tuli silloin turhauttava ajatus, mitä ihmettä me täällä yleensä teemme.”

Aseveljet kertovat

Vänrikki Kolin kanssa samaan mottiin oli jäänyt myös kersantti Vilho Pihlman tykkeineen. Hän kertoo, kuinka vihollisen kovaääniset olivat jo monena päivänä

huutaneet heille: ”Backmanin ja Koskimaan pataljoonien pojat, antautukaa! Sak-salaiset panssarijoukot on jo lyöty maantien suunnassa ja nyt te olette motissa!” Vihollinen oli tosiaan katkaissut rautatien noin 10 kilometriä suomalaisten takaa. Motista oli lähetetty vahvennettu komppania avaamaan venäläisten katkaisemaa Louhen rataa. Hyökkäys ei onnistunut, ja joukot palasivat mottiin. Seuraavaksi sinne lähetettiin vielä vahvemmat joukot, kaksi jalkaväkikomppaniaa. Vahvistuksena oli pioneeriosasto johtajanaan vänrikki Koli sekä osasto Pihlman, johon oli koottu rippeitä tykkikomppanian joukkueista. Vilho Pihlman kertoo olleensa vain 19-vuo-tias kersantti ja hänen vastuulleen oli annettu 42 miestä, joista osa oli häntä yli kymmenen vuotta vanhempia.

Pihlman kertoo, miten vänrikki Koli sai tehtäväkseen tiedustella ryssien tu-kikohdan tarkkaa sijaintia ja laajuutta. Myös Pihlman sai omalta esimieheltään käskyn lähteä tiedusteluretkelle rautatien pohjoispuolelle. Tarkemmat ohjeet antoi Koli. Pihlman toteaa tämän tilanteen olleen ensimmäinen, jossa hän henkilökoh-taisesti tapasi Paavo Kolin. Heidän ollessaan kahden kesken Koli kuiskaa hiljaisella äänellä:

”Kyllä se on varmaa, että ryssien asemat ulottuvat laajasti rautatien pohjoispuolelle. Mene nyt partiosi kanssa johonkin paikkaan radan lähetyville kun kerran käsketään. Viivyttele matkalla riittävän kauan ja ilmoita esimiehellesi palattuasi, että ryssät ovat lujasti asemissaan.”

Pihlman sanoo, ettei hän kuitenkaan noudattanut Kolin ohjetta, vaan eteni radan yli, sen pohjoispuolelle. He saivat heti vastaansa vihollisen pikakivääriltä. Kaksi partion miestä haavoittui. Pihlmanin partio eteni vielä parisataa metriä ja kuunteli, miten vihollinen jatkoi linnoitustyötään. Partion palaaminen radan yli takaisin osoittautui vaikeaksi, mutta he onnistuivat juoksemalla rynnäköllä kaikki yhtä ai-kaa kiskojen yli. Venäläiset eivät ehtineet reagoida tarpeeksi nopeasti, vaan heidän tulituksensa roiskui yli radan eteläpuolelle ehtineen partion.

Mielenkiintoista on Vilho Pihlmanin mielipide Paavo Kolin antamasta ohjees-ta. Häntä jäi tuo kuiskaus kaivelemaan. Nyt vuosikymmeniä näiden tapahtumien jälkeen hän esittikin minulle epäilyn Kolin luotettavuudesta sotilaana. Tosin hän kertoi huomanneensa, miten kylmän rohkean johtajan maineessa Koli oli. Pihlman ehti taistella Kolin kanssa vain pari viikkoa. Minä puolestani rohkenen nähdä Kolin edellä kuvatun kuiskuttelun aivan toisessa valossa. Kuten Pihlmankin tunnustaa, Koli piti miestensä puolta. Tämä mielipide tulee muutoin esiin kaikissa Kolin aseveljien haastatteluissa. Siis Koli halusi nuoren kersantin säästävän miestensä elämän, koska hän itse tiesi radan toisella puolella olevista vihollisista. Hän ei kuitenkaan voinut peruuttaa tai muuttaa Pihlmanin esimiehen antamaa käskyä. Onneksi vain kaksi

miestä haavoittui. Mutta lopputulos oli juuri se, minkä Kolikin oli jo etukäteen kertonut. Tällainen virallisten normien rikkominen tai tarkoitushakuinen soveltaminen oli rehtori Paavo Kolille kovin tyypillistä myös hänen yliopistourallaan. Mutta milloinkaan hän ei tehnyt sitä säästääkseen itseään.

Haastatellessani kymmeniä Paavo Kolin aseveljiä joskus töksäytin moraalisesti aran kysymyksen siitä, oliko haastateltava nähnyt venäläisiä vankeja tapettavan. Melkein kaikki kertoivat kyllä kuulleensa, mutteivät itse nähneensä. Monen haastateltavan kasvon juonteiden värähdykset saivat minut epäilemään, että olin kysynyt sellaista, mihin ei ole soveliasta hätiköiden vastata. Kaikki sodan käyneet tietävät, että vankien teloitus on vastoin kansainvälisiä sopimuksia. Tosin yhtä hyvin he tietävät, että kaikissa maailman sodissa näitä sopimuksia on kirkkaasti rikottu.

Istun Vilho Pihlmanin kodin sohvalla Jämsässä ja kuuntelen kahta mielenkiintoista vankiepisodia Kiestingin motin ajoilta. Ville kertoo miten ryssät olivat saaneet yhden suomalaisen pioneerin vangiksi, sitoneet hänet petäjän runkoon ja tappaneet hänet pistimillä. Tapaus kiihdytti kovasti pioneereja. He uhosivat, että tämän jälkeen he eivät suostu ottamaan vankeja. Pihlman jatkaa:

”Seuraavana päivänä JR 53:n III pataljoonan isokokoinen komentaja majuri Nisula oli viemässä saattajien kanssa noin kymmentä vankia Ryhmä J:n komentopaikalle. Silloin hurjistuneet pioneerit panssaritorjuntatykkien aseman kohdalla Kolhoositien länsipuolisella jotoksella ampuivat vangit yhtä lukuun ottamatta. Majuri Nisula ei saanut arvovallallaan pioneereja lopettamaan vankien tappamista. He jättivät ampumatta kiinalaisen näköisen vangin majuri Nisulalle vietäväksi komentopaikalle. Vankien teloitus ja koko tapahtuma näkyi tykkiasemaamme, ja silminnäkijänä todistan näin tapahtuneen. Vänrikki Koli, eikä kukaan aliupseereista ollut mukana riehuneiden pioneerien joukossa.”

Toisen vankijutun Pihlman kertoo siltä päivältä, 2. syyskuuta, jolloin hän oli panssaritorjuntajoukkueineen alistettuna vänrikki Kolille. Tämä sama päivä jää sotahistoriaan hetkenä, jolloin kenraali Siilasvuo käskää joukkojensa perääntyä kohti länttä eli irtaantua kolmiviikkoisesta kuoleman motistaan. Suomen sotasankarihistoriassa tälle päivälle osuneita ratkaisevia puolustustaisteluja symbolisoimaan myönnettiin yksi Mannerheim-risti. Se ojennettiin nuorelle pioneerivänrikki Paavo Kolille, joka sai sen kaikkea muuta kuin varsinaisista pioneeritehtävistä. Linaan Pihlmanin kertomaa sanatarkasti:

”Päivän 2.9.1941 aikana olivat pioneerit saaneet yhden ryssän vangiksi. Koli lähetti kaksi miestä viemään vankia komentopaikalle rautatien varteen. Miehet palasivat ihmeteltävän nopeasti takaisin. Kun minä lähdin lähettini kanssa käymään komento-

paikalla, törmäsimme Kolhoositien itäpuolelle syntyneellä polulla pioneerien vankina olleen ryssän ruumiiseen. Yritin ottaa kaatuneelta kypärää pois päästä saadakseni kokardin suikkalakista. Vainajaa oli ammuttu lähietäisyydeltä niskaan ja kokardi jäi ottamatta pois kypärän ja suikan verisyyden vuoksi.”

Pihlman kertoilee edelleen siitä, miten eversti Kiira oli antanut hänen joukkueelleen luvan lähteä perääntymään raskaiden taistelujen jälkeen. Samalla Kiira ilmoitti, että Pihlmanin alistus vänrikki Kolille päättyy tänään kello 18.00. Pihlman jatkaa:

”Palasin lähettini kanssa takaisin joukkueeni luo ja kun kysyin Kolilta ammutusta vangista, oli lakoninen vastaus: Vanki yritti karata ja siksi saattajat ampuivat vangin.”

Vienan veteraani Vilho Pihlman toteaa, ettei hänen kertomuksensa perustu vain hänen muistikuvuihinsa 60 vuoden takaa, vaan hänen hallussaan ovat oman tykistökomppanian sotapäiväkirjat sekä hänen itse kirjoittamansa päiväkirja jatkosodan alusta vuoden 1941 loppuun saakka. Hän on kirjoittanut päiväkirjansa puhtaaksi koneella, ja se on luovutettu Sota-arkistoon. Pihlmanilta olen saanut myös kymmenittäin harvinaisia valokuvia Vienan sotaretkeltä.

Tässä oli siis kaksi kertomusta vankien teloituksesta. Kolmannen kertoi Paavo Kolin lähin mies, joukkueen varajohtaja Paavo Teppo. Hänen tarinointinsa nauhoitin hänen kotonaan Korttesjärvellä. Lisäksi hän antoi itse käsin kirjoittamansa 16-sivuisen muisteluksen Kiestinkiä edeltävistä taisteluista ja kuuluisasta Turtolan eli Kapustnajajoen eli Kiestingin motista. Seuraavat sanat on kirjoitettu hänen haastattelustaan. Utelin häneltä, mitä oikein tapahtui siellä motissa, kun venäläinen partio oli päässyt murtautumaan mottiin sisään. Teppo vastaa:

”Siitähän oli Turtola meille pahana sen takia, että murtautuminen tapahtui juuri meidän lohkolla. Me olimme juuri rakentamassa konekivääripesäkettä, kun ne pääsi siitä läpi. Se ei ollut juuri minun kohdalla, vaan yhden Kojolan. Turtola sanoi, että koska kerran ootte päästäny sen partion läpi, niin ottakaa se myös kiinni. Meille jäi se konekiväärisektorin teko kesken ja sitten ruvettiin jahtaamaan sitä partiota. Me saimme kiinni tai oikeastaan ammuttiin ne kaikki sinne suolle, paitsi yksi pääsi karuun. Kenttävartiossa saivat senkin kiinni, ja ne toi sen meidän luokse. Mehän oltiin sellaista porukkaa, joilla kaikilla oli konepistooli, että tulivoimaa oli kauhean paljon. Koli sanoi mulle, että me ei oteta vankeja. Se on Turtolan määräys, koska meillä ei ole itelläkään ruokaa. Niin mitä sitä vankiakin ruokkimaan, että se on ammuttava. Koli sanoo mulle, että ammu se. Minä sanon siihen, että minä en kyllä ammu tuota aseetonta miestä selkään. Se on sun tehtävä ja pukkasin konepistoolini sille. Koli

ampui sen siihen suolle. Minä nyt vaan ajattelen, että olisko nämä Kolin myöhemmät painajaiset nyt sitten johtunu tästä tällaisesta.”

En ole ryhtynyt etsimään sota-oikeuksien pöytäkirjoja löytääkseni vastaukset siihen, vastasivatko nämä vankien teloituksia koskevat kertomukset todellisia tapahtumia. Ilmeisesti vain osa tällaisista tapauksista kulkeutui oikeusasteisiin. Koska sekä Pihlman että Teppo täysissä henkisissä voimissaan vakaasti todistavat olleensa tapahtumissa silminnäkijöinä, niin muuta totuutta en ole löytänyt. Teppo viittaa Kolin ”painajaisiin”. Hän oletti ilmeisesti professori Paavo Kolin ahdistuneen henkisesti elämänsä viime hetkillä juuri näistä Kapustnajajoen mustista tapahtumista.

Kaikkien maiden armeijoiden sotilaille on tuttu tilanne, jossa vankeja mukanaan kuljettava osasto epäilee edessä olevan vihollisen piilottama salakavala miinakenttä. Haagin yleissopimus jo vuodelta 1907 kieltää vankien pakottamisen miinojen etsimiseen, jota karummin myös ”miinanpolkemiseksi” kutsutaan. Mitä tekee osaston johtaja? Tuskinpa löytyy yhtään tapausta, jossa johtaja sijoittaisi omia miehiään etunensä ja sallisi vankien marssia turvallisesti perässä. Myös Paavo Kolin tuli kerran samanlainen tilanne eteen Vienan rintamalla. Simon sotaveteraanien muistelutilaisuudessa Pekka Miettinen kertoo tästä tapahtumasta. Myös Paavo Kolin veli Jouni muistaa kuulleen saman kertomuksen.

Sotavangit raivaamassa miinoja Vuosalmella syksyllä 1941.

Nuori vänrikki Koli oli komentanut vangitsemansa vihollisen sotilaat kulkemaan rinnakkain käsikynkkää mahdollisessa miinakentässä, ja omat miehet seurasivat perässä. Koli oletti vankiensä tuntevan miinojen sijoitukset. Tosin hän myös tiesi, että yksittäisten sotilaiden mahdollisuus tuntea tällaisia yksityiskohtia oli varsin rajoitettu. Joka tapauksessa Kolin osasto ja vangit selvisivät elävinä tästä jännittävästä marssista. Sotaoikeudet ja erilaiset eettiset kansantuomiot varmastikin antaisivat vänrikki Kolille kovan tuomion, mutta hänen omat miehensä näkivät johtajansa menetelleen sekä taktisesti että myös eettisesti aivan oikein.

Eläkkeellä oleva pudasjärveläinen opettaja Lauri Honka on Kiestingin motissa kaatuneiden etsintöjä koskevassa lehtihaastattelussa kertonut omia kokemuksiaan motituksen ankeilta päivistä. Hän toimi ryhmänjohtajana viestijoukkueessa, jonka tehtävänä oli hoitaa kaapeliyhteyksiä motin ja taustalla olevien esikuntien välillä. Nämä yhteydet olivat taas kerran katkenneet. Honka lähti sotamies apurinaan hiipimään kaapelin vierustaa pitkin motista ratapenkkaan pitkin länteen eli kohti Kiestinkiä. Honka muistelee:

”Muutaman kilometrin kuljettuamme tapasimme yksinäisen venäläisen sotilaan, jolla oli puoliautomaattikivääri selässä piipunsuu alaspäin ja kasvot mustikassa. Liekö ollut marjastamassa tai omistaan eksynyt. Otimme hänet vangiksi ja teimme vaihtokaupat. Otin hänen aseensa ja annoin hänelle oman kiväärini kannettavakseen. Hänellä oli leipää, josta meillä oli puute. Meillä oli tupakkaa ja vaihdoimme sitä leipään. Taisimme olla kaikki tyytyväisiä.”

Kivääreihin perehtymättömälle todettakoon, että kiväärin vaihtaminen puoliau-
tomaattikivääriin merkitsee eteenpäin pyrkimisessä samaa kuin vaihtaisi polku-
pyörän moottoripyörään. Reservin kapteeni Hongan pirtin seinällä Pudasjärven
Kuopusjärvellä roikkui venäläinen automaattikivääri muistona eräästä vihollisesta
Kiestingin motin ajalta.

Lauri Honka kertoo kokemuksistaan edelleen, miten motin huolto ei enää toiminut kunnolla. Hevosille oli parempina päivinä syötetty vanikoita, joista oli tippunut maahan palasia. Nälkiintyneet miehet kaapivat puukolla pois hevosten vihreää kuolaa leivänpalasista ja pitivät tätä ruokaa erinomaisena.

”Tilanne kävi yhä tukalammaksi. Nälkä, jatkuvat vesisateet, vilu, vihollisen hyökkäykset ja kovaäänistä kuuluva propaganda saivat mielet apaattisiksi.”

Honka kertoi, miten mottia ryhdyttiin purkamaan syyskuun alussa. Sotasaaliksi saadut aseet upotettiin Kapustnajajokeen. Kaatuneet peitettiin mataliin hautoi-

hin. Motista lähtijöille työnnettiin niin paljon tavaraa mukaan kuin vain jaksoivat kantaa.

"Itselläni oli selässä viisi kivääriä ja kaksi reppua. Kaksi kaapelikelaa oli kainalossa", muistaa Honka.

Irtautumista häiritsivät koko ajan venäläisten tulitus radan pohjoispuolelta. Jokainen sotilas heitti vastoin määräyksiä kantokuormastaan tavaransa toisensa jälkeen suon silmäkkeisiin. Periaate oli yksinkertainen: luopuminen joko omasta hengestä tai kannettavasta tavarasta. Mutta oma ase ja reppu lähtivät vasta oman hengen mukana. Veräytymisen viimeisenä muistikuvana Hongalla oli, miten radan vieressä ojassa makasi vihollisen ampuma hevonen purilaittensa edessä. Motin JSP:n lääkärin turvaan lähettämä haavoittunut oli vierähtänyt purilailta ojaan. Hän oli kuitenkin jo ehtinyt menehtyä.

"Kuten monet muut viime vaiheessa kaatuneet, siihen jäi hänkin hautaamatta", muistelee vaisuna eläkeläisopettaja Honka.

Irtautuminen motista

Kiestingin motti alkoi ajautua kohti surkeaa loppunäytöstä. Puolet upseereista kaatuneina, miehet likaisina, nälkäisinä ja vihaisen turhautuneina, rykmentin komentaja tapattanut itsensä. Nyt oli aika katsoa totuutta silmiin myös kolmannen armeijakunnan esikunnassa. Kauan odotettu lupa irtautua motista annettiin Paavo Kolin ryhmän menestyksekkään Kolhoosimäen vastaiskun jälkeen syyskuun alussa. JSP-lääkäri Paavo Parjanen antoi käskyn miehilleen pakata jäljellä olevat lääketarvikkeet ja teltat ja hankkia kantajat haavoittuneille. Hevospurilaita ei ollut enää montaakaan käytettävissä. Yhtä paria kantamaan olisi tarvittu neljä miestä ja heille toiset neljä vaihtomiehiksi. Maasto oli nimittäin hyvin epätasaista ja miehet muutenkin uupuneita. Kantajien olkapäät hiertyivät jo muutaman sadan metrin matkalla verille. Jopa riskille miehelle kantaminen oli äärimmäisen raskasta, puhumattakaan motin riuduttamille sotilaille.

Paareilla makaavat haavoittuneet tiesivät tilanteen, eivätkä valittaneet ääneen tuskaansa. Jokainen vähänkään kykenevä pakotettiin itse kävelemään tovereittensa avustamina pois motista. Onneksi vihollinen ei tätä hiljaista irtautumista havainnut. Muussa tapauksessa näillä haavoittuneilla ei olisi ollut mitään mahdollisuutta selvitä elävinä. JSP-henkilöstön oli motista peräytyessä tehtävä raastava ratkaisu, oliko

viisasta ottaa tajuttomia mukaan. Vatsaan ammutut nähtiin yleensä toivottomiksi, koska matka leikkausaleihin oli liian pitkä.

Eräät ihmisruumiin osat olivat sellaisia, joihin haavoittumista sotilaat pitivät hiljaa omassa salaisessa pelossaan erityisen kauheana. Nämä olivat silmät. Sokeutuminen nähtiin kammottavampana kuin kuolema. Näiltäkään haavoittumisilta ei välttytty Vienen taisteluissa. JSP:llä ei apua pysytty antamaan pahoille silmävaurioille. ”Kestäkää pojat, koti odottaa”, huudettiin purilailla makaaville haavoittuneille motista vetäydyttyä. Länteen päin laahustavat väsyneet miehet huokasivat: ”Tätä turhaa mottia emme tule koskaan unohtamaan, siitä on kerrottava totuus viimeistään lastenlapsille.”

Motista vetäytyminen 15 kilometrin päähän länteen muistutti pienimuotoisena saksalaisten sotilasmassojen murheellista perääntymistä Venäjältä. Siitä on sotahistoriaan jäänyt masentavia kuvia. Ilman sen elävämpää mielikuvitusta samanlainen kärsimysten taival pienemmillä joukoilla voitiin nähdä Kapustnajajoen motista irtautumisessa. Pakenevien sotilaitten moraalista ei voitu puhua, sillä kaikki painava, aikaisemmin kalliisti varjeltu sotamateriaali heitettiin metsikköön tai parhaimmassa tapauksessa poljettiin suohon. Sotilaat tunsivat kerrankin mielihyvää astuessaan petolliselle suomalaiselle suolle. Tykkimiehet yrittivät aluksi miesvoimin repiä kevyempiä tykkejään kohti turvallista länttä. Lopulta hekin joutuivat luovuttamaan.

V. Pihlmanin kuolemanväsyneet tykkimiehet vetäytyvät motista 3.9.1941.

Jollakin Vilho Pihlmanin tykkimiehistä oli sen verran historiallista tajua, että otti valokuvia suomalaisten tulevaa yhteiskunnallista muistia varten näistä tilanteista. Niissä näkyy, miten uupuneita tykkimiehet olivat yrittäessään noudattaa esimiestensä käskyjä olla luovuttamatta tärkeitä tykkejensä viholliselle.

Sen sijaan haavoittuneita ei jätetty, mikä oli JSP-henkilöstön ehdoton vaatimus. Rauhan Suomessa vuosikymmeniä yhteiskuntaa palvelleet, ehkä vielä nykyisinkin elossa olevat miehet, tuolloin toisten armoilla olleet haavoittuneet, ovat hiljaisessa mielessään eittämättä kiittäneet aseveljiään. Osmo Hyvönen on teoksessaan *Kies-tingin motti* nimittänyt tätä lääkintähuollon epätoivoista tehtävää ”*Kapustnajajoen Via Dolorosaksi*”, tuskien tieksi.

Venäläinen 88. Divisioona oli onnistunut ensimmäisessä päätavoitteessaan suojata Muurmannin rautatie ja siellä olevat liittoutuneiden kuljetukset idän sotatantereille. Se ei kuitenkaan onnistunut kokonaistavoitteessaan tuhota suomalais-saksalaiset joukot. Toisin sanoen saksalaiset eivät onnistuneet tavoitteessaan katkaista Muurmannin rata. Mutta onnistuivat erityisesti suomalaisten taidolla ja sitkeydellä puolustautumaan niin, että vihollinen ei yltänyt Suomen rajalle saakka. Suomalaisten rintamamiesten uhrautumisen – joidenkin mielestä sotaherrojen väärin päätösten – määrää osoittavat kylmät luvut: JR 53:n 2800 sotilaasta oli päässyt ulos motista vain alle kolmasosa. Näiden lukujen väliin jääneistä sotilaista suurin osa oli joutunut JSP-henkilöstön hoidettavaksi. On ymmärrettävää, että potilaat eivät näissä oloissa muista hoitajiensa nimiä, eivät hoitajat potilaittensa. Silti joskus saapui eloon jääneen soturin vaimolta lääkärin pikkupojalle lapaset tai villapaita. Olen niistä edelleen kiitollinen.

Motti oli vaatinut veronsa myös eloonjääneiden sotilaiden keskuudessa. Tais- telutahto oli tipotieksään, ja miesten henkinen ja fyysinen kunto oli romahtanut. Täydennysjoukkojen laatutaso oli heikko. Karaistuneet sotilaat eivät luottaneet uusiin tulokkaisiin, jotka olivat alun perin huoltojoukkoihin määrättyjä kokemattomia sotijoita. Moraalin laskusta oli osoitus, että eräät miehet kuljeskelivat töpinän ja etulinjan välillä viipyen matkalla jopa koko päivän. JSP:lle änkeytyi miehiä, joilla ei ollut mitään muuta vikaa kuin väsymys. Kenttäoikeus tuomitsi 16 miestä rintamakarkuruudesta ja palveluksesta kieltäytymisestä. Edellisestä sai 4–4.5 vuotta vankeutta, jälkimmäisestä 1–3 vuotta. Myös yksi kuolemantuomio langetettiin suomalaissyntyiselle sotilaalle, joka oli soluttautunut puna-armeijasta suomalaisten joukkoon. Niinpä päätettiin tehdä lääkärintarkastuksien avulla suursiivous ja miehiä siirrettiin JR 53:sta rintaman taakse. Se vähensi joukkojen määrää, mutta nosti laatua. Ilmapiiri parani.

Heti motista irtautumisen jälkeen vihollinen ryhtyi rajusti hyökkäämään. Paavo Kolin pioneerien viivytyspartiot ja miinoittamiset eivät kauan pidätelleet vihollista. Alueesta vastuussa olleet saksalaiset yrittivät puolustautua, mutta heidän avukseen

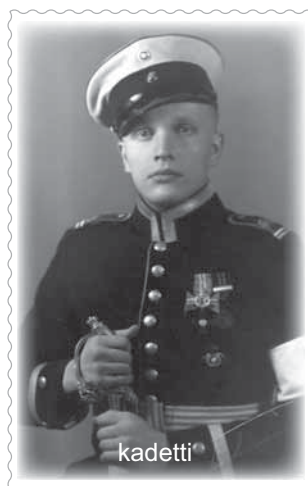
oli heitettävä suomalaisia joukkoja. Armeijakunnan johto alkoi menettää lopullisesti luottamustaan aseveljen kykyyn ja niinpä heidän rintamavastuutaan lyhennettiin vain viiden kilometrin pituiseksi. Muusta huolehtivat suomalaiset. Motin jälkeen ankarin taistelu käytiin rautatien eteläpuolella Kangasvaaran maastossa. Joukkosidontapaikka oli kuin kuoleman esikartano.

Vielä samana syksynä, marraskuussa 1941 Kiestingin sotilaat pakotettiin yrittämään vielä kerran Muurmannin radan valloitusta. Heidän joukkonsa oli saanut sen verran täydennystä, että se saatiin taistelukelpoiseksi. Tällöin JR 53:n pataljoona yritti harhauttaa vihollista Kiestingin eteläpuolella sijaitsevan Lohilahden suunnalla. Yritys epäonnistui, sillä puna-armeija iski sitkeästi vastaan. Moniin suomalaisiin sankarihautoihin ilmaantui uusi nimi, Lohilahti.

Saksalaisten komea avoauto on juuttunut Itä-Karjalan korpitielle.

Paavo Koli monessa asussa

Jouni (vas.) ja Paavo Koli lomalla Lapinlahden kesämökillä juhannuksena 1943. Istumassa isä livari. Takana äiti Eeva (huivi päässä) ja sisar Liisa (naapurin lapsi sylissä). Mukana myös Hilma-täti.

Suuren Tuoppajärven uhkarohkea ylitys.

Konekivääri turvaamassa haavoittuneiden ja loma-
laisten kuljetusta Kiestingin
radalla.

Kadetit harjoittelevat talvi-
sotimista. Hiihtoässä Paavo
Koli neljäs vasemmalla.

Pärmin meistä, sotilaita!

Meidät lähetettiin rintamalle yhdessä teidän kanssanne. Me tiedämme, että suurin osa teistä on niitä, jotka jäivät pois kutsunnasta tai karkasivat armeijasta, kun eivät halunneet taistella Hitlerin puolesta. Meidät ja teidät vangittiin uudelleen ja lähetettiin väkisin rintamalle.

Te tietenkin ymmärrätte hyvin, että Mannerheimin ja Hitlerin asiat ovat hyvin huonosti, koska he lähettivät meidät taistelemaan puolestaan. He uhkaavat tappaa meidät, jos taistelemme huonosti. He ovat jo hirttäneet metsässä monia meidän tovereitamme. Mutta nämä uhkaukset eivät voi kuitenkaan pakottaa meitä jatkamaan mieletöntä sotaa Venäjää, Englantia ja Amerikkaa vastaan. Me lakkasimme taistelemasta, siirryimme Punaisen Armeijan puolelle. Täällä meidät on otettu vastaan oikein hyvin. Meidän henkemme on täydessä turvassa, meillä on hyvä ruoka ja meitä kohdellaan hyvin.

Me kehoitamme teitä viipymättä seuraamaan esimerkkiämme. Antautumismahdollisuuksia on teillä vaikka kuinka paljon. Käyttäkää niitä vain hyväksenne.

Tuhotkaa ne, jotka koettavat estää teitä siirtymästä Punaisen Armeijan puolelle!

PÄRMIN OSASTON SOTILAAT!

Meidät lähetettiin rintamalle yhdessä teidän kanssanne. Me tiedämme, että suurin osa teistä on niitä, jotka jäivät pois kutsunnasta tai karkasivat armeijasta, kun eivät halunneet taistella Hitlerin puolesta. Meidät ja teidät vangittiin uudelleen ja lähetettiin väkisin rintamalle.

Te tietenkin ymmärrätte hyvin, että Mannerheimin ja Hitlerin asiat ovat hyvin huonosti, koska he lähettivät meidät taistelemaan puolestaan. He uhkaavat tappaa meidät, jos taistelemme huonosti. He ovat jo hirttäneet metsässä monia meidän tovereitamme. Mutta nämä uhkaukset eivät voi kuitenkaan pakottaa meitä jatkamaan mieletöntä sotaa Venäjää, Englantia ja Amerikkaa vastaan. Me lakkasimme taistelemasta, siirryimme Punaisen Armeijan puolelle. Täällä meidät on otettu vastaan oikein hyvin. Meidän henkemme on täydessä turvassa, meillä on hyvä ruoka ja meitä kohdellaan hyvin.

Me kehoitamme teitä viipymättä seuraamaan esimerkkiämme. Antautumismahdollisuuksia on teillä vaikka kuinka paljon. Käyttäkää niitä vain hyväksenne.

Tuhotkaa ne, jotka koettavat estää teitä siirtymästä Punaisen Armeijan puolelle!

19/9-41 R.

Koli ja saksalaiset

Suomalaiselle korpitaistelijalle saksalainen aseveli oli kummajainen, hyvässä ja pahassa. Miehistö ällisteli muuleja ja konjakkia, upseerit vierastivat prässäävää preussilaisuutta. Tuskin pioneeriupseeri Paavo Kolilla suojeluskuntalaisena oli kielteistä ennakkokäsitystä saksalaisia kohtaan ennen jatkosotaa. Ilmeisen tiedostamattomasti hänen suhtautumisensa alkoi muuttua rintamatoveruuden myötä ensin oudoksuvaksi, sitten vähätteleväksi ja lopuksi kielteiseksi. Saksalaisten tekemät kohtalokkaat virheet Kiestingissä näyttävät vaikuttaneen häneen niin syvällisesti, että vielä yli kaksikymmentä vuotta myöhemmin hän jaksoi kolimaisesti kärjistäen analysoida tieteellisin termein omia takkuisia germaani-kokemuksiaan Vienassa.

Tässäkin on aihetta muistuttaa, etteivät kaikki saksalaiset upseerit, miehistöstä puhumattakaan, olleet sielultaan kansallissosialisteja. Osa Saksan aristokratiasta ja korkeasta upseeristosta suorastaan inhosi natsien rahvaanomaisuutta ja kaunaista rotuhygieniää. Entinen pikkutaiteilija Adolf Hitler sommitteli uudet kauneusarvonsa ja oman isänmaallisen estetiikkansa. Siihen kuuluivat muun muassa kehonrakennuskulttuuri ja monumenttiarkkitehtuuri. Mutta siihen kuului myös Saksan monumentaalinen armeija liehuvine lippuineen ja kiiltävine tykkeineen. Sitä valtakunnankansleri Hitler piti ”*maailman suurimpana taideteoksena*”. Tällä hän ei tarkoittanut Kiestingin soilla kompastelevia, pelokkaan nääntyneitä ressuikoita, joiden avuttomuutta luonnon keskellä vänrikki Kolin miehet jaksoivat tuskitella ja pilkata.

Saksalaisten aseveljien oudoilla rotuopeilla ei ollut suomalaisille mitään konkreettista merkitystä. Vain puna-armeijan vihaaminen oli yhteistä. Ehkäpä oli onni, että suomalaiset riviisotilaat upseereita myöten eivät olleet selvillä, mitä tapahtui Euroopan eteläisemmillä itärintamilla. Siellähän SS-joukot suorittivat suunnitelmallista rodullista joukkotuhoaan. Samaan aikaan kun pioneeriupseeri Koli suunnitteli yhteistyössä saksalaisten pioneerikollegoiden kanssa teiden ja siltojen rakentamista Vienan rämeiköissä kohti itää, järjestivät aseveljet Liettuassa, Puolassa, Unkarissa ja Ukrainassa juutalaisvastaisia mellakoita, *pogromeja*. Projekti tuotti kymmeniä tuhansia murhattuja juutalaisia. Tosin valloitetujen maiden omat asukkaat olivat suurella mielihalulla auttamassa valtaajia tässä rotusodassa.

Vaikka Kiestingin metsäsoturit olivat tietämättömiä näistä massiivisista sotarikoksista, niin maamme ylin upseeristo oli saanut jo vihiä, jopa faktoja käyttöönsä. Euroopan pääpyöveli, Gestapon päällikkö Heinrich Himmler kertoi avoimesti korkeille suomalaisille virkamiehille rotusodasta jo maaliskuussa 1942, jolloin hän vieraili Lapissa. Himmler kävi muutamaa kuukautta myöhemmin tapaamassa myös Kiestingin SS-divisioonaa. Tällöin hän keskusteli kenraali Hj. Siilasvuon kanssa. Tämä raportoi aseveliliittoutumasta kylmän realistisesti – näin jälkeenpäin arvioiden:

”Yhteistyöstä idässä ei tule mitään, aikovat käyttää slaaveja jonkinlaisena alemman kastin orjina. Ei heillä ole mitään idänpolitiikkaa, on vain mieletön rotuoppi ja herrakompleksi.”

Siilasvuo ei tietenkään tätäkään käsitystään voinut kertoilla omille Vienen joukoilleen.

Suomalaisten ja SS-joukkojen yhteistyöstä Vienassa löytyy kiinnostava episodi. Pion.P 15:ta (silloiselta nimeltään Pion.P 5) perustettaessa Iin varuskunnassa välirauhan aikana joukko-osaston henkilöstöä ryhdyttiin sijoittamaan tehtäviinsä jo tuleva sota tähtäimessä. Varusmiespalvelustaan vielä suorittavalle, mutta vänrikiksi ylennetylle nuorelle Paavo Kolille annettiin työtehtäviä, jotka normaalioloissa olisivat kuuluneet kantahenkilökunnalle. Pataljoonan lääkäriksi määrättiin kunnanlääkäri, lääkintäkapteeni Leo Skurnik. Myöhemmin hän kohosi Kiestingin taisteluissa johtavaksi lääkäriksi, joka pelasti monen SS-sotilaan hengen. Hän piti sitä lääkärin eettisenä velvollisuutena kaikissa olosuhteissa. Siitä palkinnoksi saksalainen komentaja päätti myöntää hänelle saksalainen kunniamerkin, rautaristin. Tässä ei olisi mitään hämmästeltyä, ellei tietäisi Skurnikin olleen juutalainen. Hän kieltäytyi vastaanottamasta kunniamerkkiä. Näin teki myös kaksi muuta juutalaista (toinen oli lotta), joille oli myönnetty rautaristi jatkosodan aikana. Kun tiedustelin sotilaspastori Untamo Koskelta, eivätkö saksalaiset tienneet Skurnikin olevan juutalainen, hän vastasi: *”Eivät kaikki Saksan armeijan sotilaat olleet natseja.”*

Kun hyökkäyssotaa Vienassa oli käyty pari viikkoa, kenraalieversti von Falkenhorst lähti rintamalle selvittämään syitä etenemisen viivästymiseen. Hän ei millään uskonut selityksiä, että saksalaiset sotilaat eivät hallitse edes metsätaistelun alkeita. Falkenhorst antoi epäolennaisuuksiin tarrautuneen raporttinsa Hitlerille. Hän muun muassa kauhisteli näkemiään saksalaisten sotilaiden lekotteluja riippumatoissaan keskellä päivää. Hän ei ollut etulinjan komentaja, joka olisi ymmärtänyt, että helle ja mäkäräiset pakottivat sotilaat työskentelemään raskaissa tietöissä öisin ja lepäämään päivisin. Saksalainen XXXVI Armeijakunta oli edennyt kuukaudessa 20 kilometriä ja menettänyt etenemisen aikana tuhansia miehiä. Saksalaiset korkeat komentajat

vierailivat Siilasvuon esikunnassa etsimässä vastausta heidän ja suomalaisten sotilaiden taitoeroihin. Suomalaiset olivat edenneet samassa ajassa 64 kilometriä vaikeakulkuisessa maastossa ilman sen suurempia vaikeuksia ja miestappioita.

Pelkkä vilkaisu Euroopan sotakarttaan elokuussa 1941 osoittaa, että jotakin kummallista tapahtui Neuvostoliiton pohjoisella rintamalla. Nimittäin pitkän rintaman keski- ja eteläosissa Saksa oli edennyt hirmuvauhtia jo noin 700 kilometriä Berliinistä itään, työntäen piikkiään syvälle kohti vihollisen sydäntä. Sen sijaan Vienassa hyökkäys oli edennyt vain muutamia kymmeniä kilometriä. Eikä syynä suinkaan ollut suomalaisten aseveljien heikkous. Karjalan upottavat korpimetsät olivat vain sellainen yllätys SS-suunnittelijoille, ettei sitä pystytty hetkessä ratkaisemaan.

Kenraali von Falkenhorst epäonnistui perusteellisesti toiminnassaan Suomessa. Häneen eivät enää luottaneet suomalaiset aseveljet, omat alaiset eikä edes Hitler. Hänen seuraajakseen valittiin vuoristojoukkojen kenraali Eduard Dietl, joka osoittautui karismaattiseksi johtajaksi. Häntä myös suomalaiset arvostivat. Tosin odotuksetkin olivat korkealla. Häneltä odotettiin samanlaista sotilaallista sankaritekoa kuin Norjan Narvikissa 1940. Se ei onnistunut. Dietlin ei tarvinnut nähdä isänmaansa lopullista romahdusta, sillä hän sai surmansa lento-onnettomuudessa Itävallassa kesällä 1944.

Waffen-SS:n Totenkopf-divisioonan joukkoihin oli värvätty keskitysleirien vartijoita. Nämä saapuivat Suomen rintamalle vuonna 1941. Kyseessä oli kuuluisa ”pääkallo-osasto”. Saksankielinen *Totenkopf* kuvaa oikeastaan näissä olosuhteissa paremminkin ”kuolleen soturin päätä”, surkeimmissa tapauksissa myös ”syyttömän siviilin päätä”. Myöhempien aikojen moraalikrapulaa ajatellen suomalaisten onneksi saksalaiset joukot eivät kohdanneet paljoakaan venäläisiä siviilejä Suomen pohjoisella rintamalla. Seuraukset olisivat olleet traagisia.

Pääkalloja tehtailtiin myös toisella metodilla. Tamperelainen sotaveteraani, suuren rakennusfirman perustaja, teollisuusneuvos Aarre Mattinen kertoo yhteisellä Vienan matkallamme vuonna 2003 ohittaessamme erästä Kananaisten tienhaaraa, kuinka lomamatkallaan kotiin vuonna 1941 hän näki juuri tällä samalla paikalla tien varressa hirtettyjä venäläisiä sotilaita roikkumassa puunoksilla. Siinä oli suomalaisille sotilaille maailmanpoliittinen näkymä, ”*Totenkopf Boulevard*”, suomalainen soratie reunustettuina hirtetyillä venäläisillä. Syynä nopeaan kuolemantuomioon oli punasotilaiden hyökkäys saksalaisen huoltokuljetuksen kimppuun. Siitä kostoksi venäläisiä vankeja ripustettiin Kananaisten mäntyihin odottamaan ”*Totenkopf:in*” kuivumista. Malliksi muille. Puun oksalla roikkuva näkyy paremmin kuin turpeessa makaava. Suomalaiseen sotilaskulttuuriin ei oikein sopinut samanlainen uhkailu ja kosto. Tosin muutamia yksityistapauksia kostamisesta ovat veteraanit minulle kertoneet.

Vänrikki Paavo Koli oli kuullut oululaisten vanhojen miesten kertomuksia sisällissotaamme apuun rientäneistä saksalaista joukoista. Oulun lyseon opettajat tarinoivat koulunsa entisistä oppilaista, jotka olivat hankkineet koulutuksensa Saksassa. Yleissävy oli optimistisen positiivinen germaaneja kohtaan. Omakohtaiset kokemukset jatkosodan ensimmäisistä päivistä lähtien alkoivat raaputtaa säröjä tähän kuvaan. Suomalaiset upseerit saivat kuulla, miten Saksassa koulutetun Jääkäripataljoona 27 miesten täytyi sopeutua preussilaisen kurin kaikkein epämiellyttävimpiinkin muotoihin. Saksalaisen komentojärjestelmän ydin oli paraatitemppujen piinallisen jumputtava harjoittelu. Johtajat eivät halunneet tai osanneet erottaa tärkeitä ja vähemmän tärkeitä asioita toisistaan. Saksalainen johtamisideologia tuohon aikaan perustui sille periaatteelle, ettei esimies saa olla koskaan tyytyväinen. Tuo ideologia aloitettiin johdantomallilla: ”Alokkaasta on otettava luulot pois!” Myös koko ryhmän rankaiseminen huonoimman jäsenensä vuoksi, nähtiin silloin oikeaksi johtamisopiksi.

Kun sota Neuvostoliittoa vastaan puhkesi kaksikymmentä vuotta myöhemmin, vain ripauksia preussilaisuudesta oli enää jäljellä suomalaisten aktiivisupseerien keskuudessa. Tosin jälkeenpäin eräät kaaderit arvioivat Kadettikoulun opetuksen piilosisältäneen vielä liian paljon saksalaisia piirteitä, jotka heijastuivat myös varusmiesten koulutukseen. Sodan aikana reservinupseerit kuitenkin lievensivät saksalaisen perinteen vaikutusta.

Koli oli esimerkki sellaisista nuorista upseereista, joilla oli aivan toisenlainen ideologia riviläisyyden johtamisessa. Maasotakoulun kadettikurssilla saamansa johtamiskoulutuksen perusteella Paavo Koli katsoi jatkosodan päättyessä, että tällaiset preussilaisuuteen vielä hitusenkaan vivahtavat opit varusmiesten koulutuksessa eivät istu lainkaan Suomen sen hetken olosuhteisiin. Niinpä hän jätti komeasti palkitun upseerin uransa ja siirtyi pehmeämmille kentille ensimmäisenä rauhan vuonna 1945.

Saksan armeija osoitti edellä kritisoiduista puutteistaan huolimatta monenlaista tehokkuutta modernissa sodankäynnissä. Hiihtomaa Norjan valtaaminen opetti saksalaiset valiojoukot hiihtämään. He toivat Suomen rintamalle hienot norjalaiset sukset, joissa oli *kandahar-siteet*. Puna-armeija joutui hiihtämään perinteisillä kömpelöillä puusuksilla. Niitä jaettiin vain yhdet viittä miestä kohden. Itävaltalaiset ja baijerilaiset osasivat hiihtää, mutta muille Saksan armeijan sotilaille piti järjestää kursseja hiihdossa. Hyväkuntoisen sitkeä Koli oli jo nöösipojasta lähtien innostunut hiihtämisestä. Se herätti hänen ympäristössään kunnioitusta, erityisesti saksalaisten sotakollegoiden keskuudessa.

Saksalaisten ja suomalaisten sotilaiden sotimisen motivaatio oli syntynyt eri lähteistä. Hiihtämisen taito oli vain yksi osatekijä. Lomalle pääsemisen politiikka oli eräs motivoinnin väline. Suomalaiset taistelivat lähellä kotiseutujaan ja saivat useammin

lomia rintamalta. Miesvahvuudesta oli aina kymmenen prosenttia lomalla. Saksalaisten lomamatkat olivat niin pitkiä, että kolmen viikon loma käytännössä merkitsi yli kahden kuukauden poissaoloa rintamalta. Itsemurhia saksalaisten keskuudessa esiintyi paljon useammin kuin lähellä kotiseutujaan taistelevilla suomalaisilla.

Saksalaiset sotilaat toivat Pohjois-Suomeen paljon myös sellaista uutta kulttuuria, joita tavalliset suomalaiset eivät olleet koskaan tavanneet. Moni Kiestingin pioneeri maistoi elämässään ensimmäisen kerran oikeata punaviiniä, ulkomaan konjakkia tai Juno-tupakkaa. Myös saksalaisten laulukulttuuri poikkesi meikäläisestä. Rovaniemen ja Oulun mukulakivillä ryhdikkäästi marssivat sotilaat usein – varsinkin jos kadun varsilla oli kerääntynyt katsojia – kajauttivat jopa neliäänisesti suomalaisten tuntemia marssilauluja. Kaikki tuollainen tuntui komealta ja kansainväliseltä.

Sotilasmusiikilla oli tuon ajan sotivassa maassa tenhoava propagandistinen merkitys. Joskus melodia ja rytmi ylittivät vihollisuuksienkin rajat. Esimerkiksi saksalainen sävelmä *"Lili Marleen"* (suomeksi "Liisa pien") oli suosittu myös liittoutuneiden sotilaiden keskuudessa. Tätä ensimmäisen maailmansodan aikana syntynyttä sävelmää inhosi propagandaministeri Göbbels, joka vaati silloiseen militaariseen "kymmenen kärjessä -listaan" jotakin ryhdikästä marssia. Sen sijaan Saksan Afrikan joukkojen legendaarinen panssarikomentaja Erwin Rommel oli erityisen ihastunut Lili Marleen -melodiaan. Hänen onnistui saada Saksan armeijan Belgradin radioasema Jugoslaviassa lähettämään tuota sävelmää Afrikkaan joka ilta kello 21.55, juuri ennen lähetyksen loppua. Liittoutuneiden Afrikan joukot löysivät pian tuon kellonajan. Hetkessä siitä tuli myös englantilaisten suosikkisävelmä, syntyperästään huolimatta. Poliittiset ja musikaaliset rintamat menivät kummasti sekaisin, kun Berliinissä syntynyt, länteen paennut vereväsäärinen Maria Magdalena von Losch Dietrich lauloi liittoutuneiden sotilaille juuri tuota ikimuistosta sävelmää *"Kasarmimme eessä suuri portti on, mi illan pimetessä jää lyhdyn valohon..."*. Laulussa oli jotain, mikä aiheutti tunnemyrskyt ympäri maailmaa, aina Grönlantia myöten. Kovin saksalais-nationalistisena sitä ei voi pitää, sillä se käännettiin 48 kielelle.

Vienan ryteikköiset maastot olivat saksalaisille aseveljille vastenmielisiä vastuksia. Siksi juuri Kolin pataljoonan pioneerien ammattitaito ja maasto-olosuhteiden tuntemus teiden ja siltojen rakentamisessa oli saksalaisille sellaista konkreettista apua, jota he arvostivat. Koli määrättiin tienrakennuksen asiantuntijaksi saksalaisille. Hänelle osoitettiin kaksi saksalaista viestimiestä, jotka huolehtivat siitä, että näiden aseveljien välillä tiedot kulkivat katkeamatta. Muun muassa tunnetussa Sohjananjoen ylimeno-operaatiossa ennen Kiestingin valtausta vänrikki Paavo Koli määrättiin tietyön pioneeriekspertiksi saksalaiselle SS-IR 6:lle. Tätä "Amiraalitieä" pitkin suomalaisia ja saksalaisia joukkoja siirrettiin uhkarohkeasti suuren Tuoppajärven ylitse lähelle Kiestinkiä. 14 kilometriä pitkä tie valmistui viidessä päivässä. Tuossa pikaprojektissa ei saksan kielioppisäännöillä tarvinnut itseään rasittaa. Saksalaiset

jäivät vain ihmettelemään, miten suomalaisilla riittää rohkeutta siirtää yli tuhat miestä veneillä 2,5 tunnin matkalle vihollisen selustaan.

Kolmen maan soturit epätasaisessa neuvottelussa. Saksalainen (vas.) ja suomalainen (oik.) kuulustelevat haavoittunutta venäläistä vankia.

Jälkipolville on jäänyt yksioikoinen käsitys siitä, että Saksan armeija yritti auttaa meitä vain liian suurilla sotakoneilla, jotka juutuivat toistuvasti Suomen soihin. Saksalaisten käytössä hyökkäysvaiheen aikana itärintamilla oli kuitenkin myös pienimuotoisempia keinoja. Heitä auttoi lähes kolme miljoonaa hevosta. Saksalaiset hyödynsivät Vienassa myös muuleja, jotka sietivät painavampia kuorimia kuin suomalaiset hevoset. Oma armeijamme oli värvännyt käyttöönsä 60 000 suomalaista hevosta, joista osa joutui Kapustnajajoella tärkeään rooliin, kuljettamaan haavoittuneita ulos motista läpi suoalueiden.

Saksan ja Suomen pitkäaikainen historiallinen yhteys oli tuottanut muun muassa maahamme koululaitoksen, jossa vielä tänäkin päivänä näkyy saksalaisia rakennepiirteitä. On paljon helpompi esitellä saksalaisille suomalaista koulujärjestelmää kuin esimerkiksi englantilaisille, ranskalaisista puhumattakaan. Tästä yhteisestä historiastamme oli sodan aikana konkreettista hyötyä. Suomen kouluissa opiskeltiin ensimmäisenä vieraana kielenä nimenomaan saksaa. Niinpä suurin osa upseereistamme osasi ainakin jonkin verran tätä kieltä. Osaamattomuus olisi ollut hengelle vaarallista taistelujen tiimellyksissä.

Kouluja käymätön Kalle Päätaalo oli Kiestingin motissa vakavasti haavoituttuaan siirretty Kiestingin asemalle ja siitä nostettu paareilla saksalaiseen sairaautoon. Hänellä on kova jano, muttei taitoa pyytää vettä saksalaiselta lääkintämieheltä. Onneksi autossa makaava suomalainen potilas neuvoa: ”Kokeile. Sanot vaan että wasser.” Heti onnistuu. Naapuri opettaa vielä Karjalan metsien tärkeimmän saksankielisen lauseen, joka voittaa monet sotilaskomennotkin: ”*Verkaubven iir koknak?*” (”myyttekö konjakkia?”). Konjakkia ei Kallelle heru, mutta sen verran eurooppalainen kohteliaisuus häneen tarttuu, että Sohjananjoen törmälle pois autosta kannettaessa Kalle rohkenee murahtaa kiitokseksi ”*Tanke*”.

Ylioppilas Paavo Koli olisi osannut varmaankin sujuvammin saksaa, jos olisi harjoitellut ylioppilaskirjoituksiin. Hän oli niistä päässyt sodan vuoksi livahtamaan. Paremmen puutteessa hän joutui jatkuvasti olemaan epävirallinen yhteysupseeri kahden taistelukielen välillä. Päivä päivältä hän oppi sitä lisää.

Sotien jälkeen muisteltiin katkerana saksalaisten aiheuttamia tuhoja Pohjois-Suomessa. 60 vuotta myöhemmin uskalletaan jo palauttaa mieliin, miten paljon saksalaisten sotilashallinto hyödytti pohjoisen suomalaisia. Tuohon aikaan pohjoisessa oleskeli enemmän saksalaisia kuin suomalaisia. Heitä oli parhaimmillaan 220 000, siis melkoinen kohderyhmä paikallisille yksityisyrittäjille. Keskieurooppalaisesta korkeakulttuuristakin paikalliset pääsivät osallisiksi kuuntelemalla Saksan armeijan omaa radioasemaa, joka lähetti myös klassista musiikkia. Saksalaiset maksoivat hyviä palkkoja erilaista pienistä palveluista ja tarvikkeista. Niistä pienimpiä taisivat olla kondomit, joita sotilaat pyysivät rovaniemeläisiä pikkupoikia palkkiota vastaan ostamaan kaupoista. Itse eivät kehdanneet.

Kansainvälisen kaupankäynnin moraalin alkeita pikkupojat pääsivät opettelemaan myymällä saksalaisille kynittyjä variksia teerinä. Eipä silti, saksalaiset olisivat voineet opettaa suomalaisille veljilleen kondomin toisenlaistakin käyttöä. Saksalaisille taistelijoille jaettiin joskus jokien ja soiden ylityksissä kondomeja. Tällä kertaa germaaninen käytännöllisyys oli kukkinut sellaisen innovaation, että niitä käytettiin aseiden piipun päällä kosteussuojina.

Puna-armeijalla olivat inhotut politrukkinsa, Saksalla taas yhtä vastenmieliset kansallissosialistiset ”ohjausupseerinsa”. Näiden tehtävänä oli kontrolloida taistelukentillä, että sotimisen käytäntö on sopusoinnussa valtakunnan ideologian kanssa. Suomen armeijassakin oli valistusupseereita, mutta valtiolla ei ollut annettavana muuta kansallista ideologiaa kuin maan itsenäisyyden säilyttäminen.

Uhtualla näkyi saksalaisten joukkojen tottuminen valloitetuihin alueisiin. He osasivat rakentaa sodan keskellä sellaista kulttuuria, johon suomalaiset eivät vielä olleet tottuneet. Saksalaiset tekivät Uhtuan valistus- ja urheilutalosta sotilaille elokuvateatterin ja ravintolan lähellä tykistökomentaja Mäkeläisen johtopaikka ”Myrskyä”. Ravintolassa saksalaiset naiset tarjoilivat ruokaa muutaman markan

maksua vastaan. Parina iltana viikossa sieltä sai ostaa myös porilaista olutta. Suomalaiset sotilaat pitivät oikein juhlavana, että ruoka tarjoiltiin pöytiin. Monet saivat ensimmäistä kertaa elämässään näin kohteliasta palvelua.

Elokuvateatterissa näyteltiin saksalaisia filmejä, joiden puhetta eivät suomalaiset korpisoturit ymmärtäneet. Mutta maisemat ja naiset olivat heidän mielestään kauniita! Saksalaiset tunnettuna käytännön kansana, niin hyvässä kuin pahassakin, olivat osanneet nähdä asiakkaiden maksukyvyn rajoitukset. Niinpä he olivat keksineet tehokkaan maksuvälineen. Elokuviin tulija sai maksaa lipun polttopuilla. Ketään ei käännytetty pois, vaikka kainalossa olisi ollut vain harottava risupuska. Suomalaiselle sotilaalle ei tuottanut ongelmia löytää ympäristöstään puumateriaalia. Näillä puisilla tiketeillä sitten lämmitettiin elokuvateatteria.

Nyky-Suomen termostaatti-kansalaiset eivät voi ymmärtää, miten tuli ja lämpö olivat aseiden ja ruuan ohella sodassa sellaisia peruselementtejä, jotka pitivät sotilaita hengissä. Vihollisen puolella taisteli sellaisia joukkoja, jotka eivät olleet koskaan – suomalaisten onneksi – kokeneet jäätävää pakkasta. Vienassa taisteli kuitenkin paljon myös niitä miehiä, jotka olivat koko elämänsä olleet lumen keskellä. Myös neuvostosotilaille lämpimänä pitämisen keinot olivat elintärkeitä. He osasivat tämänkin asian leimata kapitalistien ja fasistien tappioksi. He nimittäin kutsuivat kamiinaa lempinimellä *burzhuika*. Nimitys oli poliittisesti halventava, se tarkoitti porvarisnaista. Punasotilaiden mielestä *burzhuika* söi paljon puita, mutta lämmitti huonosti.

Paavo Koli uskoi aluksi – kuten suurin osa suomalaisista – että maailman tehokkaimmaksi osoittautunut sotilasmahti Saksa pystyy ratkaisevasti auttamaan Suomea sen sotilaallisissa päämäärissä. Mutta kokemukset aseveljien sotataidosta Kiestingin rintamalla heittivät epäilyksen varjon näille optimistisille ajatuksille. Suomen armeijan esikunnissa luonnollisesti analysoitiin tarkasti saksalaisten todellisia mahdollisuuksia lyödä sitkeästi puolustautuva puna-armeija. Kolin kadettikurssin opetuksessa vielä esiintyi toiveikkuutta Saksan tehostuvasta avusta, vaikka Euroopan itärintamalta oli jo alkanut kuulua hälyttäviä uutisia Wehrmachtin epäonnistuneista hyökkäyksistä.

Heti sodan päätyttyä sotahistorioitsijat pystyivät löytämään monia syitä, miksi saksalaiset olivat epäonnistuneet pohjoisella rintamalla ja samalla aiheuttaneet suomalaisille ylitsepääsemättömiä vaikeuksia koko jatkosodan ajan. Seuraavassa eräitä asiantuntijoiden löytämiä selityksiä, joita Paavo Koli usein esitteli yliopistopetuksessaan ja lukuisilla henkilöstökoulutuksen luennoillaan.

Ennen sodan syttymistä Suomi ei halunnut ärsyttää Neuvostoliittoa sallimalla saksalaisten käyttää Petsamoa hyväkseen matkalla Muurmanskin valtaamiseksi. Tällä tavoin Suomi oli mitätöinyt kenraalievosti Eduard Dietliltä tärkeän yllätysedun. Juuri näillä salamahyökkäyksillä Saksan armeija oli menestynyt eteläisellä

päärintamalla Euroopassa. Niinpä Dietlin vuoristojääkärien Hopeakettu-hyökkäys viivästy viikon verran.

Vuoden 1941 saksalais-suomalaisen pohjoisen hyökkäyssodan myönteisenä tuloksena oli, että puna-armeija oli työnnetty puolustuskannalle. Tosin venäläisten toiminta Vienassa oli ollut oikeastaan varsin menestyksellistä verrattuna sen kärsimiin katastrofeihin päärintamalla, siis Keski-Venäjällä. Tätä asiaa Suomen nykymediassa harvoin näkee mainittavan. Suuren Isänmaallisen Sodan sankariarmeija osasi tehtävänsä vuonna 1941 selvästi paremmin kuin talvisodassa, huolimatta panssareiden ja raskaan kaluston puuttumisesta. Suomalaiset sotilastiedotukset korostivat usein ”sotilaittemme rohkeaa taistelua vihollisen suurta ylivoimaa vastaan”. Vienassa se ei pitänyt paikkaansa, sillä puna-armeijalla oli todellisuudessa alivoima. Venäläiset antoivat suomalais-saksalaiselle sotilasjohdolle väärän signaalin näyttäessään Euroopan päärintamalla taipumuksensa täysin sekasortoiseen perääntymiseen.

Pohjoisella rintamalla neuvostoupseerit vetäytyivät juonikkaan taitavasti viivyttaen vihollisen etenemistä räjäyttämällä siltoja, miinoittamalla ja ansoittamalla. Tämän rintaman molempien osapuolien pioneereilla oli erittäin suuri rooli. Paavo Kolin miehet oppivat joka päivä jotakin uutta. Talvisodan aikaisesta pioneerien vähästelystä ei nyt ollut tietoaakaan. Tosin venäläiset oman sotakulttuurinsa painostamina uhrasivat kuolon suuhun kokonaisia joukko-osastoja omissa viivytyksissään. Suomalaisen sotapäälliköiden piti koko ajan ajatella sotakuntoisten miesten riittämistä. Suomessa ei takamaastossa odottanut enää mitään aseellista turvaa. Puna-armeijalla oli omien taustajoukkojensa lisäksi ratkaisevana apuna myös liittoutuneiden kasvava materiaaliapu pohjoisen Muurmanskin kautta.

Teoksessaan *Hitlerin sota pohjoisessa* sotahistorioitsijat Mann ja Jörgensen ovat päätyneet siihen, että suomalaisten kannalta hyökkäyssota oli onnistunut tulevaisuutta ajatellen, mutta Saksa oli selvästi epäonnistunut:

”Saksalaisilla oli kaikkein vähiten syytä olla tyytyväisiä vuoden 1941 sodankäyntiin. Dietl ei onnistunut valtaamaan Muurmanskia, mikä vaikutti hyvin paljon siihen, että Saksa ei kyennyt voittamaan Neuvostoliittoa. Kenraali Hans Feige ei myöskään päässyt Louheen eikä Kantalahteen. Näin Muurmannin rata jäi Neuvostoliiton haltuun, mikä piti Muurmanskin reitin avoimena ja antoi neuvostojoukoille mahdollisuuden hyödyntää sisämaansa erinomaisia liikenneyhteyksiä. Tämä oli hyökkääjälle erittäin suuri strateginen takaisku.

Mutta miksi näin kävi? Ensiksikin Hitler ei antanut komentajilleen riittävästi joukkoja tai kalustoa, koska hän piti ne mieluummin tarpeettomasti Norjassa. Saksalaiset olivat myös aliarvioineet pohjoisen sodankäynnin olosuhteet. Joukot, jopa vuoristojääkärit, olivat täysin valmistautumattomia maaston ja ilmaston aiheuttamiin ongelmiin.

Saksalainen sodanjohto, jolle pohjoinen rintama oli vain rasittava sivunäyttämä, väheksyi myös puna-armeijan taistelukykyä. Rautatie ja Vienanmeri selustassaan puna-armeija pystyi täydentämään ja siirtämään helposti joukkojaan toisin kuin saksalaiset, jotka olivat täysin riippuvaisia surkeista teistä, vähistä rautateistä ja vaarallisista meriyhteyksistä. Itse asiassa pohjoisen sota oli kauempana kuin Rommelin Afrika Korps. Dietlillä oli samoja ongelmia kuin kollegallaan Pohjois-Afrikassa: liian vähän reservejä, paljon huolto-ongelmia, vahva vastustaja ja vihamielinen taistelumaasto. Ei voi tehdä muuta johtopäätöstä kuin sen, että sota pohjoisessa oli virhe alusta lähtien ja oli suoranainen ihme, että Dietlin ja Feigen joukot suoriutuivat niinkin hyvin tehtävästään.”

Tällaisiin suurvaltojen välisiin suhteisiin ja niiden väärinarviointeihin Suomi oli auttamattomasti kietoutunut. Tuskin koskaan saadaan täysin selville, kävimmekö omaa erillissotaamme Saksan rinnalla, vai olimmeko sittenkin sitoutuneet natsi-Saksan päämääriin tunnustettua enemmän. Ilmeistä on, että oletettua useammat Saksan alkumenestyksestä huumautuneet suomalaiset poliitikot ja sotilasjohtajat halusivat kostaa viholliselle talvisodan menetykset pohjia myöten. Neuvostoliiton täydellinen tuhoaminen Saksan rinnalla olisi maistunut todella makealta. Kuinka paljon näin ajatelleita prosentuaalisesti kansastamme tai johtajistamme todella oli, jäänee ikuisesti arvailujen varaan. Oletetun voittajan puolelle asettautuminen on kansallinen ominaisuus kaikkien kansojen keskuudessa.

Kiestingin motti ja Vienan erämaiden taistelut hyökkäysvaiheen aikana 1941 olivat kunniakkaita tavalliselle rivisotilaalle. Mutta maamme poliittiselle ja sotilaalliselle johdolle historian ankarat tuomarit eivät kovin korkeita arvolauseita jakele. Toisaalta harvassa olivat ne ennustajat, jotka jo jatkosodan alussa osasivat odottaa Suuren Tulevaisuuden Valtakunnan, Saksan näin totaalisesti luhistuvan. Mikä olisi ollut Suomen kohtalo, jos attentaattisuunnitelmat Hitlerin surmaamiseksi olisivat onnistuneet? Entä mitä olisi tapahtunut maallemme, jos sodan jälkeen paljastuneet saksalaisten poliittisten ja sotilaallisten johtajien yritykset tehdä sotilaallinen liittouma amerikkalaisten kanssa kommunisti-Neuvostoliiton täydelliseen tuhoamiseen olisikin toteutunut?

Kadetti-Koli

Välirauhan aikana Marskin syntymäpäivänä 4.6.1941 Santahaminan Maasotakoulussa oli alkanut 26. kadettikurssi. Talvisodan upseeritappiot vaativat aktiiviupseerien määrän nopeaa lisäämistä. Kadetit olivat ehtineet käydä kouluaan kaksi viikkoa, kun kesken maastoharjoituksen lähetit kävivät keräämässä koko kadettikomppanian koulun voimistelusaliiin. Siellä koulun johtaja ilmoitti ylipäällikön kutsuneen sotilaat taas puolustamaan isänmaataan. Kadettikurssi keskeytyi välittömästi. Jatkosodan sytykkeet olivat valmiina ja parin viikon päästä leimahti.

Vajaa vuotta myöhemmin keväällä 1942 suomalaisten hyökkäysvaihe oli pysähtynyt ja paikoilleen jumiutunut asemasota alkanut. Paavo Koli joukkoineen oli huhtikuun lopussa saanut vastaansa neuvostoarmeijan ärhäkkäät hyökkäykset 30 kilometriä leveällä rintamalla Kiestingissä. Suomalais-saksalaiset joukot saivat motitusta kavahtaneet viholliset vetäytymään toukokuun lopussa. Päämaja katsoi sopivan tilaisuuden tulleen jatkaa keskeytynyttä 26. kadettikurssia Maasotakoulussa. Sen oppilaista oli ehtinyt ensimmäisenä sotavuonna kaatua jo 28 miestä. Uuden kurssin vahvuudeksi muodostui 494, mikä on vielä tänä päivänäkin Suomen historian suurin kadettikurssin koko.

Kolin rintamalohkolla olivat vihollisten asetelmat jumiutuneet paikoilleen. Kolille menneet kuukaudet olivat olleet jatkuvaa hyökkäystä ja perääntymistä. Sotilaiden elämään eivät lomat ja lepoajat kuuluneet. Nyt näytti olevan edessä niin seesteinen aika, että luutnantti Paavo Kolille se alkoi maistua tylsistyttävältä.

26. kadettikurssille hakuaika päättyi 5. kesäkuuta 1942. Edellisenä päivänä ylipäällikkö Mannerheim oli täyttänyt 75 vuotta. Häntä oli käynyt onnittelemassa tuon hetken suurin mahtimies Adolf Hitler. Kadettikurssille otettiin ensiksi kaikki ne, jotka olivat olleet vuotta aikaisemmin keskeytetyllä kurssilla. Heitä saapui 132, joten uusia hakijoita piti valita 288. Hakuprosessissa yritettiin karsia pois niitä, joilla oli jo jokin ammatti. Oletettiin, etteivät tällaiset henkilöt tulisi jäämään upseerinuralle sodan päätyttyä. Mahdotonta oli kuitenkin erottaa hakijoista niitä, joiden motiivi oli jokin muu kuin vakava pyrky aktiiviupseerin karriäriin.

Suomen sotakentillä taistelevien joukkojen komentajia ja vanhempia upseereita oli kehoitettu poimimaan alaisistaan sopivia yksilöitä kadettikurssille. Kiestingin mottitaistelujen jälkeen jo kertaalleen Marskin ritariksi ehdotettu vänrikki Paavo

Koli täytti esimiestensä mielestä erinomaisesti kadetilta vaaditut ominaisuudet. Parikymmentä vuotta myöhemmin yliopiston rehtori Koli kertoi lehtihaastattelijalle, että hän lähti Maasotakouluun oppiakseen johtamistaidollisia menetelmiä. Hän halusi oppia niitä nimenomaan siviilielämää varten. Koli toteutti tämän tavoitteensa hyvin. Yliopistoluennoillaan hän toistuvasti kertoi Kadettikoulussa oppimistaan pedagogisista erityistaidoista. Niitähän olivat muun muassa kuuluisat ”kalvosulkeiset”, joista sotaväki ei vielä kukaan ole päässyt irti. Paavo Koli kertoi myöhemmin vaimolleen, että pääsyy hänen pyrkimiseensä Kadettikouluun oli sittenkin vähemmän isänmaallinen. Paikoilleen jähmettynyt asemasota tuntui riuskalle 21-vuotiaalle turhautavalta. Hän halusi päästä lähemmäksi elävää elämää, siis Santahaminaan, pääkaupungin kupeeseen. Siinä oli tervaisen puukaupungin pojalle riittävästi motiivia.

Oliko Kolin päätös lähteä 26. kadettikurssille oikeaan osunut? Kyllä ja ei. Kyllä siksi, että hän pystyi vielä jäljellä olevan jatkosodan aikana soveltamaan käytäntöön Maasotakoulussa saamiaan oppeja. Erityisesti hän osasi käyttää niitä Korialla aliupseerikurssin varusmiesten joukkueenjohtajana. Koli oli erityisen pidetty opettaja, joka jo silloin antoi ensimmäisiä viitteitä siitä, että hänestä kehittyisi 1960-luvun tähtiluennoitsija.

Mutta vastaus on ei, jos ajatellaan jokaisen kadettikurssin suorittaneen ainoksi tehtäväksi työskennellä aktiiviupseerin ammatissa. Koli sai tarpeekseen tästä ammatista jo pian sodan päättymisen jälkeen. Esimiehet pitivät häntä ”petturina”, koska edessä näytti olevan loistava sotilaskouluttajan karriääri. Hän itse oli toista mieltä erotessaan ylemmän palkkausluokan luutnantin virastaan ovet paukkuen. Hän ryhtyi opiskelemaan sosiologiaa Helsingin yliopistossa.

Tuon ajan upseerikoulutus noudatti vielä vanhoja perinteitä, joissa pidettiin itsestään selvänä suomalaisten miesten ”synnynnäistä” sotimisen taitoa. Historian tutkijat ovat löytäneet todisteita jo 1500-luvulta suomalaisten tehokkaasta tekniikasta. Ruotsin vallan aikaiset upseerit havaitsivat suurriistaa metsästäessään, miten taitavasti talonpojat osasivat liikkua suksillaan ja käyttää aseitaan. Myös toinen tärkeä sotapäälliköiden kaipaama ominaisuus ilmeni näissä rahvaan miehissä. He näyttivät kimpaantuessaan muuttuvan rajupäisiksi. Tällainen Suomen sodan aikainen ajattelumaailma pilkahteli esiin vielä jatkosodan alkuaikoina ylemmissä sotakouluissa. Näitä miehistön ominaisuuksia yritettiin opetella käyttämään hyödyksi kenttäolosuhteissa.

26. kadettikurssin historiikin kirjoittanut Stig Roudasmaa toteaa kurssin olleen poikkeuksellisen lyhyt, vain vuoden pituinen. Siksi ohjelma oli laadittu niin tiiviiksi kuin mahdollista. Ohjelma tuntui joskus niin opettajista kuin oppilaistakin miltei mahdottomalta toteuttaa. Kadetit oli jaettu yhteensä 12 joukkueeseen, joista kahdeksan oli jalkaväkeä. Tykistöllä oli kaksi joukkuetta, ilmavoimilla ja viestillä yksi. Jalkaväkijoukkueista yksi oli kohdistettu pioneeritoimintaan. Siihen kuului 36

kadettia, jotka olivat kurssin alkaessa sotilasarvoiltaan upseerioppilaita, vänrikkejä tai luutnantteja. Koli kuului viimeksi mainittuun kokeneimpien ryhmään. Pioneerijoukkueen kadeteista sotilasuralla pisimmälle ehtineet kohosivat myöhemmin eversteiksi.

Kadettikurssin kokoonpano oli hyvin heterogeeninen. Keskellä sotaa perustettuun koulutukseen hakeutumisen motiivit olivat kovin erilaisia. Kurssin keskeytti 58 miestä. Vielä kurssin lopussakin arvosanoja annettaessa karsittiin 13 kadettia. Suurin syy (41 %) kadettikurssin keskeyttämiseen oli ”sopimaton koulutettavaksi upseeriksi”. Sopimattomuudeksi määriteltiin silloin muun muassa liiallinen alkoholin käyttö, vilpillisyys, sopimaton luonne tai käytös.

Maasotakoulun kouluttajilla ei ollut helppo pedagoginen tehtävä, sillä oppilaiden kokemustaustat olivat kovin erilaisia. Eräät olivat kurssille tullessaan jo kapteeneita, joilla oli ankan talvisodan ja jatkosodan rajun hyökkäysvaiheen onnistumiset ja epäonnistumiset takanaan. Mutta mukana oli myös suoraan reserviupseerikoulusta tulleet nuorukaisia, joilla ei ollut omaa tuntumaa sodan todellisuuteen. Onneksi tällä kurssilla syntyi ilman käskyä sellainen ilmapiiri, mihin nykyäänkin kasvatustieteellisin metodein pyritään. Nimittäin pienten ja vähän suurempienkin joukkojen johtamista oikeassa sodassa harjoittaneet vanhemmat upseerit mielellään neuvoivat nuorempia, joilla oli kokemusta vain omasta varusmieskoulutuksestaan.

Maasotakoulun johtaja, eversti Salmio olisi ollut ylpeä, jos olisi elänyt 1980-luvulle saakka. Tällöin ryhdyttiin suomalaisessa kasvatustieteessä opettamaan yliopisto-opiskelijoille uutta teoriaa, konstruktivistista oppimiskäsitystä. Se perustui ajatukseen, että oppimisessa ihminen tulkitsee omia kokemuksiaan, ”reflektoi”. Tätä mallia 26. kadettikurssilla noudatettiin. Kouluttajien ohella myös eräät vanhemmat kadetit pystyivät soveltamaan kokemuksiaan teoreettisiin malleihin. Koulun johtajalle tällaisen koulutusmallin soveltaminen oli henkilökohtaisesti traumaattinen. Hän halusi kadettikurssin upseerien oppivan, että alaisia on pyrittävä kaikin keinoin säästämään taistelutilanteissa. Nimittäin eversti Salmion ainoa poika oli kaatunut suomalaisten hyökkäysvaiheen aikana. Opetustyö ei ollut hänelle helppoa noina kuukausina.

Sotahistoriassa huoltopalveluille jätetään aina vain pieni sivuosa. Jos kuitenkin analysoi yksittäisen sotilaan ja samalla siten myös hänen joukko-osastonsa kokonaistilannetta, niin ase-, ruoka- tai terveydenhuollolla on eittämätön merkitys sotimisen onnistumisessa. Millaista Kadettikoulun ruokahuolto oli vuonna 1942? Nykytutkijat ovat päätyneet siihen, että tuhoisa nälänhätä tuona talvena oli todella lähellä. Helsingissä hupenivat perunavarastot loppuun jo huhtikuussa. Edessä olivat suomalaisten lanttuajat. Saksan vilja-avulla tuosta katovuodesta selvittiin nipin napin. Venäläisille sotavangeille tämä vuosi oli kohtalokas. Kun ruokaa ei riittänyt Suomen kansalaisille, niin on helppo arvata, mikä oli tilanne sotavankileireillä.

Kadetitkin saivat samansuuruiset niukat ruoka-annokset kuin siviilit. Koulun lääkärit totesivat monien kadettien olevan aliravittuja. Vaikka nyt oltiin kouluttamassa jatkosodan johtajia pääkaupungin kupeessa, hekin joutuivat samaan asemaan kuin eturintaman rivimiehet. Kunto heikkeni erityisesti kaupungeista kotoisin olevilla, sillä he eivät saaneet kotoaan ruokapaketteja. Harjoituksissa kadetteja pyörtyili heikon yleiskunnon vuoksi.

Kun kuukausi kurssin alkamisesta oli kulunut, pääsivät kadetit iltalomille. Kadettikursseilla oli perheellisiä, talvisodan komppanianpäälliköitäkin, joiden käyttäytymiseen Helsingin kaduilla olisi olettanut luotettavan jo lyhyemmälläkin harjoitusajalla. Tuollaisesta epäluottamuksesta sodan raakuuksia paljon nähneille jermuille tietenkin seurasi, että vapaa-aika yritettiin viettää niin tehokkaasti kuin mahdollista. Nuorten miesten kohdalla se merkitsi pikasuhteita naisiin, ravintolailtoja Adlonissa, Hungariassa ja HOKissa. Tuon ajan ravintolaelämä ei ollut mitään laatuviinien maiskuttelua, vaan miesten rajua ryyppäämistä. Siihen hukutettiin elämisen epävarmuus ja veriset sotakokemukset.

Kadettikursseilla ovat aina olleet omat sisäiset laatuarviointinsa. Kurssin ykköseksi, kadettiväapeliksi oli valittu Erkki Kiira. Hänellä oli laajat rangaistusoikeudet. Hän jakeli muun muassa lomakieltoja. Vaikka kadetit olivat jo ankaran valintaseulan läpi siilautuneita, silti tuskin kukaan selvisi ilman rangaistuksia. Niitä jaeltiin varsin vähäpätöisistä rikkeistä, esimerkiksi lakin pitämisestä liian vinossa. On melko varmaa, että Paavo Koli sai rangaistuksen juuri tästä käytösrikkeestä. Hänellähän oli alokasajoista saakka aina lakki päässä railakkaan vinosti. Arestirangaistuksia eli putkaa jaeltiin todella leveällä kädellä. Arestipäiviä kurssi onnistui keräämään yhteensä kokonaista 900. Yleisin syy rangaistukseen oli alkoholin liikakäyttö, josta sai putkaa kaksi viikkoa. Kadeteista 39 syöllistyi tähän rikkeeseen.

Kadettiväapelistä seuraava ranki alapäin oli kadettikersantti, joita oli jo enemmän, neljätoista. Eräs heistä oli tuleva puolustusvoimien komentaja Yrjö Keinonen. Kadettialikersantteja oli 42, joiden joukosta löytyy myös Paavo Koli. Hänet ylennettiin tähän arvoon tammikuussa 1942 yhdessä kahden tulevan kenraalin, Lars Heinrichsin ja Ermei Kannisen kanssa.

Kadettikurssin viiden Marskin ritarin valokuvassa kaksi päätyi sankarihautoihin. Kolmesta muusta tuli sodanjälkeisen yhteiskuntamme johtajia. Yksi eteni puolustusministeriksi, toinen puolustusvoimien komentajaksi ja kolmas yliopiston rehtoriksi.

Kadetit joutuivat antamaan juhlallisen Kadettilupauksen. Se sisältää muun muassa seuraavia lupauksia:

"...elän kansan kalliille itsenäisyydelle, heimojemme hengen herättämiselle, suuren sukumme tulevaisuudelle ja vapautemme vaalimiselle... En pelkää mitään kärsi-

myksiä, uhraan yksityisen onneni ja henkenikin tämän lupauksen puolesta. Niin kuin minä uskon yhteen suureen Jumalaan, niin minä uskon yhteen suureen Suomeen ja sen suureen tulevaisuuteen.”

Tuo lainattu osuus on puolet Kadettilupauksen sisällöstä. Siinä ei jää epäselväksi, etteivätkö AKS:n ja Maasotakoulun tavoitteet olleet varsin lähellä toisiaan. Niinpä Paavo Kolinkin oli varmasti helppo vannoa samoihin aikoihin AKS:n vala. ”Heimojen henki” ja ”suuri Suomi” olivat tuolloin kansamme suuren enemmistön täysin hyväksymien aatteiden sanallisia ilmentymiä. Neljäkymmentä vuotta sodan jälkeen nämä termit ovat saaneet kantaa kovin kielteisiä painolasteja. Entisen vihollismaan romahtaminen 1991 on keventänyt tätä taakkaa. Tosin nykyisessä kansallisvaltioiden Euroopassa kaikki ekspansioon, laajentumiseen pyrkimiset on selvästi työnnetty vastenmielisyyss-vaakakuppiin.

On yllättävää, että epäinhimillisen tiiviiksi puristetun kadettikurssin oppilaila liikenä aikaa monenlaisille kulttuuriharrastuksille. Ei ole varmuutta siitä, oliko joillakin kadeteilla keskellä sotaa todella niin kauaskantoista historiallista näkemystä, että heidän oppilaskuntansa historiajaosto julkaisi WSOY:n painamana kirjana *Korutonta kertomaa II, sotamuistelmia 1941–42*. Edellinen kadettikurssi oli julkaissut ykkösosan talvisodan kokemuksistaan. Toiseen osaan haluttiin kerätä tosikertomuksia jatkosodan ensimmäisen vuoden ajalta. Lyhytten kertomusten piti keskittyä nimenomaan suomalaisen sotilaan taistelijaominaisuuksien ja esimiesalainen -suhteiden kuvaamiseen.

Kirjoituskilpailun tuloksena syntyi yli 400 kertomusta. Sotahistorian opettaja, kirjallinen asiantuntija evl. Martti Santavuori valitsi niistä palkittaviksi 70. Ehkä tuolloin kadetit pitivät kirjoittamista sopivan sivistävänä vapaa-ajan harrastuksena, siis poissa Helsingin kapakoiden höyryistä. Mutta nyt sotakertomusten renessanssi-aikana nuo vilpittömät tositarinat antavat hyvän kuvan nuorten ammattisotilaiden käsityksistä sotilaspsykologiasta. Kieli ja kielikuvat noudattivat runebergiläistä kansallishanteellista kaavaa. Historian kirjoittamisen kannalta on valitettavaa, että taistelupaikkojen tai henkilöiden nimiä ei sotaa käyvässä maassa aina uskallettu ilmaista.

Kurssin oppilaskunta tienasi tällä 8000 kappaleen julkaisulla sievoisen summan markkoja. Ne siirtyivät seuraavalle kurssille, mutta mielenkiintoinen on eräs lahjoituksen kohde. Oppilaskunta oli valinnut kummilapsekseen talvisodassa kaatuneen himankalaisen sotamiehen Onni Harmaalan neljävuotiaan Aulis-pojan. Hänen kasvatusrahastoonsa luovutettiin julkaisun voitosta heti 5000 markkaa. Aikuiseksi, isäksi ja isoisäksi varttunut kokkolalainen nosturinkuljettaja-kummipoika käytti lahjansa muun muassa kodin perustamiseen.

Vaikka Kadettikoulua joskus ironisesti kutsuttiin ”Metsäteknilliseksi korkeakouluksi” hikisiin maastoharjoituksiin viitaten, 26. kurssi osoitti sen voivan olla myös ”Kansallisromanttinen korkeakoulu”. Kurssilla nimittäin painostettiin kansallisaatteen innoittamana vierasperäisiä sukunimiä kantaneita kadetteja suomentamaan nimensä. Kaksitoista 57 kadetista, joilla oli vierasperäinen nimi, suostui muuttamaan sen. Tarinat kertovat, kuinka eräillä heistä oli ravintolaillan jälkeen vaikea muistaa uutta nimeään ilmoittautuessaan iltalomaltaan kadettikomppanian päivystäjälle. Eräskin huudahti epätoivoisena: ”Hei kaverit, kertokaa helvetissä, mikä mun nimeni on!”

Etsin tulevan yhteiskunnallisen vaikuttajan Paavo Kolin nimeä kadettikurssin harrastustoimikuntien jäsenten joukosta. Ei edes urheilurientojen raporteista löydy häntä. Hän ei myöskään ollut *Korutonta kertomaa* -teoksen kirjoittajien joukossa, liekö edes ehdottanut mitään juttua. Eittämättä tulee mieleen Paavon oma toteamus englannin kielellä: ”*Olen Late Bloomer*”, myöhään kypsynyt. Hänen yhteiskunnallista aktiivisuuttaan on turha etsiä Oulun lyseon teinikunnasta, partiolippukunnasta, Oulun Nuorten Miesten Kristillisen Yhdistyksen urheiluseurasta, Akateemisesta Karjala-seurasta, Pohjoispohjalaisesta osakunnasta, lyseon luokkakoukousista, kadettikurssin myöhemmistä tapaamisista, Mannerheim-ristin ritareiden säätiöstä tai Asla-stipendiaattien alumneista. Missään näistä verkostoissa hän ei näyttäytynyt johtajana. Legendaarisena ihmisten ja asioiden johtajana, lobbaajana ja jopa manipulaattorina tunnetun Kolin elämä on tässä suhteessa jotenkin ristiriitainen.

Hänet voi nähdä Kiestingin motin sotilasjohtajana ja yllättävien taisteluiskujen päättäjänä ja siviilissä itseään komentavana itsekurin miehenä, josta tuli elämänsä viimeisinä vuosina yliopistojohtaja ja poliittisen harvainvallan vastustaja. Tällöin passiivisuuden ja aktiivisuuden välillä ei olekaan mitään ristiriitaa. Paavo Koli ei selvästikään halunnut nyhjäillä yhdistystoiminnan jähmeissä kiemuroissa. Niissä hän oli kyllä verkoston jäsen, mutta passiivi. Mutta silloin kun Vienassa tai Maaselällä tarvittiin nopeaa käskyttäjää tai Suomen yliopistolaitos etsi radikaalia uudistajaa, Kolin karisma ponnahti aina muiden yläpuolelle. Koli oli toiminnan johtaja, ei joukon keskelle piiloutuva.

Kadettikurssi lähestyi loppuaan. Päämaja ilmoitti tutkintonsa suorittaneiden joutuvan allekirjoittamaan sitoumuksen jäädä aktiivipalvelukseen liikekannallepanon päättymisestä neljän vuoden ajaksi. Tämä vaatimus aiheutti armeijassa harvinaista kapinointia, sillä monet olivat ehtineet palvella puolustusvoimia jo kolme tai neljä vuotta ennen sotaa. Osa kadeteista kieltäytyi allekirjoittamasta sitoumusta. Joka tapauksessa sodan päätyttyä 161 kadettia eli 40 prosenttia tutkinnon suorittaneista erosi palveluksesta ennen neljän vuoden määräaika. Paavo Koli oli eräs heistä.

Maasotakoulun yksivuotinen 26. kadettikurssi päättyi kesäkuun alussa 1943. Militaariset traditiot edellyttivät monen päivän juhlallisuuksia. Kesäkuun toisena

päivänä oli todistusten jako ja seuraavana päivänä laskettiin seppeleet Hietaniemen ja Vanhankirkon puiston sankarihaudoille. Marskin syntymäpäivänä 4.6. järjestettiin pompöösi nimittämisjuhla presidentin linnassa. Vielä seuraavan päivän iltana oli Kadettioppilaskunnan iltajuhla Kalastajatorpalla.

Kesäkuun neljättä 1943 vietettiin ensimmäistä kertaa puolustusvoimien lippupäivänä. Tasavallan presidentti Risto Ryti nimitti kadetit virkoihinsa. Sen jälkeen Suomen marsalkka astui valtiosaliin ja piti lyhyen puheen. Stig Roudasmaan historiateos kertoo:

”Vakiintuneen tavan mukaan sotatuomari otti vastaan virkaan nimitettyjen upseerivaltuutuksen, jonka jälkeen presidentti ja marsalkka toivottivat uusille aktiivisupseereille onnea kätellen heitä kaikkia. Marsalkka oli tarkkana siitä, että hänen ja presidentin väli oli vähintään kolme kadettia. Kättelyseremonia oli järjestelyteknisesti tilaisuuden vaikein kohta, kadettihan täyttivät yli puolet valtiosalia. Sitä mukaa kun n. 40 miehen kadettirivi oli käritelty, sen oli tehtävä tilaa seuraavalle. Rivi toisensa jälkeen astui täsmällisesti ja samanaikaisesti – ilman kuuluvia komentoja – kahdeksan askelta eteenpäin. Kun kättelyseremonia oli päättynyt, kadettikomppania oli siirtynyt valtiosalin toiselta laidalta toiselle.”

Paavo Kolille Marskin onnittelu ja kättely oli vuoden sisällä jo toinen. Edellisen vuoden syyskuussa aiheena oli ollut Mannerheim-ristin ritarimerkin luovutus Mikkelissä.

Kadettialikersantti Paavo Olavi Kolin kolmisivuisessa todistuslakanassa yleisarvosana on ”kiittäen hyväksytty”. Se oli neliportaisella asteikolla toiseksi korkein. Eri oppiaineet oli tuon ajan sotatieteellisen arvomaailman mukaan painotettu ker-toimilla 2-8. Oppiaineesta saatu numero kerrottiin äänimäärällä, ja kaikki Kolin pakollisten ja vapaaehtoisten 25 oppiaineen äänimäärät laskettiin yhteen. Hän sai yhteensä 1005 ääntä, jolla määräytyi hänen asemansa kadettioppilaiden sisäisessä arvojärjestyksessä. Arvosanojen keskiarvoksi tuli 8.4. Kahdessa oppiaineessa Koli sai korkeimman arvosanan eli 10. Ne olivat liikuntakasvatus ja sotilaslainoppi, joiden arvostuskertoimet eivät kuitenkaan olleet parhaimmasta päästä. Yhdeksikköjä hän sai kouluttamistaidosta ja aselajitaktiikasta, joiden kerroin oli korkein eli 8. Myös ampumaoppi, jalkaväen aseet, sotahistoria ja sotilasmaantiede olivat yhdeksikköjä. Todistus osoittaa Paavo Kolin olleen presidentti Urho Kekkosen kanssa samantasoi-nen eräässä oppiaineessa, venäjän kielessä. Molemmilla se oli todistuksen huonoin. Kaiken kaikkiaan vertailtaessa Paavo Kolin todistuksia kansakoulusta yliopistoon osoit-tautuu, että tämä Maasotakoulusta saatu todistus on hänen oppimisuransa paras.

Uusien upseerien nimittäminen oli ulkoisesti juhlavaa, kuten se on vielä nykyisinkin sotatieteen maisterien kohdalla. Juhlat olivat komeat, mutta vuonna 1943

oli puutetta kaikesta tavarasta, myös kankaista. Vaikka upseerilla oli sota-Suomessa suuria vallan välineitä, niin kankaiden ostokuponkit eivät riittäneet viran edellyttämän asun hankkimiseen. Kadettikurssin historiikki kertoo esimerkin tästä vallan ja taloudellisen puutteen ristiriidasta.

Kurssin kadetti Pentti Lehtonen ei ollut onnistunut hankkimaan itselleen upseerin paksua diagonaalimanttelia mistään. Lehtosen äiti laittoi lehteen ostoilmoituksen. Siihen vastasi Päämajan osastopäällikkö Åke Slöör, joka oli toiminut myös tasavallan presidentin adjutanttina. Hän tarjosi Kiestingin motin sankarivainajan, eversti Jussi Turtolan manttelia. Eversti Slöör katsoi Lehtosen taustaltaan sopivaksi ostajaksi, vain everstiluutnantin arvomerkit ja punokset olivat ylimitoitettuja aloittavalle upseerille. Historian leikittelyä on, että Lehtosesta tuli myöhemmin manttelin edellyttämä everstiluutnantti ja kaiken kukkuraksi juuri Vienasta Karjalan kannakselle siirtyneessä JR 53:ssa, siis sotilasmanttelin alkuperäisen omistajan rykmentissä.

Kadettioppilaskunta järjesti kurssin loppujuhlan Kalastajatorpalla. Kaupungin hääkaasupirssit olivat kovilla kuljettaessaan sinne ja takaisin 800 vierasta. Maaherran tanssilupaa ei juhlille ollut haettu, ja oppilaskunnan johtajat joutuivat työntämän parketille ehtineet parit nopeasti takaisin pöytiin. Sota-aika näkyi joka hetki suurissakin juhlissa. Illallisella tarjoilijat napsivat saksillaan elintarvikekorteista kuponkeja. Herrasmiesupseerit kuitenkin antoivat leikata omista korteistaan daamiensa osuudet. Vuoden kova koulu oli päättynyt. Vastanimitetyt upseerit saivat kymmenen vuorokauden loman ennen kuin siirtyivät harjoittamaan ammattisotilaan tehtäviä joko varusmiesten kouluttamisessa tai rintamasotilaina. He saivat esittää toivomuksen, kumpaan he haluaisivat.

Jos halusi rintamalle, sai esittää toivomuksen rintamasuunnasta, mutta vain ani harva onnistui pääsemään entiseen joukko-osastoonsa. Jokin johtamisstrateginen idea siinä oli taka-ajatuksena. Nykyisen pitkän rauhantilan vallitessa tuntuisi inhimillisen ymmärrettävältä, että suurin osa kadeteista olisi halunnut kouluttamaan varusmiehiä, jolloin kaatumisesta tai haavoittumisesta ei olisi ollut mitään pelkoa. Historiikkitutkimukset kuitenkin paljastavat, että koulutuskeskukset eivät olleet nuorten miesten keskuudessa kovin mieluisia työpaikkoja. Siihen oli kaksi syytä. Maasotakoulun penkkejä kuluttaessaan kadetit haaveilivat saamiensa teoreettisten oppien soveltamisesta käytäntöön. Suomihan oli sodassa.

Toinen syy, miksi varusmiesten kouluttaminen kaukana kotirintamalla ei viehättänyt uusia upseereita, oli yllättävästi koulutuskeskusten huono ilmapiiri. Sinne oli ajautunut kouluttajiksi esiupseereita, jotka olivat menestyneet heikosti rintamalla. Myös viinan käyttö oli turhautuneiden upseerien keskuudessa villiä.

Sotakokemusta saaneet pioneerit siirrettiin kadettikurssin jälkeen aluksi rintamalle ja sitten suurimmaksi osaksi Pioneerien Koulutuskeskukseen Korialle. Näin myös luutnantti Koli liittyi asemasotaan Aunuksen rintamalla Pioneeripataljoona

11:ssa puolen vuoden ajaksi. Helmikuussa 1944 Koli siirrettiin neljäksi kuukaudeksi Koulutuskeskukseen Koriolla. Sen jälkeen hänen vuoronsa oli taas siirtyä mukaan taistelukentille Pioneeripataljoona 12:n rankkoihin vetäytymistaisteluihin Maaselällä kesä-elokuussa 1944. Jatkosota päättyi ja Koli ansaitsi viimeiset ammattiupseerin leipänsä Koriolla lokakuun 5. päivään 1945 saakka. Tuona päivänä hänelle myönnettiin ero ylemmän palkkausluokan luutnantin virasta.

Koli on kertonut lähteneensä Maasotakouluun hankkimaan sellaisia johtamisen oppeja, joista voisi myöhemmin olla hyötyä. Olisi voinut kuvitella, että kaaderisotilaan komeaa uraa tavoitelleet olisivat hyötynet tällaisesta sotakoulusta, varsinkin kun se sijoittui keskelle pitkää sota. Tilastot osoittavat kuitenkin, että kadettikoulun käyminen ei sittenkään tuottanut nopeaa etenemistä sotilaan karriäärissä. Puolet tutkintonsa suorittaneista toimi sodan loppuun saakka joukkueen johtajina. Aivan samoissa tehtävissä oli näiden ammattimiesten koulutovereita, jotka olivat vain reserviupseerikoulun käyneitä. Jos menestyminen ei ollut kirkkaan suoraviivaista, niin kurssin miestappiot olivat kovin suuria. Kurssin käyneistä 42 kaatui tai muissa olosuhteissa menehtyi ja 152 haavoittui. 406 kadetista kuoli tai haavoittui yhteensä 192 (useat haavoittuivat moneen kertaan), siis lähes puolet vahvuudesta. Santahaminaan innokkaina ilmoittautuneet eivät onnekseen tätä osanneet arvata keväällä 1942.

Valvontakomissio vaati kantahenkilökunnan rajua supistamista. Moni tämänkin kadettikurssin suorittaneista upseereista joutui jättämään sotilasuransa. Eräät katsottiin sopimattomiksi – poliittisista syistä – jatkamaan ammattiaan. Sodanaikaiset kadettikurssit olivat synnyttäneet pullistuneen luutnanttisuuden, jota nyt pakostakin ryhdyttiin purkamaan. Toisaalta ilmapiiri sotaväsyneessä Suomessa ei ollut kovin otollinen ammattisotilaille. Motivaatiotaso tässä ammatissa oli todella alhainen. Varusmieskoulutuksessa näkyi selvästi ristiriita sodat kokeneiden kouluttajien ja sen hetken poliittista ilmapiiriä hyväkseen käyttävien varusmiesten välillä. Eräät alokkaat jopa tekivät valvontakomissiolle kanteluita. Ilmassa väreili koston henki. Poliittinen sää muuttui niin nopeasti, että vain muutama päivä sodan päättymisestä eräät lotat työasuissaan joutuivat kaduilla väkivallan kohteiksi.

Neljätoista ritaria Päämajan pihassa

Vänrikki Paavo Koli oli antanut jo kahden kuukauden kuluttua jatkosodan alkamisesta sellaisen näytön sotilaan urheudesta, että hänelle esitettiin maamme korkeinta kunniamerkkiä, Mannerheim-ristiä. Se oli juuri perustettu rohkeimpien sotilaiden palkitsemismuoto. Marskin ritariuden oli ensimmäiseksi saanut eversti Ernst Ruben Lagus heinäkuun lopulla 1941, kaksi kuukautta ennen Kolin ritariehdokkuutta. Divisioona J:n komentajan eversti V.H. Palojärven esitys, jota kenraali Siilasvuo oli puoltanut, oli lähetetty Päämajaan 10. syyskuuta 1941. Siis vain viikko Kiestingin Kolhoosimäen taistelun jälkeen. Esitys oli sanatarkasti seuraava:

”Johtanut joukkuettaan itsenäisesti kahdessa vastaiskussa, joilla pysäyttänyt ylivoimaisen vihollisen saarroitusyritykset tuottaen sille suurta mieshukkaa ja pelastanut omat joukot uhanalaisesta asemasta. Vänr. Koli suoritti onnistuneet vastaiskunsaa 2.9. JR 53:n irtaantuessa asemistaan Lebedevo- ja Elovoje-järvien kannakselta.”

Hallussani on Kolin esimiehen everstiluutnantti Oras Selinheimon 10.12.1942 kauniilla käsialalla kirjoittama kirje Paavo Kolille Maasotakouluun. Siinä hän kertoo tehneensä tämän ensimmäisen ritariehdotuksen. Kirjeen sisältö on muutoinkin kiinnostava, joten historiankirjoittajia varten se on syytä kopioida tähän:

Hyvä Aseveli!

Pyydän vastaanottamaan myöhästyneet onnitteluni teille myönnetyin Mm-Ristin johdosta. Vaikkakin yhteisistä raskaista taisteluistamme Kiestingissä ja sen takana on kulunut jo toista vuotta, muistan teidät ja joukkueenne aina ja olen iloinen siitä, että sain olla ensimmäinen, joka ehdotti teille tuon korkeimman kunniamerkin, ennen sitä annettuani joukkueenne jokaiselle miehelle Vm 2:n.

Ehdotukseenne silloin: kaikille tai ei kenellekään, suostuin hieman empien, mutta Teidän ja joukkueenne vastaiskun jälkeen 2.9.42 klo 5.30 tunsin palkinnon olleen oikean. Käsittäakseni nyt ratkaisi nimittäin tuo loistavasti suoritettu vastaisku, johon

alkutaipaleella itsekkin Teitä seurasin, rykmentin pelastumisen suuremmista tappioista ryssän loppurynnistykseltä, johon tietävästi osallistui ainakin 11 pataljoonaa.

Kirjoitan nykyään taistelukertomustani Sohjanan – Kapustajoen päiviltä ja pyytäisin Teitä ystävällisesti kirjoittamaan ja vahvistamaan epävarman muistitietoni: Tekö minulle (en muista ketään muutakaan) toitte 2.9. onnistuneen vastaiskunne jälkeen siinä kaatuneen ryssän majuri Smirnovin kartan ja div. käskyn, josta ainutlaatuisella tavalla kävi ilmi ryssän taistelusuunnitelma sille päivälle pääimme menoksi 1½ tuntia ennen sen käskettyä päähyökkäystä. Muistan hyvin, miten helppoa oli antaa käskyt vastatoimenpiteistä, kun tiesin mitä eri suunnista kulloinkin oli tulossa.

Ellette Te, niin muistatteko kuka tuon karttalaukun taistelukentältä Kolhoosimäen takaa korjasi? Toivotan teille jatkuvaa menestystä ja Hyvää Joulua.

*Aseveliterveisin Oras Selinheimo
Everstiluutnantti*

Kirjeessä mainittu ”kaikille tai kenellekään” tarkoittaa sitä, että Koli vaati kaikkien miestensä palkitsemista.

Kenraali Hj. Siilasvuo, SS-komentaja K. Demelhüber ja eversti H. Schreck tutkivan kaatuneen venäläisen majuri Smirnovin karttaa Kiestingissä.

Myöhemmät arkistosiselvitykset osoittavat, että Selinheimon alun perin kirjoittamaan ritarisitykseen oli myöhemmin Päämajassa lyhyesti kirjoitettu: ”*Ei myönnetty*”. Hylkäämisistä ei yleensäkään perusteltu yksityiskohtaisesti. Ritarimerkkien käsittelyprosessissa oli merkittävä rooli Pääesikunnan Komentoesikunnan päälliköllä kenraali Wiljo Tuomppolla. Hän joutui lähettämään rintamakomentajille yksityisluontoisen

kirjeen ajallisesti juuri Kolia koskevan esityksen hylkäyksen jälkeen. Siinä pyydettiin kiinnittämään Mannerheimin pyynnöstä huomiota kahteen seikkaan. Ensinnäkin siihen mennessä saapuneet esitykset olivat koskeneet enimmäkseen vain upseereita. Kunniamerkki oli tarkoitettu ehdottomasti myös aliupseereille ja miehistölle. Toiseksi hän piti esityksiä liian yleisluontoisina, joissa ei tarpeeksi yksityiskohtaisesti kerrottu kyseisen sotilaan henkilökohtaisesta osuudesta eikä uroteon konkreettisesta merkityksestä. Myöhemminkin hän joutui korostamaan esitysten teon ripeyttä. Tämä koski erityisesti kaatuneita sotilaita. Niistä piti mieluummin lähettää esitys lennättimellä tai puhelinsanomalla. Kaiken kaikkiaan kuudelle kaatuneelle myönnettiin Marskin ritarius.

On ilmeistä, että Paavo Kolia koskeva edellä oleva eversti Palojärven teksti myös kuului näihin liian yleisluontoisesti kirjoitettuihin esityksiin. Niinpä III Armeijakunnan komentajan Hj. Siilasvuon uusintaesitys tehtiin hieman toista kuukautta myöhemmin, 21. lokakuuta 1941. Nyt teksti oli pitempi ja konkreettisempi:

*”Omien joukkojen 2.9.41 (JR 53) juuri irtaannuttua asemistaan (Lebedevo-Elovejärven kannakselta) ylivoimaisen vihollisen painostaessa suoritti vänr. Koli pioneeri-joukkueellaan oma-aloitteisesti vastaiskun vihollispataljoonaa (I/JR 611) vastaan. Yhtämittäisesti 10 tuntia taistellen hän pysäytti ensin pataljoonan toisen siiven etenemisen ja iski sitten toiseen sivustaan. Tämän jälkeen suoritti hän useita, rohkeita ja taitavasti johdettuja sivustaiskuja, joitten tuloksena oli vihollispataljoonan peräytyminen. Taistelukentälle jäi n. 200 kaatunutta vihollista hänen oman joukkueensa selviytyessä tappioita.
(Liitteenä kartta JR 53:n asemista.)”*

Kolme päivää sen jälkeen kun Kolia koskeva toinen esitys oli saapunut Päämajaan eli 26.10.1941 Marski teki organisaatiomuutoksen. Hän asetti kenraali Waldenin johtamalle Vapaudenristin ritarikunnalle hallituksen, joka alkoi käsitellä ritarimerkkien esityksiä. Tämä hallitus suositti kunniamerkin myöntämistä vänrikki Kolille. Sitten seurasikin kymmenen kuukauden tauko ennen kuin 23. elokuuta 1942 Paavo Koli nimitettiin Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-ristin ritariksi. Tällä välin hän oli ehtinyt sotia sotansa Vienen Karjalassa, yletä vänrikistä luutnantiksi ja suorittaa Maasotakoulun kadettikurssin Santahaminassa.

Mannerheim edellytti kovin tiukkaa linjaa nimeään kantavien ritarien nimittämisessä. Tämän kunniamerkin arvoa nostaa, kun tiedämme jatkosotaan osallistuneen noin 600 000 sotilasta, joista vain 191 sellaisen sai. Tosin tämän korkeimmankin kunniamerkin kohdalla Marski rehellisesti myönsi, että sotavoimista löytyi suuri määrä yhtä ansioituneita yksilöitä. Mannerheim perehtyi tarkasti hänelle saapuneisiin

esityksiin. Vaikka hän yleensä kunnioitti kenraali Waldenin mielipiteitä, niin silti hän todistettavasti myönsi eräitä ritariuksia, joita Walden ei ollut suositellut.

On mahdollista, että Mannerheim ymmärsi hyvin Paavo Kolin kohdalla sen strategisen tilanteen, mikä oli kehkeytynyt Kiestingissä syyskuun alussa 1941. Siksi Kolin uhkarohkeat toimet näinä vaaran päivinä olivat hyvinkin ratkaisevia, jottei vihollinen olisi päässyt tuhoamaan suurempia suomalaisia joukkoja. Ei ollut mitenkään häpeällistä tulla kertaalleen hylätyksi tässä tiukassa ritarikarsinnassa. Yhteensä 58 ritaria – siis vajaa kolmannes – sai merkkinsä vasta kahden tai useamman yrittyskerran jälkeen. Arkistot paljastavat, että yhteensä noin sata esitystä tuli hylätyksi Päämajassa. Jos joku suorittaisi tarkan tutkimuksen tieteellisellä erotteluanalyysillä hyväksytyistä ja hylätyistä esityksistä, niin tuskinpa löytyisi paljoakaan eroja näiden kahden ryhmän välillä. Siis ansioittensa perusteella vähintään 300 sotilasta olisi ansainnut tämän tavoitellun ritarimerkin. Itse sotilaissa ei ollut moitittavaa, mutta komentajien kirjoitustekniikka oli joskus puutteellista. Erät kirjoittivat vain muutaman rivin esityksen, toiset jopa sivukaupalla. Toisaalta sotasensuurin vuoksi jouduttiin kirjoittamaan normaalia niukemmat nimityspäiväkäsyt erityisesti lähi- ja kaukopartiomiesten kohdalla. Kunnian kasautuminen vain eräisiin divisiooniin aiheutti sen, että jo etukäteen arvioitiin, ettei kannata kaikkia hyviä esityksiä toimittaa eteenpäin.

26. Kadettikurssin historiikki kertoo, että kurssin 127 oppilaasta Paavo Koli ja kaksi muuta olivat ansainneet neljännen luokan vapaudenristin tammenlehvineen ”vastoin sääntöjä suoraan”. Tämä ei tarkoittanut mitään laittomuutta, vaan sitä että heidän olisi pitänyt saada ensin kunniamerkki ilman tammenlehviä. Nykyiset kunniamerkkivirkamiehet eivät osaa kertoa, oliko kyseessä erehdys vai tarkoituksellisuus. Koli sai vain puoli vuotta myöhemmin MR 2:n, eli komeamalta nimeltään Mannerheim-ristin. Tästä kunniakirjasta löytyy huvittava yksityiskohta. Todistusta ei kiireessä ollut ehditty painaa vielä vuoden 1942 vuosiluvulla. Niinpä Kolin muutoin näyttävässä kunniakirjassa vuoden 1941 päälle oli vain mustekynällä korjattu vuosiluku vuotta myöhemmäksi.

Marskia itseään on moitittu siitä, että hän myönsi liikaa kunniamerkkejä sotilaille. Tämä oli venäläinen tapa, jota hän ehkä halusi soveltaa myös Suomessa. Tosin Marskillä oli selkeä perustelu palkitsemiseen. Jos Suomi rajujen taistelujen jälkeen säilyy itsenäisenä kansana, niin ihmisten täytyy päästä todistamaan jälkipolville, että he olivat ratkaisevasti mukana säilyttämässä itsenäisyyttämme. Jos hän on näin todella sanonut, niin ajatuksen viisaus paljastui viimeistään Neuvostoliiton kaaduttua vuonna 1991. Ikääntyneet sotilaamme alkoivat avoimemmin ja ylpemminkin kantaa juhlissaan sodan kunniamerkkejä. Valitettavasti Paavo Koli ei ehtinyt nähdä tätä uutta sotaveteraanien kunnian elvytyksen vaihetta, jossa Mannerheim-ristin ritarit nähdään itsenäisyytemme tehokkaimpina pelastajina.

Kadettien kurssijulkaisussa nimitetään ylpeästi kurssin viittä Mannerheim-ristin ritaria ”Kadettikomppanian rautaiseksi nyrkiksi”. Jääkärijoukkueen johtaja Matti Varstala oli ensimmäinen Marskin ritariksi lyöty numerolla 26. Toinen ennen kadettikurssin alkua ritariutensa (n:o 29) ansainnut oli tykkikomppanian päällikkö Arvo Pentti. Kolme muuta ritaria saivat kunniamerkkinsä kadetin asepuvussa. He olivat hävittäjälentäjä Lauri Nissinen (n:o 69), pioneerijoukkueen johtaja Paavo Koli (n:o 81) ja komppanianpäällikkö Yrjö Keinonen (n:o 91). Kurssilla oli vielä kuudeskin ritari Pentti Iisalo (n:o 16), mutta sodan vakavat haavat pakottivat hänet keskeyttämään kurssin aivan alkuvaiheessa. Nissiselle oli jo kahdesti aikaisemminkin ehdotettu ritarimerkkiä, mutta kolmas kerta onnistui. Komentaja luovutti ristin, kadetitoverit kantoivat kultatuolissa ja kukin vuoronperään onnitteli. Siinä kaikki. Arkisen karua juhlimista.

26. kadettikurssin ”Rautainen nyrkki”, viisi Mannerheim-ristin ritaria 1942. Vas. Matti Varstala (kaatui), Lauri Nissinen (kaatui), Paavo Koli, Yrjö Keinonen ja Arvo Pentti.

Näistä viidestä rautanyrkistä kaksi kaatui sodan viimeisissä suurhyökkäyksissä kesällä 1944. Nissinen johti Messerschmitt-lentuetta Karjalan kannaksen Kaukjärven ilmatilassa taistelussa ylivoimaista vihollista vastaan. Yläpuolella lentänyt

luutnantti Urho Sarjamon kone sai osuman ja putosi pilven läpi Nissisen koneen päälle. Molemmat koneet syöksyivät maahan. Koneet löytyivät murskautuneina Kaukjärven lentokentän lähistöltä. Paikalle lähetettiin sotilaspastori Ukkonen. Hän tunnisti Nissisen ruumiin sormuksen, tuntelevyn ja ritarimerkin perusteella. Pastori levitti avaamattoman laskuvarjon valkoisen silkkikankaan ja kääri lentäjäsankarin siihen ja lähetti paketin kohti kotiseutua. Jotta nuoren aviomiehen ja yksivuotiaan Markus-pojan isän kohtalon olisi sodan jumala täydellisesti ottanut haltuunsa, niin vihollinen pommitti sankarivainajaa kuljettaneen junan tohjoksi Simolan asemalla. Näistä tapahtumista tietämätön, mutta ahdistuneen itkuisissa tunnelmissa kotipihassaan pihakukkia istuttanut nuori aviovaimo Katri sai nopeasti selityksen oudolle tunnepurkaukselleen. Radiossa ilmoitettiin aviomiehen kaatumisesta. Siinä kerrottiin, että hätäisen vetäytymisen vuoksi ruumis oli jouduttu jättämään kentälle. Marskin ritari Lauri Nissisen lupaava lentäjänura ja iloisen toiveikas perhe-elämä paloivat kahteen kertaan isänmaan puolustamisessa.

Paavo Kolin toinen kurssitoveri Matti Varstala kohtasi sankarikuoleman niissä Tali-Ihantalan ratkaisevissa puolustustaisteluissa, joissa Suomen itsenäisyyden säilyminen ratkaistiin jatkosodan viime hetkinä. Hän oli aluksi päässyt Kadettikoulun jälkeen kauaksi eturintamalta, rauhalliseen varusmiesten koulutustehtäviin Oriveden varuskuntaan. Minäkin tapasin hänet pikkupoikana, sillä isäni toimi tuolloin tämän varuskunnan lääkärinä.

Kotirintamalla vietettiin juhannusta vuonna 1944, mutta Karjalan kannaksella miehet olivat kuolemanväsyneitä. Sinne oli myös Matti Varstala siirretty. Torjuntataistelut näyttivät välillä toivottomilta edessä vyöryvien venäläisjoukkojen tulen alla. Joukkueen johtaja luutnantti Varstala oli lähtenyt vänrikki Oiva Kulon kanssa Konkkalassa tiedustelemaan, missä vihollinen piileskelee. Vihollinen avasi tulen pusikosta ja Varstalaa osui vatsaan. Kulo kantoi hänet selässään omien puolelle, josta hänet siirrettiin rykmentin komentopaikalle. Varstala oli vielä tajuissaan ja ojensi parien vieressä seiselleen sotilaspastorille Mannerheim-ristinsä. *”Läbettäkää tämä äidilleni”*, pyysi 25-vuotias ritari. Kuolema seurasi välittömästi. Hänen ruumiinsa ehti jäädä kiivaissa taisteluissa vihollisen puolelle, mutta saman päivän iltana omat joukot saivat vastahyökkäyksellä joukkosidontapaikan haltuunsa. Rohkea upseeri saatiin sankarihautaan Vaasassa. Aivan kuten toisellakin Marskin ritarilla Lauri Nissisellä, myös Varstalalle jäi isän kuolemaa suremaan yksivuotias poika, Jyrki nimeltään.

Kadettikurssin rautanyrkeistä kolme jäljelle jäänyttä menestyivät loistavasti myös rauhan olosuhteissa. Yrjö Keinonen oli – kuten Arvo Penttikin – pidätettynä asekatkentakijutussa. Keinosen vankeus kesti 16 kuukautta, Pentin vielä pitempään, 22 kuukautta. Pentin vankeusaika kesti lähes kaksi vuotta, mutta lopullinen tuomio oli vain kahdeksan kuukautta. Valtiollisen poliisin vankinaan pitämä Arvo Pentti

sai siten hyödyllistä ammatillista ”hiljaista tietoa” tulevaa tehtäväänsä varten, piddättäjiensä esimiehen rooliin.

Eräs piirre Marskin ritareiden synnyttämässä sotasankareiden instituutiassa on vale-ritareiden esiintymiset. Sodan jälkeen ei vielä ollut julkaistu sellaisia Mannerheim-ristin ritareiden kirjallisia tarustoja kun nykyisin. Sekaisin hamuilevassa, sodan hävinneessä maassa alkoi paljastua erilaisia auervaaroja, vale-upseereja, sotaeskien jymäyttäjiä, trokareita, ylioppilaslakkinsa hukanneita viipurilaisia ja vastaavia huijareita. Niihin kuului myös ”Mannerheim-ristin ritari” Korhonen, josta toimittaja Hannu Karpo – viimeinen oikeusaste sorretuille kansalaisille – kertoo minulle seuraavan episodin.

Kemijoki Oy:ön oli ilmestynyt sodan jälkeen työnhakuun ekonomi, kapteeni, Mannerheim-ristin ritari Korhonen. Hän ja yrityksen pääjohtaja ihastuivat samaan Margit-nimiseen toimistoapulaiseen. Sotasankarin maine ei kuitenkaan enää tehonnut, vaan johtaja voitti suosikkikilpailun. Korhonen otti häviönsä raskaasti, joi päänsä täyteen ja ajoi autollaan ojaan. Poliisi pidätti hänet, kuulusteli ja kertoi myöhemmin toimittaja Karpolle tosiasiat. Mies ei ollutkaan ekonomi, ei kapteeni, ei Marskin ritari, eikä edes Korhonen! Sensaationenäinen Karpo kiinnostui tarinasta ja kaivoi 1980-luvulla esiin ihailujen kohteen Margitin, joka myönsi tarinan olevan täyttä totta.

Hannu Karpo vakuutti minulle ”110 prosentin varmuudella” ystävänsä ja kalakaverinsa, oululaisen kirjailija Paavo Rintalan todenneen hänelle, että tämän romaanin *Sissiluutnantti* päähenkilöllä oli kaksi esikuvaa. Romaani aiheutti ilmestyessään suuren kohinan. Paremmiin käyttäytyneeseen esikuva oli Paavo Koli ja karkeampi oli Marskin ritari Einar Schadewitz. Schadewitz oli tunnetun sodanaikaisen kenttäpostikortin kuvasankari, joka kiipeää vihollisen panssarivaunun päälle, kolkuttaa käsikranaatin varrella tankin luukkua ja huutaa: ”*Avaa iivana, kuolema kolkuttaa!*”

* * *

Suomen itärintamalla syyskuu 1942 oli rauhallista asemasodan vaihetta. Päämaja oli huolestunut siitä, miten suomalaiset sotilaat jaksavat rajun hyökkäysvaiheen jälkeen kestää tällaista joutilaisuutta. Miehet koristelivat korsujaan, pelasivat korttia, puhuivat naisista ja järjestivät pierukilpailuja. Saksalaisten aseveljien korsujen ilmapiiri oli vielä ristiriitaisempi. Suomen korpimetsissä majailevat joukot tunsivat välttäväänsä kuolemaa niittäviltä hyökkäyksiltä, mutta samaan aikaan he huolestuneina saivat kuulla siihen mennessä uljaasti menestyneen SS-armeijansa pysäyttämisestä Stalingradin porteille. Syyskuun 13.päivänä 1942 alkoi Stalingradin taistelu, mikä päättyi puoli vuotta myöhemmin Saksan häviöön. Silloin ei vielä täysin tajuttu,

että näinä kuukausina ratkaistiin toisen maailmansodan häviäjät. Mutta suomalaiset siviilit ja tavalliset rintamamiehet alkoivat viimeistään tällöin epäillä Saksan armeijan mahdollisuuksia voittaa tämä suursota. Maamme johtajille Stalingradin taistelu oli selvä sotilaallinen ja poliittinen signaali. Siitä alkoi Suomen onnistunut luoviminen maailmanpolitiikassa.

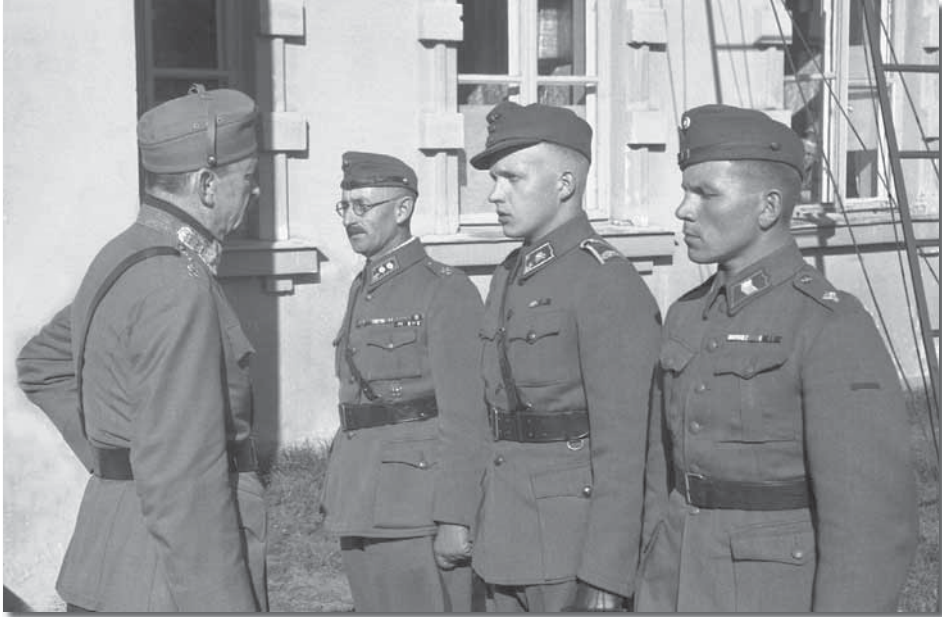
Kaksi päivää Stalingradin taistelun puhkeamisesta oli Suomen armeijan ylipäällikkö kutsunut paikalle yhdellä kertaa poikkeuksellisen suuren ryhmän sotavoimiensa pätevintä eliittiä. Mannerheim oli kutsunut neljätoista Marskin ritariksi nimitettyä Mikkelin Päämajan pihalle saamaan hänen kädestään kunniamerkkinsä. Saapuvilla olivat seuraavat upseerit ja aliupseerit: Ev.luutn. Polón, luutnantti Koli, vääpeli Kojo, kersantti Laitinen, luutnantti Kokko, vänrikki Sippola, kersantti Mörö, kersantti Suoranta, majuri Maunula, kapteeni Keinonen, kapteeni Karhunen, luutnantti Lindblad ja vänrikki Korte. He olivat ritarinumeroiltaan 80–94. Yhtään miehistön edustajaa ei tällöin ollut palkittavana.

TK-miehet ottivat tilaisuudesta niin paljon kuvia, että jokainen palkittu näkyi niissä. Nämä valokuvat varmasti säilyvät Marskin ritareiden kuva-albumeissa sukupolvesta toiseen. Tuskin yhtäkään laajempaa sotahistoriallista teosta on julkaistu, joissa ei jokin näistä kuvista ole mukana. Sairaalassa olleen alikersantti Tuomas Gerdtin kuvaa ei rivistössä ole. Tästä joukosta ainoana hän elää vielä vuonna 2009. Miesten rivistössä on laaja valikoima sotilasarvoja ja aselajeja. Kaksi lennoston upseeria erottuu tummansinisestä asepukuineen harmaista aseveljistään. Kun Mannerheim

Neljätoista uutta Marskin ritaria Mikkelin Päämajan pihassa 15.9.1942. Paavo Koli toinen vasemmalta, Yrjö Keinonen neljäs oikealta.

kätteli ritaririvistön kahta ensimmäistä miestä, esittäytyi siinä Suomen sotahistorian kolme sukupolvea. 75-vuotias entinen tsaarin upseeri ojensi kunniamerkin ensimmäisen maailmansodan aikaiselle jääkärielle, 49-vuotiaalle everstiluutnantti Berndt Eino Polónille ja sen jälkeen 21-vuotiaalle kadettikurssia juuri lopettavalle luutnantti Paavo Kolille. Tämä oli nuorin upseeri siihen mennessä ritariksi lyötyjen joukossa. Polónin saama palkinto oli kuitenkin vain pieni lohtu ja korvaus siitä, että hän menetti jatkosodassa kaatuneina molemmat poikansa.

Mannerheim onnittelee ritariudesta kadetti Paavo Kolia. Vasemmalla everstiluutnantti Berndt Eino Polón, oikealla vääpeli Leo Kojo.

Ylipäällikön lisäksi Päämajan pihalle oli kutsuttu muun muassa kenraalit Erik Heinrichs, Aksel Airo ja Wiljo Tuompo. Marski piti seitsemän virkkeen puheen – tosin nykykieliopilla se olisi jakautunut selvästi useampiin virkkeisiin. Puheesta puolet kuuluu näin:

”Minulla on tänään ilo nähdä luonani neljätoista nimeäni kantavan ristin ritaria. Olen halunnut kutsua Teidät tänne saadakseni tutustua Teihin, kiittää Teitä suorittamistanne urotöistä ja henkilökohtaisesti ojentaa Teille valtakuntamme korkeimman kunniamerkin, jonka olen katsonut Teidän kunkin ansaitsevan... Mielihyvällä totean Teidän edustavan sekä sotilaallisia arvoja että eri aselajeja, todistaen siten, ettei korkea sotilaallinen kunto rajoitu yksistään armeijamme määrättyyn piiriin, vaan

on levinnyt syvälle sen sankkoihin riveihin... Olkoon saamanne ulkoinen tunnustus kannustimena teille itsellenne ja koko armeijalle jatkuviin ponnistuksiin sen kovan koettelemuksen onnelliseksi päättämiseksi, jonka kohtalo on asettanut kansamme kannettavaksi.. Toivotan Teille jokaiselle parhainta menestystä niin hyvin taistelukentillä kuin omassa yksityiselämässänne.

En tiedä, ovatko sotatutkijat saaneet selville, kuka Marskin puheen oli todellisuudessa kirjoittanut. Se kestää nykypäivänkin kritiikin. Tekstissä ei esimerkiksi kosiskella kansan laajoja rivejä mollaamalla vihollista. Eikä ylistetä sen hetkistä suurta aseveljeäkään. Siinä ymmärretään myös näillä sotaurhoilla olevan oma siviilielämänsä, kun Marski puheensa viimeisinä sanoina toivottaa menestystä myös yksityiselämässä. Sehän tosin koitti useimmille vasta kaksi vuotta myöhemmin. Hieman oudolta kalskahtaa nykylukijalle puheen se osa, jossa todetaan, ettei *"sotilaallinen kunto rajoitu yksistään armeijamme määrättyyn piiriin, vaan on levinnyt syvälle sen sankkoihin riveihin."* Siitä paljastuu ajatus, että sotimisen kunto leviää ylhäältä alas. Väinö Linnan jousipyssymies Honkajoki olisi voinut ilmaista tämän asian niin, että kuntoisuus on päässyt leviämään rohkeista etulinjan rivimiehistä myös ylempiin upseereihin.

Kättelyn jälkeen Mannerheim vielä keskusteli uusien ritareiden kanssa. Sitten vieraat kutsuttiin yhteiselle aterialle, jolla olivat läsnä kenraalit Tuompo, Lundqvist ja Sarlin. *"Tällöin ev.luutn. Polón esitti Mannerheim ristin ritarien puolesta kiitoksen tästä heidän elämänsä unohtumattomien muistojen päivästä."* Ritari Auvo Maunula kirjoitti lentopäiväkirjaansa tilaisuuden olleen *"aika vakava ja tuntui kuin olisi ollut paremmassa tappeluksessa"*. Pahin tappelus tuli, sillä hän sai surmansa toukokuussa 1944 ilmataisteluharjoituksessa Itä-Karjalassa.

Päämajan pihalla Marskin ritareiden rivistön lommoposkisuus on yhteistä, mutta pituuseroja löytyy. Rivistöstä erottuu selvästi eräs päättää muita lyhyempi ylikersantti. Hän on 157 cm pitkä Paavo Suoranta kaukotiedustelun erikoisjoukoista. Kun Marski tuli hänen kohdalleen ja tiedusteli, mistä tehtävistä hänelle oli mitali myönnetty, lyhyenlanta sissi katsoi pitkää aatelismiestä ylöspäin ja vastasi: *"Repun kannosta, herra Marsalkka"*. Paavo Suoranta oli lyhydestään huolimatta sitkeä talvi- ja jatkosodan taistelija. Hän otti isänmaallisuuden niin vakavasti, että suostui tekemään seitsemän tiedustelumatkaa ikuisiksi inhokkivaltiokseen leimaamansa Neuvostoliiton puolelle vielä sodan jälkeenkin.

Vuonna 2006 järjesti Suomen Sotilas -lehti omalaatuisen, mutta nykyajalle tyypillisen "Idols-kilpailun" internetissä. Kansalaisilta kysyttiin, kuka on heidän mielestään rohkein Marskin ritari. Kilpailun esitteessä mainittiin "rohkeimman" lisäksi synonyymeina myös "arvostetuin" ja "vetovoimaisin". Näiden laatusanojen määrittäminen ei olisi onnistunut edes Mannerheimiltä. Kilpailun voitti Lauri

Törni, seuraavat sijat saivat Arvo Mörö, Paavo Suoranta, Adolf Ehrnrooth ja Ilmari Juutilainen. Muiden ritarien sijoitukset eivät ole selvillä. Olin tehnyt Paavo Kolin puolesta vaalityötä, mutten ole saanut tietää tulosta hänen kohdaltaan. Voittajan nimi ei ollut kenelläkään yllätys, olihan hänen elämästään tehty monta kirjaa ja jopa elokuvakin. Ne ovat kuitenkin käsitelleet enimmäkseen Törnin sankaritekoja Yhdysvaltain armeijan upseerina Vietnamsissa. Hän ehti sotia myös kahteen otteeseen Saksan SS-joukoissa ja sai siitä syystä Suomessa kuuden vuoden kuritushuonetuomion maanpetturuudesta. Tasavallan presidentti armahti kuitenkin hänet.

Idolikipailun pronssille sijoittui Paavo Suoranta ehkä osittain juuri ilmestyneen elämäkertansa vuoksi. Hän, kuten toiseksi sijoittunut kaukopartiomies Arvo Mörökin saivat mitalinsa yhtä aikaa Kolin kanssa. Myös Suorannan rohkeaan sotilasuraan liittyy poliittisesti arkaluontoisia seikkailuja. Ne koettiin huolestuttaviksi nimenomaan Neuvostoliiton uhan vuoksi. Hän ryhtyi palkalliseksi tiedustelijaksi Norjalle eli Natolle sotiemme jälkeen. Myöskään aseatkennästä häntä ei saatu pidätetyksi.

Paavo Kolin poikkeavaa menestymistä kuvaa, että vain yksi pioneeri hänen lisäksi yliti samaan saavutukseen. Hän oli majuri Reino Lukkari, joka kuului myöhemmin aseatkijöiden joukkoon. Sodan aikana kaatui joka viides Marskin ritari, yhteensä 38. Suurin osa heistä menehtyi vuoden 1944 traagisissa puolustustaisteluissa. Urheuden ja kaatumisen välillä näytti vallitsevan selvä riippuvuussuhde. Toisaalta mitä pitäisi sanoa niistä Marskin ritareista, kuten Paavo Kolistä, jotka eivät edes haavoittuneet? Ilmeisesti heidän joukossaan oli monia sellaisia, jotka pelastivat oman ja miestensä hengen ja haavoittumiset nimenomaan kylmäpäisellä harkintakyvyllään ankarissakin tilanteissa.

Elämänsä loppuun saakka Paavo Koli piti korkean kunniamerkin saamista vain ”sattumana”. Hänen kunniamerkkinsä myönnön perusteissa mainitaan yksinomaan Kiestingin motin taistelut. Jos kunniamerkki olisi myönnetty vasta sodan lopussa, niin perusteluissa olisi mainittu myös Kolin monet ”kuolemanpartiot” ja Maaselän kannaksen peräytymistaistelut kesällä 1944. Siis kokonaisuutena Kolin ansiot neljän vuoden sotimisesta olivat kiistattomat, jolloin niitä ei suinkaan voinut kutsua ”sattumiksi”.

Paavo Kolille oli myönnetty Mannerheim-risti elokuussa 1942. Hän oli ansainnut ne vuotta aikaisemmin, mutta vasta toukokuussa 1943 annettiin laki, jossa tämän ritarimerkin saaneille myönnettiin myös kunniapalkinto, 50 000 markkaa. Se vastasi vakinaisessa palveluksessa olevan ylemmän palkkausluokan luutnantin vuosipalkkaa. Se oli vapaa kaikista veroista. Aluksi oli harkittu elinikäisen eläkkeen myöntämistä Marskin ritareille. Vuonna 1943 oli jo osattu epäillä, mitä tapahtuu sodan jälkeisissä olosuhteissa. Niinpä katsottiin varmemmaksi myöntää palkkio kertaluontoisena.

Edellä on kerrottu, miten Paavo Koli kutsui Kiestingin motin aikaisen joukkueen varajohtaja Paavo Tepon Äänislinnaan juhlimaan saamaansa suurta palkkiota. Siitä lohkaistiin niin suuri osuus miesten kurkusta alas kuin vain oli fyysisesti mahdollista. Kolin joukoissa taistelleet alajärvelliset aseveljet ovat myöhemmin muistelleet, miten Koli oli tarjonnut miehilleen 50 000 markan ritaripalkkiota:

”Minä pidän mitalin, jakakaa te rahat. Tehän sen työnkin teitte.” Miehet olivat jyrkästi kieltäytyneet: ”Sinulla ovat opiskelut kesken. Jos tästä reissusta hengissä selviät, menet jatkamaan opiskelua ja tarvitset ne rahat.”

Joka tapauksessa Kolille ei jäänyt tuosta materiaalisesta sankaripalkinnosta paljoakaan jäljelle opiskeluja varten.

Perheelliset ritarit sijoittivat palkintonsa asunnon ja huonekalujen hankkimiseen, navetan tai omakotitalon korjaamiseen. Eversti Autti lahjoitti rahapalkinnon sellaisille alaisilleen, jotka sitä eniten tarvitsivat. Legendaarisin on alikersantti Toivo Ovaskan palkinnon kuluttaminen juhlimiseen Imatran valtionhotellissa. Inkeriläistä ritaria – Neuvostoliiton kansalaista – ylikersantti Mikko Pöllää eivät Suomen palkintorahat auttaneet, kun hän joutui Valtiollisen poliisin jahtaamana pakenemaan Ruotsin kautta Venezuelaan. Räväkkä kaukopartiomies joutui kaukana kotoa hankkimaan elantonsa pyhimyskuvien kauppiaana uudessa kotimaassaan. Palkintorahat eivät inflaatio-Suomessa kauas kantaneet. Mannerheim-ristin ritarien säätiö auttoi taloudelliseen ahdinkoon joutuneita ritareita. Julkisuuden takana varmastikin näitä sotasankareita autettiin monin taloudellisin ja sosiaalisin keinoin. Kalervo Loimun poika Kari muistelee lapsuuttaan, miten makeistehdas Fazer lähetti ritarien perheille jouluksi paketin, joka sisälsi makeisia, suklaakonvehteja ja keksejä.

Pioneerupseeri polttaa sillat takanaan

Paavo Koli oli ollut kiinnostunut lähtemään syventämään militaarisia johtamisoppeja Maasotakoulun kadettikurssille. Yhtä suuri motiivi hänellä oli päästä irti tylsistä asemasotavaiheesta, mikä työteliäälle ja raamikkaalle reservinupseerille ei sopinut. Kun sitten vuoden pikaopiskelut olivat ohitse, oli Kolistä muovailtu ammattiupseeri, ammattijohtaja, kuten he itsensä mielsivät. Tosin miehistö kutsui heitä selän takana ammattitappajiksi. Hänestä tuntui kuitenkin turhauttavalta saada komennus ensimmäiseen joukko-osastoonsa Pioneeripataljoona 11:stä Aunuksen rintamalle. Kesällä ja syksyllä 1943 sielläkin vietettiin samanlaista vetelyyden karkottamisen aikaa, jota Koli oli lähtenyt pakoon Kiestingissä. Sijoituspaikaksi osoitettiin Yllöisen eli venäjäksi Verhovjen kylän varuskunta suurten soiden ympäröimänä.

Yllöinen sijaitsi hallinnollisesti Aunuksen piirissä, vaikka sinne oli Aunuksen-kaupungista matkaa linnuntietä itään noin sata kilometriä. Lähempänä, Äänisen rannalla 70 kilometrin päässä sijaitsivat Äänislinnan ja 40 kilometrin päässä Soutjärven kaupungit. Sotahistoriamme symboleihin kuuluva Syvärinjoki kulki vain muutaman kilometrin päässä. Koli ei enää hämmästellyt tämän Aunuksen karjalaisen kulttuurin ilmenemismuotoja. Vienassa hän oli niihin jo tottunut. Mutta nyt hän oli ajautunut niin etäälle kaakkoon, että suomenheimoisten kielikin oli muuttunut vepsäksi tai livviksi.

Kolin siirtyessä Aunuksen rintamalle kesäkuussa 1943 oli Aunuksen kannas tukevasti suomalaisten hallussa. Itä-Karjalaan oli pystytetty omat hallintojärjestelmät. Kouluissa oli aloitettu uudelleen suomen ja karjalan kielen opetus. Kansatiellistä tutkimustyötäkin aloitettiin. Pioneerien tehtävänä oli linnoittaa, rakentaa teitä ja siltoja. Tälle lohkolle siirrettiin erillisiä linnoituspataljoonia. Niissä oli siviilissä rakennuksilla työskennelleitä miehiä. Linnoituspataljoonilla oli kiinteät suhteet kotirintaman rakennusyrityksiin. Niiden johtajat tekivät asemasodan aikana vierailujakin näihin rintaman rakennuskohteisiin. Koli teki muutamia lyhyitä tiedusteluretkiä pienen ryhmän kanssa vihollisen puolelle, mutta muutoin toiminta oli melko rauhaista. Pataljoonan sotapäiväkirja toteaa lyhyesti sille kuuluneen erilaisia rakennustyömaita lähiseuduilla. Osa oli siviilirakennuksia, kuten esimerkiksi Aunuksenlinnan Alkoholiliikkeen rakennustyö.

Asemasotavaihe antoi mahdollisuuden järjestää myös harrastustoimintaa, muun muassa orkesterivierailuja ja urheilukilpailuja, erityisesti suunnistuksessa ja pesäpallossa. Nämä kesäurheilun lajit nähtiin sotilaille hyödyllisinä. Pesäpallon heittäminen harjaannutti miehiä tositilanteessa nakkaamaan käsikranaatin juuri metrilleen oikeaan paikkaan. Sotapäiväkirjan kirjoittajalla on ollut aikaa selostaa tarkemmin jopa hirvenmetsästystä saalisluetteloineen. Akateeminen Karjala-Seura

Paavo Koli piti koirista. Pioneeri-luutnantti Mannerheim-risti rinnassaan löytökoiransa Cicon kanssa 1943.

katsoi asemasodan ajan olevan otollinen uusien jäsenten rekrytoimiseen. AKS järjesti erityisen kampanjan upseerien keskuudessa. Paavo Koli oli ollut jo oppikoululaisten vastaavassa järjestössä mukana, mutta nyt hän liittyi satojen muiden nuorten upseerien lailla viralliseksi AKS:n valantehneeksi jäseneksi.

Sotaisempiakin aktiviteetteja harjoiteltiin. Pioneeritoiminta on kovin teknistä, jossa uudet keksinnöt ja käytännön kokemuksesta syntyneet kikat oli hyödyllistä opettaa laajemmallekin. ”Pioneer” tarkoittaa suomenkielisenä, että tämän ase-lajin sotilaat raivaavat ensimmäisinä tietä perässä tuleville joukoille - tosin myös viimeisinä miinoittavat perääntymistiet. Englanninkielisessä nimessä ”Engineer Battalion”, insinööripataljoona, korostuu teknillisten taitojen osaaminen. Tällaisia

pioneerin insinööri- ja sotimistaitoja kehitettiin Päämajan järjestämällä upseerien jatkokursseilla. Tampereen kaupungin eläkkeellä ollut rakennusinsinööri, reservin majuri Ilkka Seppälä kertoi haastattelussani eräästä tällaisesta jatkokurssista, johan hän osallistui Äänislinnassa yhdessä Paavo Kolin kanssa.

Syksyllä 1943 järjestettiin Äänislinnassa pioneerikomppanian päälliköille tarkoitettua täydentävää koulutusta. Saksalaiset toivat Suomeen jatkuvasti uusia pioneerien taistelumetodeja. Suurvallalla olivat myös suuret rahavarat kehittää ja kokeilla teknisiä uudistuksia, joilla sotaa voitaisiin käydä entistä tehokkaammin. Tällä kertaa koulutuksen aiheena oli syöksypioneerien toiminta. Saksalaiset olivat kehittäneet uuden mallin, jossa pioneerien tehtävänä oli hyökkäyksessä olla kärjessä ja avata kulkuväyliä räjäyttämällä ja jopa liekinheittimien avulla tuhota vihollisen bunkkereita ja korsuja. Muutaman viikon pituisen kurssin johtajana oli majuri Teuvo Raimoranta.

Keskellä kurssia oli muutamia lomapäiviä. Paavo Kolilla ei ollut mitään kiinnostusta lähteä kotiseudulle Ouluun. Hidas matkustaminen olisi jo kuluttanut lomasta melkoisen osan. Eikä hänellä siellä Oulussa ollut mitään erityisen kiinnostavaakaan, esimerkiksi vakituista tyttöystävää. Hän päätti viettää lomansa Äänislinnassa niin rennolla tyyllillä kuin mitä armeijan säännöt antoivat myöten, ja vähän sen ylikin. Kiestingin taistelujen aikainen uskollinen ja väkivahva apulainen Paavo Teppo oli sattumalta samoissa maisemissa. Niinpä Koli päätti tarjota kaimalleen mahdollisimman kostean juhlinnan. Kuten edellä on kerrottu, hän oli saanut valtion päätöksen Marskin ritarille kuuluvasta 50 000 markan palkkiosta. Koli kertoi Tepolle, ettei hänen yksin kuulu nauttia palkinnosta, koska kahdensadan vihollisen tuhoamisessa oli mukana myös koko hänen ryhmänsä, Paavo Teppo eräänä kiukkuisimmista ampujista. Hän ei kuulunut ”laveria ei jätetä -ryhmään”, vaan oli aina keskellä yötäkin valmis lähtemään sotilaallisiin tuhotöihin Kolin apuna. Niinpä nämä sankarit alkoivat kaksistaan muuttaa sotasankaruuden seteleitä viinaksi ja ruuaksi. Teppo kertoo haastattelussa, miten he siinä lasin ääressä huomasivat joutuneensa ennen jatkosodan syttymistä samanlaisen ristiriitaisen tehtävän eteen. Esimies oli pyytänyt näitä luotettavan tuntuisia nuoria miehiä ottamaan selvää – toisistaan tietämättä, ketkä varusmiehistä olivat poliittiselta kannaltaan kommunisteja. Teppo ei kertonut, käretyttivätkö he ketään. Siinä sitten kuluikin rapeasti muutama päivä kosteasti rupertellessa, ja loma loppui.

Jatkokurssin upseerien tuli ilmoittautua kurssin johtajalle lomalta palattuaan. Ilkka Seppälä kertoo:

”Kyllä sillä Kolilla oli siihen aikaan aika rento meininki päällä. Ei se sitä koulutustakaan kovin vakavasti ottanut. Se astui luentosaliin, jossa me muut olimme jo aloittaneet luennon kuuntelun. Näimme heti, miten tikussa se Koli oli ryyppypäivien jälkeen.

‘Herra majuri, luutnantti Koli ilmoittautuu myöhästyneenä lomalta palanneeksi’, se kakisteli. Majuri Raimorannan naama värähteli, meinas päästää röhönaurun. Se oli ymmärtäväinen ja fiksu mies. Mutta lopulta se vakavoitui ja karjaisi Kolille, että ULOS! Sinä päivänä Paavo Kolia ei enää nähty. Mutta aina se oli avoin mies, että tuttavuus häneen tuli kovin helposti. Lakki sillä oli aina vinossa vähän säällimäisesti.”

Keskustelimme Ilkka Seppälän kanssa siitä, miten armeijan yläkerroksista tiputettuja määräyksiä ei aina voinut noudattaa kentällä. Esimerkiksi vankien kanssa menettelyt eivät voineet noudattaa valtiomiesten Euroopan vanhoissa palatseissa neuvottelemia sodan eettisiä sääntöjä. Tilannejohtaminen vaati sellaisia ratkaisuja, jotka sodan jälkeen näyttävät epäinhimillisiltä. Näitä olivat Kolinkin kohdalla hänen aikaisemmin kerrotut vankien kohtelunsa. Seppälä piti niitä täysin ymmärrettävinä. Hän kertoi rakennusmestariystävästään, joka oli joutunut juuri tällaisen eettisesti vaikean tilanteen eteen Itä-Karjalassa.

Tämä sotilas liikkui paljon partiomatkojen johtajana vihollisen puolella. Kerran hän oli saanut tehtävän ottaa vanki Muurmannin radalta Karhumäen läheisyydestä. Partio hyökkäsi eräälle asemalle, joka osoittautui tyhjäksi. He siirtyivät asemamiehen asunnolle. Sieltä heidän onnistui napata venäläinen ratatyöläinen, jolle työnnettiin suket jalkaan. Samalla talon yläkerrasta kuului kopinaa, ja sieltä kapusi alas raskaana oleva nainen. Partionjohtaja oli vaikean ongelman edessä. Jos hän jättää naisen asemalle, tämä tekee heti hälytyksen. Toinen vaihtoehto oli ampua nainen. Heillä oli mukana yhdet varasukset, jolloin kolmantena vaihtoehtona oli ottaa nainen mukaan hiihtämään kohti suomalaisten linjoja. Partiojohtaja teki ratkaisunsa. Nainen otettiin mukaan, vaikka paluumatka siitä hidastuikin. Kaksi vankia, mies ja nainen, saatiin suomalaisten käsiin. Ketään ei tarvinnut teloittaa. Nainen jopa synnytti lapsen Suomessa.

Tamperelaisessa palvelutalossa eläkepäiviään vaimonsa kanssa viettävä hyvämuistinen veteraani Ilkka Seppälä kertoo vielä erään episodin, joka tuntuu huikealta. Sodan päättymisen jälkeen rauhanehtoihin kuului miinoituksen purkamiset raja-alueilta. Tähän työhön määrättiin eri pataljoonista ja komppanioista joukkueita. Työ oli vaarallista, eivätkä voittajan elkein komennelleet puna-armeijan upseerit tehneet työtä yhtään helpommaksi. Seppälän joukkueen johtajana toimi Jaakko Suomalainen, myöhemmin kemisti-insinöörinä elämäntyönsä tehnyt. Tämä ”Suomalaisen Jaska” kertoi myöhemmin, miten heillä oli suomalaisten asettamien miinojen purkamisen valvojana lupsakka venäläinen majuri, taustaltaan ilmeisesti sukulaisheimoinen, koska osasi suomea. Hän muun muassa esitti suu virneessä taitojaan, miten he olivat oppineet ylittämään kevyesti jalkaa heiluttamalla kivääri kädessä suomalaisten pioneerien suurella vaivalla rakentamat piikkilankaesteet.

Venäläinen majuri kertoi joukkueenjohtaja Suomalaiselle, miten hänen tehtävään asemasodan aikana oli partioida metsissä suomalaisten puolella rintamalinjoja. Hän kertoi, miten hän kerran vuoden 1943 syyskuun lopulla oli partiomassa Aunuksen rintaman Sammatuksessa ja katseli kiväärinsä kiikarin suurentamana Saarimäen aukean laidasta metsiköstä suomalaisten pioneerien taisteluväline-esittelyjä.

Majuri kertoo, miten hän havaitsi upseerien kauluslaatoissa kiiltävän poikkeuksellisen paljon kultaa. Erityisesti hän kiinnitti huomionsa erääseen pitkään, ryhdikkääseen mieheen, jonka ympärillä oli koko ajan ikään kuin kunnioituksen jättämä tyhjä alue. Eipä hän arvannut, että tämä mies oli Suomen armeijan ylipäällikkö Mannerheim, joka esikuntineen oli seuraamassa harjoituksia. Ja vaikka olisi tiennytkin, niin tuskin olisi uskaltanut painaa kiikarikiväärinsä liipaisinta kaukana omista joukoistaan. Kuolema olisi ollut varma. Paavo Korhonen onnistui ottamaan valokuvia tästä tilaisuudesta. Hän itsekin ihmettelee, kuinka ylipäällikön adjutantit sallivat häneen vapaasti laukoa siviilikameraansa. Tuloksena oli harvinainen sarja kuvia Mannerheimista tutustumassa taistelunäytökseen, venäläisen kiikarikiväärin tähtäimessä.

Kapteeni Eino Pyyry esittelee Mannerheimille pioneerien taistelunäytöstä, Sammatuus, Aunuus 25.9.1943. Vihollinen väijyy kiikarikivääreineen lähistöllä.

Tähän harjoitukseen oli valittu kaikista Suomen armeijan pioneeripataljoonista 1-3 upseeria. Heitä kertyi armeijamme pääpuolustuslinjalle Aunuksen Sammatukseen

nelisen kymmentä. Ennen varsinaista näytöstä järjestetyssä harjoittelussa eräs upseeri oli heittäen henkensä. Tämä hieman aranoloinen mies heitti käsikranaatin liian hätäisesti niin, että se kimposikin esteestä takaisin hänen jalkoihinsa. Kranaatti räjähti, mutta mies oli ehtinyt saada jalat alleen ja sai vain sirpaleita pintaansa. Hän palasi samana päivänä takaisin sairastuvalta. Hänellekin myönnettiin neljännen luokan Vapauden Risti, kuten kaikille haavoittuneille. Harjoituksessa paljastui, ettei monille upseereille ollut lainkaan opetettu käsikranaatin heittämisessä sokan irti nykäisyä juuri oikea-aikaisesti. Siihen ei pesäpalloilun harrastaminen riittänyt.

Sammatuksen taistelunäytöksen pioneeriupseerit Koli, Korhonen ja Seppälä tekivät myöhemmin päivätyönsä Tampereella. Seppälä kertoo, miten hän kerran 60-luvulla oli eräällä kurssilla, missä Koli oli puhujana. Tämä tunsi välittömästi Seppälän, vaikka he olivat olleet sodassa yhdessä vain kahdella lyhyellä kurssilla. Sen jälkeen Koli jopa pysäytti autonsa kadulla nähdessään Seppälän kävelevän. Hän ja useat muutkin haastatteleman henkilöt ihmettelivät ja ihailivat, miten Kolille oli annettu niin terävä ihmisen tuntemisen taito. Hänestä olisi tullut yksinomaan tällä ominaisuudellaan taitava puoluepolitiikko.

* * *

Jatkosodan parina viimeisenä vuonna Neuvostoliitto ryhtyi asevoimiensa rinnalla masinoimaan myös taitavia hyökkäyksiä Suomea vastaan kansainvälisessä poliittisessa propagandassa. Liittoutuneiden kokouksessa Teheranissa vuonna 1943 suomalaisten miehitys Itä-Karjalassa tuotiin julkisuuteen samanlaisena kuin natsi-Saksan itärintaman julmuudet vallatuilla alueilla. Kiistaton nälänhätä Itä-Karjalassa osoitettiin suomalaisten aiheuttamaksi, vaikka Suomenkin elintarvikkeiden omavaraisuus oli huonojen satojen ja aluemenetysten vuoksi pudonnut kolmanneksella. Neuvostoliitto piti nälänhätää suunniteltuna kansanmurhana. Suomi teki vastahyökkäyksen tässä propagandasodassa ja kutsui puolueettomista Sveitsistä ja Ruotsista lehtimiehiä vierailemaan Aunuksessa tammikuussa 1944. Heidän antamansa raportit 3000 kilometrin pituiselta havaintomatkaltaan kumosivat neuvostoliittolaisten ankarimmat todistelut. Tuskin heille kuitenkaan näytettiin kaikkia yksityiskohtia. Joka tapauksessa Eurooppa sai lukea myös suomalaisille myönteisempiä mielipiteitä.

Luovutetussa Karjalassa vierailevia turisteja kuljetetaan yleensä tunnetuille taistelupaikoille. Yllättävästi kesällä 2008 aunukselaisen hotellin pysäköintipaikalla omalle ryhmälleni tarjosivat suomea puhuvat paikalliset oppaat harvinaista tutustumiskohdetta, tiedotuskompanian upseerin, kirjailija Olavi Paavolaisen asuntoa Nurmoilan kylässä. Tämä aktiivinen sotatiedottaja asusteli sodan aikana nurmoilalaisessa vanhassa kaksikerroksisessa karjalaistalossa, johon olin jo aikaisemmin

tutustunut. Paavolainen kirjoitti tuossa rakennuksessa kuuluisaksi tullutta teostaan *Synkkä itsepuhelu*. Talossa vierailivat myös TK-upseeri, myöhempi akateemikko Martti Haavio, tamperelainen runoilija Yrjö Jylhä sekä kirjailija Sakari Pälsi, jonka mukana Paavolainen keräili Kansallismuseon tarpeisiin karjalaisia ikoneita ja muita museoesineitä.

Ryhmäni, Tampereen yliopiston entisten opiskelijoiden yhdistyksen Alumnin matkalaiset halusivat jättää oman leimansa Paavolaisen talon naapuriin, jossa olimme juuri käyneet kylvssä eli saunoneet. Paavo Koli, henkisen maanpuolustuksen asiantuntija, oli oppilaittensa mielestä Paavolaisen suuri ymmärtäjä. Niinpä alumnit halusivat muistaa entistä rehtoriaan omalla *tagillaan*. He tekstasivat harmaalle sodan-aikaiselle laudanpätkälle: ”Paavo Kolin kuja”. Se naulattiin akateemisin seremonioin vanhan karjalaistalon seinään, omistajan yllyttämänä. Nyt vanhassa karjalaiskylässä tunnetaan kaksi melkein samannimistä suomalaista luutnanttia, Olavi Paavolainen ja Paavo Olavi Koli. Toinen teki itsensä tunnetuksi terävällä kynällään, toinen taas tehokkaalla konepistoolillaan, mutta myös uudentyyppisellä johtamismallillaan. Näin kivuttomasti laudanpätkällä synnytetään tänäkin päivänä folklorea tuleville polville.

Tampereen yliopiston entiset oppilaat nimittävät pienen pihakujan ”Paavo Kolin kujaksi” Aunuksen Nurmoilan kylässä. Naulaajana Alumni ry:n puheenjohtaja Matti Parjanen.

Paavo Koli oli keskeyttänyt lukio-opintonsa vuonna 1939 ja päättänyt kiirehtiä mukaan historialliseen tapahtumaan. Tästä sotaretkestä ei tullutkaan lyhyttä, eivätkä kaikki sotilaat pitäneet sitä edes ihanteellisen isänmaallisena. Sotiminen kesti viisi vuotta ja rehvakkaista lukiopojista oli tullut sotasankareita, sankarivainajia, sotainvalideja, sotavankeja, äänekkäitä tai enimmäkseen hiljaisia sotaveteraaneja. Alueelliset valtaukset olivat menettäneet hohtonsa yksittäisen rivisotilaan päässä. Koti, omaiset ja kotiseutu alkoivat vetää yhä useammin puoleensa. Pienen maan suuren tukijan Saksan sotanyrkki alkoi rypistyä. Rauhallisessa asemasodassa sotilaiden katseet olivat vielä kohti itää, mutta Itä-Euroopan maailmanpalon tulenlieskat kääntyivätkin kohti länttä kesällä 1944. Suomi alkoi perääntyä tulimyrskyn edellä, tosin sitkeästi viivyttellen.

Luutnantti Paavo Kolin joukko-osasto Pioneeripataljoona 12 aloitti muiden Maaselän joukkojen kanssa vetäytymisen Karhumäestä Ilomantsia kohden kesällä 1944. Ammattisotilaan teknisen ja asenteellisen koulutuksen saanut Koli halusi vielä työntää syrjään ajatukset siitä, miten pitkälle on pakko peräytyä. Upseerit alkoivat pohtia, mikä on pienen maamme kohtalo voittoisasti etenevien liittoutuneiden ja asemiaan jatkuvasti menettävien akselivaltojen puristuksessa. Aivojen kääntäminen peruutusasentoon vuosien eteenpäin pyrkimisen jälkeen ei ollut helppoa.

Luutnantti Koli oli saanut siirron rintamalle 29. toukokuuta 1944 oltuaan neljä kuukautta varusmiesten kouluttajana Korian varuskunnassa. Hänet sijoitettiin Pioneeripataljoona 12:n esikuntaan Karhumäkeen, joka sijaitsi Äänisen pohjoispäässä, Muurmannin radan varrella, noin sata kilometriä Suomen vanhasta rajasta. Pataljoonan komentajana oli kapteeni Juuso Häikiö (1917–2003), joka kohosi myöhemmin everstiluutnantiksi, hovioikeudenneuvokseksi, kokoomuksen kansanedustajaksi ja eduskunnan puhemieheksi. Häikiö kiinnitti Kolin esikuntaansa tiedustelu-upseeriksi. Tämä näyttää olleen komentajansa suosiossa, koska sotapäiväkirjat ja Häikiön muistelmat kertovat pataljoonan komentajan ottaneen Kolin luottomiehenä mukaansa usein omille tarkastuskierroksilleen. Liekö syynä luottamukseen ollut Marskin ritarius vai se, että he molemmat olivat Oulun lyseon poikia, Juuso muutamaa luokkaa ylempänä kuin Paavo. Tässä joukko-osastossa luutnantti Koli palveli sodan loppuun saakka kokien kitkerän perääntymisen monine viivytystaisteluineen Neuvostoliiton voimistuneiden ja entistä kokeneempien sotavoimien rynnätyksessä kohti länttä.

Karjalan kannaksen suurhyökkäyksen alkaminen heijastui välittömästi myös Maaselän joukkoihin Karhumäen alueella. Pioneerit olivat ryhtyneet rakentamaan iltatöinä Häikiön pataljoonalle majoitustiloja Ahvenjärvelle, 35 kilometrin päähän Karhumäestä. Rakennustyöt loppuivat kuin seinään, kun vihollinen oli aloittanut

etelämpänä Karjalan kannaksella suurhyökkäyksensä. Miehillä määrättiin heti lomakiellot ja ryhdyttiin valmistelemaan Karhumäen kaupungin ja ympäristön sotilaskohteiden hävittämistä. Armeijakunnan joukoista osa siirrettiin apuun Karjalan kannakselle, jolloin Maaselällä ei enää riittänyt miehiä reserviin. Niinpä oli pakko siirtyä puolustustaisteluista perääntyvien joukkojen viivytystaisteluihin, joissa Pion. P 12:lla oli merkittävä osuus.

Komentaja Häikiöllä ja tiedustelu-upseeri Kolilla olivat edessä vähäuniset yöt. Karhumäestä piti hävittää kaikki sellainen, mistä viholliselle olisi ollut hyötyä. Kuitenkin asuinrakennukset piti säästää. Sillat oli panostettava ja tiet miinoitettava. Kaikki piti olla täsmällisesti suunniteltu, sillä omien joukkojen perääntymisen aika-taulu täytyi olla tarkasti tiedossa. Kun viimeiset omat joukkomme olivat ylittäneet sillat, ne räjäytettiin. Usein vihollinen oli ryntäämässä paikalle vain muutaman minuutin kuluttua. Ratakiskot jouduttiin räjäyttämään kilon rotulikappaleilla, kun Äänislinnasta ei saatukaan tehokasta radanrepijää. Puhelinyhteydet hävitettiin melkein parssivauhdilla. Kolme paria miehiä sahasi justeerilla pylvyä poikki, pari miestä murskasi kirveellä porsliinieristeet ja yksi mies katkaisi langat.

Pioneerien varustuksiin kuului myös liekinheittäjiä, jotka olivat kammottavia aseita sekä käyttäjälle että kohteelle. Heitinmiesten täytyi rynnätä vain muutamien metrien päähän vihollisesta, jotta tappavilla liekeillä olisi ollut tehoa. Niitä käytettiin usein bunkkerien ja korsujen valtauksissa, jolloin vastustajalle ei annettu kirjoakaan mahdollisuuksia. Kärventävä kuolema oli hirvittävä. Tämä jatkosodan pioneerien ase ei suinkaan ollut mikään uusi keksintö, sillä kreikkalaiset olivat keksineet sen jo 2500 vuotta aikaisemmin. Se toimi edelleen samalla periaatteella, tosin huomattavasti kehitettynä.

* * *

Vetäytyminen Karhumäestä alkoi 20. kesäkuuta. Edellisen vuoden asemasodan rauhallisesta juhannuksen vietosta ei ollut tietoaakaan. Viivytystaistelut matkalla kohti vanhaa rajaa alkoivat. Paavo Kolin pataljoonan pioneerit panostivat yhteensä 181 siltaa, suorittivat 42 sillan sytytyksen, hävittivät kolme lentokenttää, asettivat noin 2000 panssarimiinaa ja vajeat 10 000 jalkaväkimiinaa. Perääntyminen työntyi rämeisten korpien halki. Silloin pioneerien kiireisimpänä työnä ei ollutkaan kintereillä ryntäävien vihollisjoukkojen etenemisen häirintä, vaan omien joukkojen perääntymisen turvaaminen. Suomalaisten raskasta tykistöä ja panssarivaunuja varten piti rakentaa ja vahvistaa tieurat. Vihollinen häiritsi katalan taitavilla koukkauksillaan pioneerien työtä.

Kolin pataljoonan tappiot viivytysvaiheen aikana olivat 41 kaatunutta, 30 haavoittunutta ja yksi kadonnut. Sotiemme jälkeen suomalaisten saunojen lauteille usein pähkäiltiin, miksi Neuvostoliiton kokeneet kenraalit eivät käyttäneet omia suuria massojaan hyväkseen hyökkäämällä yhtä aikaa sekä Karjalan kannaksella että myös Maaselällä. Suomen kutistuneet sotavoimat eivät olisi jaksaneet sinnitellä kahdella rintamalla jyräävää puna-armeijaa vastaan. Tällöin Karjalan kannaksen joukot olisivat jääneet valtavaan ja tuhoisan kuristavaan mottiin. Ilmeinen selitys on, että Laatokan pohjoispuolen korpiseutujen tiestö oli niin harvaa ja heiveröistä, ettei painavien sotakoneiden nopea kuljetus olisi onnistunut sitä kautta. Karhumäestä Ilomantsiin etenevien kulkureittien miinoittaminen ja räjäyttämisen omien joukkojen vetäytyessä oli siis ratkaisevan tärkeää Suomen valtion pelastuessa heinäelokuun suurhyökkäyksiltä. Sivurooleihin usein työnnettyjen pioneerien osuutta voitaisiin vieläkin punnekkaammin korostaa historiankirjojen sivuilla.

Juuso Häikiö on kirjoittanut vuonna 1996 – siis 79-vuotiaana – johtamansa Pioneeripataljoona 12:n suppean monistemuotoisen historiikin. Siinä hän kertoo, miten hän heti kadettikoulusta valmistuttuaan joutui talvisotaan. Hänet sijoitettiin nuorena luutnanttina Pioneeripataljoona 23:n komentajaksi. Tämä joukko-osasto kuului tamperelaisen kenraali Aaro Pajarin johtamaan divisioonaan. Äkäisenä tunnettu Pajari oli kerran tarkastamassa joukkojaan, havaitsi ”liian nuoren” komentajan ja karjahi vihaisena: *”Yksikään Ranskan marsalkoista ei ole ollut luutnanttina pataljoonan komentajana!”*

Häikiö siirrettiin Pajarin äksyilyn jälkeen Pion.P 12:n komentajaksi. Hänen alaisenaan toimi muun muassa luutnantti Lauri Sutela, josta tuli myöhemmin puolustusvoimain komentaja.

Vuonna 1942 Häikiö johti partioita Karhumäen pohjoispuolella sijaitsevan Seesjärven alueella etsiessään vihollisen partisaaneja, jotka olivat päässeet suomalaisten selustaan. Eräällä partiomatkalla Häikiön miehet saivat kiinni kaksi desanttia Seesjärven läheltä. Häikiö kertoo:

”Toinen vakoojista oli kuuluisa Anttila. Karmeus ilmeni siinä, että nämä kaksi vakoojaa olivat syömässä lihakeittoa, joka oli keitetty ryhmään kuuluneen heidän tappamansa kolmannen miehen lihoista.”

Sotien jälkeen tällaiset ihmissyöntijutut luokiteltiin mielikuvituksen tuotteiksi. Nyttemmin on tieteellisesti todennettu kannibalismia tapahtuneen puna-armeijan sotilaiden keskuudessa erityisesti raskaissa motituksissa. Niistä on Suomessa vuodesta 2006 lähtien julkistettu myös valokuvadokumentteja. Tovereiden syönti jo ajatuksena tuntuu käsittämättömältä. Mutta jos uskaltaa rohkeasti asettautua nälkään kuolevan sotilaan asemaan: joko kuolla moraalisesti puhtaana ja jättää kotirintamalla olevan

perheensä isättömäksi tai leikata vainajan ruumiista lihanpala, paistaa se ja selvitä sodasta elävänä. Olen kuullut vain huhuja suomalaisten sotilaiden kannibalismista, mutta mahdollisesti sitäkin on esiintynyt. Löytyisiköhän Neuvostoliiton sota-arkistoista todisteita? Nyky-Venäjän tutkijat ovat jo rohjenneet kertoa arkistoista löytyneen kirkkaita todisteita ja aikalaiskuvauksia 1930-luvun Siperian vankileirien ihmissyönneistä. Mutta kannibaalit myös usein pelastuivat elämälle.

Häikiön muisteluja lukiessa joutuu kuitenkin pohtimaan, kumpaan luottaisi enemmän, Suomen vai puna-armeijan majurin kertomuksiin. O.W. Kuusisen urheilijasuosikki, pelätyn hiihtoprikaatin johtaja, punaupseeri Aarne Kivekäs kertoo omista muistelmissaan tavanneensa entisen esimiehensä Akseli Anttilan vakavasti sairaana Moskovassa vuonna 1947. Hän mainitsee Anttilan kuolleen tässä kaupungissa vuotta myöhemmin. Häikiön tarinan asettaa kyseenalaiseksi ensinnäkin se, että tuskin Neuvostoliiton armeijan kenraali oli ”vakooja” (siis desantti). Toiseksi näin korkea-arvoista Suomesta loikannutta, Espanjan sisällissodan ja jatkosodan punaprikaatin komentajaa tuskin olisi heti teloitettu. Hänhän olisi ollut mahtava herkkupala suomalaisille kuulustelijoille ja yleensäkin mehevä propagandavoitto kansainvälisessä tiedotusmaailmassa. Vangiksi saatu loikkarikenraali olisi tullut varmasti sodanjälkeisen historiankirjoituksessa esille. Tästä tapauksesta eivät haastatteleman historianantajat ole koskaan kuulleet. Dokumentit todistavat Akseli Anttilan olleen neuvostojoukoissa Berliiniä valloittamassa 1945. Siis totuuden uskomisen viisari kiertyy enemmän punaupseerin todistusten puolelle.

Samassa taistelussa tasavallan presidentti, eduskunnan puhemies, vihreä baretti ja yliopiston rehtori

Pion.P 12:n komentaja Juuso Häikiö on kirjoittanut *Pioneerit sodassa II* –teokseen artikkelin Kokkarin taistelusta heinäkuun lopulla 1944. Samasta taistelusta ovat Marskin ritari Lauri Törnin sotilastaustaa kuvanneet käyttäneet nimeä ”*Toukkalammen taistelu*”. Suomalaisten vetäytyessä Karhumäestä kohti länttä tällä taistelulla on nähty olleen tärkeä rooli rintamatilanteessa. Jos suomalaisten joukkojen selustaan koukannut, Tolvajärven kiertänyt ja 1. Divisioonan sivustaan hyökännyt vihollinen olisi onnistunut aikeissaan, koko vetäytymisen rintama olisi revennyt. Puna-armeijan taitavan operoinnin ansiosta se oli uhkaamassa Kokkarin kylää. Tätä sivustaa oli tulossa auttamaan Karjalan kannakselta suomalainen prikaati, mutta sitä ennen piti syntynyt aukko puolustuksessa saada ehdottomasti tukituksen.

Pion.P 12 sai 27. heinäkuuta käskyn siirtyä Kokkarin kylän maastoon jalkaväeksi muutettuna. Tämä ikivanha kalevalainen kylä sijaitsi Korpiselän pitäjässä, talvisodan taisteluista kuuluisan Tolvajärven luoteispuolella, noin kaksikymmentä kilometriä nykyisestä valtakunnanrajasta itään, Tuupovaaran tasolla. Jännittyneissä tunnelmissa majuri Häikiö ja luutnantti Koli kävivät illalla saamassa esimiehiltään divisioonan esikunnassa ohjeita ja käskyjä. Näiden päivien tapahtumia on helppo seurata Pion.P 12:n sotapäiväkirjasta aivan minuutilleen. Päiväkirjaa on kiinnostavaa lukea, sillä käsiala on varsin tuttu. Yllättävästi olin löytänyt sota-arkistosta sinne vasta vuonna 1995 toimitetun pioneeripataljoonan sotapäiväkirjan. Ilmeisesti se on ollut siihen saakka komentaja Juuso Häikiön hallussa, koska hän on päiväkirjaan perustuen kirjoittanut vuonna 1996 omat muistelunsa. Sotapäiväkirjan laatijaksi oli merkitty luutnantti P. Koli!

Onneksi Oulun kaupungin alemman kansakoulun opettajat olivat hoitaneet työnsä loppuun. Paavo-poika oli vasenkätinen, mutta sen ajan kasvatusoppien mukaisesti hänet pakotettiin kirjoittamaan oikealla kädellä. Silloin ei ehkä osattu ajatella, että myös kirjoittamisen nopeus voi joskus olla kuolemanvakava asia. Sotapäiväkirjaa piti kirjoittaa usein hätäisissä olosuhteissa. Silti Kolin käsialasta saa tuttu lukija hyvin selvää.

Tuleva venäläisten ja suomalaisten joukkojen törmäyspaikka oli korvessa, kymmenen kilometriä lähimmästä tiestä. Huoltoyhteydet töksähtelivät, sillä ammuksien ja ruoka piti kantaa miesvoimin. Haavoittuneiden kantamiseen löytyi aina runsaasti vapaaehtoisia, mieluummin kantajana kuin ampujana. Taistelukuntoisia miehiä siirrettiin läpi yön kohti edullisia asemia. Vihollisen hyökkäys oli odotettavissa minä hetkenä hyvänsä. Taisteli räsähti käyntiin 28.heinäkuuta aamulla kello 6.40. Häikiö ja Koli lähtivät ottamaan selvää, miten eri komppaniat ja joukkueet olivat selviytyneet tulituksesta.

Häikiö oli olettanut vihollisen olevan liikkeellä vain pienellä partiolla, mutta yllättäen he saivatkin niskaansa tykistön ja kranaatinheitinten äkäisen tuli-iskun. Samalla myös kevyet aseet alkoivat syöstä sarjojaan. Häikiö arvioi vastassa sittenkin olevan oletettua suuremman määrän vihollisia, ilmeisesti vahvistetun komppanian suuruisena, siis yli sata miestä. He ryhtyivät heti peräytymään harhauttaen vihollisen tykistöä ampumaan väärään kohtaan. Myöhemmin ilmeni, että metsässä heitä vastassa olikin ollut vahvistettu rykmentti, noin 4000 miestä. Jatkosodan kokemukset olivat opettaneet puna-armeijan liikkumaan metsämaastossa varsin äänettömästi. Se taito tuli myöhemminkin aiheuttamaan monia ongelmia suomalaisille heidän vetäytyessään länteen kohti Ilomantsia. Motittamisen taito oli ollut vihollisen kiittämä vientituote Suomesta itään.

Saartajien suuri massa aiheutti sen, että divisioonan esimiehet määräisivät jalkaväkeksi muuttuneiden pioneerien avuksi tykistön tulenjohtajan ja vahvistukseksi osasto Törnin, joka käsitti kaksi sissikomppaniaa. Törnin miesten joukossa oli nuori jääkäri, nimeltään Mauno Koivisto. Seuraavana aamuna 29.7. oli alkamassa verinen taistelu, johon osallistui myöhempi tasavallan presidentti, kaksi Mannerheim-ristin ritaria, joista toisesta tuli yliopiston rehtori ja toisesta Vietnamin sodan legenda sekä heidän komentajanaan myöhempi eduskunnan puhemies. Kolista ja Koivistosta tuli tohtoreita sosiologiassa. Näiden neljän sotilaan keski-ikä oli vain 23 vuotta.

Kolme viikkoa aikaisemmin Törni oli kunnostautunut Säämäjärven pohjoispuolella ankarissa taisteluissa niin, että hänelle myönnettiin niistä ansioista Mannerheim-risti. Hän oli jo sitä ennen saavuttanut niin pelottavan maineen vihollisen keskuudessa, että Moskovon Tiltu lupasi lähes päivittäisissä propagandalähetyksissään hänen päästään kolmen miljoonan markan palkkion.

Törnin värikkään sotilasuran tunteville on yllättävää löytää kenraalimajuri Fagernäsin toisesta – ja hyväksytystä tulleesta – anomuksesta seuraava virke: *”Toivomukseni on, että Törni saisi kantaa Mannerheimristiä, sillä hänen tarunomainen onnensa ei voine aina jatkua.”* Siinä divisioonan komentaja selvästikin ilmaisee huolensa, ehtiikö Törni yltiöpäisellä toiminnallaan saada surmansa ennen kuin tulee palkituksi tällä kunniamerkillä. Mutta Törnillä oli vielä puolet elämästään taistelematta. Tarunomainen onni jatkui vielä Saksan ja Yhdysvaltain sotavoimissa

ja päättyi vasta 22 vuotta myöhemmin vihreänä barettina Vietnamin viidakossa vuonna 1966.

Kalle Päätalon tavoin myös Törni oli sotilasuransa alussa joutunut keittiöalikersantiksi. Päätaloa paremmalla onnella hän pääsi keittiöltään näyttämään myös taistelutaitojaan partion vetäjänä. Hän hoiti testinsä niin tehokkaasti, että pääsi myös reservinupseerikouluun. Se oli loistava saavutus mieheltä, jolla oli tukenaan koulusivistystä kaksi vuotta Viipurin reaalityseossa.

Häikiö ja Koli eivät olleet ehtineet nukahtaa, kun 29. heinäkuuta yöllä kello 1.45 vänrikki Hovinen herättää heidät ja kertoo vihollisen partion yllättäneen toisen komppanian komentopaikan takaapäin konepistoolitulella ja kasapanoksin. Komppania oli joutunut paniikkiin ja hajonnut ympäri öistä metsää. Tästä eteenpäin on varsin helppo luottaa sotapäiväkirjan minuutin tarkkaan tekstiin, kun operaation tekijä ja päiväkirjan pitäjä on sama henkilö, Paavo Koli. Olen saanut henkilökohtaisesti myös tarkan suullisen selostuksen eräältä osalliselta. Hän on Kolin taistelulähetti, Kaleva Anttila, joka virkeänä puutöitä veistävänä veteraanina muistelee karjalaisen vilkkaasti noita perääntymisvaiheen taisteluja kodissaan Anjalankosken Junkkarin kylässä. Vähän väliä hän huudahtaa: *"Ei se noin mennyt ku kirjoissa mainitaa!"*

Häikiö määrää Kolin ottamaan selvää toisen komppanian kohtalosta. Hän saa mukaansa 15 miehen osaston. Uskollinen lähetti Anttila seuraa esimiestään. Kello 3.05 he hiipivät kadonneen komppanian komentopaikalle. *"Ei ristien sielua"*, toteaa Koli sotapäiväkirjassa ja jatkaa: *"aseita ja varusteita oli metsässä hujan hajan"*. Aseiden hylkäämiset oli merkki, että vihollisen yllätys oli ollut täydellinen. Venäläisellä kymmenen miehen partiolla oli ollut joko onnea tai se oli salaa tarkkaillut luutnantti Liljan johtaman komppanian toimintaa. Lilja oli määrännyt miehensä pienempinä partioina varmistamaan ympäristöä ja jättänyt vain neljä miestä komentopaikan vartioiksi. Nämä olivat sijoittuneet neliön muotoon niin, että olivat toisistaan 50–100 metrin päässä. Vihollisen pieni ryhmä livahti komentopaikkaa tuhoamaan kahden vartiomiehen välistä näiden huomaamatta. Takaisin he pääsivät, koska vartiomiehet eivät uskaltaneet ampua hitailla kivääreillään. Punasotilaat kantoivat tehokkaampia konepistooleja. Lilja oli määrännyt metsiköihin lähettämänsä partiot palaamaan komentopaikalle, joka olikin nyt vihollisen hävittämä. Siksi partioiden oli pakko jäädä hajalleen ympäröiviin metsiin.

Koli ja Anttila löysivät komppanianpäällikkö Liljan lähettinsä kanssa istumassa kannolla itkemässä. Nämä olivat täysin poissa tolaltaan. Kaleva Anttila kuvailee värikkäästi 60 vuotta myöhemmin murheellista tilannetta Korpiselän pitäjän Junkkarin kylässä:

"Se luutnantti Lilja ol hieno herrasmies, sodan jälkeen joku ammattikoulun opettaja, valkeat kaulukset ja jatsarsaappaat, mutta kun se joutu mettään, niin se ol sekasi

jo heti ensimmäisillä kymmenillä metreillä. Se itki kannon pääs, kaik arvomerkit ol pois, lakki ol hukassa, eikä komentohihnaa ollu.” Anttila toi täysin eksesyksissä olleen Liljan lähetteineen pioneeripataljoonan komentopaikalle. Sinne Koli keräsi läheisestä metsiköstä yhteensä 77 miestä. ”Ei sit Liljaa ja lähettii ennää meijän porukas nähty. Häikiö ne johokii muualle lähetti. Ja määräas Kolin komppanian päälliköks”, murahti Anttila.

Luutnantti Kolin taistelulähettilä Kalle Anttila 77-vuotiaana kotonaan Anjalakoskella.

Koli pioneereineen oli harvemmin päässyt katselemaan suuria ilmataisteluja. Kesän 1944 vetäytymisessä vihollinen yritti häiritä lentotoiminnallaan pioneerien miinoitustöitä korpi- ja maaston harvoilla maanteilla. Samana päivänä kun Koli kävi haravoimassa kasaan vihollisen yllättämän toisen komppanian miehiä, heidän yläpuolellaan lenteli mustanaan puna-armeijan koneita. Miehet laskivat nähneensä viisikymmentä pom-

mikonetta. Maataistelukoneiden määrää he eivät ehtineet edes laskea. Pommitukset ja hyökkäykset kestivät neljä tuntia yhteen menoon. Silti omat tappiot olivat varsin kohtuulliset. Suomalaisten vuosisatainen fyysinen turva, tiheä metsikkö, suojasi nytkin pioneeripataljoonan uupuneita miehiä. Eräässä ärhäkkäässä lentohyökkäyksessä komppanian tappiot olivat vain yksi kaatunut ja 56 reikää komppanian komentoteltassa.

Paavo Koli ja muut Tolvajärven alueen taistelijat tunsivat nahoissaan punalentäjien niksit. Venäläisen S.V. Iljushinin kehittämät rynnäkkökoneet Il-2 Stormovikit olivat valinneet viekkään taistelutaktiikan. Jotkut yksittäiset koneet jäivät hyökkäyksensä jälkeen kiertelemään aivan lähelle maanpintaa. Näin onnistuttiin

välttämään suomalaisten ilmatorjunta. Veteraanien kertomuksissa putkahtaa usein esiin muistikuvat juuri näistä, puiden takaa yllättäen syöksähtäneistä Iljushin-koneista. Ne lensivät suuren Generalissimuksen siunauksen kannattamina. Stalin oli sijoittanut panoksensa tähän konemerkkiin. Kahden lentokonetehtaan johtajalle lähettämässään joulutervehdyksessä vuonna 1941 hän katsoi tehtaiden pitäneen isänmaataan pilkkanaan tuottaessaan liian hitaasti Il-2 -koneita. Hän pyysi tehtaita olemaan enää ”koettelematta hallituksen kärsivällisyyttä”. Vahvana motivoituna tämän toteamuksen vakavuudesta tehtaan johtajien tiedossa oli ilmavoimien kolmen perättäisen komentajan teloitus.

Seuraavana aamuna pioneerit edelleen jalkaväen miehinä joutuivat vetäytymään Tolvajoen eteläpuolelle. Koli kävi kaivettuja asemia läpi mies mieheltä. Hän tiedusteli tilannetta jokaiselta ja antoi tarkat ohjeet jokaista vihollisen hyökkäystilannetta varten. Tolvajoen rannassa hän käski miehiään tiukasti pitämään päänsä alhaalla. Itse hän huusi joen toiselle puolelle: ”Onko siellä suomalaisia!” Vastaus tuli nopeasti, lyijyn muodossa. Kukaan miehistä ei kaatunut tai haavoittunut, kun olivat noudattaneet päällikkönsä käskyä pitää päät alhaalla. Lähetti Anttila muistelee:

”Koli sano ain isällisest, ettei mittää hätää ole. Se osas ain nii hyväst perustella. Miulle tul ni turvalline olo. Ne ot usein majuri Häikiön kans yhtee. Kun Häikiö määrens miehii sinne ja tonne, niin Koli sano, etten miehiä sinne pistä, mutta lähen kyl ite. Umpimähkään en lähe. Vaik ol luutnantti, ni uskals panna majurille vastaa. Monta kertaa jälkeensäinkin.”

Kokkarin taistelu oli ohi. Vihollinen ei onnistunut viekkään taidokkaissa aikeissaan repäistä aukkoa suomalaisrintamaan. Vetäytymistä voitiin jatkaa harkitun suunnitelmallisesti. Pion.P 12 luovutti rintamavastuun 20. Prikaatin miehille. Pataljoona oli täysin loppuun ajettu, mutta jaksoi vielä raahautua kymmenen kilometrin metsätaipaleen päästäkseen kuorma-autoihin, jotka kuljettivat heidät takaisin Kokkarin kylään. Komentaja Häikiö ja komppanian päälliköksi taistelun aikana noussut Koli eivät neljän vuorokauden aikana ehtineet nukahtaa hetkeksikään.

Professori Koli kertoi usein yliopistoluentoillaan, miten fyysisesti epäinhimillistä, mutta silti mahdollista oli taistella useita vuorokausia yhteen mittaamatta lainkaan välillä aivojen kerjäämää nukahtamislepoa. Tämä jäi hänelle ilmeisen verilihaiseksi muistoksi loppuiäksi, sillä viimeisten kuukausien aikana ennen kuolemansa hän palasi jatkuvasti tähän unettomuuskysymykseen. Häikiökin muistelee:

”Muistan hämärästi unen läpi, että eversti Olanti toisesta armeijakunnasta tuli telttaani kiittämään pataljoonaa hyvin suoritetusta työstä.”

Kun Kaleva Anttila määrättiin Kolin taistelulähetiksi, hän ei tiennyt esimiehensä Marskin ritariudesta mitään. Monet muutkin Kolin taisteluveteraanit ovat kertoneet, ettei siellä metsissä tällaisista palkitsemisista mitään puhuttu. Luottamus Kolin ja lähetin välillä syntyi kuitenkin ensi hetkestä lähtien. Anttila kertoo olleensa suunnistustaitoinen, mikä pelasti hänet ja hänen ryhmänsä monesti varmalta joutumiselta vihollisen ansaan. Kaleva Anttila muistelee:

"Lähetin tehtävät ei ollu miulle vastemielisii. Siin ol omat vapauvet, ei tarvint aina seistä jonos ja rivis. Läheteil ei olt konepistoolei, vaan vanhanaikasioi kiväärei. Olttii aika avuttommii niil pyssylöil. Koli ain teroitti miehil, että pittää olla varovaisii ja kaivaa omaks turvaks monttuloi. Se sano, että heti ku näätte ryssii, niin ampukaa kovast, vaikkei se aina nii tarkkaa tähtäämist oiskaa. Koli piti aina miestensä puolta. Reserviupseerit ol erilaisii ku kantapeikot, jotka sortu joskus liikaa juhlimaan. Kolil ol sykolist taipumust. Se kerto, jos sais johettavakseen vaik sata alokast, nii viikkoo ei antasti mittää tehtävää. Saisiit olla metäs iha vappaast, ei mittää määräyksii. Siel erottust erilaiset pienet porukat, siel olis kauppamiehii ja naistenmiehii ja muit ryhmii. Niist sit Koli ois muodostanu omat ryhmänsä, jotka ois pitäny oman porukkans puolt. Kyl se Koli osas hallita miehet ja ottaa tilanteet."

Kaleva Anttilan karjalaisesta analyysistä selviää, että Paavo Kolin sodan jälkeen luennoimat johtamisopit olivat näkyvissä jo tuolloin, vain 23-vuotiaan upseerin arkipäivän taktiikassa. Tuo lähetin muistama sotilasryhmän muodostuminen perustui Kolin myöhemmin tieteellisesti todistamaan olettamukseen, että toimintakykyisin pienryhmä syntyy sen jäsenten vapaaehtoisista liittymisistä toisiinsa. Sotaväessä hän tehtiin juuri päinvastoin. Esimies määräsi ryhmien kokoonpanot, usein vain miesten pituuksien senttimetreihin nojautuen. Tässä ajattelussa piilee vanhaa preussilaista sotilasperinnettä.

Mielenkiintoista, että lähetti Anttila mielsi Kolin "inhimilliseksi" reservinupseeriksi, muistamatta Kolin olleen Kadettikoulun käynyt "kantapeikko". Jos Koli olisi tämän arvioinnin myöhemmin kuullut, arvelisin hänen olleen tästä väärin muistamisesta pikemminkin immarreltu. Lähetti muistelee makein mielin, miten esimies Koli oli "vapaamuotonen", jota sai sinutella. *"Se liikku rennost lakki vinos."* Ymmärrettävästi johtajansa perässä asteleva lähetti ei ollut unohtanut, että Koli oli kova kävelemään. *"Ol ku tankki ku se meni"*.

Häikiö ylennettiin Kokkarin taistelun jälkeen armeijan nuorimmaksi majuriksi. Tässä taistelussa oli kaatunut neljä ja haavoittui kolmetoista hänen pataljoonansa miestä. Häikiö toteaa: *"Muutoinkin isänmaan puolustus jauhoi siemenviljaa, sillä koko pataljoonamme oli varsin nuorta väkeä."* Tämä agraarinen ilmaisu ei ehkä sano kaupungistuneille ihmisille sitä, että tulevaisuuden Suomelle välttämättömiä nuoria

miehiä näissä vetäytymistaisteluissa kaatui liian tiheään. Meitä ei lohduttanut, että Neuvostoliiton puolella tämä siementen jauhaminen oli vielä tuhoisampaa.

* * *

Juuri täysi-ikäinen, 21-vuotias pikakivääriampuja Mauno Koivisto on itse kirjannut muisteloitaan helmi- ja elokuun väliltä 1944. Alun perin desantintorjuntaosastoksi perustettu Törnin yksikkö joutui näissä jatkosodan lopun vetäytymistaisteluissa liikkumaan varsin laajalla alueella Äänisen ja Ilomantsin välillä. Törnin komppanian miehet oli koottu pääasiassa vapaaehtoisista ja kokeneista taistelijoista. Heidän arvostuksensa oli varsin korkealla esikuntien karttapöydillä. Siksi heitä heiteltiinkin ympäri laajaa korpimaastoa, loistavalla menestyksellä. Koivisto kertoo väsymyksen joskus kasaantuneen sellaiseksi möykyksi, ettei aina ollut varma, oliko koetut tapahtumat vain unennäköä. Paavo Kolin lisäksi tämä toinenkin 50-luvun sosiologian tohtori pohdiskeli liiallisen valvomisen psykologisia seuraamuksia.

Sotilaiden väsymistä on myöhemmin tutkittu tieteellisesti ympäri maailmaa. Saksalaiset tutkijat ovat päätyneet tulokseen, että jos ihminen joutuu olemaan neljä vuorokautta ilman unta, hän tarvitsee sen jälkeen viisi vuorokautta lepoa. Amerikkalaiset puolestaan todistavat, että sotilaan toimintakyky säilyy kaksi viikkoa, jos hänelle suodaan vuorokaudessa kolmen tunnin lepo. Eipä ole sanottu, että tällaisten tutkimustulosten sovellutuksia olisi voinut jatkosodassamme noudattaa. Komentajilla oli omat konkreettiset kokemuksensa, joiden varassa oli toimittava. Uusimmat tutkimukset osoittavat vääräksi sen perinteisen luulon, että väsyminen viestittää ylikuormitettujen lihasten lakkaavan toimimasta kunnollisesti. Tiedemiehet todistavat, että nimenomaan ihmisen aivot viestittävät etuajassa väsymyksestä suojellakseen lihaksia. Siis väsymys on päästä kiinni. Ei urheilijan eikä sotilaan tule antaa ensi hädässä periksi.

Neuvostoliiton ja Suomen yhteistyön vakaina vuosina Mauno Koivisto ei herkuttele yksittäisten ryssien ampumisilla, mutta viholliselta kaapatun pikakiväärin ampujana hänellä tietenkin oli suuri vastuu tempaista kuulasuihku aina kuin tälle tappoaseelle ilmaantui sopiva tilaisuus. Koiviston politiikon uralle tyypilliset puolironiset pohdiskelut paljastuvat näissäkin sotamuisteloissa. Esimerkiksi hän arvostelee esimiehensä Lauri Törnin käyttäytymistä komppanian päällikkönä tämän innossa kävellä joukon etunenässä. Sehän oli epäviisasta uhkarohkeutta, ilkeästi ilmaistuna epäisänmaallisen itsestä. Ironisointia sekin, kun Koivisto kertoo, miten hänelle myönnettiin 2. luokan Vapaudenmitali niistä heinäkuun taisteluista Ravanmäellä, joihin hän ei edes osallistunut.

Tulevan aktiivin sosiaalidemokraatin sosiaalinen mieli taas pilkahtaa esiin, kun Koivisto kuvailee Suojärven aseman lähellä sijainnutta asumusta, josta talonväki oli evakuoitu kovalla kiireellä: *"Kun menimme erääseen torppaan, oli siellä pöydällä lappu, jossa luki: Hyvät sotilaat, jättäkää ovi auki, että kissa pääsee sisälle."* Empaattiselta myötäelämiseltä tuntuu myös Koiviston muistelo siitä, kuinka hän heitti menemään venäläisen vangin Grigori Bondarenkon taskusta löytämänsä perheen valokuvat. Kun vanki myöhemmin pitkän vaelluksen jälkeen peräsi valokuviaan, Koivisto paljastaa tunteensa vuosikymmeniä myöhemmin: *"...minulla oli paha olla."*

Kitsas valtionvarainministeri ennakoituu taas siinä muisteluksessa, jossa hän kertoo ainoana joukkueessaan jaksaneensa kuljettaa lapiota mukanaan. Muut olivat paiskanneet sen metsikköön. Sille tuli kuitenkin pian kuolemanvakavaa käyttöä, kun piti kaivautua ärhäkkäästi suojaan vihollisen ammuksilta. Ryhmätoverit lainailivat mielihyvin tätä kaivautumisvälinettä. Myös kypärät olivat lentäneet pusikkoon, mutta jääkäri Koivisto sitkeästi jaksoi kantaa sitä. Mutta ei kauan: *"Heitin sen huoltomiehen kärryn kuormaan, kun en voinut valtion omaisuutta metsäänkään heittää."*

Presidentti Mauno Koivisto oli vuonna 1988 ilmoittanut kiinnostuksensa Törnin jääkärikomppanian historian julkaisemiseen. Hän oivalsi heti, että Neuvostoliitossa juuri heränneen *glasnostin* mahdollisesti ohikiitävä hetki pitää käyttää hyväksi ja kaivaa entisen vihollisen arkistoista myös heidän näkemyksiään taisteluista Törnin joukkoja vastaan. Tämä idea toteutuikin. Sotahistorian tutkijat Ohto Manninen ja Urho Myllyniemi saivat kerättyä Moskovassa kopioita silloisen vastapuolen, 176., 313. ja 368. jalkaväkidivisioonien taistelukertomuksista.

Puna-armeijan 313. Divisioonan taistelukertomuksessa kirjoitetaan, että kolmipäiväisten Kokkarin ja Toukkalammen alueen taistelujen 27.–29.7. omat tappiot olivat 123 kaatunutta ja 320 haavoittunutta. Suomalaisten tappioiksi he totutun suurenuskaavan mukaisesti arvioivat 199 kaatunutta ja 410 haavoittunutta. Suomalainen todellisuus oli yli kymmenen kertaa pienempi, 11 kaatunutta ja 76 haavoittunutta.

Itä-Karjalan perääntymistaisteluista jatkosodan viime kuukausilta on tieteellisessä ja varsinkin vähemmän tieteellisessä kirjallisuudessa kerrottu sotasankarien urotöistä. Lauri Törnin myöhempi hollywoodmainen julkkismyytti on värittänyt myös näitä Karjalan korpien taistelumuistoja. Otetaanpa tähän eräs episodi, jolla veteraanitoverit ovat kuvanneet Paavo Kolin kylmäpäisyyttä. Pioneerien vaarallisimpiin tehtäviin kuului panostaa teitä ja siltoja sellaisissa olosuhteissa, joissa vihollinen on jo ehtinyt ampumaetäisyydelle.

Suomalaiset olivat vetäytymistaisteluissaan heinäkuussa 1944 panostamassa miinoillaan siltaa, mutta punasotilaat olivat yllättäen edenneet arvioitua nopeammin ja olivat jo etsimässä hyviä ampuma-asentoja joen toisella puolella. Räjäyttämätön silta olisi avannut heille nopean kulkureitin perääntyvien suomalaisten kimppuun.

Pioneerien keskuuteen alkoi levitä pakokauhu. Silloin luutnantti Koli hyppäsi miinalastissa olevan kuorma-auton rattiin ja hurautti sillalle, panosti siltaa niin paljon kuin ehti ja jätti vielä osittain miinalastissa olevan auton esteeksi sillalle. Sytytyslangan jo palaessa ja vihollisen luotien vinkuessa Koli syöksyi takaisin omalle puolelle jokea. Auto ja silta räjähtivät pirstaleiksi, ja suomalaiset saivat taas hieman etumatkaa perääntymisessään.

Samana päivänä kun Paavo Koli komppanioineen oli selviytymässä Kokkarin taistelusta, siis 29. heinäkuuta 1944, Suomen siviilirintamalla tapahtuu suuria asioita. Niiden merkitystä maamme myöhempiin kohtaloihin on näihin päiviin saakka yritetty selvittää kymmenien väitöskirjojen ja lukemattomien lehtikirjoitusten avulla. Vaikka tieteellisen tutkimuksen pitäisi olla vapaata kulloisistakin poliittisista suhdanteista, niin näiden aikojen tapahtumien tutkimisessa on selvästi nähtävissä eri aikakausien poliittiset ilmapiirit. Tuona päivänä Suomen presidentti Risto Ryti allekirjoittaa eroanomuksensa ja Mannerheim suostuu tasavallan presidentiksi.

Näiden myöhemmin kiistelyjen päätösten taustalla oli monia syitä, muun muassa sotilaspoliittinen tilanne Suomessa ja Saksan rintamalla, kansan mielialojen muuttuminen epäileväksi ja ristiriitaiseksi sodan suhteen sekä ulkovaltojen painostus Suomea kohtaan erillisrauhan saamiseksi Neuvostoliiton kanssa. Taustalla oli erityisesti Saksan taloudellinen ja sotilaallinen apu maallemme Suomen taistellessa ratkaisevia hetkiä itsenäisyydestään. Hitleriä vastaan oli tehty murhayritys, josta myöhemmin tuomitaan 18 henkilöä kuolemaan. Teloitus toimeenpantiin Saksan armeijan metodilla eli hirttämällä pari tuntia tuomion jälkeen. Noiden päivien tapahtumiin kuuluu myös Aleksandra Kollontain ilmoitus Neuvostoliiton halukkuudesta keskustella rauhasta.

Sodan jälkeisinä vuosina suomalaiset olivat jakautuneet kahteen ryhmään näiden vuoden 1944 loppukesän tapahtumia eriteltäessä. Eräät katsoivat, että maamme olisi pitänyt luottaa Neuvostoliiton hyvään tahtoon ja sanoutua jo aikaisemmin irti sotilaallisesta yhteistyöstä Hitlerin kanssa. Toinen näkemys puolestaan tuki Suomen tuolloisia päätöksiä, jotka perustuivat siihen realiteettiin, että pienellä maalla ei kahden suuren sotilasmahdin puristuksessa ollut montaakaan kelvollista vaihtoehtoa. Sekä kommunisti-Neuvostoliiton että natsi-Saksan taholta oli annettu uhkaus miehittää maamme. Suomen poliittiset ja sotilaalliset johtajat päättivät siten kuin historiankirjamme sen nyt kirjoittavat.

Heinäkuussa -44 poliittisella rintamalla oltiin varuillaan ja odottavia. Sen sijaan Suomen itärintamalla lähestyivät suurtaistelut, joilla oli ratkaiseva vaikutus myös poliittiseen päätöksentekoon. Neuvostoliiton johto oli ryhtynyt vetämään joukkojaan pois Karjalan kannakselta koettuaan suomalaisten sitkeän peräänantamattomuuden Tali-Ihantalassa. He olivat kiistatta epäonnistuneet asettamassaan

tavoitteessa saavuttaa Imatra-Lappeenranta taso 28.6.44 mennessä ja edetä heti sen jälkeen Kymijoelle. Nyt he tarvitsivat joukkojaan kipeästi kilpailemaan länsivaltojen kanssa Berliinin valtauksista.

Stalin ei luovuttanut. Hän halusi opettaa tätä *”tyhmää ja kovapäistä kansaa”* vielä pitemmällä kepillä. Puna-armeijan kenraalit päättivät yrittää uudelleen Laatokan pohjoispuolella entistä suuremmilla massoilla heinä-elokuun vaihteessa 1944. Maaselältä Ilomantsia kohden perääntyvien joukkojemme kimppuun aloitettiin suurhyökkäys kaikin mahdollisin voimavaroin, aina Yhdysvaltain lahjoittamaa sotakoneistoa myöten.

Suomen ja Venäjän nykyisen rajan pinnassa Ilomantsin alueella syntyivät kymmenen päivän ajan ”Ilomantsin mottitaistelujen” nimellä tunnetut veriset yhteenotot, joiden lopputulos antoi jo ennustaa pitkän sodan päättymistä. Taistelun armottomuutta osoittavat kaatuneiden ja haavoittuneiden suuret määrät. Suomalaisten tappiot olivat 1700 miestä, mutta vihollisen menetykset lähes kaksi kertaa suuremmat. Tali-Ihantalan ohella Ilomantsi mainitaan sotahistoriassa taistelupaikkana, jossa annetuilla uhrauksilla oli ratkaiseva merkitys maamme itsenäisyyden säilyttämisessä. Tuhansien muiden Ilomantsin alueella taistelleiden ja länteen vetäytyvien armeijamme sotilaiden lailla myös Kolin pioneeripataljoona 12 ei vielä tuolloin osannut arvata, että monien vuosien katkera sotapolun pää häämötti jo muutaman viikon päässä.

Johtosuhteet ja tiedonvälitys Ilomantsin motituksissa mukana olleiden lukuisien joukko-osastojen välillä oli varsin sekavaa ja katkeilevaa. Siitä seurasi, että ajoittain omat ja vihollisen linjat olivat niin sekaisin, että suomalaiset ampuivat omiaan. Kaikkein pahin tilanne oli huoltoyhteyksissä. Ilomantsin tietön taistelualue vaarointeen, soineen, järvineen ja jokineen teki ase-, ruoka- ja lääkintähuollon ja raskaan sotakaluston siirrot varsin epätoivoisiksi. Tämän vuoksi nimenomaan pioneerien merkitys korostui. Teitä ja siltoja tarvittiin jatkuvasti muuttuvan taistelutilanteen mukaan. Vesistöjen ylityksiin pioneerit kyhäsivät kiireellä tilapäissiltoja. Tavanomaista vetäytymistaisteluissa käytettyä miinoittamista ei rohjettu käyttää. Jalkaväkimiinoja ei voitu lainkaan viritellä, sillä niistä olisi koitunut omille joukoille liikaa menetyksiä. Omat miehet olisivat astuneet miinoihin, koska tieto niiden sijainnista ei varmuudella olisi saavuttanut kaikkia.

Luutnantti Koli huomasi, miten tärkeänä hänen komppaniansa työtä pidettiin. Niinpä heille ei paljoakaan lepoa suotu jatkosodan viimeisinä viikkoina. Toisaalta näidenkään taistelujen historiallisissa kuvauksissa jälkikäteen ei pioneereista paljon hiiskuta. Vain silloin kun pioneerit pikaisen pakon edessä jouduttiin siirtämään eturintaman jalkaväkimiehiksi, heistä löytyy mainintoja. Perääntymisen alkaessa kesäkuussa Pion P 12:een muodostettiin erillinen taistelujoukkue, johon valittiin pataljoonan parhaita taistelijoita. Tätä luutnantti Kustaa Palon johtamaa erikoisjouk-

koa heiteltiin aina kuumimpiin paikkoihin. Kenraali Erkki Raappanan johtamissa Ilomantsin mottitaisteluissa oli mukana Pion P 12:n kolmas komppania.

Ilomantsin suurten mottitaistelujen päätyttyä suomalaisille jäi tuhoutuneiden ja paenneiden kahden venäläisdivisioonan sotilaiden jäljiltä muhkeat määrät sotakalustoa ja muuta materiaalia. Taistelujen raakuutta kuvaa, että vain 200 puna-armeijan sotilasta antautui vangiksi. Hevosia sentään saatiin yli 300. Tantereelle jätetystä tavarasta löytyi runsaasti länsivaltojen lahjoittamaa materiaalia. Sitä oli rahdattu Muurmanskin sataman kautta Suomen itärintamalle sotakumppani Neuvostoliiton tarpeisiin. Ilomantsin metsistä löydettiin amerikkalaisia kuorma-autoja, Thompson-konepistooleja, morfiiniampulleja, ruokasäilykkeitä ja maihinnousukenkiä, joille ei ollut mitään käyttöä Itä-Karjalan soilla. Myös ilmasta käsin amerikkalaiset sotakeksinnöt aiheuttivat hankaluuksia Suomen sotilaille. USA:n lahjoittamat Aircobra-rynnäköhävittäjät ja Kittyhawkit hyökkäsivät idästä käsin joukkojemme kimppuun. Douglas A-20 Boston -koneilla venäläiset pommittivat pioneerien rakentamia Ilomantsin taistelualueen siltoja.

Kiikaroidessaan Tolvajärven ja Ilomantsin alueiden taivaalle ja kirotessaan amerikkalaisten lahjalentokoneiden hyökkäyksiä omien pioneerijoukkojensa kimppuun Paavo Koli ei voinut aavistaa, että vain muutaman vuoden kuluttua hän istuu opiskelijana amerikkalaisen yliopiston luentosalissa. Tolvajärven ja Ilomantsin alueilta vetäytymisen jälkeen Koli ei enää nähnyt venäläisiä eikä amerikkalaisia lentokoneita tai muitakaan vihollisjoukkoja.

Pioneeripataljoona 12 siirtyi vuoden 1940 rajan yli länteen Värtsilän kohdalla. Paavo Kolin edellisestä valtiorajan ylityksestä oli kulunut jo yli kolme vuotta. Viime kuukausien rasitukset ja valvotut yöt eivät olleet turhia. Sotahistorioitsijat pitävät Maaselän kannakselta hallittua vetäytymistä ja erityisesti Ilomantsin alueen puolustustaisteluja suomalaisille psykologisesti erittäin merkittävänä. Armeijan päämaja jopa toppuutteli tiedotuskomppanioiden journalisteja näiden innossa hehkuttaa vuoden 1944 elokuun alun puolustustaistelujen murskavoittoja. Voitonriemulla ei haluttu ärsyttää venäläisiä, joiden kanssa käytiin jo ratkaisevia rauhanneuvotteluja.

Ilomantsin taistelut tasoittivat tietä aselevolle. Näiden tapahtumien jälkeen Neuvostoliitto luopui ehdottoman antautumisen vaatimuksestaan. Myös sotakorvauspyynnöt alenivat määrällisesti puoleen. Näistä suurista poliittisista realiteeteista ei Paavo Kolin pioneeripataljoonalla ollut aavistusta. Mutta sotatoimien lopetus salli heidän itsekkäästi päästää *svopoda* irti valloittamattoman Suomen Joensuussa. Tämä vapaus tuntui niin uskomattomalta, että siinä tuli rikottua karkeastikin sotaväen lakien muutamia pykälää ja määräyksiä.

Paavo Koli oli sotilasuransa ensimmäisistä viikoista lähtien joutunut kohtaamaan ensin Vienassa ja myöhemmin etelämpänä Äänisen rannoilla sellaista kansatieteellistä kulttuuria, josta hän oli vain Oulun lyseon koulukirjoista lukenut. Vienan

karjalaisseudut olivat näyttäneet nuorelle pojalle ihmeellisinä museokylinä. Akateemisessa Karjala -seurassa opitut ihanteelliset tulevaisuudennäkymät eivät sotilaan silmiin heijastuneetkaan kovin auvoisina. Moni suomenkielinen asukas oli vapaaehtoisesti liittynyt vihollisen desanttien ja partisaanien tuhojaryhmiin. Vuoden 1941 etenemisessä kohti itää sotilaillamme oli välillä asennoitumisvaikeuksia, kun paikallinen väestö ei ottanutkaan suomalaisia vastaan riemuhuudoin, vaan oudon kyräilevästi. Luutnantti Koli oli siis oppinut sotimisen alkeet Kiestingin ja Uhtuan kansallisromanttisissa kalevalaisissa maisemissa.

Kolme vuotta myöhemmin Kolin suunta olikin kääntynyt idästä länteen. Heinäkuussa 1944 löydämme hänet Viena etelämpänä, Korpiselän kahdesta kalevalaisesta salokylästä, Tolvajärveltä ja Kokkarista. Sodan kääntyessä nyt lopuilleen hän rämpi taas sellaisissa kauniin kesäisissä maisemissa, joissa 1800-luvun suomalaiset runonkeräilijät olivat taivaltaneet. Täällä asuivat Raja-Karjalan kuuluisimpiin runonlaulajiin kuuluneet Shemeikat, joiden kotikylään pystytetty muistopatsas oli turistiryhmien suosikkikohteita ennen sotia. Myös taide-elämän myöhemmät kuuluisuudet olivat hankkineet kansallista inspiraatiota näiltä seuduilta.

Jean Sibelius vieraili Korpiselällä ja sepitti elämyksistään sävelrunon *”Öinen ratsastus ja auringonnousu”*. Taidemaalari Pekka Halonen kävi myös näillä seuduilla 1890-luvulla, ja Erkki Tantturi etsi elämyksiä vielä 1930-luvulla. Ei silloin eikä myöhemminkään haluttu muistaa sitä historiallista tosiasiaa, että Korpiselän kylien vanhat karjalaiset suvut olivat tehneet jo 1600-luvulla yhteiskuntaideologisen valintansa. Kun Ruotsi oli valloittanut nämä korpikylät, talonpojat pakenivatkin itään, ei länteen.

Suomalaiset sotilaat peräytyivät kohti länttä ikiaikaisten korpimetsien halki. Silloin tällöin erottui karjalaisten vanhoja kaskimaita, joiden pientareille oli jätetty maatumaan kaskenkynnössä käytettyjä itämallisia hankoauroja ja risuäkeitä. Korpiselän loputtomissa metsissä sotilaat saattoivat kohdata 30-luvun suuria savottakämppejä. Niihin ei kuitenkaan ehditty pysähtyä lepäilemään, vaikka tilaa lavitsoilla olisi ollut koko joukkueelle. Kerran Kolin pioneerit löysivät metsästä savottalaisten pienen maasaunan, joka malliltaan muistutti tuhannen vuoden takaista suomalaisen nykysaunan esi-isää.

Koli ja muut Pioneeripataljoona 12:n miehet pääsivät myös peräytymään helppokulkuisempia kyläteitä pitkin, joihin he piilottelivat parhaan taitonsa mukaan miinojaan. Pioneerin taito mitattiin sillä, miten vieokkaasti hän pystyi enustamaan vihollisen käyttäytymisen. Luulenpa yliopiston rehtori Kolin saaneen näillä pioneeritempuilla pätevää koulutusta tulevaa ammattiaan varten. Hänhän jää maamme yliopistopoliittiseen historiaan miehenä, joka osasi asettaa miinansa uudistusideoittensa vastustajien eteen juuri sellaisiin paikkoihin, jotka olivat yllättäviä. Vastaan hangoittelevat konservatiivit haukkuivat joskus Kolia ”perinteisen

yliopistomaailman sabotööriksi”. Ei ole sattuma, että Neuvostoliiton sotahistoria on kutsunut suomalaisia pioneereja ”sabotöörijoukoiksi”.

Peräytyvät sotilaamme ohittivat korpikyliä, jotka tekivät kovin ymmärrettäväksi suurpitäjän nimen Korpiselkä. Kylistä olivat asukkaat paenneet. Peltojen ojista saattoi pilkistää sellaisia hylättyjä työkaluja, joita Kanta-Suomen miehet eivät olleet koskaan nähneet. Esimerkiksi hevoskiertovetoisen oja-auran tai järityshevon. Viimeksi mainittu oli alkeellinen poljettava puinen olkisilppuri. Siitä syntyi karjalle rehua, apetta. Koli ja muut pohjoisen Vienan rintamalla taistelleet lutherinuskoiset sotilaat olivat jo tottuneet ortodoksien kalmistoihin, jotka yön kosteassa hämäryydessä kuitenkin tuppasivat nostamaan kylmän hien miesten niskaan. Mätänevien lautojen haju imeytyi miesten nenäkarvoihin niin pitkäksi aikaa, että vielä kuusikymmentä vuotta myöhemmin haastatteleman Kolon aseveljet väittivät tunnistavansa kalmistojen kalmeat tuoksut. Uutta ihmeteltävää sen sijaan kaiken nähneille sotauroille olivat Korpiselän kylillä ohitetut piiskauspetäjät ja muut rajakarjalaisten rangaistus- ja teloituspaikat, joihin kaikkiin oli tarrautunut kiehtovia kansantaruja ja -uskomuksia.

Suomalaisten kiireinen vetäytyminen ei kuitenkaan sallinut pysähdellä ihmettelemään karjalaisten outoja tapoja ja esineitä. Kantapäille tallaavalla vihollisella alkoi olla etulyöntiasema, eikä se aristellut. Suomalaiselle toiselle armeijakunnalle perääntyminen näiden muinaisten karjalaiskylien läpi kesä-heinäkuussa 1944 tuotti 5 000 miehen tappiot kaatuneina, haavoittuneina ja kadonneina. Vihollisen kärsimykset olivat moninkertaisia. Heidän vastaavat tappionsa olivat 20 000–25 000 sotilasta.

Jatkosodan perääntymisvaiheessa Maaselän kannakselta kaatuneitten kohtalo oli sama kuin missä tahansa kesäsodassa. Kaatuneen sotilaan ruumis alkoi nopeasti mädäntyä lämpöisessä ilmassa. Jo parin päivän kuluttua ruumiin vatsanpeitteet mätänivät ensimmäiseksi. Sitten hyökkäsivät raatokärpäsät ruumiin kaikkiin aukkoihin. Taistelussa kaatuneen sotilaan – oman tai vihollisen – ruumis alkoi viikossa turvota ja muuttua vihreäksi. Tällaisesta elävän ihmisen muuttumisesta pehmeäksi raadoksi eivät mitkään sotaohjeet kertoneet taistelijoille. Sotilaslääkäreille ja -papeille nämä ilmiöt olivat jokapäiväisiä.

Sotasensuuri huolehti, ettei tämä ihmiselämän karpäsräädöllisyys päässyt leviämään kotirintamalle. Omiin kotimultiin haudattavien vainajien ruumisarkkuihin oli usein naulattu paperilappunen, jossa määrättiin, ettei arkkua saa avata. Usein vainajasta oli jäljellä vain muutama mustunut luunpätkä. Toisaalta onnekkaita olivat ne omaiset, jotka saivat kirkkomaahansa haudatuiksi edes rippeitä sankarivainajistaan. Niin monet tuhannet suomalaiset sotapojat jäivät ikuisiksi ajoiksi maatumaan vieraan valtion metsiköihin.

Upseerit uuden vallan puristuksessa

Eräs merkittävä vaihe sotilaiden kotiuttamisen aikoihin on jäänyt hiertämään suomalaisten tunteja. Armeijan piirissä heräsi halu eräiden ulkomaisten esimerkkien innoittamana ryhtyä kätkemään aseita Neuvostoliiton mahdollisen miehityksen varalta. Silloin ei kukaan vielä tiennyt Stalinin käsitystä suomalaisten tulevaisuudesta. Hänhän katsoi, ettei tarvitse mitään radikaalia miehitystä, koska Suomen kansa hiljalleen siirtyy voittajien ideologian puolelle. Tämä käsitys mahdollisesti jopa pelasti maamme itsenäisyyden. Aseellista miehitystä ei kuulunut ja saimme hengähdysaikaa uudenlaisen vallan pelisääntöjen oppimiselle.

Asekätkentää johtivat suojeluskuntapiirien – myöhemmin sotilaspiirien – 2. yleisesikuntaupseerit. Niihin tehtäviin valittiin sodassa täysin luotettaviksi osoittautuneita kokeneita upseereita, useat Marskin ritareita. Heistä kolme oli Paavo Kolin kadettitoveria: majuri Yrjö Keinonen sijoitettiin Pohjois-Karjalaan, kapteeni Holger Krogerus Turunmaalle ja kapteeni Arvo Pentti Etelä-Satakuntaan. Kun aseiden kätkeminen paljastui, he saivat keskimäärin vuoden tuomiot, vaikka pidätysajat ylittivätkin sen kolminkertaisesti. Näiden herrojen urakehitys oli kuitenkin varsin myönteinen Neuvostoliitolle puoli mairean ja puoli nihkeän ystävälliseksi taipuneessa virallisessa Suomessa. Keinosesta tuli puolustusvoimain komentaja, Pentistä puolustusministeri ja Krogeruksesta kenraali.

Asekätkennässä oli mukana maakunnan luotettavia miehiä. Valtiollisen poliisin kuulusteluista moni selvisi nimenomaan sen vuoksi, että kuulustelijoiden ammatillinen taito oli varsin surkea. Esimerkiksi Tampereen yliopiston kansleri, rehtori ja yksityisoikeuden professori Reino Erma kertoo, miten hänen sijastaan vangittiin aluksi väärä mies. Hovioikeuden auskultantti, vänrikki Erma sai kahden kuukauden tuomion asekuljetusten järjestämisestä.

Erman edeltäjän, yliopiston rehtori Paavo Kolin osalta olen yrittänyt saada selville, mikä oli hänen osuutensa asekätkennässä. Todisteita en ole löytänyt, mutta vuonna 1977 paljastuneet asekätköt Korian pioneerivaruskunnan ohitse virtaavan Kymijoen pohjassa herättävät epäilyksiä. Varuskunnasta siirrettiin autoilla valtavat määrät aseita, miinoja ja patruunoita jokeen, jonka pohjamudasta niitä on ryhdytty nostamaan vasta 2000-luvulla. Pioneerimateriaalin upottamiseen oli sodan jälkeen ryhdytty pikaisesti, kun oli pelättävissä joidenkin opportunistien ryhtyvän ilmiantamaan

aseiden kätkijöitä. Sotahistorian asiantuntijat ovat saaneet minut vakuuttuneeksi, että samaan aikaan Korialle sijoitettu vakinaisen palveluksen yp. luutnantti, Mannerheim-ristin ritari Paavo Koli ei ole voinut olla tietämättä näin suuresta operaatiosta. Häntä ei kuitenkaan missään vaiheessa epäilty virallisesti asekatkennästä.

Paavo Kolin esimies varusmiesaikana, pioneeriupseeri Paavo Ilmari Korhonen kertoo, kuinka yleistä niin sanottu aseiden kätkeminen sodan loputtua oli. Esimerkteinä hän mainitsee omia kokemuksiaan. Esimiestensä pyynnöstä Korhonen muun muassa nouti kollegansa kanssa uhkarohkeasti viisi konepistoolia ammuksineen asevarastosta, jonka portilla seisoj vartiomies. Tämä teki uskollisesti kunnia, kun kaksi upseeria marssi tiukan näköisinä sisään ja ulos. Nämä aseet ja vielä lisäksi kuusi pikakivääriä pistettiin piiloon varmalta näyttävää tulevaa käyttöä varten.

Sotatoimien päätyttyä luutnantti Korhonen lähti upseerikirstunsa kanssa junalla kohti Tampereen kotia. Aseman laiturilla asemamies joutui nostelemaan kirstua ja ihmetteli, miksi se painaa niin paljon. Korhonen selitti olevansa Polysteeekin opiskelija (mikä oli totta) ja kuljetti painavia tenttikirjoja mukanaan (ei ollut totta). Kirstun raskaus johtui sisälle piilotetuista kahdesta konepistoolista, joiden päälle oli ängetty panoksia niin paljon kuin mahtui. Korhosen mielestä tällaisia upseereita löytyi noihin aikoihin kaikista joukko-osastoista.

Paavo Korhonen muistaa myös mielenkiintoisen episodin liittoutuneiden tuomitsemien niin sanottujen sotasyölyllisten vankeusajalta. Jossakin oli syntynyt uhkarohkea ajatus vapauttaa nämä vangit Katajanokan vankilasta asevoimin. Sitä varten oli koottu yli kymmenen miehen ryhmä, johon kuului nimenomaan urheudesta palkittuja sotasankareita, muun muassa Marskin ritareita. Korhonen oli saanut sellaisen käsityksen, että myös Helsingin yliopiston opiskelija Paavo Koli oli kutsuttu tähän kaappausryhmään. Eräänä päivänä tekniikan ylioppilas Korhonen sai puhelinsoiton, jossa tiedusteltiin, olisiko hänellä konepistoolia. Ne hän oli ehtinyt jo hukata aloittaessaan opintonsa Helsingissä. Seuraavana päivänä sama soittaja ilmoitti, ettei enää tarvitakaan. On jo tarpeeksi. Kaappausta Katajanokalle ei koskaan pantu toimeen.

Näin jälkeenpäin ajatellen tuollainen provokaatio onnistuessaankin olisi ollut tulella leikkimistä herkkähipiäisten voittajavaltioiden kanssa. Kaiken kaikkiaan sodan jälkeiset ensimmäiset vuodet olivat täynnä epävarmuutta maan ja kansalaisten tulevista kohtaloista. Korhonen muistelee, miten hän oli mukana luotettavien henkilöiden puhelinverkossa. Heidän tehtävänään oli havainnoida venäläisten mahdollista liikehdintää Porkkalan rajan pinnassa. Siitä ei olisi ollut pitkää harppausta keskelle Helsinkiä. Nämäkään puhelimet eivät onneksemme pirahdelleet.

Sotahistorioitsija Stig Roudasmaa toteaa, että muitakin 26. kadettikurssin miehiä kuin edellä mainitut on varmasti osallistunut asekatkentaan. Mutta he eivät ole jääneet kiinni. Paavo Kolin sisar Liisa ei muista kuulleen veljensä osallistumisesta

aseiden kätkemiseen. Sisaren mielipiteellä juuri tässä asiassa on oma merkityksensä, sillä Liisan aviomies, Paavon koulukaveri Oulun lyseosta, kurssitoveri Maasotakoulusta, oululainen pioneeriupseeri Kalle Keränen oli mukana aseatkennässä. Tosin ei kovin suurilla panoksilla. Sodassa he taistelivat eri kentillä, Keränen Laguksen joukoissa Kannaksella. Tulevat lankomiehet Keränen ja Koli olivat eräässä vaiheessa Korialla ryhmänjohtajakurssin joukkueenjohtajina yhtä aikaa.

Liisa Keränen muistelee, miten kaverukset Paavo ja Kalle osasivat välillä ottaa elämänsä rennosti. Varusmiesten kouluttaminen keskellä sotaa ei näille sotajermuille ollut kovinkaan motivoivaa. Kerrankin he ratsastivat tupakanhakuun vastoin määräyksiä täyttä laukkaa hevosillaan Korialta Kouvolaan ja takaisin. Liisa toteaa elämänsä läheisimmistä miehistä: *”Ravintoloissa ne rällästäivät, mutta Kalle sai aina Paten joutenkin takaisin varuskuntaan ilman hankaluuksia. Mieheni oli veljeäni realistisempi. Hänellä oli rajuluontoisempaan Paavoon jonkin verran rauhoittava vaikutus.”*

Tamperelainen pioneirivänrikki
Paavo Ilmari Korhonen

Sodan päätyttyä luutnantti Keräsen sijoituspaikaksi määrättiin Savonlinnan sotilaspiirin esikunta. Siellä hän joutui mukaan – ei tietenkään vastentahtoisesti – aseatkentään. Savonlinnassa 41-vuotiaan majuri Reino Penttisen johdolla luotiin juuri sellainen aseatkennänorganisaatio, joksi valtakunnan salaiset kätkentäjohtajat sen olivat suunnitelleet. Yhteensä 15 kuntaan oli muodostettu omia soluja. Aseatkennässä oli mukana pitkälti toistasataa miestä. Myöhemmissä tutkimuksissa melkein kaikki kätköt paljastuivat.

Jälkeenpäin ajatellen aseatköt eivät kuitenkaan olleet niin kovin pelottavia. Savonlinnan suojeluskuntapiirissä oli piilotettu 900 kivääriä, 90 konepistoolia, 8 konekivääriä ja yksi kranaatinheitin. Niillä savolaista isänmaata tuskin pitkällekään olisi voitu puolustaa.

Ennen kuin asekatkijä Kalle Keränen ehdittiin vangita, hän pääsi monien muiden kohtalotovereittensa tavoin pakenemaan Ruotsiin vuonna 1945 ja sieltä pari vuotta myöhemmin Yhdysvaltoihin. Ruotsissa Kalle joutui tyytymään metsätöihin, kuten monet muutkin suomalaiset sotajermut.

Suurvaltojen suhteen herkkähipiäinen Ruotsi ei halunnut mitenkään ärsyttää sodan voittajaa Neuvostoliittoa, eikä sallinut Suomesta paenneiden miesten jäävän tähän maahan.

Keränen oli saanut viisumin Venezuelaan, mutta onnistui muiden Suomen pakolaisten kanssa jäämäänkin New Yorkiin. Siellä suomalainen aseveliyhdistys huolehti heistä muun muassa järjestämällä heille asunnot ja jonkinlaiset työpaikatkin. Nämä niin sanotut Marttisen miehet yrittivät pakolaisina löytää paikkaansa uudessa kotimaassaan. New Yorkin ympäristössä miehet etsiytyivät sekalaisiin töihin. He hakeutuivat ompelijoiksi, rakennusmiehiksi, hovimestareiksi, puutarhureiksi, hierojiksi ja jopa säkkitehtaan ompelijoiksi. Palvelijan paikat varakkaissa perheissä olivat suosittuja. Kalle toimi New Jersey'n korkeimman oikeuden presidentin hovimestarina. Hänellä tuli kuitenkin erimielisyyksiä talon emännän kanssa kukkien järjestelystä ja hän otti eron.

Kalle ystävystyi New Yorkissa suomalaisten Seidi ja Einar Akkolan kanssa. Nämä toimivat rikkaiden perheiden kokkeina ja taloudenhoitajina. Muutamia vuosia myöhemmin myös valtiotieteen maisteri Paavo Koli saapui stipendiaattina Yhdysvaltoihin. Myös hän sai majapaikan Akkoloiden luona. Keräsistä, Koleista ja Akkoloista tuli elinikäiset ystävät, jotka vierailivat toistensa luona, missäpäin maailmaa kulloinkin asustelivatkaan. Lankomiehensä esimerkin mukaisesti myös Paavo Koli hankkiutui tienamaan rahaa rikkaissa amerikkalaisissa perheissä. Hän toimi muun muassa filmitähtien pukusuunnittelijan, upporikkaan Orri Kellyn henkilökohtaisena autonkuljettajana Hollywoodissa.

25-vuotias Kalle ei luonnollisesti ollut ehtinyt hankkia oppikoulun jälkeen muuta kokemusta kuin sotimisen Suomen armeijassa. Siksi hän aloitti Yhdysvaltain armeijassa uudelleen sotilasuransa tavallisena sotamiehenä. Hän oli toimittanut salaa Paavo Kolille osoitteensa. Myös Kolin perhe tiesi Kallen kohtalosta, mutta siitä ei saanut hiiskuakaan. Parin vuoden koulutuksen jälkeen hän ylsi kersantista uudelleen luutnantin tasolle vuonna 1950. Keränen eteni USA:n armeijassa aina everstiksi saakka.

Puhemiehen tehtäviin ajautunut Paavo Koli saattoi vaimonsa Ilsen avustamana sairaanhoitajaksi Helsingissä opiskelevan sisarensa Liisan ja kadettitoverinsa Kallen niin läheisiin suhteisiin, että siitä kehkeytyi vuosikymmenten pituinen avioliitto Yhdysvalloissa. Matkalla Korean sotatanttereille vuonna 1953 hän uhkarohkeasti halusi poiketa Suomessa, johon yleensä nämä Marttisen miehet eivät uskaltaneet vangitsemisen pelosta. Kalle riskeerasi ja halusi tavata perhettään. Hän vietti

muutaman päivän myös Ilse ja Paavo Kolin luona. Siellä hän tapasi Liisa Kolin. He aloittivat kirjeenvaihdon, joka kiihtyi jokapäiväiseksi. Se johti heidän avioitumiseensa Suomessa vuonna 1954.

Kalle Keränen osallistui Suomen jatkosodan jälkeen vielä Korean ja Vietnamin sotiin sekä Dominikaanisen tasavallan sotilaallisiin selkkauksiin. Haavoittumisia Keränen ehti kokea näissä sodissa neljästi, viimeisen Koreassa. Taistelukenttien lisäksi Keränen pääsi armeijan komennuksille Saksaan, Norjaan ja Iraniin. Eläkkeelle hän jäi 52-vuotiaana neljätoista kunniamerkkiä rinnassaan. Kalle Keränen sairastui syöpään ja kuoli 75-vuotiaana 1996 Seattlessa, Yhdysvaltain Washingtonin osavaltiossa. Siellä hänen vaimonsa Liisa, omaa sukua Koli elää edelleen lastensa kanssa.

Kallen ja Paavon kadettitoveri samasta pioneerijoukkueesta, Veikko Kullervo Lehtosalo, teki heti sodan päätyttyä yllättävän (vai jopa pitkään harkitun) ratkaisun. Hän erosi luutnanttina vakinaisesta palveluksesta ja värväytyi kommunistisen liikkeen nopeasti valtaaman Valtiollisen poliisin, Valpon palvelukseen. Hän toimi

myös Suomi-Neuvostoliitto Seuran piirisihteerinä ja entisen viholismaan kontrolloiman Suomen Rauhanpuolustajien tiedotussihteerinä 1950-luvulla. Voi vain kuvitella, millainen herkullinen valtaus ammattiupseerin palkkaaminen oli silloiselle Valpolle.

Liisa Keränen kertoo minulle, kuinka Kallea koko Suomen vierailun ajan varjostettiin vuonna 1953. Hän oli ensimmäinen Suomessa vieraillut asekatkija. Kalle oli myöhemmin kertonut vaimolleen, miten eräs entinen kadettitoveri yritti tämän lyhyen vierailun aikana juottaa häntä ja samalla udella häneltä sotilaallisia tietoja Suomesta ja Yhdysvalloista. Liisa Keränen olettaa tuon kadettitoverin olleen juuri Veikko Lehtosalo. Mukana ryypyttämässä oli myös naapuripitäjän mies, kadettitoveri Leo Alapukki Oulujoelta. Menestys oli huono,

Paavo Kolin sisar Liisa Keränen valmistui sairaanhoitajaksi Suomessa 1952.

Ilse Koli ja USAn armeijan eversti Kalle Keränen seuraamassa sotilasparaattia amerikkalaisessa Sweinfurthin varuskunnassa Saksassa 1959.

vaikka Valpon käytettävissä oli nyt erinomainen pioneeriupseerien käyttäytymisen asiantuntija. Tai jospa asia etenikin juuri toisinpäin? Keräselle olisi käynyt huonosti, mutta onneksi hänellä oli Valpossa yksi puolustaja. Maailma rauhoittui ja Suomen ja USA:n armeijoiden veteraani Kalle Keränen sai matkustella entiseen kotimaahansa rauhassa ilman varjostuksia. Ja entinen kadettitoveri siirtyi Valpon palveluksesta historian lehtoriksi Meilahden yhteiskouluun.

26. kadettikurssin suorittaneista olisi ”normaaleissa” olosuhteissa – vaikkapa Neuvostoliitto–Suomi sodan voittajina – ilman muuta kehkeytnyt maamme sotilaallis-poliittinen eliitti. Suomi ei voittanut, mutta lopputulos näyttää kummallisesti samanlaiselta kadettikurssin uraprofilissa. Juuri tämän kurssin suorittaneet kipusivat sekä armeijan että siviilin portaissa poikkeuksellisen korkealle. Yli puolet kadeteista hankki akateemisen koulutuksen siirryttyään siviiliin. Yliopistolliset jatkotutkinnot läpäisi kadeteista seitsemän, neljä lisensiaattia ja kolme tohtoria. Viimeksi mainittuja olivat filosofian tohtori Gösta Lindholm, lääketieteen ja kirurgian tohtori Niilo Kärki sekä valtiotieteen tohtori Paavo Koli.

Oulun lyseon keskinkertaisen suoriutujan Kolin elämän kompassi oli aluksi heilahdellut moneen suuntaan. Ilmeisesti Maasotakoulun läpäiseminen ja Marskin ritariksi lyöttäminen jo jatkosodan alkuvaiheissa osoittivat hänelle, että nuortakin elämää voi ohjata myös omilla ansioillaan. Suomalaisessa yhteiskunnassa oli vuosisatoja hallinnut ja vallinnut staattinen, paikallaan pysymisen ammatillinen järjestelmä.

Yhteiskunnallinen asema ja suvun tausta määrsivät ihmisyksilön tulevaisuuden. Talvi- ja jatkosota toivat yhteiskuntaamme uuden eliitin, sodassa menestyneet. Sodanjälkeiset vuodet pitivät sotasankareita piilossa, mutta vuosikymmenten kuluessa ja erityisesti sotaviihollinen Neuvostoliiton luhistuttua heidän arvostuksensa on noussut. Niinpä Koli kaksinkertaisena menestyjänä, Mannerheim-ristin ritarina ja tohtorin tutkinnon suorittaneena nousi yhteiskunnallisessa arvostuksessa.

Maasotakoulun perimmäisenä tarkoituksena oli kouluttaa nuorista miehistä korkealaatuisia upseereita suomalaiseen yhteiskuntaan. Sodan jälkeen ammattisotilaiden tulevaisuus ei näyttänyt kovin ruusuiselta. Erikoislyhyen ja ohjelmaltaan tiivistetyn 26. kadettikurssin ”tuottavuusindeksi” oli korkea, sillä se synnytti kolmetoista kenraalia ja kahdeksantoista everstiä. 1970-luvulla kurssin käyneillä oli melkoinen hegemonia maamme puolustusvoimien päätöksenteossa. Kenraalikaartiin ylenivät Yrjö Keinonen, Ermei Kanninen, Urpo Levo, Pentti Multanen, Kauko Räsänen, Jukka Pajula, Aapo Savolainen, Aarno Sihvo, Henrik Anttila, Lars Heinrichs, Raimo Heiskanen, Holger Krogerus ja Tauno Tuominen.

Tästä joukosta puolustusvoimien komentajaksi edennyt Yrjö Keinonen on jäänyt historian lehdille kiistellyimpänä hahmona. Monet kadettitoverit näkivät hänessä jo Maasotakoulun aikana henkilön, joka työntää esteet syrjään rajulla tyylillä. Kadettikurssin sosiaalisen verkoston näkyvimpinä ilmentyminä oli hämeenkyröläisen maanviljelijän, poliisineuvoksen ja maalaisliittolaisen Arvo Pentin aktiivinen toiminta kurssitoverinsa ja Marskin ritariveljensä Yrjö Keinosen uran edistämiseksi salamavauhtia. Siinä olivat mukana myös presidentti Urho Kekkosen pelisilmä ja -sormet. Lomoposkiseksi itsensä hiihtänyt Keinonen ohitti kaikki muut kenraalit Suomen armeijan komentajaksi yletessään. Kadehtijat keräsivät oman vaikuttajajoukkonsa. Ilmapiiiri puolustusvoimissa tiheni ja musteni. Keinosen nopea, kiistatta sotasankarillinen ura päättyi seinään. Vain 53-vuotiaana hänet tiputettiin puolustusvoimien korkeimmalta portaalta. Helsingin hovioikeus tuomitsi hänet sakkoihin kesämökin kellarin rakentamisen epäselvyyksistä. Hänen katsottiin käyttäneen virka-asemaansa väärin. Vielä tänä päivänä Keinosen omaiset käyvät mediassa taistelua hänen kunniastaan.

Yrjö Keinonen näkyy historiassa kiisteltynä henkilönä, mutta Urpo Levo kurssin kenraaleista lienee se, joka piilevästi on eniten vaikuttanut moniin pieniin päätöksiin maassamme. Hänhän oli pitkään presidentti Kekkosen adjutantti. 26. kadettikurssin kenraalikuunta oli 1990-luvulla harventunut enää muutamaa sitkeää soturiin. Kenraaliluutnantti Ermei Kanninen, virkeä mies vielä 2000-luvulla, on ollut pitkällä työurallaan vaikuttamassa moniin siviili- ja sotilaselämän suuntauksiin. Kanninen kertoo Keinosen todenneen kerran hänelle: *”Kun olen jonkin asian saavuttanut, se ei enää kauaa jaksa minua kiinnostaa.”* Kanninen arvioi, että Paavo Koli ja Yrjö Keinonen olivat sodassa tilannejohtamisen tyyliltään samankaltaisia. Heille oli ominaista nopea harkinta ja tilanteenarviointi, sen jälkeen raju toimeenpano.

Pojat pääsivät vihdoin kotiin

Untamo Koski oli jäänyt Kapustanajajoen motin ainoaksi papiksi, kun Kullervo Hulkko oli haavoittunut ja Eino Kuusela joutunut puna-armeijan vangiksi. Kolmas pappi Antero Koskivirta puolestaan oli päättänyt taistella kapteenina ase kädessä ateistivaltiota vastaan. Pataljoonien sidontapaikat oli piilotettu lähelle toisiaan noin viisikymmentä metriä Kiestinki-Louhi -radan eteläpuolella. Ne sijaitsivat lähellä rykmentin komentopaikkaa, kaksi kilometriä pitkän järven (kartassa numerolla 122.2) itäpään ja rautatien välisessä maastossa. Siellä JSP-lääkärit lääkintämiehineneen yrittivät parhaansa mukaan antaa ensiapua haavoittuneille. Monien kohdalla se oli jo liian myöhäistä. Sidontapaikan teltan aukon liepeet heilahtelivat tiuhaan, kun vainajia kannettiin paareilla ulos. Heidät kerättiin kaatuneitten kokoamispaikkaan radan varteen. Sotahistorian kirjojen tylt sivut kertovat, miten 14. elokuuta 1941 oli motin masentavin päivä. Kaatuneita ja haavoittuneita kertyi tuona päivänä yhteensä 203. Eräät komppaniamenettivät jopa viimeiset upseerinsa.

Untamo Koski kertoo kirkasmuistisena minulle Tampereen Veljeskodissa, miten hän päätti haudata 22. elokuuta ensimmäiset 41 vainajaa radan pohjoispuolelle asetettuina kahteen riviin. Koska tarkoitus oli siirtää heidät ensi tilassa pois näistä väliaikaisista haudoista kohti kotiseutujen sankarihautoja, ne kaivettiin hätäisesti mataliksi ja peitettiin vain kevyesti turpeella. Jokaisen vainajan haudalle iskettiin merkiksi seiväs. Koski kertoo olleensa miesten hautaamisessa vain työnjohtaja. Työkomppanian miehet tekivät raa'an ruumiillisen työn. Rykmentin komentaja Turtola oli käskenyt kesäkuumuudessa pilaantuvat vainajat haudattavaksi pikaisesti väliaikaisiin hautoihin. Pari päivää ennen kaatumistaan Turtola ehti esittää kiitoksensa pastori Koskelle hyvin suoritetusta vainajien huollosta. Motin kuumat taistelut eivät olleet jättäneet sotilaspapin muille tehtäville paljoakaan aikaa, kaatuneista huolehtiminen vei pääosan noina ahdistavina päivinä.

Kaksi päivää ennen motin purkautumista Koski hautasi vielä noin neljäkymmentä kaatunutta. Seuraavana päivänä siirrettiin radan pohjoispuolelta vainajia eteläpuolelle, koska syksyn sateet olivat alkaneet nostaa vettä suoperäiseen maahan radan pohjoispuolella. Untamo Koski ei tuolloin voinut arvata, miten tärkeän inhimillisen työn hän teki merkitessään tarkasti vainajien sijainnit tuntelevyjen numeroineen. Sadat kaatuneiden omaiset ovat myöhemmin tuosta täsmällisyydestä kiitollisia.

Kaatuneiden evakuointikeskuksessa (KEK) Kiestingissä valmistellaan kaatuneiden suomalaisten sotilaiden lähettämistä kotimultiin.

Saksalainen hautausmaa Kiestingissä 1941. SS-sotilaiden hautamerkki oli ukkosenjumalan keihäänkärki ja kypärä haudan päällä.

Vienassa taistelevien suomalaisten, saksalaisten ja venäläisten sotilaiden henkinen huolto oli järjestetty kovin erilaiseksi. Saksalaisten SS-joukkojen kokoonpanoon ei kuulunut lainkaan pappia. Ilmeisesti heille katsottiin riittävän luja usko omaan maanpäälliseen Suureen Johtajaan. Puna-armeijalla oli oma Aurinkoinen Isänsä johdattamassa sotivia lapsiaan elämään tai kuoloon. Politrukit huolehtivat siitä, että

venäläiset sotilaat muistivat taistelevansa suuressa isänmaallisessa sodassa. Samanlaisia ideologioita vahtikoiria seisoivat myös saksalaisten sotilaiden selän takana.

Saksalaisista kaatui tai haavoittui kaksi tuhatta täällä kaukaisen maan pelottavassa motissa. Aseveljemme eivät käyttäneet hautausmaillaan ristiä, vaan koivusta veistettyä valkoista ukkosen jumalan keihäänkärkeä. Haudan päälle aseteltiin kaatuneen kypärä. Kuvat näistä koivukeppien valtavista rivistöistä ovat symboloineet sotansa hävinneen supervaltion täydellistä häviötä. Vetäytyessään Kiestingin alueelta syksyllä 1944 silloiset sotaveljemme tasoittivat hautausmaansa estääkseen hautojen ryöstelyt myöhemmin.

Kun suomalaiset vapaaehtoiset ryhtyivät opetusministeriömme johdolla etsimään Kiestingin motin kaatuneita 1990-luvulla, paikkakuntalaiset venäläiset kertoivat SS-joukkojen pelon olleen oikeutettu. Moskovasta ja Petroskoista kotoisin olevat haudanryöstäjät olivat kaivaneet tuhansien saksalaisten sotilaiden haudat auki. Saaliikseen he olivat saaneet kultahampaita, pääkalloja, kunniamerkkejä ja muita sotamuistoja, joita he myöhemmin kaupittelivat hyvällä menestyksellä, jopa Saksassa saakka. Sen sijaan Untamo Kosken hautaamien 66 kaatuneen leposijat olivat koskemattomia. Kyläläiset kertoivat, että rataa oli myöhemmin korotettu ja oikaistu radan pohjoispuolisten hautojen päälle. Tällöin esiin nousseita suomalaisten jäännöksiä ja mahdollisesti turpeen alle pikaisesti piilotettujen muiden vainajien luita oli siirretty venäläisten sankarihautausmaahan. Se sijaitsi Kiestinki-Louhi maantien ja Kolhoositien risteyksessä.

Suomen sodissa jäi kentälle taistelutilanteissa yhteensä 11 000 sotilasta, kaatuneina, haavoittuneina, hukkuneina tai kadonneina. Entiset vihollismaat Suomi ja Neuvostoliitto tekivät vuonna 1992 sopimuksen, jonka nojalla ryhdyttiin yhteistyössä etsimään sodassa kentälle jääneitä sankarivainajia. Puna-armeijan sotilaiden haudoista Suomessa ei ole tiedossa tarkkaa kuvaa. Sen sijaan tiedetään, että noin 13 000 venäläistä sotavankia lepää yhteensä 75 haudassa suomalaisessa maaperässä. Niiden kunnioittamiseksi on pystytetty hautamuistomerkkejä. Suomen valtion kustannuksella on saatu rakennettua muistomerkkejä suomalaisille venäläisten sotavankeudessa kuolleelle 1500 vangille. Suomalaiset tilastot osoittavat vangeista kuolleen 40 prosenttia, mutta venäläiset väittävät luvun olevan vain 17 prosenttia. Ensimmäiset muistomerkit saatiin sotavankileirien paikoille Hatsinaan Pietarin kupeeseen, Tsherepovetsiin Moskovon pohjoispuolelle ja Karagandaan 3000 kilometrin päähän Kazakstaniin.

Liläiset veteraanit järjestivät vuonna 1993 retken Kapustnajajoen ympäristöön tavoitteenaan etsiä kentälle jääneiden suomalaisten hautapaikkoja. Oli myös tarkoitus ottaa Untamo Koski mukaan oppaaksi tälle matkalle, mutta hänelle ei viesti koskaan saapunut. Hän pahoitti siitä mielensä, mutta seuraavan vuoden elokuussa

tarjoutui toinen mahdollisuus lähteä etsimään niitä hautoja, joihin hän lyhyeksi olettamansa ajaksi oli laskenut kymmeniä kaatuneita.

Iiläisten retkikunta löysi radan varresta sen paikan, jossa arvioivat haudan sijaitsevan. He asettivat radan varteen, sen pohjoispuoleiseen penkkaan rautaristin. Suomen puolelle Kuusamoon oli viisi vuotta aikaisemmin pystytetty Kiestingin sotilaille muistomerkki. Nyt kolmannen armeijakunnan juhlatoimikunta ehdotti, että Suomen valtio pystyttäisi muistomerkin myös johonkin Kiestingin motin taistelupaikalle. Sellaista ei toistaiseksi kuitenkaan ole tehty. Motissa kaatuneiden väliaikainen hauta-alue olisi muistomerkin luonnollinen sijaintipaikka, mutta se sijaitsee vaikeiden kulkuyhteyksien takana – tosin vain puolitoista kilometriä linnuntietä Louheen menevän valtatie eteläpuolella.

79-vuotiaalle Untamo Koskelle avautui tilaisuus elokuussa 1994 vihdoinkin päästä näkemään sotatantereita, joita hän oli tarponut jatkosodan alussa. Kymmenen hengen joukko seurasi viiden päivän aikana niitä samoja seutuja, joissa suomalaiset sotilaat olivat jatkosodan ensimmäisinä kuukausina taistelleet.

Tämä retkikunta tutustui muun muassa jatkosodan ensimmäisiin taistelupaikoihin Tuhkapatunajoella. Untamo Koski kertoi minulle myöhemmin, kuinka rajun ukonilman synnyttämä salama iski juuri tuolla paikalla majoitustelttaan 15. heinäkuuta 1941. Kolme miestä kuoli ja kymmenkunta joutui sairaalahoitoon. Vihollisen tulitus olisi ollut järjellä ymmärrettävää, mutta tämä taivaasta räjähtänyt isku tuntui epäoikeudenmukaiselta. Komentaja pyysi pastori Koskea pitämään rauhoittavana puheen hätääntyneille miehille tuhoutuneen teltan vieressä.

Eräs kuolleista oli pudasjärveläinen sotamies Eino Siuruainen Untamo Kosken omasta pataljoonasta. Nimi tuntuu tutulta nykypäivän suomalaisille. Vuonna 1943 syntynyt Oulun yliopiston professori, kansanedustaja ja maaherra Eino Siuruainen oli saanut kaatuneen setänsä muistoksi tämän etunimen. Myös maaherran isä Pauli, Kiestingin taistelija, koki sankarikuoleman Oulun sotilassairaalassa niin, ettei Eino ehtinyt isäänsä koskaan nähdä. Sotaleskelle jäi huollettavakseen viisi pientä poikaa.

Rovasti Kosken vuonna ryhmä tarpoi vuonna 1994 venäläisen oppaan jäljessä Kiestinki–Louhi maantieltä Paavo Kolin ritaritaistelupaikan ohitse Kolhoositietä etelään. Tien itäpuolelle jäi myös Kalle Päätalon haavoittumispaikka. Veteraanit tuskin tulivat ajatelleeksi, miten tuntemattomaksi olisi nuoren metsuri-Kallen elämä jäänyt, jos hänet olisi unohdettu piikkilankoihin kuolemaan. Onkohan venäläinen historiankirjoitus kertonut, miten juuri tässä Kolhoositien itäpuolella heidän politrunkkinsa pakottivat votkalla huumatut 200 miestä varmaan kuolemaan Paavo Kolin ryhmän konepistoolitulessa?

Kosken veteraanit etenivät Kapustnajajoen pienelle rautatieasemalle, joka todettiin puretuksi. Sitten he kävelivät jokisillan ylitse. Siitä 300 metriä länteen

radan varressa löytyi iiläisten radan penkkaan edellisenä vuonna iskemä rautaristi. Siinä roikkui vielä haalistuneena mutta koskemattomana heidän sinivalkoisen muistoseppeleensä rippeet. Retkikunta totesi rautaristin sijoitetun osapuilleen oikealla kohdalle. Lähes 80-vuotiaalle sotainvalidille monen päivän maastoretki oli melkoinen voimanponnistus. Sitä helpotti henkinen tietoisuus päästä näkemään vielä ne maisemat, jotka hänen painajaisissaan olivat häntä piinanneet puoli vuosisataa.

Sosnovyj:n eli Mäntyisen kylän asukkaat tiesivät kertoa, että tältä alueelta löydettyjä suomalaisia kentälle jääneitä sotureita olivat venäläiset haudanneet Kan-kaisten ja Rannan kyliin. Suuren Pääjärven veden pintaa oli myöhemmin nostettu kahdeksan metriä, jolloin viimeksi mainitussa kylässä suomalaisten haudat olivat jääneet veden alle. Metsätyönjohtaja Kemov lupasi auttaa kentälle jääneiden löytämisessä haastatteleamalla työmiehiään, jotka ovat löytäneet monenlaisia jälkiä Kiestingin taisteluista.

Veteraanien ryhmä etsimässä 1994 Kiestinki–Louhi radan penkalla paikkaa, mihin sotilas-pastori Koski (oikealla) hautasi 66 kaatunutta Kapustnajajoen motissa. Kuvassa oikealla näkyy vuotta aiemmin pystytetty muistoristi seppeleineen.

Etsintäryhmä päätyi matkansa lopussa siihen johtopäätökseen, että olisi sittenkin parasta jättää suomalaiset soturit lepäämään ikuisiksi ajoiksi näihin alkuperäisiin hau-toihinsa. Lepäämisen rauha tuntui radan varressa hämillään seisoskelevista entisistä

taistelutovereista juuri sillä hetkellä oikealta. Suomen valtio päätti kuitenkin toisin. Kiestingin motin vainajien fyysiset rippeet tuotiin kotimaan sankarihautoihin. Tämä tuntui vainajien omaisista oikealta ratkaisulta, joten myös Kosken retkikuntalaisten mielipide muuttui myöhemmin. Monet omaiset ilmaisivat muistotilaisuuksissa suuren kiitollisuutensa, että Suomi sittenkin hoiti omat poikansa kotiin. Sotilaat olivat taistelujensa keskellä toistuvasti rohkaisseet itseään isänmaansa lupauksella hoitaa heidän sankariruumiinsa kotiseudun turvallisiin multiin, jos kuolo osuu kohdalle.

Kesällä 1997 opetusministeriö organisoi tuloksekkään maastoetsinnän Kiestingin suunnalla osittain vapaaehtoisin voimin. Minkäänlaisia moottorivoimia etsijöillä ei ollut apunaan, vain lapioita, kuokkia ja pieniä puutarhatyökaluja. Sotilaspastori Kosken tarkoin paperille merkitsemät 66 vainajaa Kiestingin rautatien varresta löydettiin. Kaivajina olivat Kainuun reserviläiset, sotilaita ei rajan ylitse päästetty. Sankarivainajien vähäiset jäännökset nostettiin ylös ratapenkalle harmaiden muovien päälle. Sodankäynnin julmuuksien uhrimielisyys nousi raastavana esiin silloin kun kaksi etsintäjoukon jäsentä oli noutamassa vainajien joukosta omaa isäänsä.

Kapustnajajoen läheinen maasto on ollut tarkasti veteraanien muistissa. Opetusministeriön virallinen etsintäryhmä teki alueesta ruudulliselle paperille yksityiskohtaisen peitepiirroksen. Siinä kuvataan, miten iiläisten radanvarren muistorististä 19 metriä rautatietä itään ja siitä 17 metriä etelään sijaitsee noin yhdeksän metrin levyinen hauta-alue. Sen läntiseen päähän oli haudattu kaatunut, jonka tuntolevyn numero oli 493332. Radan pohjoispuolella muistorististä länteen 27 metriä ja siitä pohjoiseen 26 metriä löytyi kolmetoista metriä leveä hauta, jonka keskellä lepäsi vainaja tuntolevyllään numero 684103. Ilmansuunnat, metrit ja kaatuneiden kaulasta löytyneiden numerot voivat haiskahtaa raudankylmiltä militaaritiedoilta. Kuitenkin juuri niiden avulla saivat monet suomalaiset suvut vihdoinkin varmuuden siitä, mitä heidän rakkaille omaisilleen oli tapahtunut.

Haudoista ylös kaivettujen oikeuslääketieteelliset tutkimukset tehtiin viipymättä löytöpaikalla asiantuntijoiden avulla oikeuslääketieteen professori Antti Penttilän johdolla. Eräs asiantuntijoista oli entisen Jugoslavian joukkohautojen tunnistamistyössä maailmankuuluksi kohonnut hammaslääkäri Helena Ranta. Sotavainajat tunnistettiin ja jäännökset laskettiin arkkuihin Venäjän puolella Kostamuksen sairaalassa. Mukana oli myös Pirttijärven tunnistamattomien sotilaiden jäännökset. Yhteensä Kiestingin ja Pirttijärven vainajia oli 105. Pirttijärvi sijaitsi Kapustnaja-joelta kaakkoon. Maaliskuussa 1942 järven jäällä hiihtäneet suomalaiset joutuivat vihollisen väijytykseen, jolloin 34 suomalaisen ruumiit jäivät sille tielle.

Kaatuneiden luovutus tapahtui Kostamuksessa suomalaisen taiteilijan Terho Sakin veistämän Yhteistyö-patsaan juurella syyskuussa 1997. Tilaisuudessa puhui muun muassa opetusministeriön entinen kansliapäällikkö Jaakko Numminen.

Siirto-operaation käytännön järjestäjä, silloinen Kainuun Prikaatin komendantti Markku Mustonen muistelee kymmenen vuotta myöhemmin, kuinka nämä surullisen juhlat tilaisuudet Suomen rajalla ja Kajaanissa ovat jääneet hänen mieleensä pitkän sotilasuransa kaikkein koskettavimpina hetkinä. Venäläiset eivät päästäneet ammattisotilas-Mustosta rajan yli hoitamaan järjestelyjä, mutta hän oli Vartiuksessa vastaanottamassa arkkuja. Molemmiin puolin rajaa seisoivat kunniavartiot ja molempien maiden liput kohosivat salkoon. Mustonen piti kuitenkin mauttomana tyyllirikkona Kostamuksen kylmien tullimiesten jokaiseen arkkuun lyömiä räikeän punaisia leimoja. Ikään kuin voittajavaltio vielä kerran olisi laskenut ja leimauttanut hävinneitä.

Suomalaiset siviiliautot kuljettivat löydettyt vainajat rajan yli. Satakunta arkkuja laskettiin Vartiuksen raja-aseman pihalle. Siellä pidettiin lyhyt hartaushetki, johon osallistui myös rovasti Untamo Koski. Oman ja perheensä uhrin Kiestingin motissa antaneet pojat ja miehet lähtivät havuilla koristettujen sotilaskuorma-autojen lavalla kohti Kajaanin kirkkopuistoa. 150 kilometrin matkalla Vartiuksesta Kajaaniin pitkin Lentiiran tietä oli asettunut sadoittain kyläläisiä, jotka halusivat olla saattamassa näitä sotasankareita heidän viivästyneellä kotimatkallaan. Maitolaitureilla istuskeli odottamassa vanhoja miehiä, jotka hiljaisen autokolonnan ohittaessa nousivat seisomaan ja paljastivat päänsä. Monet heistä olivat sotaveteraaneja, jotka olivat onnekkaina selviytyneet elävinä samoista Vienen taisteluista. He jos ketkä ymmärsivät havuilla lepäävien pienten arkkujen merkityksen ja sanoman.

Varuskunnan komendantti Mustonen kertoo episodin Kajaanista. Jumalanpalveluksen jälkeen eräs 94-vuotias äiti pyysi, että hänen sallittaisiin ottaa syliinsä 18-vuotiaan poikansa arkku ja viedä se omassa kotikunnassa odottavaan sankarihautaan. Tuo vanhus oli ollut vain 38-vuotias menettäessään nuoren poikansa. Mustonen järjesti arkun luovutuksen varuskunnan pihassa. Kun hän laski pienen arkun vanhan äidin syliin, molemmilta pääsi itku. Tuota koskettavaa hetkeä kokenut sotilas ei koskaan unohda.

Oulun sankarihautoihin jatkoivat matkaansa kolme Kiestingissä kaatunutta, yksi Paavo Kolin komppaniasta. Valkoiset arkut olivat pieniä kuin lapsille nikkaroidut. Ne olivat myös kevyitä kantaa. Surevat vanhemmat uskoivat näkevänsä niissä omat pienet poikansa, jotka puukaupungin kujilta oli vetäisty julmaan kohtaloon. Narvan marssin suruvoittoiset sävelet saivat kyynelvirrat estottomasti virtaamaan katsojien silmissä. Sankarivainajat siunannut kirkkoherra totesi: *”Nyt on eräs pitkä tie kuljettu loppuun, kun saamme tehdä näille kolmelle isänmaan vapauden puolustajalle täällä viimeisen palveluksen, siunata heidät Jumalan sanalla ja rukouksella.”* Monille sotavainajiemme omaisille sota on päättynyt vasta sitten, kun vainajat on haudattu. Henkiin jääneet veteraanit muistuttivat, kuinka moni haavoittunut toveri oli ahdistunein silmin toivonut, että heidän ruumiinsa hoidettaisiin kotimultiin.

Oulun sankareiden maahan haudattiin myös 32-vuotiaana Kiestingin motissa kaatunut sotamies Väinö Fredrik Juvonen pastori Untamo Kosken omasta pataljoonasta. Hänen lapsillaan ei ollut mitään tietoa kentälle jääneen isänsä kohtalosta, mutta he löysivät tämän nimen vasta vuonna 1986 Osmo Hyvösen teoksesta *Kiestingin motti*. Siinä oli nimiluettelo Untamo Kosken hautaamista sotilaista. Tuntuu oudolta, että Louhen radan varteen haudattujen nimet tulevat omaisten tietoon vasta 45 vuotta myöhemmin. Kuopiolainen eläkkeellä oleva sähköasentaja Martti Juvonen kirjoitti opetusministeriöön ja ilmoitti olevansa halukas osallistumaan Kiestingin motin vainajien kaivauksiin. Niinpä hänelle sitten retkikunnan vapaaehtoisena jäsenenä suotiin mahdollisuus omin käsin kaivaa radanvarren joukkohaudasta oman isänsä jäännökset. Myös Lassi Joensuu löysi isänsä Kallen Väinö Juvosen vierestä. Lassi oli vain vuoden ikäinen pikkupoika isän kaatuessa. *”Kaivauksen aika oli kuin kultaa ja aarretta olisi kaivettu. Se oli iloinen tapahtuma kun isä löytyi. Se oli vapauttava hetki.”* Näin ilmaisi tuntonsa poika, joka ei ehtinyt saada minkäänlaista muistikuvaa omasta isästään. Nämä kaksi poikaa kantoivat Kostamuksessa ylpeän vapautuneina isiensä kevyet arkut kotimatalle.

Keskellä Suomi-neidon kapeinta vyötäröä sijaitseva Pudasjärvi oli köyhä pitäjä, joka joutui jatkosodassa luovuttamaan isänmaan hyväksi erityisen paljon miehiä kaatuneina ja haavoittuneina. Pudasjärveläisistä koostuva reserviläispataljoona menetti jatkosodan ensimmäisen viiden kuukauden aikana noin 130 miestä kaatuneina. Se oli vastenmielinen Suomen ennätys siihen mennessä. Heistä melkoinen osa menehtyi juuri Kiestingin motissa.

Untamo Koski oli tämän pataljoonan pastori. Hän joutui toimittamaan kaatuneiden vähäisiä jäämistöjä kotiinpäin ja kirjoittamaan ankeissa olosuhteissa kannon päällä istuen murheen täyttämiä kirjeitä omaisille. *”Sitä tehdessäni itkin sydämessäni, kun tiesin että puute ja ahdistus oli suuri”*, totesi Koski saarnassaan Pudasjärven kirkossa, jonne Kiestingin motista löydetty pitäjän kymmenen omaa poikaa oli kuljetettu siunattaviksi. Kirkko oli täynnä saattajia, yhteensä 900 henkilöä. Eräs heistä oli 89-vuotias Hilda Karppinen, jonka veli Eino Niskasaari oli nyt vihdoinkin päässyt kotiin. *”Tämä ihme vielä tapahtui ennen kuin ehdin kuolla”*, hän kipein mutta rauhallisin mielin totesi. Pudasjärven sankarihaudoissa lepäsivät jo Hildan kaksi muuta sodassa kaatunutta veljeä. Nyt olivat kaikki kolme samoilla leikkikantereilla häärineet Niskasaaren veljekset taas koossa. Hildalle tämä merkitsi sielun lopullista rauhaa.

Siunaustilaisuudessa Untamo Koski kertoi kirkkokansalle Kiestingin motin tapahtumista, omasta haavoittumisestaan ja sankarivainajien löytymisestä radanvarren pikahaudoista. Hän mainitsi koskettavan tapahtuman juuri siltä paikalta, mihin hän väliaikaisesti hautasi nyt palautetut 66 kaatunutta. Kantajat olivat raahanneet pahimpina päivinä tauotta haavoittuneita kokoamispaikalle. Pappi joutui näkemään

siinä sellaisia hetkiä, joista kertominen nosti kyynleet kuulijan silmään, olipa hän sitten omainen tai ei. Eräs haavoittunut ateistisen vihollismaan sotilas huokasi viimeiset sanansa suomeksi: *"Herra Jumala!"*. Pastori Kosken tuntuma vaikeasti haavoittunut ivalolainen vänrikki vaikeroi: *"Äiti, anna vettä!"* Pappi kertoo kaata-neensa hänen suuhunsa tilkan vettä, mutta mitään ei ollut pelastettavissa. Nuori mies kuoli siihen paikkaan. Koski on myöhemmin pohtinut, millaisena tuskainen mies näki auttajansa: *"Olinko hänen enkelinsä?"*

Neuvostoliiton romahduksen jälkeen keskinäinen katkera viha entisten vihollisten välillä on haihtunut melkein olemattomiin Kainuun ja Vienan rajaseuduilla. Suomalaiset kokivat liennytyksen ja anteeksipyyntönsä henkäystä Raatteen museotien venäläistä muistopatsasta *"Äiti-Venäjä suree poikiaan"* paljastettaessa vuonna 1994, kuukausi rovasti Kosken Kiestinki-retken jälkeen. Venäjän ortodoksisen kirkon päämies, patriarkka Aleksi II totesi, kuinka hänen omat maamiehensä tulivat miekka kädessä vuodattamaan verta Suomen maaperälle Neuvostoliiton silloisen julman politiikan määrääminä uhreina. Hän pahoitteli ja suri syvästi tapahtunutta. Tämän päivän rajaseudun ihmiset ovat pysähtyneet myöhemmin pohtimaan, kestääkö tällainen puhe vielä 2000-luvun nationalistisella Venäjällä. Näitä presidentti Jeltsinin aikaisia tunnustuksia on ryhdytty perumaan vuodesta 2008 lähtien. Suurvallan sotahaavat ovat hitaammin umpeutumassa kuin pienten kansojen.

Hyökkäyssuunnitelma
Paavo Kolin leveiden
hartioiden varassa.

Mottimiesten myöhemmät kohtalot

Suomalaisten sotilaiden hyökkäysvaiheessa Vianan Karjalassa pioneeriupseeri Paavo Kolin elämää sivusivat monet ihmiskohtalot. Aikaisemmin on kerrottu muun muassa Kolin varusmiestoverista, talousaliupseeri Kalle Päätalosta, pioneereja tykistötulellaan tukeneiden joukkojen komentajasta Tuovi Mäkeläisestä, Kiestingin sotilaspastori Untamo Koskesta ja Kiestingin motin joukkosidontapaikan lääkäristä Paavo Parjasesta. Paavo Koli oli Kiestingin taistelujen jälkeen kouluttautunut ammat-tisotilaaksi, opettanut varusmiehiä, harmitellut asemasodan tapahtumattomuutta ja nyt oli peräytymässä pikavauhtia muun armeijan mukana Äänisen rannoilta kohti Suomen vanhaa rajaa Tolvajärven suunnalla. Miten nämä neljä muuta miestä olivat selviytyneet omissa taistoissaan vuosien 1943 ja -44 aikana?

Tuovi Tobias Mäkeläinen

Monet joukko-osastot miehistöineen siirrettiin armeijamme hyökkäysvaiheen jälkeen Vianan Karjalasta muille rintamalohkoille. Majuri Tuovi Mäkeläinen De Bange -tykkeineen jäi kuitenkin entisiin vienalaisiin maisemiin. Syksyllä 1942 hänen joukko-osastonsa siirrettiin Kiestingistä Uhtualle. Nämä 1800-luvun kanuunat eivät olleet mitään helppoja käsitellä. Jo itse nimikin osoittautui ylivoimaiseksi tykkimiehille, jotka päättivät kutsua niitä ”*tepankeiksi*”. Mäkeläinen opetti kuitenkin jäykkäkieliset miehensä hoitelemaan jäykkälavettisia tykkejään niin liukkaasti, että saksalaiset asiantuntijat kävivät ihmettelemässä. Kun tykin ranskalaiset valmistajat olivat onnistuneet ampumaan yhden laukauksen minuutissa, saivat ”Ukon” tykkimiehet niistä kaksi kertaa nopeamman tehon. Niillä ammuttiin kaikkiaan 400 000 laukasta vihollisen niskaan sodan aikana.

Majuri Mäkeläisen Linnoituspatteristo 6 muutti nimensä Kevyt Patteristo 17:ksi vuoden 1944 alussa. Se alistettiin saksalaiselle vuoristojääkärirykmentille, jota komensi kenraalimajuri Krakau. Mäkeläinen hallitsi saksan kielen, ja hänen välinsä saksalaisiin aseveljiin olivat rakentavan toimivat. Hankaumet yhteistyössä

tykistön kanssa, puhumattakaan perusasenteista tiedonkulussa, olisivat aikaansaaneet tilanteita, joissa tykit olisivat ampuneet omien niskaan.

Kevättalvella ”Ukko” Mäkeläinen oli jälleen kerran ollut mieliharrastuksensa ratsastuksen parissa. Hän ratsasti kyläilemään komentopaikka ”Myrskyyn” suurella mustalla ”Carrier”-hevosellaan. Paluumatkallaan patteristoon hevonen oli liukastunut, kompastunut ja kaatunut. Komentaja jäi puserruksiin suuren hevosen alle. Hänet toimitettiin nopeasti ”Myrskyyn” saksalaisten pääsidontapaikalle. Hänen vaimonsa kutsuttiin heti paikalle. Kaksi viikkoa hän valvoi miehensä vieressä sairaalassa. Hevonen oli murskannut komentajan sisäelimet, eikä häntä saksalaisten lääkärien hyvistä yrityksistä huolimatta voitu pelastaa.

Tuovi Tobias Mäkeläinen, viisi päivää aikaisemmin everstiluutnantiksi ylennetty, sulki lopullisesti silmänsä 18. huhtikuuta 1944 saksalaisten kenttäsairaalassa Valkeajärvellä, Uhtuan ja Kananaisten tien varressa. Hän sai vielä sanottua: *”Nyt minä menen Joukon luokse ... vien hänelle terveisiä”*. Mäkeläisen alaisen, tamperelaisen kapteeni Jouko Niemen nimi oli komentajalla päällimmäisenä hänen menehtyesseen haavoihinsa. Tämä oli kadonnut mustiin aaltoihin syöksyveneen kaaduttua myrskyävällä Ylä-Kuittijärven selällä. Mäkeläisen sotilaallinen muistotilaisuus seuraavana päivänä talvisen Valkeajärven rannalla sotilaskoti ”Helkapirtin” edustalla oli vaikuttava. Kunniavartion ja tykkien ympäröimän arkun edessä pitivät puheensa saksalainen kenraali Krakau ja kapteeni Mikko Asunta, myöhemmin taiteilijana tunnettu. Sotilaspastori Saralahden matkarukouksen saattamana talvi- ja jatkosodan rohkea tykistöupseeri aloitti matkansa kohti Oulun sankarihautaa.

Kalle Päätaalo

Kiestingin mottimiehistä sodan kriteereillä mitattuna talousalikersantti Kalle Päätaalo ei sijoittunut Vienan taistelujen sankaruuspisteitä keränneiden kärkipäähän. Hänestä tuli kuitenkin jälkipolville sellainen sankari, jonka ansiot eivät tule himmenemään pitkään aikaan. Päätaalo on tallentanut vuonna 1980 ilmestyneessä yli 600-sivuisessa teoksessaan *Liekkejä laulumaille* Kiestingin motin tapahtumat pedanttisen sentilleen sotilaiden vuoropuhelua myöten. Kirja päättyy Kiestingissä vaikeasti haavoittuneen Päätalon kokemuksiin Oulun sotasairaalassa vuoden 1941 lopulla.

Kallen potilasetaappi oli Oulun keskuskansakoululla, josta oli tehty sotasairaala numero 32:n eräs osasto. Koulu sijaitsi Paavo Kolin kodin naapurissa. Päätaalo muistelee Oulun sairaala-aikoja varsin myönteisinä kokemuksina. Eräs sellainen oli, kun sairaalan lääkäri hankki Kallelle hänen elämänsä ensimmäiset silmälasit. Siitä lähtien

mies katseli maailmaa entistä tarkkaavaisemmin. Kalle palautettiin sairauslomalta takaisin entiseen yksikköön JR 53:een, jossa puhkesi kinaa JSP:n lääkärin kanssa. Hän ei kuitenkaan osoittautunut vielä palvelukelpoiseksi ja palautettiin Ouluun, nyt uuteen paikkaan, Uuteen lääninsairaalaan.

Lomallaan Oulussa Kalle onnistui ostamaan saksalaisilta konjakkipullon. Korpien miehen vatsa ei ollut sellaiseen koulutettu, ja katuojassa happea haukkaava sotilas kiinnitti rintamasotilaiden käyttäytymistä tarkkailevan katupartion huomion. Syntyi reipas suomalaiskansallinen tappelu, ja haavoistaan vain vähän heikentynyt Kalle pisti metsurin voimalla kampoihin. Vasta kiväärinperä taltutti herrakansan konjakin hullaannuttaman selkosten miehen. Putkan kylmä lattia herätti hänet karuun todellisuuteen.

Lääkärit arvioivat aikaisemmin niin raamikkaan jyrkän Päätalon terveystilan laskeneen ja pudottivat hänen kelpoisuusluokkaan B2. Hänet komennettiin siirtymään Lahteen, Hennalan kasarmille. Tämän varuskunnan kenttä kantaa raskasta historiallista taakkaa vuodelta 1918. Kapinan jälkeen kentälle kerättiin tuhansia punavankeja, joista monet menehtyivät nälkään ja sairauksiin. Päätalollekin varuskunnan vanhoista rysänkasarmeista tuli välietappi kohti vankileiriä, tosin piikkilangan paremmalle puolelle. Hennalassa sijaitsi Jalkaväen Koulutuskeskus 19, jonka täisaunaan Kalle ensimmäiseksi työnnettiin. Sitten oli vuorossa ”hätäsyyni”, jossa tarkastettiin tulokkaan alapään kelpoisuus. Kalle muistelee, miten hän oli jo etukäteen päättänyt peitellä tautiansa:

Haavoittuneet Kalle Päätaalo (vas.) ja Pentti Lehtinen Oulun sotasairaalan pihalla 1941.

*"Kun talavella hiihin kovalla viimapakkasella järvenselekää, paleltu mulukun kärki.
Sai kylmänvihat..."*

"Vai paleltu! Teissähan on kuppa", pamautti syynilääkäri.

Hoidontäyteinen kirvelevä kuukausi paransi miehen, joka siirrettiin Karjalan kannakselle, Siiranmäkeen, suomalaisten rikollisten vankilan talousaliupseeriksi vuosi 1942–44. Vankilan talvi suomalaisena nälkävuonna -42 oli kurjuutta täynnä. Vangeille ei riittänyt tarpeeksi ruokaa eikä lämpimiä vaatteita.

Päätalo halusi olla toisenlainen vallankäyttäjä omalla piikkilankaleirillään Siiranmäessä. Hän oli hyökkäyssodan alkaessa Vienassa yrittänyt kaikin keinoin hankkia kelvollista syötävää komppaniansa taistelijoille. Harvoin siitä kiitosta sateli. Nähtyään nyt vankien kurjan tilanteen Kalle ryhtyi säälin ajamana taas kerran järjestelemään heille ylimääräisiä ruoka-annoksia. Kiestingin alueella Kalle oli saanut miehet tyytyväisiksi hankkimalla saksalaisilta aseveljiltä marmeladia ja "vituttoman lehmän voita" eli margariinia. Nyt ei ollut tarjolla mitään tällaisia ulkomaan herkkuja.

Kun paatuneet rikolliset tajusivat talousaliupseerin pehmeän luonteen, ryhtyivät he lypsämään häntä rehellisen herkkää sielua raaputtamalla. Kalle uskoi aluksi heidän sääliittäviksi kehystettyjä kertomuksiaan ja sai moitteita esimiehiltään liiasta veljeilyistä vankien kanssa. Ystävällisyyden vangit palkitsivat irvistelemällä takanapäin hänen ulkonäköään ja luonnettaan. Heidän mielestään tämä pehmeä alikersantti oli vain kevyesti hyväksikäytettävä "karsosilmäinen lammas".

Huomattuaan piikkisen hyväksikäyttönsä Päätalo keskittyi kaiken tämän kurjuuden ja pilkan yläpuolella koskemattomasti leijailevaan harrastukseensa, intohimoiseen kirjoittamiseen. Siiranmäestä lähti nuoren miehen kirjeitä tuntemattomille naisille ja tytöille ympäri Suomea. Myös tarinoiden lähettäminen lehtiin tuotti joskus masentavia hylkäämisiä, mutta joskus myös ilon pintaan nostattavia hyväksymisiä. Karjalan kannaksen rintamalehti Tappara ja jopa arvossa oleva sanomalehti Kaleva antoivat palstatilaa kirjoitusintoiselle sotilaalle. Myöhemmin 34 teoksen kirjailijaprofessoriksi kohonneen Kaarlo Alvar Päätalon elämä laskuineen ja nousuineen aina viimeiseen marraskuun 25. päivään 2000 saakka onkin jo kansallisomaisuutta.

Sodan jälkeen Päätalo ei ollut enää tavannut ketään muuta Kolin mottimiehistä kuin itse Kolin. Kalle kertoi aina tavatessamme, kuinka hän seurasi lehdistä entisen tupakaverinsa ja Kiestingin motin pioneerin Paavo Kolin reipasta julkkishahmoa. Joskus hän myös näki etäämpää Kolin elävänä median ympäröimänä, muttei rohjennut häntä lähestyä. Vasta tasavallan presidentin itsenäisyyspäivän vastaanotolla 1968 Kallen vaimo Leena tönäisi miestä: *"Nyt kyllä menet vanhaa kaveriasi tervehtimään!"* Ja niin tapasivat vuonna 1939 sotilasuransa pioneerien Koriolla aloittaneet kaksi erilaista persoonaa. Heitä tuli kuitenkin yhdistämään voimakas vaikutus suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen. Päätalosta tuli kansan kielen ja

elämän rikas kansatieteellinen kuvaaja. Koli jää historiaan yliopistopolitiikan rohkeana kehittäjänä ja yhteiskunnallisena innovaattorina.

Orastava uusi ystävyys katkesi kuitenkin jo alkuunsa kolmen kuukauden kuluessa. Kalle kertoi masentuneensa kuullessaan radiosta Paavo Kolin yllättävästä kuolemasta maaliskuussa 1969. Myöhemmin hän sai kuulla tarkemminkin Kolin viimeisistä hektisistä kuukausista. Silloin Kallelle palautui mieleen omat itsetuhoiset hetkensä viisitoista vuotta aikaisemmin. Hän ymmärsi, kuinka raaka sota voi heittää piilossa lymynneen, mutta musertavan varjonsa vielä vuosikymmenienkin päähän.

Paavo Parjanen

Helmikuussa 1942 JSP-lääkäri Paavo Parjanen sai harvinaisen tilaisuuden päästä pesemään viikkojen liat saunassa Kiestingin itäpuolella, kovin lähellä vihollisen asemia. Isäni sairaskertomuksen mukaan saunaan oli muodostunut häkää, ja hän menetti melkein tajuntansa. Hänet siirrettiin kenttäsairaalaan ja sieltä Oulun sotasairaalaan, jossa haavoittunut talousaliupseeri Kalle Päätaalo oli samaan aikaan potilaana. Sotilaspappi Untamo Koski oli saanut sieltä siirron etelään jo aikaisemmin. Oulusta Parjanen siirrettiin Helsinkiin Tilkan sotilassairaalaan ja sieltä edelleen toipumislomalle Tampereen naapurikuntaan Orivedelle Yliskylän Karpin suureen maataloon, johon hänen vaimonsa ja kaksi poikaansa olivat asettuneet Helsingin pommituksia pakoon.

Seuraavaksi Parjanen määrättiin Orivedellä sijaitsevan varuskunnan lääkäriksi. Samalla hänen vastenmieliseksi tehtäväkseen määrättiin toimia sotavankileirin lääkärinä. Venäläisten vankien kuolemanraskaana työnä oli rakentaa Orivesi–Jämsä-rautatietä. Enimmillään vankeja oli 800. Juuri tuohon aikaan Suomessa vallitsi erittäin suuri pula ruuasta. Luonnollisesti sen saivat kokea ensimmäisinä vihollisvangit. Löysin isäni jälkeenjääneistä asiakirjoista ruudulliselle paperille käsinkirjoitetut raportit vangeista numeroineen sekä sairastumis- ja kuolinsyineen. Usein merkintänä oli ”jalkojen turvotus”. Käytännössä tämä tarkoitti nälkäkuolemaa. Leirin vankisairaalassa toimi myös vangittuja venäläisiä lääkäreitä ja sanitäärejä. Vankeja kuoli leirin toimintakauden aikana vuonna 1942 yli kaksisataa.

Sotavankileirien eräät lääkärit joutuivat sodan jälkeen valvontakomission venäläisten jäsenten erityisen tarkastuksen kohteeksi. Jo pari viikkoa välirauhan solmimisesta syyskuussa 1944 saivat vielä silloin Suomessa vankeudessa olleet Neuvostoliiton sotilaat esittää valituksia kohtelustaan viikoittain vankileireillä vierailleille valvontakomission tarkastajille. Oriveden rautatieleirillä sotavankien käyttö oli

kansainvälisen painostuksen vuoksi lopetettu jo vuoden 1943 alussa, siis puolitoista vuotta ennen sodan päättymistä. Joten Paavo Parjanen ei missään vaiheessa joutunut kuulusteltavaksi vankien hoidosta. Enkä ole löytänyt tai kuullut mitään syytäkään sellaiseen. Tuosta murheellisesta vaiheesta Oriveden leirillä pidän muistona koivu-puista saapasrenkiä, jonka eräs venäläinen vanki oli isälleni veistänyt. Toivonpa vaan, että tämä olisi tästä ilmiselvästä lahjomisesta saanut muutaman lisäannoksen kurjaan ruokatilanteeseensa tuona nälkäisenä vuonna 1942. Saksalta pyydetty vilja-avustus pelasti silloin suomalaiset siviilit ja sotilaat kansalliselta nälänhädältä.

Oriveden Karpin maataloustöissä kuljeskelin Ruskiksi kutsumamme venäläisen vangin perässä niityillä ja hevostallissa. En voi olla muistelematta sotiemme sankareita ja syyttömiä uhreja, sitkeitä suomenhevosia. Rintamasotilaiden kirjeissä esiintyy usein huoli omasta hevosesta. Rintamalle siirrettiin yhteensä 150 000 hevosta, joista suurin osa oli pakko-otettuja. Taistelukentille jäi hevosista 22 000 eli yhtä paljon kuin talvisodan miehiä.

Karpin maatalon Veikko-hevosen talutti renki Kauko Malin Oriveden rautatieasemalle jatkosotaan vietäväksi. Jo kahden viikon kuluttua hevonen palautettiin merkinnällä ”sopimaton sotaan”. Veikko katsottiin sopimattomaksi sotahommiin, kun se halusi rynnätä aina muiden hevosten edelle. Se mikä sopi eversti Ehrnroothille, ei sopinut Karpin Veikolle. Karpin hevostalli oli kuitenkin antanut jo talvisodassa osuutensa, sillä Perho-hevonen ei sieltä koskaan palannut. Korvauksena hevosten luovutuksista maatalot saivat käyttöönsä venäläisiä sotasaalishevosia, jotka käytös-tavoiltaan ja jo ulkomuodoltaankin poikkesivat isänmaan omista hevosista.

Karpin naapurintalon mies kuljetti pienikokoisella pitkäkarvaisella sotasaalishevosellaan maitoa meijeriin. ”Karvaseksi” nimetty hevonen laskeutui yhtäkkiä meidän pikkupoikien hämmästykseksi makuulle ollessaan kiinni meijerin puomissa. Pojat hätääntyivät ja luulivat sen kuolevan siihen paikkaan. *”Sillä on vain mahanpuruja”*, muratti ajuri. Karvanen oli joutunut rintamalla itäisten isäntiensä mukana suomalaisten sulkemaan mottiin. Siellä se oli joutunut kalvamaan ruuakseen pelkkää puuta. Suomalainen normaali eläinruoka siviilissä pisti sen mahan sekaisin, mutta kopukka oli huomannut makuulla olemisen helpottavan kipuja.

Parjanen siirrettiin lääkäriksi kenttäsairaaloihin, joista monet sijaitsivat varsin lähellä eturintamaa. Sairaala oli hieman imarteleva nimi näille paikoille. Koulut, maatalot ja mitkä tahansa lämpöisinä pysyvät rakennukset kelpasivat kenttäsairaaloiksi. Oriveden varuskuntalääkärin tehtävistä Parjanen siirrettiin Uhtualle, Eldankajärvelle ja sitten kirjailija Ilmari Kiannon kotiseudulle Suomussalmen Juntusrantaan. Seuraavat asemapaikat olivat jo paljon etelämpänä, Karhumäki ja Käppäselkä Maaselän kannaksella lähellä suurta Äänisen järveä. Samoihin aikoihin Karhumäessä sijaitsivat myös luutnantti Paavo Kolin pioneerijoukot.

Venäläisten suurhyökkäys Kannaksella vaati myös lisäystä lääkintähuoltoon. Niinpä Parjanen komennettiin taas junaan ja kohteena oli hänen entisen kotikaupunkinsa Viipurin maalaiskunta, jossa hänet sijoitettiin 25. lääkintäkomppaniaan. Tällaisen joukko-osaston tehtäviin ei kuulunut joukkosidontapaikan ensiapu etulinjassa, vaan haavoittuneiden kuljetustehtävät linjoilta turvallisempaan takamaastoon. Parjaselle joukko-osastoja, sairaaloita ja sijaintipaikkoja kertyi jatkosodan aikana peräti viisitoista. Ainoa hyvä puoli tiuhassa siirtelemisessä oli, ettei ehtinyt kiintyä liiaksi taistelutovereihin, joita kannettiin kaatuneina tai haavoittuneina lääkärien käsiin. Erityisen paljon kaatui joukkueenjohtajia ja komppanianpäälliköitä. Tuttu mies kuolemassa leikkauspöydällä ilman että käsillä olisi tarpeellisia välineitä auttaa, oli lääkärin kauhukuva, joka sodan aikana myös usein toteutui.

Jos Koli ja Parjanen joutuivat sotimaan monilla Suomen itärajan rintamilla, niin kyllä heidän entinen rykmenttinsä JR 53 myös teki jatkosodassa pitkän marssin, yhteensä 3000 kilometriä. Yhtä pitkä matka on linnuntietä Helsingistä Afrikan pohjoispäähän. Tuosta matkasta tehtiin jalkaväkimarssein vähintään puolet. Tosin vain harvat miehet pysyivät tässä samassa rykmentissä koko jatkosodan ajan.

Paavo Parjanen palveli vielä rauhanteon jälkeen Tilkan sotasairaalassa Helsingissä ja vapautui armeijan lääkärin tehtävistä elokuun viimeisenä päivänä 1945. Sota oli rikkonut jotain hänessä. Isäni ei halunnutkaan palata enää kotiin, ja vanhempani erosivat. Seuraavana päivänä minä aloitin kansakouluni Oriveden kirkonkylän kansakoulussa, jossa monet luokkatovereistani olivat isänsä menettäneitä sotaorpoja, kodistaan karkotettuja evakkoja, äidinkiellensä unohtaneita, Ruotsista ja Tanskasta palautettuja sotälapsia. Me kaikki olimme silmät ympyräisinä sodan runtelemaa maata ihmetteleviä lapsia. Meistä monet sortuivat raskaiden kokemustaakkojen alle, mutta monet saivat samoista kokemuksista vahvan ponnistus pohjan selviytyä elämässään.

Untamo Koski

Olen saanut käyttööni rovasti Untamo Kosken lapsilleen jättämät valokuva- ja lehtileikealbumit ja erityisen kiintoisat kalenterit sotavuosilta. Niihin hän oli päiväkirjamaisen tarkasti merkinnyt kaikki tärkeät tapahtumat melkein jokaiselta sodan päivältä. Omille lapsilleen hän ei kertonut ahdistavista sotakokemuksistaan.

Kiestingin motti teki sotilaspappi Koskesta tunnetun. Häntä on siunaten kiitetty monissa Suomen kodeissa, jotka 56 vuoden raastavan epävarmuuden jälkeen saivat Kiestingissä kaatuneen omaisensa pieneksi kutistetussa arkussa omaan kirkkomaahan. Koski itsekin kertoi, miten häntä olivat nämä vuodet painostanut muisto

siitä, ettei hän siunannut pikaisesti hautaamiaan kaatuneita Kiestinki–Louhi radan hiekkapenkkaan. Hän mainitsi kuitenkin koskettaneensa jokaista ruumista.

Rykmentin komentaja Turtolan dramaattinen ja itseaiheutettu kaatuminen oli mottitaistelujen taitekohta. Hänen seuraajansa ev.ltn. Oras Selinheimo huudahti: *”Täällä emme ole enää päivääkään!”* Luutnantti Kolin Kolhoosimäen ritaritaistelun jälkeen syyskuun toisena päivänä 1941 rykmentti sai vihdoinkin luvan vetäytyä tuosta lähes kuukauden helvetistä. Untamo Kosken pikku kalenteri kertoo, että hänen vuoronsa päästä ulos oli neljä päivää myöhemmin.

Marraskuun 17. päivänä Untamo Kosken pataljoona oli sijoittunut 19 kilometriä Kiestingistä itään. Viidennen komppanian päällikkö Lassi Tiesmaa oli pyytänyt Koskea poikkeamaan luonaan. Luutnantti Tauno Hentilä halusi lähteä mukaan. He kävelivät verkkaisesti kohti Tiesmaan teltaa. Hentilä katsoo ympärilleen ja toteaa: *”Kauhian vähän on lunta.”* Kello on tarkalleen 13.20. Samassa räjähtää. Hentilä putoaa Kosken jalkoihin. Hän makaa aivan hiljaa ja kuolee rintaan osuneesta vihollisen srappnellista. Myös Koskeen osui sirpaleita. Yksi tunkeutui niskasta kitaleen läpi. Myös käsivarteen ja reiteen oli osunut. Korpraali Otto Nissi nappasi Kosken syliinsä ja kantoi vauhdilla häntä kohti JSP:tä. *”Tehkää tietä, pastori on haavoittunut!”*, hän karjuu sidontateltan ovella. Koski olisi myöhemmin halunnut kiittää pelastajaansa, mutta hän löytää tämän vasta kaatuneitten luettelosta.

Suuren Tuoppajärven rannassa Kiestingin laiturin vieressä odotti lentokone, jolla haavoittuneita siirrettiin Kuusamoon. Siihen oli lääkintäkapteeni Parjanenkin onnistunut saamaan monta motissa paikkaamaansa haavoittunutta. Myös Kosken aivovamma katsottiin niin kiireelliseksi tapaukseksi, että hän pääsi koneella Kuusamon sotasairaalaan. Hänet siirrettiin sieltä edelleen Ouluun sairaalaan. Kosken onneksi Kiestingissä hänet oli leikannut myöhemmin maankuuluksi kohonnut lasten kirurgi, professori Matti Sulamaa. Äänihuulia repinyt sirpale oli kuitenkin vienyt Koskelta puhekyvyn.

Seuraava porras 65 prosentin invalidin sotahistoriassa on kiinnostava, koska näistä vaiheista ei sodan jälkeen haluttu paljoakaan puhua. Silloin vielä mahtavan Saksan valtio tarjosi noin 50 suomalaiselle sodassa haavoittuneelle mahdollisuuden päästä kuntoutus- ja virkistyslomalle Saksaan ja sen valloittamaan Itävaltaan. Untamo Koski pääsi hakemuksesta tuohon ryhmään. Se oli ulkomaita näkemättömälle nuorelle miehelle valtava elämys. Tuosta neljän kuukauden matkasta Koskelle jäi muistoksi suuri valokuva-albumi. Se oli tarpeen sillä keskieuropalainen elämä SS-juhlineen, elokuvineen, suomalaisia hätkähdyttävine linnoineen, vuorineen ja jokineen oli kuin hetkellistä unta.

Suomalaisten ryhmä joutui heti Saksaan saavuttuaan kesäkuussa lääkärintarkastuksiin. Ne jotka selvästi tarvitsivat lääketieteellistä hoitoa, siirrettiin hoitolaitoksiin. Kuuloelimiin, äänihuuliin ja kurkunpään haavoittunutta aivoinvalidiksi luoki-

teltua Koskea ei katsottu mitenkään voitavan lääketieteellisesti auttaa. Niinpä hän pääsi kaikille niille lukuisille kiertomatkoille, joita Saksan propagandaviranomaiset olivat suunnitelleet. Suomalaisen sotainvalidien ryhmää kuljetettiin juhlasaatossa juhlasta toiseen. Heille alkoi käydä selväksi, että Saksa käytti tilaisuutta hyväkseen kertoakseen maailmalle, miten hyvin kohdellaan pienen asevelimaan sotilaita. Niitä miehiä, jotka ovat uhranneet terveytensä taistellessaan Saksan rinnalla kommunismia ja sen hännystelijöiksi sortuneita länsiliittoutuneita vastaan.

Untamo Kosken kuva-albumista saan puhuttelevan kuvan siitä, miten korpikansan siipeensä saaneita taistelijoita kohdeltiin vanhassa kulttuurimaassa, josta suomalainen uskonto- ja koulutusjärjestelmä on saanut alkunsa. Liekö pääpropagandisti Göbbelsin kouluttamien taitavien valokuvaajien ansiota tai syytä, että monet albumin valokuvista esittelevät kahta erilaisen näköistä sotilasryhmää. Toinen vähäruokaisen näköinen ryhmä seisoskelee sivummalla ujosti polvet koukussa nukkavieruissa sotilaspuvuissaan. Keskemällä seisovat ryhdikkäinä selvästi pitemmäksi kasvatetut arjalaiset kiiltosaappaiset mannekiiniupseerit.

Untamo Kosken fyysinen tervehtyminen jatkui Saksan matkan jälkeen. Hän siirtyi länsisuomalaisiin kuntiin papin virkojen sijaisiksi, vaikkei ääni oikein hyvin kirkossa kantanutkaan. Hän oli mennyt naimisiin Maire Moision kanssa vuonna 1940. Kuten papin etiikalle sopii, heille syntyi ensimmäinen lapsi tarkasti yhdeksän

Korpikansan sotainvalideja ja heidän kiiltäväsaappaisia isäntiään suomalaisten toipumismallalla Saksan Braunschweigissa kesällä 1942. Sotilaspastori Koski 6. vasemmalta.

kuukautta hänen jälkeen. Murheellista on nähdä Kosken kalenterissa 28.8.1945 lyhyt maininta: *"Maireni sydän löi viimeisen kerran. Herra antoi, Herra otti."* Kuukautta aikaisemmin heille oli syntynyt ennenaikaisesti poika, joka eli vain kuusi tuntia. Maamme oli selviytynyt rauhaan, mutta 30-vuotias Untamo Koski oli ehtinyt jo kokea muutamassa vuodessa enemmän ja syvemmin kuin useimmat koko pitkän elämänsä aikana. Hänellä oli takanaan viisi vuotta avioliittoa, josta perheen yhdessäoloa vain hetkittäin. Sitten oma vaikea haavoittuminen, loppuiäksi invalidisoituminen ja papin uran menetys äänihuulien vioittumisen vuoksi ja lopuksi vaimon ja lapsen äkilliset kuolemat. Ei ihme, että epätoivoinen leski huudahti: *"Minusta ei ole enää papiksi!"*

Vielä 88-vuotiaana hän ehti siunata haudan lepoon Evi-vaimonsa, jonka kanssa he elivät loppuvuodet Tampereen veljeskodissa. Isän ja aviomiehen roolinsa lisäksi hän oli saanut epäinhimillisen raskaan tehtävän, siunata haudan lepoon viisi omaistaan, kaksi vaimoa ja kolme nuorena kuollutta lastaan. Sitten elokuussa 2006 tuli Kiestingin viimeisen mottimiehen vuoro poistua, 91-vuotiaana. Hän oli kertonut minulle Veljeskodin sängyn reunalla, kuinka nuorten miesten ra'at kuolemat ja epätoivoisten haavoittuneiden kärsimykset Kiestingin motissa tulivat vielä vuosia sodan jälkeen hänen painajaisuniinsa, mutta nyt Veljeskodissa ne eivät enää seestyneen sotavanhuksen unia häirinneet.

Sota ja seksi

Sotimista ja seksiä on pidetty ihmisten biologisten tarpeiden välttämättömänä tyydyttämisenä. Sosiologit ja sosiaali-antropologit eivät kuitenkaan hyväksy tällaista rinnastamista. Sodan käyminen on todistettu selvästi yhteiskunnalliseksi ilmiöksi. Se että kaupallista ja vähemmän kaupallista seksiä esiintyy miesten käymässä sodassa, onkin jo toinen asia. Antiikin ajoista saakka sotilasjohtajat ovat pohtineet, miten pitäisi hoitaa miestensä seksuaalisia tarpeita. Kenttäbordellit ovat olleet eräs ratkaisu. Sotapäälliköiden päätökset tietenkin ovat perustuneet valta-ajatteluun, jonka mukaan miesten motiivit sotimiseen heikentyvät, jos he eivät saa välillä tyydyttää seksuaalisia tarpeitaan.

Suurvallat käyttivät hyväkseen prostituutiota toisessa maailmansodassa. Saksalaisten miehitettyä Pariisin vuonna 1940 heidän upseerinsa valtasivat siellä sijainneet luksusbordellit. Neljä vuotta myöhemmin asiakkaat vaihtuivat amerikkalaisiin valloittajiin. Italian Napoli oli sodan aikana kulloistenkin miehittäjien irtosuhteiden metropoli.

Maanpuolustuskorkeakoulun professorit Aki-Mauri Huhtinen ja Pasi Kesseli ovat tutkineet prostituution käyttöä sotilasorganisaatiossa. He kirjoittavat, miten jo ensimmäisessä maailmansodassa saksalaiset organisoivat maailmankuululla täsmällisyydellään kenttäbordelleja, joissa naiset ja tytöt joutuivat ottamaan vastaan keskimäärin 32 sotilasta vuorokaudessa. Naisten ja miesten terveydestä huolehtivat sotilaslääkärit. Sotilasorganisaation valtarakenteet tunkeutuivat myös bordellien punaisten samettiverhojen keskelle, sillä upseereilla ja miehistöllä oli omat laitoksenssa.

Prostituution sallimisessa sodanjohdolla on aina eräs ongelma. Kokemukset olivat karvaasti opettaneet, että monet prostituoidut ovatkin olleet vihollisen palvelukseen palkattuja agenteja, jotka urkkivat sotilaallisia tietoja humaltuneilta asiakkailtaan. Vietnamin sodan aikana vuonna 1973 keskimäärin 400 000 naista toimi ilotyttöinä amerikkalaisjoukkojen alueella. *Vihreisiin Baretteihin* kuuluneet maineikkaat sotasankarit ja monen nuoren pojan idolit harjoittivat tutkimusten mukaan seksuaalikontakteja keskimäärin 25 kertaa. Tällainen prostituutio-instituutio synnytti laajempiakin sosiaalisia ongelmia, kun vetäytyneet amerikkalaiset jättivät Bangkokin ja Pattayan alueille pysyvän kaupallisen ilotyttöjärjestelmän. Sehän on

mukautunut sujuvasti nykyisiin rauhanajan olosuhteisiin. Kaiken kaikkiaan sota-organisaatiot eivät voi millään pakoilla suhdettaan prostituutioon. Siitä viekkaana todisteena on, että englanninkielinen käännös sanalle ”huora” on ”hooker”. Se tulee Yhdysvaltain sisällissodan kenraali Joseph Hookerin nimestä. Kenraali oli järjestänyt sotilailleen ”Hookerin tyttöjä”.

Asevelisaksalaisten sotilaiden ja suomalaisten naisten välisillä laimeilla tai intiimeillä suhteilla oli sittenkin varsin pieni osuus sodanaikaisissa sukupuolien välisissä kanssakäymisissä. Esimerkiksi Ranskassa vastaavissa tapauksissa saksalaisten kanssa seurustelleet naiset parturoitiin pulipäiksi ja kuljetettiin sylkevien maanmiesten rivistöjen editse pitkin kaupunkien katuja. Näin voimakkaita reaktioita ei nähty Suomessa. Tietenkin kyseessä oli selvä ero, saksalaiset olivat Ranskassa vihollisia, Suomessa entisiä aseveljiä. Suomessa moraalisesti ankaran, jopa puritaanisen ilmapiiirin vallitessa erilaisine tanssikieltoineen suomalaisten sotilaiden ja sodassa mukana olevien nuorten naisten välillä syntyi paheksuttuja suhteita. Äärimmäisen herkkä vielä nykyisinkin on kysymys sotilaiden ja lottien välisistä kontakteista. Romaanikirjallisuus, elokuvat ja sotadokumentit ovat liioitelleet tätä varsin luonnollista ihmissuhteiden verkkoa joko moraaliseseen tai moraalittomaan suuntaan. Sodanaikainen virallinen järjestelmä kielsi täydellisesti sodassa mukana olevien nuorten miesten ja naisten väliset suhteet.

Jatkosodan tunkuisissa lomajunissa saattoi kuulla terävän käsityksen luokkeroista sotamiehen laulaessa:

*”Pojilla on korsussansa vain lutikoita, täitä,
herroilla on sängyssänsä vain kiharia päitä.”*

Lotta Svärd -järjestön kurinpito oli armotonta, jopa epäinhimillistä, ottaen huomioon nuorten naisten biologisen kehitysvaiheen. Ulkoinen olemus väljine vaatteineen piti heijastua miesten seksipupillissa niin luotaantyöntäviltä kuin mahdollista. Lottajärjestön ylipäällikön Fanni Luukkosen ryhdikäs, mutta vähemmän sensuelli matamiolemus oli malli tuon ajan nuorille tytöille. On muistettava, että 200 000 lotasta joka neljäs oli alle 17-vuotias tyttö. Lottajärjestöllä oli musta kirjansa, johon listattiin kaikki lottien rikkomukset sääntöjä vastaan. Jatkosodan aikana tilastoitiin 1100 rikkomusta. Rangaistuksina olivat erottaminen järjestöstä, eroamiskehotus tai kotiuttaminen. Epäsiiveellisuuden osuus kaikista rikkomuksista oli noin 20 prosenttia. Ei pidä kuitenkaan sulkea pois liioiteltuja juoruja, joita ankarissa olosuhteissa vapaaehtoistyötään tekevistä nuorista naisista mieluusti leviteltiin. Pienikin tahra lotan moraalikilvessä aiheutti rangaistuksen, mikä rauhan olosuhteissa olisi tuntunut epäoikeudenmukaiselta.

Lottia kotiutettiin kurinpidollisesti eniten asemasodan vuotena 1943, yli neljäsataa. Rangaistuksien syiksi merkittiin sopimaton käytös, sukupuolitauti tai raskaaksi tuleminen. Viimeksi mainitussa tapauksessa armahdettiin moraalisesti syyllistä, jos kihlattu oli kaatunut tai jäänyt vangiksi. Vieraitten pitäminen myöhään yöhön tai liian ”maalattuna” esiintyminen riitti rangaistukseen. Naisosapuoli oli syyllinen moraalisesti aina kun oli kyse miehen ja naisen intiimistä seurustelusta.

Lottien säännöissä pidettiin kielteisinä piirteinä laiskuutta, rakkaudettomuutta ja siveettömyyttä, kuten myös suulautta ja oman edun tavoittelua. Nykysilmin katsottuna lotilta vaadittavat ominaisuudet olivat kerta kaikkiaan epäinhimilliset. Lottien mollaamiseen sotien jälkeen liittyy varsin kiinteästi poliittisuutta, sillä Lotta Svärd oli selkeän oikeistohenkinen. Neuvostoliiton vaatimuksesta järjestö lopetettiin vuonna 1944. Lottien kunnian palautus joutui odottamaan Neuvostoliiton romahtamista.

Toinen naisryhmä, joka oli ajautunut sotaan ja samalla miesten läheisyyteen, oli epämääräisempi työvelvollisten joukko. Tästä instituutiosta on varsin vähän dokumentoitua tietoa. Siksi myös huhut ja miesten kerskakertomukset hämärtävät oikeata kuvaa. Työvelvollisia naisia oli muun muassa komennettu niin sanottuihin pesulajuniin. Niissä pestiin suuren joukon, esimerkiksi pataljoonan miesten vaatteita. Juna ajettiin sivuraiteille sopivaan kohtaan järven tai joen läheisyyteen, jolloin pesuveiden saanti oli helppoa. Tämä oli sinänsä sujuva keksintö, silloin välttyttiin suurilta kuljetuksilta rintamalta pois päin ja takaisin. Sotahistoriallisia tutkimuksia pesulajunien toiminnasta ja erityisesti pesijänaisten ja sotilaiden välisistä suhteista ei ilmeisesti ole julkaistu. Sitä runsaammin liikkui huhuja tällaisesta, prostituutiota hipovasta toiminnasta.

* * *

Me suomalaiset olemme tottuneet ajattelemaan prostituution olevan tyypillistä kaikissa muissa maissa, paitsi Suomessa. Rauhan aikana sellaista ehkä voisi suurkaupungeissa esiintyä ja niissäkin pääasiassa ulkomaalaisten ammatinharjoittajien varassa. Mutta entäpä viime sotien aikana?

Vuonna 1936 oli maassamme säädetty irtolaislaki, joka vähensi sukupuolitautilien leviämistä. Jatkosota alkoi kuitenkin muuttaa tilannetta. Tilastot osoittivat, että vaajaassa kahdessa vuodessa veneeristen tartuntojen määrä kolminkertaistui. Esikunnat alkoivat luoda varoitusjärjestelmiä lomille lähteville sotilaille, koska juuri lomien aikana tartunnat oli hankittu. Vuonna 1943 säädettiin uusi sukupuolitautilaki. Se edellytti, että tartunnan saanut on velvollinen ilmoittamaan viranomaisille tartunnan lähteen. Liikkuvalla poliisille annettiin tehtäväksi valvoa rintamalle kulkevia

junia. Irtolaisten valvonnasta huolehti huoltopoliisi. Sille kansa keksi nyttemmin unohduksiin häipyneen lempinimen *Pilpo* eli *Pillupoliisi*.

Oli vain huhuja, muttei kirjallisia todisteita siitä, että päämaja suunnitteli myös sota-Suomeen bordellijärjestelmää. Olihan jo tuohon aikaan käytössä vaatimattomassa mitassa kansainvälistä ammatillista vertailua ja mallien kopiointia muualta. Jos tehokkaissa sotilasvaltioissa sallittiin ja jopa edistettiin puolivirallista bordellijärjestelmää, niin miksei meilläkin. Perusteluina lievään myötäsukaisuuteen mainittiin kenttäarmeijassa rajusti levinneiden sukupuolitautilien valvonta ja hillitseminen. Esimerkiksi pesulajunat on mainittu eräänä metodina tässä ongelmassa. Armeijamme kenttäpiispa sai kuulla näistä suunnitelmista ja marssi Mannerheimin puheille. Hän oli – perustellusti – sitä mieltä, että kenttäbordellijärjestelmä romahduttaisi kotirintaman. Pienikokoisessa Suomessa kotirintaman tunnelmilla oli varsin suuri merkitys sotilaiden taistelumoraaliin. Kaukana kodeistaan taistelevilla saksalaisilla, amerikkalaisilla tai venäläisillä tilanne oli toinen.

Tohtori Knut Pipping toimi Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa sosiologian professorina vuosina 1956–59 ja myöhemmin 13 vuoden ajan Åbo Akademiassa. Hän oli myös asiantuntijana valittaessa hänelle seuraajaa Yhteiskunnallisen Korkeakoulun muuttaessa vuonna 1960 Helsingistä Tampereelle. Eräänä hakijana oli valtiotieteen tohtori Paavo Koli, jota Pipping ei pitänyt lausunnossaan kuitenkaan pätevänä virkaan. Hän jäi kuitenkin lopulta vähemmistöön ja Koliasta tuli hänen seuraajansa kahdeksaksi vuodeksi, elämänsä loppuun saakka. Näitä kahta tyypiltään ja taustaltaan erilaista sosiologia yhdisti eräs asia. Lähes samanikäisinä he olivat joutuneet jatkosodassa samoille rintamalohkoille, ensin Kiestinkiin ja sitten Äänisen rannoille. Koliasta tuli aluksi ammattisotilas, joka omassa opetuksessaan käytti paljon käytännön esimerkkejä sodassa käytetyistä johtamismenetelmistä. Pipping lähestyi samoja asioita, mutta toisenlaisin menetelmin. Hän ryhtyi keräämään aineistoa väitöskirjaansa jo keskellä sotaa. Se valmistui Åbo Akademiassa vuonna 1947 ruotsinkielisellä nimellä *Kompaniet som samhälle*. Kirja julkaistiin suomeksi käännettynä vasta 31 vuotta myöhemmin, vuonna 1978: *Komppania pienoisyyhteiskuntana, Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Luennoillaan professori Koli usein viittasi edeltäjänsä Pippingin tutkimustuloksiin. Niihin hän lisäili omia teorialallejaan ja käytännön sotakokemuksiaan.

Aliupseeri Knut Pipping oli siirretty asemasodan puolirauhaisaksi ajaksi Pinduisiin, seitsemän kilometriä Karhumäestä itään, Vienan meren kanavan varrelle. Hän tunsi henkisesti tylsistyvänsä tuossa sinänsä hirvittävän maineen saaneessa maastossa. Stalinin kanavaksi kutsutulla mammuttityömaalla oli menehtynyt kymmeniä tuhansia venäläisten siviili- ja sotavankeja.

Pipping aloitti tutkimustyön ymmärtämättä vielä tekevänsä maamme ensimmäistä empiiristä sotilassosiologista tutkimusta. Väitöskirjan tavoitteena oli

epävirallisten suhteiden tutkiminen yhdessä sotilasyksikössä. Tutkimuksen ydin kohdistui sosiaalisiin ja ryhmasuhteisiin sekä komppanian miesten väliseen kommunikointiin. Pippingin väitöskirja ilmestyi seitsemän vuotta ennen kuin Väinö Linna julkaisi Tuntemattoman sotilaansa. Linna oli kertonut ja puntaroinut yksittäisten sotilastyyppeiden ja -persoonien käyttäytymistä sodassa realistisella tavalla, vastoin tuon ajan kansallisluppea ylättyliä.

Pippingin kirjaukset sotilaiden epäasiallisesta, usein rivoistakin puheista, tottelemattomuudesta, ryöstelyistä, juopotteluista ja muista vaietuista ilmiöistä synnyttivät sodan jälkeisessä Suomessa hämmentynyttä närkästystä. Väitöskirja teiltiin epäisänmaallisena. Valitettavasti teos oli kirjoitettu ruotsin kielellä, joten se ei levinnyt suuren suomalaisen yleisön tietoisuuteen. Väinö Linnakin luki teoksen vasta suomenkielisenä käännöksenä. Pipping kirjoitti artikkelin Linnan juhlakirjaan vuonna 1980, jonka jälkeen heidän välilleen syntyi kirjeenvaihtoa ja jonkinlainen ystävyyskin. Kahden varsin erilaisesta yhteiskunnallisesta taustasta peräisin olevan henkilön omakohtaiset havainnot rintamasotilaiden epävirallisesta kulttuurista osoittautuivat yllättävän samankaltaisiksi.

Knut Pippingin väitöskirjan eräs luku on otsikoitu ”Alkoholi ja naiset”. Hän joutuu selittämään, miksi nämä kaksi asiaa on ympätty saman otsikon alle. Hän oli komppanian miesten havainnoimisessa huomannut, miten viina ja naiset olivat ”korkein hyvä”, jota vailla heidän piti olla. Pipping rohkenee tehdä johtopäätöksen, että suuri osa sotilaiden päiväunista ”...on täytynyt pyöriä pullon ja pillun ympärillä”. Viinan ja naisten kanssa tekemisiin pääsi vain äärimmäisellä kekseliäisyydellä. Kiestingissä jaettiin muonan mukana aivan pieniä annoksia viinaa tai saksalaisilta vaihdettua puna- tai kuohuviiniä. Pienet annokset tekivät miehet vain entistä ärtysisämmiksi, koska niistä ei millään syntynyt tavoiteltua humalatilaa. Päihtyminen oli perimmäinen tavoite. Jopa bensan hajuista moottorisprää, *telaketjua*, pidettiin parempana kuin paremman makuisia, mutta pikkuruisia annosviinoja.

Entä sitten konekiväärikomppanian miesten toinen ”korkein hyvä”, naiset ja seksuaalisuus? On yllättävää lukea Pippingin väitöskirjaa nyt 60 vuotta myöhemmin. Hän nimittäin osasi jo tuolloin etsiä ylikorostuneen maskuliinisuuden sävyttämästä ympäristöstä mahdollista homoseksuaalisuutta. Sitä hän ei etsimälläkään löytänyt. Heteroseksuaalisuus sen sijaan oli räikeän selvää. Loman onnistumista mitattiin kahdella skaalalla, ensinnäkin onnistuiko lomalainen saamaan kunnon kännin, ja toisena skaalan mittarina Pipping käyttää vastausta kysymykseen ”saitko naida”.

Väitöskirjassa jaetaan rintaman läheisyydessä työskennelleet naiset sotilaiden käsitysten mukaan kolmeen luokkaan, joilla oli toisistaan poikkeavat moraaliset ominaisuudet. Ne olivat 1) lotat, 2) sotilaskotisisaret ja 3) pyykkärit, myymäläapulaiset, parturiapulaiset ja alkuperäiseen siviiliväestöön kuuluvat naiset. Miesten mielestä kolmanteen ryhmään kuuluvat olivat ”yleisiä”, toinen ryhmä oli ”kevytmielisiä”,

”jos antavat, niin antavat rakkaudesta”, mutta ykkösryhmän lottia kunnioitettiin enemmän ja heitä kohdeltiin kohteliaammin. Upseereilla oli yhteyksiä lottatoimintaan, mutta miehistö ei ollut joutunut paljon kosketuksiin näiden kanssa. Tosin he muistivat Stalinin kanavan varrelta erään ”Kauniin Tekohampaisen Lotan”, jonka kanssa jotkut olivat saavuttaneet kohtalaista menestystäkin.

Jos Napoli oli saksalaisten ja liittoutuneiden sotilaiden irtosuhteiden keskus toisen maailmasodan keskivaiheilla, niin sellainen Suomen vähäväkisessä ja keltaläikäisten kalsonkien miesmaailmassa oli Karhumäki Äänisen rannalla. Se näyttäytyi karussa vaatimattomuudessaan rintamamiesten viihdytyskeskukseksi asemasodan toimeksiannota aikoina. Kirjailija Olavi Paavolainen vieraili Karhumäessä elokuussa 1942 ja kertoo, miten muutaman komppanian päiväkäskyssä käsketään ”...varomaan Tivolin neitiä, sillä on kuppia!”

Eräs paljon haastattelemani kirkasmuistinen sotaveteraani kertoi nimiltä mainiten erään tapahtuman Kannakselta asemasodan ajalta. Luutnantti A. läheteineen päätti käydä lähistölle pysähtyneessä pesulajunassa tutustumassa konkreettisesti junan huhuttuun tarjontaan. Miehet vuorottelivat, toinen oli vartiassa ulkona vaunun vieressä kun toinen hoiti asioitaan sisällä. Muutamia päiviä myöhemmin miehet huomasivat ikävää kirvelyä mahapeukalossaan. Molemmat olivat saaneet pesujunassa tippurin. Lääkintämies yritti virnuilla, mutta luutnantti ärjäisi: ”*Lopeta vittuilu ja anna pian jotain lääkettä!*” Miehet lääkittiin ja parannettiin. He varoittelivat kovasti muita tekemästä samanlaista virhettä.

Luutnantti Kolin taistelulähetä Kaleva Anttila kertoo, miten tavallinen mokkeri ei tiennyt lotista paljon mitään. Hän piti itsestään selvänä, että kouluja käyneet upseerit niiden kanssa pitivät yhteyttä. Karhumäessä eräät pioneeriupseerit sortuivat ”*haetuttamaa naisii sin kämpilleen, ain lähti joku naine mukkaa, ku kerrottii alkoholii löytyvä*”. Anttila sanoi tällaisten naisten olleen työvelvollisia, ”*pesujunista*”.

Karhumäestä vetäytyminen tuntui kuin olisi vietetty viimeistä päivää, mutta käsky oli ankara, ettei järjestelmällistä siivottomuutta saanut jättää jälkeen. Korkeat esimiehet jo silloin tajusivat, miltä asiat tulisivat näyttämään tulevina rauhan vuosina. Muurmannin rataa räjäytettiin puolitoista kilometriä sekä pohjoiseen että etelään. Vetäytyessä valtavat määrät armeijan suurvarastoja jäi pesulajuniin. Anttila muistaa, miten Äänisen rannalle oli työnnetty mullivaunuja, joissa sotilaiden pyykkit pestiin. Pyykkärit asuivat kaksikerroksisissa puutaloissa, jonne oli ankarasti kielletty menemästä. ”*Eihä tällane alokaspoika sin uskaltant pyrkii. Putkaa siint ois joutunt. Loppuaikan siel piettii aika reipast meininkii, iha ilotalloo. Ei se olt sellaista elämää, ku vast perääntymisvaihees.*”

Anttila lähti viimeisten joukossa Karhumäestä. Vihollinen marssi kurinalaisesti nelirivissä heidän tilalleen, mutta aloitti varsinaiset taistelut vasta kolmen päivän kuluttua. Anttilankin kohdalla – niin kuin monen muun veteraanin – muisteluk

kohdistuvat vähemmän militaariin seikkoihin asemien luovuttamisessa puna-armeijalle. Hän osaa luetella tarkalleen, mitkä varusteet, kesäpuserot, saappaat hän sai vaihtaa uusiksi. Eräs kuorma-auton kuski keräsi koko kuormallisen lumipukuja, *"niit mokkasii, jois ol tasku"*. Anttila punnitsi, että niistä mies sai varmaan hyviä haalareita sodan jälkeen, myös muille myytäviksi. Voita ja viinaa jaettiin mielin määrin. Viholliselle ei haluttu jättää pienintäkään ripausta suomalaista materiaa. Toinen maailmansota oli kääntymässä ratkaisukohtaansa, suomalainen yhteiskunta muiden mukana. Mutta suomalaiselle sotilaille voin ja viinan löysä vartiointi olivat ajatuksissa kaikkein päällimmäisenä. Eräät rahikaiset lisäsivät nautintojen listaan vielä kolmannenkin veen, *"vosut"*.

Osa pioneeripataljoona 12:sta päätyi Karhumäestä vetäytyttyään kohti lounasta Pyhäniemen kylään. Sinne kerättiin kaikki karjalaiset ja näiden sukulaisheimot. Heistä muodostui 1300 pakolaisen ryhmä. Kaleva Anttilan joukkue määrättiin vartiojoiksi tälle suomalaisten kannalta ennustamattomalle joukolle. Se koostui naisista, lapsista ja vanhoista ukoista. Heiltä tiedusteltiin, ketkä haluavat lähteä Suomeen sotilaiden turvaamina. Kukaan ei lähtenyt! Nämä ovat niitä yhteiskunnallisia faktoja, joista mielellään vaiettiin suomalaisessa mediassa. Tai jopa väristeltiin päinvastaisiksi: *"kaikki suomenkieliset halusivat siirtyä Suomeen."*

Eivät nämä asiat vielääkään ole kovin suosittuja kansallisessa historiassa. Anttila muistelee, miten eräs kortinpelaajana tunnettu vartija harmitteli, miksi hän ei älynnyt pelata suomalaisia rahoja pois näiltä pakolaisilta, kun nämä eivät niillä mitään olisi tehneet ruplavaltiossa. Kun pioneerit jättivät vartioitavansa, he jättivät heille kuitenkin viikon kuivamuonan.

Suomalaiset sotilaat tiesivät, että vartioitavilla siviileillä oli heitä paremmat ja ajanmukaisemmat tiedot sotilaallisesta tilanteesta näillä seuduilla. Karjalaiset tanssivat ja pitivät hauskaa yöt päivät, kun tiesivät omien miestensä pian saapuvan. Eräät pääsivät karkuun vastaanottamaan idästä päin saapuvia omia joukkojaan. Anttila tapasi nuoria karjalaistytöjä, jotka kertoivat mieluusti haluavansa lähteä kohti länttä. He eivät kuitenkaan uskaltaneet, kun vanhemmat eivät päästäneet. Edellä mainittu suomalainen korttipeluri ja jörnijä yritti lähennellä erästä karjalaistyttöä, mutta tämä tuhahti: *"En mie siulle anna, mie säästä, sielt tullee pia omat miehet."*

Jo muutamien viikkojen kuluttua selvisi, että karjalaisten epäluulo oli ollut oikeutettua. Anttilalle kerrottiin, että useat suomalaisten töissä olleet – kaupoissa ja sairaaloissakin – oli nopeasti likvidoitu. Suomalaisten sotilaiden ja valloitetujen alueiden naisten välisiä suhteita hiersivät laajemmat poliittiset eturistiriidat. Kaikki on annettava yhteisen hyväksi. Yksittäinen nainen tai mies, omine henkilökohtaisine tavoitteineen ja haluineen ei julmien sotalakien keskellä voi vaatia mitään itselleen. Kaiken kaikkiaan Itä-Karjalasta siirtyi kevään ja kesän -44 aikana Suomen puolelle lähes 3 000 pääasiassa suomenheimosta evakkoa.

Miten Paavo Kolin tapainen, partiolaisen ja suojeluskuntalaisen moraalikasvatuksen saanut nuorukainen, kadettikoulun valat vannonut upseeri, Akateemisen Karjala-seuran jäsen ja parhaimman nuoruutensa armeijassa viettänyt mies selviytyi näissä olosuhteiden hankaliksi tekemissä naissuhteissa? Monet haastattelemani miehet totesivat Paavo Kolin olleen ”komea mies”. Sekä sodan aikana että myöhemmin. Se on jo aika paljon sanottu suomalaiselta mieheltä. Mutta veli-Jouni sanoo, ettei se Pate mikään erikoinen naistenmies ollut, vaikka hänellä olikin *”verenvetoa niihin likkalapsiin”*. Liisa-sisko taas muistaa veljensä olleen varsin kiinnostunut tytöistä jo kouluaikana. Mutta ihan vaan normaaleissa mittasuhteissa.

Paavo oli hitusen enemmän kuin ystävä lukioaikaan Eila Tervaskanto-nimisen tytön kanssa. Tämä Eila meni myöhemmin naimisiin Paavon kurssitoverin kanssa. Luokkatoverit muistelevat Paavon kulkeneen yhdessä myös kauppiaan tytär Sirkka Asukkaan kanssa. He eivät varsinaisesti seurustelleet, mutta Sirkka oli Paavon suuri ihastuksen kohde. Sirkka Asukkaan kohtalona oli joutua sota-ajan seurustelusuhteiden traagiseksi uhriksi. Hän rakastui saksalaiseen sotilaaseen, kuten niin monet muutkin oululaistytöt.

Jouni Koli muistaa veljellään olleen Kiestingin aikoina kiikarissa eräs lotta, mutta nimeä hän ei muista. Hän kertoi tästä lotasta syntyneen kerran hieman riitaa upseerien kesken, mutta Paavo selviytyi voittajana. Jouni ei pitänyt mitenkään asiallisena, että jotkut upseerit kuljettivat ”emäntää” mukana sotareissussa. Tällaiset lotta svärdit olivat olleet vielä arkipäivää Vänrikki Stoolin sodassa kaksisataa vuotta aikaisemmin. Jouni Kolin komppaniassa oli kolme Jouni-nimistä upseeria. Yhdellä heistä oli juuri tällainen emäntä mukanaan.

Liisa-sisko taas muistaa, miten Paavolla oli sota-aikana tyttöystävänä lotta tai sairaanhoitaja, joka oli kotoisin Mikkelistä. Hän oli Paavo hieman vanhempi. Pariskunta oli niin paljon toisiinsa kiintyneitä, että Paavo ei enää halunnut käydä lomillaan kotona. Romanssi eteni jopa niin pitkälle, että Paavo käytti tyttöystävänsä vanhempien luona Oulussa. Liisa muistelee mielihyvällä, miten tämä raju sotasankari sittenkin oli luonteeltaan niin avomielinen, että paljasti kutsuvansa tätä ystävätärtään ”Muruksi”. Paavo myös näytti sisarelleen kirjeen, johon hän oli riipustanut naisystävästään keksimänsä runon: *”Sinä elämäni kevät ja tulevaisuuteni takatalvi.”* Runossa Liisa tulkitsi molempien osapuolten jo aavistavan, ettei romanssi kestäisi ikuisesti näinä sosiaalisesti sekavina ja ihmissuhteita katkovina sodan vuosina.

Kalle Päättalon kirjoja lukeneet voivat saada hieman vinon kuvan suomalaisten sotilaiden sukupuolielämästä. Sukupuolitauteja tirskahtelee hänen kirjojensa sivuille vähän väliä. Jos Päättalon kertomukset naissuhteistaan kasattaisiin yhteen, siitä tulisi varsin paksu erillinen kirja. Korian varuskunnan pioneerialokkaiden naissuhteiden

määrän ennustamisessa rempseä Paavo Koli olisi tupakavereiltaan saanut paljon suuremmat pistemäärät kuin hiljaisena tuvan nurkassa könötellyt Päätaalo.

Muistelut Paavo Kolin naissuhteista vaikuttivat aluksi kovin pehmeän lämpöisiltä. Mutta sitten löysin sota-arkistosta hänen rintamasotilaan sairaskertomuksensa. Mies näyttää olleen poikkeuksellisen terveen vahva, ei sairaslomia. Mutta sitten kortissa alkoi esiintyä merkintöjä, jotka kohdistuivat kehon kiinnostavampiin osiin. Lokakuussa 1943 luutnantti Koli oli joutunut kenttäsairaalaan, jossa hänellä todettiin olevan kävelyvaikeuksia, koska nivus oli turvonnut. Selitys ei kuitenkaan ollut kovin dramaattinen, sillä hän oli ajanut moottoripyörällä ojaan ja lyönyt nivuksensa ohjaustankoon. Lääkäri määräsi jääpussia, turvotus laski ja muutaman päivän päästä Koli pääsi sairaalasta pois.

Toinen sairausmerkintä alkoi jo lähestyä kuumempia alueita. Kertomuksessa todetaan: ”Peniksen pää tukkeutunut, turvotusta esinahassa. Ei sanottavaa vuotoa.” Tuohon aikaan tammikuussa 1944 rintamalla vallitsi asemasodan rauhaisat ajat, jolloin aikaa oli myös lomailuun ja muuhun ”vaaralliseen” toimintaan. Komppanian varapäällikkö Kolin joukko-osasto Pioneeripataljoona 11 oli tuolloin sijoitettu Aunuksen rintamalle. Lääkärin lääkityksenä turvotus alkoi häipyä ja tarkemmat tutkimukset antoivat vapauttavan latinalaisen tuomion: *”Morbi veneri negantur”*. Siis kyseessä ei ollut sukupuolitauti.

Kolin tutkinut lääkäri on myöhemmin tullut maankuuluksi nimenomaan naissuhteiden kentillä. Hän oli lääkintäkapteeni Mies Reenkola, senaattori Heikki Renvallin ja laulajatar Aino Ackten poika ja presidentti P.E. Svinhufvudin kummi-poika. Gynekologi Mies Reenkola paljasti elämäkerroissaan nimeltä mainiten sellaisia naissuhteitaan ja seksikokemuksiaan, että suomalainen tosikko sosieteetti haukkoi henkeään. Kirjat olivat täynnä itseironista huumoria. Hänen kahdeksan kollegaansa esitti julkisen paheksuntansa kirjasta Suomen Lääkäriliiton hallitukselle.

Heiveröisiä, mutta liukkaita huhuja on liikkunut Paavo Kolin suhteista naisiin hänen nelivuotisen sotansa aikana. Asianomaiset ovat enimmäkseen jo poistuneet keskuudestamme, mutta joitakin aikalaiskertomuksia on sanelukoneeseeni tarttunut. Pieksämäkeläinen entinen lotta Kati Kaipainen suostui Sotaveteraani-lehdessä olleeseen pyyntöni, jossa anelin ”vähäpätöisiäkin” tietoja Paavo Kolin sodanaikaisesta toiminnasta.

Kati Kaipainen oli sijoitettu 1942–44 Äänislinnaan Itä-Karjalan rautatiehallinnon palvelukseen. Hänen isänsä oli työskennellyt rautateillä, ja Äänislinnan varikon päällikkö oli kirjoittanut isälle ja kysynyt *”eikö se Kati joutais tulla tänne auttamaan, kun on konekirjoitustaitoinen”*. Isä päästi lähtemään *”kun ei ymmärtänyt millaista elämää Äänislinnassa vietettiin”*. Kati oli ehtinyt olla harjoittelijana vain kaksi viikkoa, kun vanhempien korviin oli alkanut kuulua juttuja asemasodan aikaisesta

levottomasta elämästä Äänislinnassa. He vaativat tyttärtään heti takaisin kotiin. Kati kertoo, miten hän ei enää totellutkaan vanhempiaan, sillä hän oli saanut kiinnityksen eturintamalla vierailevan teatterin näyttelijäksi. Hän rakastui teatterityöhön, joka oli avannut nuoren tytön elämään uuden kiehtovan näkökulman keskellä ankean kuristavaa sodan ilmapiiriä.

Kati Kaipainen muistaa elävästi tapaamisensa luutnantti Kolin kanssa. Hänellä oli Äänislinnassa mielestään oikein kelvollinen asunto, jossa hänen koulutoverinsa ja pojat tramppassivat. Hän oli kuullut muilta, että tämä nuori sotilas oli Mannerheimin ritari, mutta *”ei se silloin tuntunut miltään, nuorena ei oikein ymmärrä kaikkea”*. Kaipainen ihmetteli, miksi Paavo Koli merkitsi hänen vieläkin tallella olevaan vieraskirjaansa nimekseen ”Jorma”. Mutta *”meillä oli oikein mukava jutteluilta”*.

Kolme viikkoa myöhemmin Koli teki uuden vierailun uuden tuttavuutensa luokse. He tapasivat Katin työpaikalla rautatiehallinnon ruokalassa, joka sijaitsi kolme vuotta aikaisemmin perustetun Petroskoin yliopiston tiloissa. Kati asui myös samassa rakennuksessa. Kati kertoo, miten väsyneen ja nuhruisen näköinen Paavo oli tullessaan. Hän oli ollut raskaissa tehtävissä linjojen takana ja oli nyt menossa lomalle. Koli kertoi räjäyttäneensä viisi siltaa rintamalinjan takana. Jostakin ilmestyi viinaa ja nuutunut Paavo humaltui nopeasti. Hän ryntäsi rakennuksen käytävälle, karjuui, kiroili ja veteli vyöllä ja remelillä pitkin käytävän seiniä. Rautatiehallinnon päällikkö majuri Rintala ilmestyi paikalle ja ryhtyi rauhoittelemaan riehuva rintamasotilasta. *”Ei tämmöistä saa tehdä”*, tuhahti vaivautunut majuri.

Koli rauhoittuikin, lähti upseerikerholle yöksi ja aamulla junalla Suomeen. Sitä ennen hän kuitenkin jätti taas puumerkkinsä Katin vieraskirjaan. Kati kertoo, ettei saanut silloin eikä vieläkään siitä mitään selvää. Ja jälleen allekirjoitukseksi oli sutaistu arvoituksellinen ”Jorma”. Tekstissä ei ole päätä eikä häntää, joten humaltumistila on kieltämättä ollut raju. Hän käyttää samoissa lauseissa kolmea kieltä, suomea, ruotsia ja saksaa. Koli aloittaa: *”Jag talar inte på svenska, mutta nyt puhua, haluan selvää Suomeksi!”* Pilkkuja käytetään oikein ja väärin, ja ”suomeksi” on kirjoitettu isolla alkukirjaimella. Tästä raaputuksesta ei Oulun lyseon äidinkielen opettaja olisi kiitosta antanut. Eikä se saksan kielikään ihan järkevän selkeää ollut, mutta lotille hän näyttää toivottavan kaikkea hyvää. Näin tulkitsen Kaipaisen minulle lähettämää kopiota vieraskirjasta.

Kati Kaipainen muutti sodan lopussa Kouvolaan. Paavo Koli oli siirtynyt puolestaan naapurikuntaan Korian varuskuntaan. Hän otti Katiin yhteyttä ja pyysi syömään Korian upseerikerholle. Kati muistelee lämmöllä:

”Se oli aivan tavallinen juttelu-ilta. Sitten hän saattoi minut Kouvolaan. Koko ajan hän käyttäytyi kuin herrasmies. Muistan vielä, että hänellä oli aivan vaalea tukka. Erotessamme hän suuteli minua ja minä ajattelin, että onpa kylmät huulet.”

Iäkäs lottia Kati Kaipainen kertoo puhelimesta, miten hän tunsikin 60-luvulla olleensa huono nainen suostuttuaan vapaaehtoisesti auttamaan sotaisaa armeijaamme. Hän ei vuosikymmeniin halunnut muistella näkemiään julmuuksia.

”Mutta vasta nyt kun olen alkanut lukea Sotaveteraani-lehteä, jossa tutuistakin ihmisistä kerrotaan, alkaa minua itkettää.”

Sotilaan uusi sopeutuminen

Paavo Kolin tie Kokkarin taistelujen jälkeen elokuussa -44 oli jatkunut vetäytyen, miinoittaen, räjäyttäen ja ampuen. Rajaa lähestyttiin selkä edellä. Suomen puolelle siirryttäessä oli Ilomantsissa käyty jatkosodan ratkaisevimpia taisteluita. Koli ei näihin osallistunut, vaan pioneeripataljoona siirrettiin Värtsilän kohdalla vanhan rajan Suomen puolelle odottelemaan rauhaa. Sotatoimien jo päätyttyä luutnantti Koli ylennettiin komppanian päälliköksi 15. syyskuuta 1944.

Tohmajärvellä piti päättää, kumpi kahdesta pioneeripataljoonasta lähtee jatkaamaan sotaansa Lapissa saksalaisia vastaan. Kumpikaan ei olisi lähtenyt vapaaehtoisesti. Heitettiin arpaa ja Kolin 12. pataljoona veti pitemmän tikun ja pääsi lähtemään kotiin. Joukko-osastonsa puolesta Koli oli näihin arpajaisiin tyytyväinen, mutta pyysi komentaja Häikiöltä lupaa lähteä itse vapaaehtoisena Lappiin. Kolin lähetti Kaleva Anttila kertoo tämän sanoneen, että hän tuntee saksalaisten tavat ja meiningit. Ne olivat aina niin avuttomia metsässä. *”Niitä vois tappaa kuin lutikoita”*, oli Koli lupaillut. Häikiö ei kuitenkaan suostunut Kolin pyyntöön. Myös toinen Marskin ritari, Lauri Törni kävi pyytämässä, että hänen jääkärikomppaniansa saisi lähteä Lapin sotaan. Mutta kenraali Uno Fagernäs totesi: *”Kyllä jo riittää.”* Myöhemmin on selvinnyt, että tämä idea oli Törnin ikioma. Komppanian mielipidettä ei ollut edes kysytty, sillä Törni oli arvannut miestensä vastauksen olevan kielteinen.

Nykyisen rajan kotipuolelle päästyään pioneerit määrättiin suojaustehtäviin. Siltoja ja teitä miinoitettiin uudelleen. Ne oli ehditty jo kertaalleen purkaa. Tämä kaikki oli perin salaista, miehiä kiellettiin puhumasta kenellekään näistä operaatioista. Pelättiin, ettei välirauhan sopimus olekaan pitävä, vaan että venäläiset ryhtyvätkin saattamaan hyökkäyksensä loppuun. Poliittiset tilanteet muuttuivat nopeasti, ja pioneerit työnnettiin jälleen kerran isänmaan tehtäviin, nyt purkamaan jo toiseen kertaan miinoittamansa strategiset kohdat Suomen puolella rajaa.

Kolin komppania sijoittui rauhan jälkeen Joensuun lentokentän liepeille. Koli ei paljoakaan halunnut veljeillä toisten päälliköiden kanssa, oli mieluummin omien miestensä parissa. Lähetti Anttila kertoo myöhemmin huomanneensa Kolin muistuttaneen tässä asiassa – kuten monessa muussakin – Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan Viljo Koskela.

Ennen kotiutustaan sodasta Paavo Koli seikkaili majoituspaikkakunnillaan Joensuussa ja Tampereella Anttilan mukaan yksikseen, eikä niistä harhailuista ole jäänyt muistelmiin kirjoitettaviksi ripaustakaan. Erityisesti Kolin tulevalla kotipaikalla Tampereella pyörimistä olisi ollut kiinnostavaa seurata.

Rauhan tultua vallitsi sotilaiden keskuudessa Joensuussa kummallinen villin lännen meininki. *”Suomalainenkin mies villiintyi. Kaikkea sai rahalla, mistään ei ollut puutetta.”* Koli varoitteli lähettiänsä, että polkupyöriä varastetaan sumeilematta. Olihan rauha, jota ankaraan sotilaskuriin tottuneet sotilaat eivät vielä osanneet järjellään jäsentää. Hän antoi neuvon, että jos Anttilalta varastetaan pyörä, tämän pitää heti varastaa toinen tilalle. Ei ole väliä, millainen pyörä, kunhan on. Muutoin joutuu korvaamaan armeijalle.

Valtion omaisuuteen kajoamista ei pidetty varsinaisesti varkauteina. Polkupyöriä, aseita, työkaluja vohkittiin joko itselle tai oman porukan käyttöön. Saksalaiset aseveljet olivat tällä alueella lainsuojattomia, heiltä varastaminen oli ihan kehumisen arvoista. Varastaminen on kristinuskon käskyissä tuomittu teko, kuten myös Suomen rikoslaissa. Yksittäiset taistelijat huomasivat varsin nopeasti, että kuolemaa kylvävä ja valtavia omaisuuksia tuhoava sota on sellainen poikkeustilanne, jossa eettisillä ja oikeudellisilla säännöillä ei ole paljoakaan merkitystä.

Suomen lain rikkomisella pelastettiin monesti suomalaisten veljien henkiä. Jopa omilta kaatuneilta otettiin ”talteen” hyödyllisiä tarvikkeita. Tosin moni taisteluun lähtevä sotilas joko rempseästi tai aivan synkän vakavasti testamenttasi kelpo saappaansa oman ryhmänsä miehille. Sotilaan elämä saattoi päättyä, mutta tavaran jatkoa. Sotilaspastori Untamo Koski kertoi, miten hänen tehtävänään oli luetteloida vainajan omaisuus. Kerrankin hän asetti Kiestingin motissa kaatuneen miehen mahan päälle tämän uuden pistoolin. Kaatuneiden kokoamiskeskukseen siirretyn miehen pistoolin Koski löysi edelleen samalta paikalta, mutta nyt vaihdettuna selvästi vanhempaan.

Lokakuussa 1944 Kolin komppania siirrettiin Tampereelle Lielahden Kerholaan. Tähän kaupunginosaan oli sodan aikana sijoitettu pieni vankileiri, josta käytiin töissä läheisessä tehtaassa. Eräät vangit onnistuivat jopa pakenemaan. Raskaiden sotavuosien väsyttämille sotilaille, niin myös pioneeri Anttilalle, sotimisen viimeiset päivät eivät jääneet mieleen mitenkään sotilaallisina. Hän kertoo esimerkiksi, miten pataljoonalle oli kertynyt urheiluvälineitä, joille ei nyt ollut enää käyttöä. Koli ja muut esimiehet yllyttivät miehiä ottamaan mukaan, mitä ehtivät. Anttilakin kahmaisi mukaansa Lielahdesta kiekon, kuulan, jalkapallon, pesäpalloräpylän ja italialaisen lyhyen kiväärin. Tämän kielletyn aseensa hän kuitenkin luovutti pois kotimatallaan Kouvolan kohdalla. Hän piti itsellään asepuvun, josta leikattiin olkaimet irti. Myös sarkatakki osoittautui käyttökelpoiseksi. Mutta reppua ei saanut pitää. Käyttämät-

tömän satularepun Anttila kuitenkin osti, kun oli nähnyt kaukopartiomiehillä näitä himottuja laadukkaita varusteita.

Kaleva Anttila muistelee haikeasti kotonaan, miten hän kuusikymmentä vuotta aikaisemmin jätti hyvästit Lielahdessa esimiehelleen Paavo Kolille 26. lokakuuta 1944. Koli tokaisi, ettei hänellä ole oikein tietoa, mihin hän suuntaisi kulkunsa rauhan tultua. Hän murahti, ettei hänellä ole turvanaan muuta kuin lukiolaisen koulutus. *"Ehkäpä ryhdyin portsariksi johonkin oululaiseen ravintolaan"*, olivat kompanian päällikkö Kolin viimeiset sanat monet yhteiset iskut kokeneelle taistelulähettille Kaleva Anttilalle. Tämä palasi kotiseudun arkitöihin Kymenlaaksoon, mutta kertoo seurailleensa lehdistä entisen esimiehensä notkeaa kiipeämistä yhteiskunnan huipulle aina sen viimeiselle, katkenneelle porrasaskelmalle asti.

Paavo Kolin virallinen kotiuttamispäivä koitti vihdoin paria viikkoa ennen joulua vuonna 1944. Sodanajan palvelusaikaa oli 22-vuotiaalle sotaveteraanille kertynyt kolme ja puoli vuotta, varusmiesaika mukaan lukien lähes kuusi vuotta. Paavo Kolille jäi sielu, sydän ja lihakset täyteen muistoja vuosien sotimisesta. Monia niistä hän halusi karistaa pois niin pian kuin mahdollista, jotteivät ne olisi estämässä hänen kiihkeää poltettaan raivata tiensä kohti elävämpää tulevaisuutta. Sotaisan kesäpuseronsa ja puukkonsa hän lahjoitti Pioneerimuseoon. Pioneerien Hakku-lehti oli kehottanut jättämään "sotamuistoja" museoon. Ryhdyin näitä kahta muistoesinettä etsimään. Paljon nähnyt pusero löytyi museon muuttolaatikosta, mutta puukkoa ei.

Paavo Kolin sotamuistoja. Vas. hänen Pioneerimuseossa näytteillä oleva kesäpuseronsa. Oik. Kolin joukkueen miesten nikkaroima upseerikirstu vuodelta 1943.

Koli oli halunnut itselleen käsin kosketeltavan muiston pioneereistaan. Hänen joukkueensa miehet olivat nähneet asemasodan aikana suurta vaivaa rakentaessaan ihaillulle esimiehelleen lahjaksi puisen, polttokäsitellyn kirstun taitavine rautahe-loineen. Eivätpä pioneerit Karjalan korvessa osanneet kuvitella, että vielä tänäänkin tämä kirstu edelleen palvelee suomalaista heimoa. Kirstu löytyi Yhdysvaltain pää-kaupungista Washingtonista Paavo Kolin nuorimman tyttären Marin asunnosta.

* * *

Sodan jälkeen syntyy tai synnytetään myyttejä käydystä sodasta. Kansakunnat haluavat myyteillään vakiinnuttaa eräitä selityksiä. Niillä peitellään omia pahoja tekoja. Myytit ovat hyödyllisiä, jotta sodan jälkeen kansa pysyisi eheänä. Suomessa myyttien muodostuminen sujui melko helposti. Käydyn sodan päälle kudottiin juuri sopivasti tihennetty himmennin, poliittinen sordiino. Neuvostoliitto-valtion kaaduttua oli sodasta kulunut jo yli puoli vuosisataa. Kun sordiino poistettiin, oli- vat sodan kauhut, pettymykset ja kuolemat jo niin kaukaisia asioita, että tunteen tilalle oli hitaasti hivuttautunut kylmähkö realismi. Sitä näyttää seuraavan sodan romantisoinnin aika.

Berliinissä vuonna 2005 esillä ollut näyttely maailmansodan aiheuttamista kansakuntien myyteistä osoittaa, miten vielä 60 vuotta maailmanpalon päättymisestä suuret maat ylläpitävät myyttisiä selityksiä, jopa valheita sodan tapahtumista. Kaikki haluaisivat olla uhreja, jopa saksalaiset. Näyttelyyn olivat eri maat kirjoittaneet esseitä (paitsi Venäjä, jostakin syystä). Suomen esseessä todetaan, että viisi tekijää erotti Suomen melkein kaikista muista sotaa käyneistä maista: 1) maata ei miehitetty, 2) ei yhteistoimintaliikettä 3) ei vastarintaliikettä, 4) ei osallisuutta holokaustiin, 5) ei ulkopuolista vapautusta. Nämä ovat kadehdittavia historiallisia faktoja, joissa Suomen kansalaisilla poliittisine ja sotilaallisine johtajineen on ollut ansionsa.

Vuosituhausia käytössä ollut keino ylläpitää oman kansan ja oman armeijan kiinteyttä oli vihollisen *demonisointi, saatanallistaminen*. Sitä metodia käytti sekä Suomi että Neuvostoliitto. Tämä propagandamalli voi edelleen hyvin valtioiden välisissä konflikteissa.

Aseiden vaiettua syyskuun alussa Suomen poliittiset johtajat seisoivat poikke-uksellisen vaikean tehtävän edessä. Muun muassa propagandan ja tiedonvälityksen purjeet oli pikareivauksella käännettävä aivan toiseen suuntaan kuin mihin ne olivat olleet suunnattuina viimeiset viisi vuotta. Marsalkka Mannerheimin asema loi jän-nittyneen ilmapiirin hämmentyneeseen maahamme. Yleensä voittajavaltiot kautta vuosituhausien ovat ryhtyneet koristamaan voittoaan leikkaamalla entisen vihollisen pääjohtajan pään joko konkreettisen verisesti tai ainakin henkisen häpäisevästi.

Mutta Mannerheimin kohdalla ei näin käynytkään. Neuvostoliitto jopa lopetti heti sodan aikana käyttämänsä pyöveli-Marski -markkinoinninkin.

Suomalaisten joukkojen nopea eteneminen kohti itää jatkosodan alussa puoliskaisi Suomen kansan, tietenkin johtajiensa häikäisemänä. Päämajan tiedotuskomppaniat olivat täystyöllistettyjä maalaillessaan kirjoituksin, piirroksin, filmein ja valokuvin valloitetujen alueiden tulevaisuutta. Se oli osa sitä propagandaksi joskus kutsuttua yhteiskunnallista vaikuttamista, jonka pääosin viattomana tarkoituksena oli talvisodan järkytysten jälkeen palauttaa usko parempaan tulevaisuuteen. Jatkosodan ensimmäisenä vuonna ei ollut niin tuskallista kuin myöhemmin rauhan vuosina selittää kansalaisille, miksi niin moni sotilas on kaatunut. Tavoitteen ja uhrausten välinen suhde hyväksyttiin.

Sotatiedotuksemme tunnettuja hahmoja olivat Kustaa Vilkuna, Sakari Pälsi, Martti Haavio, Yrjö Jylhä, Olavi Paavolainen, Mika Waltari, Kari Suomalainen, Kim Borg ja monet muut tieteen ja taiteen alalla myöhemmin näkyvyyttä saavuttaneet tiedotuskomppanioiden TK-miehet. Myöhempien sukupolvien onneksi heistä monet noudattivat ikiaikaista taitelijoiden ja tieteilijöiden itsekeskeistä himoa dokumentoida omia ajatuksiaan ja havaintojaan paperille, ääni- tai filminauhalle.

Elämäkertateoksen kirjoittajan päiväunissa Paavo Koli yhteiskunnallisten ilmiöiden tarkkana kuvaajana ja ennustajana olisi jättänyt Tampereen yliopiston arkistoon omat sotilaan sosiologiset havainnot sodan ajalta. Valitettavasti Kolin persoonan tuntijat arvaavat tämän olevan vain toiveunta. Hän oli yhtä kaikki nuorena sotilaana kuin myös yliopiston rehtorina realistinen pragmaatikko, joka pyrki nopeisiin päätöksiin ja toimenpiteisiin ilman esteettisiä mutkia. Toisaalta Paavo Kolin sisarukset ovat paljastaneet hänen kirjoittaneen runoja jo lukioaikana. Ennen siviiliin siirtymistään luutnantti Koli paljastikin konepistoolijermustaan tämän piiloisen piirteen. Hän kirjoitti salanimellä runoja pioneerien lehteen.

Suomen heimoaatteen vanha konkari Sakari Pälsi keräsi valtiovallan hyökkäysvaiheen aikana suomalaiskansallisia esineitä vallatuilta alueilta. Näillä juhla- ja arkivaatteilla, tuohiesineillä, työkaluilla ja vastaavilla oli tarkoitus osoittaa, miten Neuvostoliiton rajan takaa oli löydettävissä konkreettisia todisteita Suomen heimon yhteisestä historiasta. Olavi Paavolainen jopa suunnitteli vallatusta Karjalasta eräänlaista kansatieteellistä suojelualueita, jota hallitsivat sotilasviranomaiset. Pälsin keräämät esineet ovat nykyisin säilytettyinä Suomen kansallismuseossa. Niiden alkuperäinen tarkoitus suuren Suomen heimojen yhteenkuuluvuudesta onkin täysin kääntynyt pääläelleen. Nyt esineet ovat museon osastolla, jonka tarkoitus on kuvata ”vieraiden kulttuurien” elämää.

Rauhan tultua ja kansallis-sosialistisen Saksan kaaduttua ei mielellään muisteltu saksalaisen sotilashallinnon oleskelua Suomessa. Mieluusti todisteltiin itselle ja muille, että ehkä ystävät (saksalaiset) saattoivat olla väärät, mutta viholliset (venäläiset)

olivat oikeita. Pohjois-Suomi aina Paavo Kolin syntymäsijoille eteläiseen Ouluun saakka oli ikään kuin jakaantunut kahteen leiriin. Toiset katkeroituiivat saksalaisten poltetun maan taktiikasta. Tämä katkeruus heijastui vuosikymmeniksi myös vaurastuneiden saksalaisten turistien vallatessa Lapin maisemia. Vielä pitkään historian taakka painoi enemmän kuin turismilla hyödynnetyt taloudelliset edut. Toinen, selvästi vaitonaisempi ryhmä koostui niistä, jotka muistelivat Saksan armeijan yksittäisten sotilaiden lapsiystävällisyyttä, kohteliasta käytöstä ja kansainvälisyyden tuomista pohjan perille. Erityisesti on haluttu muistella heistä saatua taloudellista hyötyä aikana, jolloin sotaa käyvässä Suomessa myös rintamailla pääkaupunkia myöten kärsittiin puutetta kaikesta elämälle tarpeellisesta.

Aina kun sodat päättyvät rauhaan, ensimmäisiä operaatioita on sotavankien palauttamisen suunnittelu ja toimeenpano. Jo vuoden 1942 puolella alkoi eräillä korkeilla suomalaisilla sota- ja siviiliviranomaisilla käydä mielessä sekin mahdollisuus, että Neuvostoliitto sittenkin voittaa tämän sodan. Se ilmeni esimerkiksi suhtautumisessa venäläisiin sotavankeihin. Heidän kuolleisuutensa oli suurinta juuri vuonna -42. Kaikkiaan jatkosodan vangeista kuoli joka kolmas eli yhteensä noin 19 000. Muonan ja majoitustilojen määrää ja laatua alettiin nostaa vuonna 1943. Heihin kohdistuvassa propagandassa lopetettiin Neuvostoliiton mollaaminen ja keskityttiin esittelemään heille suomalaista yhteiskuntaa. Oletettiin, että he vapauduttuaan kertoisivat kotona jotain myönteistä Suomesta. Tämä oli harhaluulo. Sillä entisten vankien kohtelu omassa kotimaassa oli sen verran kovakätistä, että nämä tuskin halusivat heikentää asemaansa kertoilemalla entisen vihollisen hyvistä puolista.

Sota loppui ja alkoivat vakavat ajat

Otsikon yhteiskuntahirtehsen huudahduksen keksijäksi mainitaan Pekka Tiilikainen, joka oli pitkän sotakauden aikana ehtinyt toimittaa lukuisia radioselostuksia eturintamalta. Myöhemmin hänestä muodostui suomalainen ikoni, kansallista itsetuntoa kohottanut sinivalkoinen ääni. Sen vakavampaa taloudellista ja sosiaalista katastrofia Suomessa on vaikea keksiä kuin mitä oli raskas sota vihollista vastaan. Silti sotimisessa oli tiettyjä suunniteltuja kaavoja, joita voitiin noudattaa ja hallita. Sen sijaan hävittyä sotaa seuranneet rauhan vuodet olivat varsin ennustamattomia. Tällaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa otsikon kärjekäs mietelmä ilmaiseekin terävästi suomalaisten syvät huolet ajautumisesta suurvaltojen pelinappulaksi. Sodan keskellä meillä oli vielä päätäntävaltaa omille ratkaisuillemme, mutta rauhan tultua, päätösvalta olikin siirtymässä rajojemme ulkopuolelle.

Nyt todellakin olivat alkamassa suomalaisille ”vakavat ajat”. Myöhemmin niitä on nimitelty myös ”vaaran vuosiksi”. Olihan vanhan sivistyneen Euroopan riekaleiksi repineistä kahdesta hullusta diktaattorista vielä toinen elossa ja vaarallisesti voimissaan. Yksikään maanosamme kolkka ei voinut olla varma tulevaisuudestaan. Sodan voittajien tarkoituksena oli piirtää rajat vuoden 1914 tilanteen mukaisiksi. Silloin Venäjän länsiraja kulki Tornionjoessa. Stalin joutui luopumaan tästä tavoitteestaan. Tuolle rajalle hän ei päässyt sotimalla eikä sopimalla.

Vaihtoehdot loppuvat suomalaisilta

Suomen kolmessa sodassa 1900-luvulla, sisällis-, talvi- ja jatkosodassa on ollut osallisena kolme valtiota, Suomi, Neuvostoliitto ja Saksa. Niistä kaksi oli suurmahteja, yksi pieni ja mahditon. Nämä suuret asevaltiot ovat viimeisen sadan vuoden aikana romahtaneet kaksi kertaa. Pieni Suomi on monesti haavoittunut, mutta selviytynyt aina hengissä. Ranskalainen 1700-luvun diplomaatti Talleyrand on todennut: *”Sota on kaikkein huonoin tapa saada tietää vieraasta maasta.”* Kahdesta suurvallasta Saksa hävisi sodan 1939–45, Neuvostoliitto voitti. Molempien uhraukset olivat käsitämättömiä. Hävinnyt menetti viisi miljoonaa kansalaistaan, Neuvostoliitto viisi

kertaa viisi eli 25 miljoonaa. Talleyrand oli oikeassa, tietämys entisistä vihollismaista ei vastaavasti ole lisääntynyt.

Sukupolvesta toiseen historian tutkijat tulevat spekuloidaan niillä vaihtoehtoilla, joita Suomella olisi mahdollisesti ollut käytettävissään suhteissaan Neuvostoliittoon ja Saksaan. Eivät edes tieteelliset peliteoreettiset mallit ole voineet tuottaa sellaista vastausta, johon Suomen kansa olisi tyytyväinen. Kepeän kevyitä ovat olleet ne tulkinnat, jotka perustuvat historian tapahtumien selitykseen vain nykytilanteen valossa. Poliittisen historian tutkijat ovat pohtineet vuosikymmeniä syytä siihen, miksi kaikki muut Saksan rinnalla toisessa maailmansodassa taistelleet maat miehitetiin, paitsi Suomi. Oliko suomalaisilla vain onnea vai kauaskatseisia politiikkoja ja sotapäälliköitä? Useat asiantuntijat ovat päätyneet analyyseissään, että onnistumisen syitä löytyi molemmista tekijöistä.

Mannerheim ilmoitti todistettavasti helmikuussa 1944 maamme johtajille selvän käsityksensä, että Saksa on jo hävinnyt maailmansodan. Siitä suomalaisten piti tehdä omat nopeat mutta kauaksi ulottuvat viisaat johtopäätöksensä. Moskovan arkistoista on vasta äskettäin löytynyt tietoja siitä, että Neuvostoliitolla oli varalla myös lisäehtoja rauhansopimukselle: Porkkala ja Suomenlinna vuokrattava laivastotukikohdiksi ja luovutettava kaksi rajaseudun paikkakuntaa, Lappeenranta ja Imatra. Tämä tieto todistaa, että vihollisen takataskussa ei ollutkaan enää suomalaisten toivomia helpotuksia.

Moskova ilmoitti aluksi rauhanehdokseen Suomen antautumisen, jolloin maa miehittäisi, ja voittaja alkaisi johtaa hävinneen talouselämää. Silloin Suomella oli kaksi vaihtoehtoa: joko neuvotella antautumisesta tai suostua saksalaisten edellyttämään sitoumukseen olla tekemättä erillisrauhaa Neuvostoliiton kanssa. Suomi päätti noudattaa talvisodan mallia ja taistella asein viimeiseen tilanteeseen saakka, jotta vihollinen alistuisi neuvottelemaan rauhasta. Se onnistui kesällä 1944 Karjalan kannaksella suurin uhrauksin. Mannerheim harkitsi vielä vastarinnan jatkamista. Mutta uskoi sittenkin asiantuntijoihinsa laatimia laskelmia, että maamme kestäisi aseellista vastarintaa enintään kolme kuukautta. Neuvostoliitto alkoi hieman taipua, ja Pravda ryhtyi selittelemään, ettei mitään antautumista Suomelta ollut vaadittukaan. Myös Saksa suurvaltana oli heikentynyt edellisinä kuukausina niin paljon, ettei sillä enää ollutkaan voimia ryhtyä suunnittelemiinsa voimakkaisiin vastahyökkäyksiin suomalaisia vastaan. Saksalaiset asettivat päätavoitteekseen päästä ulos tästä petturimaasta niin ehjin nahoin kuin mahdollista.

Saksan rinnalla sotaa käyneiden muiden maiden, Japanin, Unkarin ja Romanian masentavat kohtalot todistavat nyt, että Suomen ratkaisut olivat oikeita. Kun sota päättyi, niin vain Suomessa oli päätösvalta säilynyt omalla hallituksella. Kaiken lisäksi maamme tekemä erillisrauha sijoittui onnelliseen ajankohtaan. Stalin halusi nopeasti pyyhkäistä pois Suomen kysymyksen pöydältään ja rynnähti pikamarssilla

kohti Keski-Euroopan tuottoisempia maisemia. Ehkä myös Neuvostoliitto on ollut myöhemmin tähän ratkaisuunsa tyytyväinen, vaikka sillä olisi ollut useampiakin vaihtoehtoja valittavanaan.

Myöhemmin on paljastunut dokumentteja, jotka vahvistavat maamme johtajien valintojen viisauden. Sellainen on esimerkiksi Neuvostoliitossa jo vuonna 1939 painettu puna-armeijan tarkka opas, jonka ohjeilla piti marssia läpi Suomen idästä länteen. Siinä muun muassa kerrottiin, että Suomen sotaväestä on jo valmiiksi puolet ”epäluotettavia”, siis läpimarssijoiden potentiaalisia ystäviä.

Toinen teos on Petroskoissa puoli vuotta ennen talvisotaa julkaistu *Opetuskirja suomen kielen oppimiseen*. Sen sisältö osoitti avoimesti maamme miehittämisen olleen Neuvostoliiton tavoitteena. Esimerkiksi kirja sisälsi kieliopillisia harjoitustehtäviä, joissa kokeiltiin suomen kieltä etsimällä paikkakunnilta suojeluskuntien jäseniä, tutustumalla rautatieasemien vaihdemiehiin, tiedustelemalla siltojen sijainteja ja tuhoamalla rautateitä.

Mutta eivät kaikki suomalaistenkaan operaatiot näytä historian lehdillä moraalisesti onnistuneilta. Esimerkiksi Inkerin pakolaisia koskevat ratkaisut mielellään haluttaisiin unohtaa. Yhteensä 63 000 vapaaehtoista inkeriläistä oli siirtynyt meren yli turvallisen tuntuiseen Suomeen. Heidät petti sekä Suomi, Saksa että Neuvostoliitto. Vielä rauhan vuonna 1955 viimeiset vastaan hangoittelevat inkeriläiset metsästettiin ulos turvapaikoistaan ja rahdattiin rajan yli itään. Presidentti Koiviston sallima paluumuutto vuosikymmeniä myöhemmin ei himmennä tätä surkeaa lukua maamme historiassa.

Paavo Koli ja muut Kiestingin mottimiehet huomasivat vasta sodan jälkeen, millaiseen kansainvälis-poliittiseen hankauskohtaan he olivat kivääreineen ja konepistooleineen joutuneet. Maailmansodan alussa Saksan sotilasmahti oli alkanut heti huolestuttaa Yhdysvaltoja. Liittoutuneiden tiedustelupalvelu oli varoittanut Saksalla olevan jo raaka-aineet ja tarvittava osaaminen käsittämättömän suurta tuhoasetta varten. Suomi siis taisteli mahdollisen maailmanmahdin rinnalla. Sekä ensimmäisen että toisen maailmansodan edellä vallitsi voimakas kansallismielisyyden henki. Tänäpäin ovat suuret valtiot etunenässä, pienet perässä ajautumassa sisäpolitiikassaan jälleen kerran nationalismiin eli yltiöisänmaallisuuden pyörteisiin. Ranskalaisen 1800-luvun kirjailijan Guy de Maupassantin ilkeä lausahdus ”*isänmaallisuus on se muna, josta sodat haudotaan*”, näyttää pitävän paikkansa nykyäänkin.

* * *

Sodan voittajalla on aina monia etuoikeuksia. Niistä suurin on yksinoikeus oikeaan tietoon ja moraalisääntöihin. Eräs melkein pä liikuttava episodi Neuvostoliiton

vallasta Suomen asioissa oli kysymys luovutettujen alueiden kartoista. Jatkosodan jälkeisen rauhan ehtoihin kuului, että Suomen valtio luovuttaa entiselle viholliselleen joka ikisen kartan tämän valloittamista alueista. Niiden painolevyt ja negatiivit oli hävitettävä. Kyseessä ei ollutkaan mikään pieni operaatio, sillä neljässäkymmenessä junanvaunussa rahdattiin 16 162 105 karttalehteä Neuvostoliittoon turvaan.

Mutta jälleen tulee esiin näiden kahden valtion väliset yhteiskunnalliset ja kulttuuriset erot. Tällä kertaa Suomen eduksi. Neuvostojärjestelmä ei voinut voiton huumassaan ymmärtää sellaista suomalaisille yksinkertaista asiaa, että myös yksityiset kansalaiset saivat maassamme omistaa karttoja. Rintamaupseerien repuissa oli kannettu näitä ”vaarallisia dokumentteja” piirongin laatikoihin. Eikä ole mikään sensaatio, että eräät viranomaisetkin olivat unohtaneet kaappeihinsa Karjalan karttoja. Ja löytyipä liittoutuneiden valvontakomission venäläisistäkin eräs historian lakeja ymmärtävä henkilö, kenraali Tokarjev, joka topografiharrastajana rikkoi määräyksiä ja antoi säilyttää parit karttasarjat Suomessa. Vuonna 2006 Suomi oli jo tarpeeksi rohkea julkistaakseen 1930-luvun kielletyn karttakirjan luovutetusta Karjalasta. Nyt ne kuluvat Karjala-turistien käytössä.

Välittömästi aseiden vaiettua syyskuussa -44 alkoivat oppositiossa olleet vaimennetut ja usein turvasäilötyt kommunistit kaivautua koloistaan ja nousta jopa merkittäviin valta-asemiin. Yhteiskunnallisen ilmapiirin muutos alkoi heti näkyä, ja vasemmisto voitti ensimmäiset vaalit sodan jälkeen.

Maan ja maailman valtiat vaihdettiin ripeästi. Mahdin ja tavaran arvonromahduksesta sopii esimerkiksi Saksan ja Suomen välinen suhde: Hitler oli lahjoittanut sodan aikana Mannerheimille kolme korskeata maastoautoa. Sodan jälkeen yhden niistä osti Mäntsälän kunta paloautokseen. Siihen asennettiin suuri paloruisku.

* * *

Pitkä itärintaman sota puna-armeijaa vastaan lukemattomine etenemisineen ja perääntymisineen oli ohi. Silti joulun tunnelmaan 1944 hiipi helpotuksen ja pelon ahdistavaa ristiriitaa. Paavo Koli oli siirretty Pioneerirykmenttiin, tutulle kasarmille Korialle. Nuoren miehen sotapolku alkoi ja loppui samaan paikkaan. Korian ohitse ja Kymijoen ylitse kolkuttelivat vaitonaiset junat kuljettaen maansa ja omaisuutensa menettäneitä evakkoja kohti uusia ja outoja kotiseutuja.

Jatkosodan historia on täyttynyt enimmäkseen voitokkailla taistelukuvauksilla, mutta sotavankien kohtalo on jäänyt vaimeampaan osastoon. Seuraavassa nostetaan esiin vain pieni episodi kuvaamaan tätä suurta inhimillistä tragediää.

Muutamaa päivää ennen joulua työntyy Korian varuskunnan ohitse sairaajuna 2, nimeltään ”Tauno” (junan päällikkö oli lääk.kapt. Tauno Ervasti). Sen tehtävä

oli toiveikas, mutta surullinen. Junaan piti siirtää rajalla Neuvostoliitosta palaavia sotavankeja, joiden pelättiin olevan huonossa kunnossa. Sairas- eli s-juna pysäytettiin kuitenkin jo kauaksi rajalta, Luumäen asemalle odottamaan. Joka päivä junan henkilökunta kyseli, onko vankijuna jo saapumassa rajalle. Mutta päivät kuluivat painostavassa odottelussa, ja edessä oli jouluaatto.

Maria Peltonen oli nuori sairaanhoitaja, joka oli ehtinyt toimia s-junassa jo puolitoista vuotta. Hän kertoo, miten jouluaatto vietettiin ankeassa junanvaunussa laulaen ja joulumuonaa syöden. Mutta kello viisi jouluaamuna konduktööri koputtaa hyttien ovelle ja hihkaisee: *”Pian nyt ylös, kohta tulemme Vainikkalaan, ja vankijuna on tulossa!”*

Tasan kello 11 venäläinen juna lipuu suomalaisen s-junan viereen. Sieltä alkaa kuulua miesten laulua *”Kuullos pyhä vala, kallis Suomen maa”*. Maria Peltonen muistaa: *”Liikuttuneina kuuntelimme sitä ja niinhän sitten palaajat siirtyivät junaamme. Me kolme hoitajaa olimme laittautuneet hyvin silitettyyn siniseen kenttäpukuumme valkoisine huntuiineen ja parhaisiin sukkiin ja sen ajan puukenkiin. Halusimme, että tulijat näkevät siistejä suomalaisia naisia. Kyllä se huomattiin.”*

Mutta vankien luovutukseen sisältyi myös tärkeä sosiaalinen elementti. Vankien epätoivoisille omaisille piti mahdollisimman pian saada tieto siitä, ketkä tänään, vieläpä kristikunnan joulupäivänä, ovat sittenkin päässeet takaisin kotiin. Monessa suomalaisessa mökissä vallitsi epätieto, oliko sodassa kadonnut ehkä kaatunut, haavoittunut, vangittu tai ikuisiksi ajoiksi jäänyt tuntemattomana kentälle. Niinpä s-junaan astui Vainikkalassa kolmen miehen vastaanottokomitea majurin johdolla. Heidän tehtävänään oli selvittää palanneiden vankien henkilöllisyys. Kun juna matkallaan Hangon karanteenileirille pysähtyi Lahdessa, majuri antoi yleisradiolle luettelon vangeista. Se sitten tiedotettiin uutisissa Suomen kansalle. Monessa perheessä kaikuivat ilohuudot, mutta vielä useammissa painuivat murheen hartiat kasaan. Vielä vuosikymmeniä myöhemmin moni äiti ja aviovaimo jaksoi odottaa tietoa omaisestaan, edes sitä pahinta.

Sairanhoitaja Maria Peltonen jatkaa kertomustaan joulupäivän tunnelmista, jotka ovat syöpyneet iäksi hänen sieluunsa. Junan pysähtyessä Lahden asemalle puskaradio olikin jo ehtinyt ennen yleisradiota. Asema oli mustanaan väkeä. Ihmiset kyselivät kiihkeästi, onko sen ja sen nimistä sotilasta tässä junassa. Vapautetuille, mutta väsyneille vangeille tarjottiin junassa ”pataljoonakeittoa”. Se oli tarkoituksella keitetty laimeaksi, jotta kärsineiden miesten arat sisuskalut pystyivät ruuan sulattamaan. Maria Peltonen jatkaa: *”Liikuttuneena katselin, kun pojat otettuaan leipäpalan käteensä kääntelivät sitä, silittivät sitä ja silmistä alkoi tippua kyyneleitä näkkileivälle.”* Paljon tuskaa ja iloakin nähnyt sairaanhoitaja huokaisee vuosikymmeniä sodan jälkeen: *”En koskaan elämässäni ole nähnyt niin onnellisia ihmisiä.”*

* * *

Suomen itsenäisyys lepää 2000-luvulla itsestäänselvyyksien tukevilla pilareilla. Silloin tällöin olisi kuitenkin viisasta selailla historian lehtiä taaksepäin. Esimerkiksi lehtikuva Suomen itsenäisyysjuhlasta Helsingin Messuhallissa 6. joulukuuta 1944 hätkähdyttää vielä tänäkin päivänä. Siitä paljastuu, miten ohut henkinen itsenäisyytemme oli vielä rauhan alkuaikoina. Kuvassa pääministeri J.K. Paasikivi pitää juhlapuhetta. Mutta yleisönä eturivissä istuukin Andrei Ždanov, Viron valtiollisen itsenäisyyden teloittaja, mutta nyt sodan voittajien valvontakomission puheenjohtajana. Seuraavat penkkirivit täyttyvät miehistä, joiden leveillä olkapäillä lepäävät komeat poletit. He ovat puna-armeijan upseereita. Tuo lehtikuva ei anna kovin tulevaisuudenuskoista kuvaa Suomen itsenäisyydestä. Mutta pienen Suomen johtajat ja maltillinen kansa pelasivat suuren pelin kortit viisaasti.

Monet sotaveteraanit eivät olleet enää rauhan vihdoon koittaessa kiinnostuneita siitä, mitä sodassa oli tapahtunut. He halusivat vain tietää, mitä on lähitulevaisuudessa tapahtumassa. He eivät antaneet pennin vertaa arvoa sille viisaudelle, jonka mukaan tulevaisuutta ei voi ymmärtää, jos ei tunne menneisyyttä. Tämä viisaus, silloin kun se tarkoittaa Suomen sotahistoriaa vuosina 1939–44, näyttää tarttuvan 2000-luvun nuorisoon herkemmin kuin aikaisemmin. Sota on yhteiskunnallisen konfliktin äärimmäinen muoto. Siksi sen on säilyttävä ihmisten *kollektiivisessa muistissa*. Jos tämä muisti hiipuu, seuraavilla sukupolvilta katoaa myös vastuunalaisuus.

Sodan jälkeen suomalaisille tuotti vaikeuksia puhua ääneen ja puolueettomasti entisesti vihollisesta. Ryssä-sana kiellettiin virallisesti ja epävirallisesti, ja se työnnettiin vain sotaveteraanien sisäpiiriin tarinoihin. Edelleenkin tietokoneiden tekstinkäsittelyn oikolukuohjelmat varoittavat tämä sanan mahdollisesta epäkorrektiudesta. Tosin ei Neuvostoliitossakaan enää katsottu tarpeelliseksi käyttää entisestä vihollisesta tsuhna-ilmaisua.

* * *

Paavo Koli oli heilauttanut karun lyhyet hyvästit komppaniansa miehille Tampereen Lielahdessa marraskuussa 1944. Hänellä oli edessään vaikea ratkaisu, mitä 23-vuotias nuori mies voisi nyt tehdä elämälleen. Hän oli ehtinyt tehdä tässä elämässään vain kahta, käydä koulua huonolla menestyksellä ja käydä sotaa erinomaisella menestyksellä. Onneksi rankan sotimisen taukohetkillä tuli hankittua pikakoulutuksella myös upseerin ammatti. Samanlaisen pulman edessä olivat useimmat asepukunsa riisuneet sotilaat. Ei siviilikoulutusta, ei ammattia. Eräät miehet joutuivat palaamaan niin vaatimattomiin olosuhteisiin, ettei heillä ollut mahdollisuutta edes riisua asepukea pois päältään. Muuta päälle pantavaa ei ollut. Niinpä Suomen pelлот, metsät ja

rakennustyömaat olivat täynnä miehiä, jotka kantoivat armeijan harmaita vaatteita – arvomerkkien haaleat jäljet vain häämöttivät. Lehdissä annettiin myös ohjeita, miten upseerin asetakki muutetaan naisten kävelytakiksi.

Koli teki ratkaisunsa. Portsarin tehtävät jossakin oululaisessa ravintolassa eivät sittenkään tuntuneet kiehtoilta. Niinpä hän päätti kokeilla, millaista on toimia varusmiesten kouluttajana rauhan aikana. Lyhyen loman jälkeen hän aloitti ensimmäisen ammattityönsä ylemmän palkkaluokan luutnanttina Pioneerirykmentissä, tutussa varuskunnassa Korialla. Sota oli vienyt halut nuorten miesten kosteisiin seikkailuihin, joita hän oli edellisellä Korian komennuksellaan harjoittanut.

Varusmiesten kouluttamisessa oli hieman erilainen tunnelma kuin ennen sotia. Kaikki kouluttajat olivat hankkineet oman kokemuksen kautta ne temput ja taktiikat, joilla taistelutilanteista voi selvitä voittajana tai ainakin hengissä. Melko pian varusmiesten keskuudessa levisi tieto, että vain kaksi pioneeria oli saanut korkean Mannerheimin ristin. Luutnantti Koli oli toinen heistä. Sotasankarin sädekehä antoi hyvän mahdollisuuden saada opetusta perille tavallisesti niin passiivisten varusmiesten päähän.

Kolin karisma sai vahvistusta myös hänen hiihtokyvystään. Keväällä 1945 puolustusvoimien talvikisoissa hänen johtamansa sotilaspartio ylsi hopeamitalille 40 partion joukossa. Pioneerien omissa kilpailuissa Koli voitti upseerisarjan 15 kilometrin kisan. Hänen johtamansa aliupseerikoulun joukkue voitti 15 km partiohiihdon. Pioneerien Hakku-lehti kirjoitti ylpeänä, miten luutnantti Koli oli tämän aselajin hiihtäjä-ässä. Hiihtokilpailut pikkupoikana Oulun merijäillä tuottivat nyt isänmaallista satoa.

Paavo Koli oli saanut kämppäkaverikseen toisen upseerin, Joona Juurikon. Eläkkeellä oleva everstiluutnantti Juurikko kertoo kokemuksiaan Kolin veljeksistä, sillä hän tunsi myös Jounin. *”Siinä oli kaksi täysin erilaista persoonaa. Paavo oli äkkipikainen, Jouni rauhallinen”*, hän muistelee. Voi olla, että heidän puolitoista kuukautta kestäneeseen yhteisasumisensa aikaan sisältyi muutama tapaus, joista kasvoi muistikuva äkkipikaisesta Paavosta. Kerran Paavo oli kimpaantunut armeijan jäykkään järjestelmään ja vihapäissään paikkannut Mannerheim-ristinsä sängyn alle. *”Täällä ei kunniamerkeillä ole mitään merkitystä”*, Koli oli karjaissut.

Juurikko kertoo, miten kouluttajat kuluttivat paljon aikaansa upseerikerholla. *”Ei me ylen määrin kuitenkaan juopoteltu, eivätkä naiset silloin kuuluneet kuvioihin”*, hän jatkaa. Tällaiset määrittelyt ehkä koskivat häntä itseään, mutteivät Paavo Kolia. Kerran Koli aiheutti kämppäkaverilleen ikävän tilanteen. Juurikon tehtäväksi oli annettu upseerikerhon viinakaapin pitäjän vastuunalainen virka. Hänen tehtäviinsä kuului vähän väliä täydentää varastoa. Eräänä iltana kämppäkaveri Koliin oli iskenyt äkkinäminen viinan jano. Hän vaati, että Juurikko kaivaa esiin viinakaapin avaimet siinä siunaamassa hetkessä. Paavo Kolin luonteen hyvin tuntevat tietävät, miten

tämän kaltaisessa tapauksessa on miltei mahdotonta asettua hänen teräksen kovan olemuksensa tielle. Kaapissa oli jäljellä vain yksi konjakkipullo, jonka Koli nappasi omaan käyttöönsä. Valitettavasti tämä pullo sattui olemaan rykmentin komentajan eversti Vainion niin sanottu edustuspullo, josta hän tarjoili lasillisia vierailleen. Juurikko muistaa, miten hän joutui tämän pienen episodin vuoksi vaikeuksiin esimiestensä kanssa.

Kolin aika Koriolla sodan päättymisestä syksyyn 1945 saakka, jolloin hän erosi puolustusvoimien palveluksesta, on kiinnostava hänen persoonansa kehityshistorian kannalta. Hänet valittiin 1.2.–14.9.1945 väliseksi ajaksi pioneerien Hakku-lehden toimitussihteeriksi. Hänen tehtävänään oli hankkia lehteen pioneereja, erityisesti varusmiehiä, kiinnostavia artikkeleita. Hänen silloinen tyttöystävänsä on paljastanut, että Koli kirjoitti Hakkuun myös novelleja ja runoja nimimerkillä ”Olaus Kolma”. Selitystä tällaisen nimimerkin valitsemiseksi ei ole tietoa. Ehkä se on muokattu Paavo Olavi Kolisti? Hakusta löytyy kolme Kolin kirjoittamaa runoa: ”*Sielun kestikievari*”, ”*Tunturia ja aapaa*” ja ”*Levoton virta*”. Ne kaikki kuvaavat luontoa, sosiologisista näkökulmista ei vielä ole ripaustakaan. Runoista ei löydy mitään sotaan viittaavaa. Ehkä sen karttaminen on ollut päätarkoituksin. Tämän päivän kriitikot ovat pitäneet seuraavaa runoa varsin kelvollisena, on jopa viitattu samana vuonna kuolleen tunnetun runoilijan Kaarlo Sarkian tyyliin.

Levoton virta

*Virta vesiään valoi,
Lomitse kivien pärskyen vuolti,
tahtonsa väkevä paloi
mannerta uhmaan, uomaansa suolti.*

*Harmaassa kivessä lima kiilsii,
Keinui ja väräji, tuskaansa tempo,
Kun virran vuolle sen vartta viilsii,
hentoinen oli, mutt’ kuollut ei lempo.*

*Tahtoen valuivat veden hyrskyt,
Matkansa päättä ne himoiten haki:
Tyyntä ja rauhaa, jossa ei myrskyt
vonkuen riehu, jossa on tyvenen laki.*

*Pärskeenä sinkosi pisaravaahto
Kuivalle maalle, hajoten hiekkaan,
Jossa sen kuivi auringonpaahto,
Jossa se vaipui kuin urho miekkaan.*

*Matkan pää – suvannon uoma,
Tyyni ja selkeä rauhan maja,
aikojen syöntämä, luojan luoma,
myrskyn ja rauhan raukea raja.*

(Olaus Kolma, heinäkuu 1945)

Paavo Kolin asetoverit Vienen, Aunuksen ja Tolvajärven rintamilta eivät olisi arvanneet, että heidän kylmän rohkea pioneerijohtajansa pystyy suoltamaan sodan päätyttyä tämän kaltaista haaveellista tekstiä. Kolin novelleissa ja runoissa näkyy ajan henki, kansallisromantiikka, draamallisuus ja patetia. Mutta olivathan monet antiikin sotapäällikötkin runoilijoita. ”Levottomassa virrassa” voi nähdä ennusteheijastuksia myös Paavo Kolin omaan elämään. Se sisälsi hyrskyjä ja tempoiluja, mutta elämänvirran lopussa oli *”myrskyn ja rauhan raukea raja”*. Kolissa paljastui tuolloin tunnerekisteriä, mutta mikä tappoi hänessä runoilijan?

Luutnantti Kolin elämä Korian varuskunnassa näyttää olleen päämääräistä sotaa käyneen nuoren miehen päämäärätöntä ja irrallista heittelehtimistä. Piti ratkaista, jatkaisiko ammattiupseerin uraa vai löytyisikö elämän virralle jotain toista uoma.

Koli oli löytänyt tyttöystäväkseen Korialta pioneerikomppanian päällikön Eeva-tyttären. He viettivät aikaansa käymällä tansseissa Korian upseerikerholla ja myös Kuusankosken kerholla yhdessä Kolin kadettitovereiden Olli Juvan ja Niilo Kulven ja heidän tyttöystäviensä kanssa. Eeva muistaa vielä vuonna 2009, miten Koli läträsi usein viinan kanssa niin, että hänet jouduttiin kantamaan vuokra-asuntoonsa toipumaan. Koli oli tyttöystävänsä mielestä huono tanssimaan, mutta ilme musteni, jos Eevaa tuli joku toinen tanssittamaan. Erityisesti, jos hakija oli luutnanttia alemmalla rankitasolla oleva nuori mies.

Pioneerien kerran kuukaudessa ilmestyneen Hakku-lehden avustajana oli myös Mika Waltari, joka kirjoitti muun muassa jutun *”Ryssä riehuu pohjoisessa”*. Siinä Waltari todisti, miten jo vuonna 1490 ilmeni, ettei ryssän kanssa tehtyihin rauhansopimuksiin voinut luottaa. Lehden toimitussihteerinä ennen sotia toimi myös Armas J. Pulla, jonka humoristisia aivoituksia venäläiset myöhemmin oppivat vihaamaan ja suomalaiset sensuroimaan. Hakku julkaisi myös jutun, joka oli Paavo

Kolin toimittama. Siinä selostetaan Nostradamuksen ennustetta, jonka mukaan seuraava maailmansota alkaa vuonna 1999.

Kolin ura sotilastoimittajana päättyi syksyllä 1945 Hakun uutiseen, jossa kerrotaan hänen ”siirtyneen väljemmille vesille” opiskelemaan Helsingin yliopistossa. Uutinen kertoo myös, että Koli ”aloittaa harjoittelun Helsingin Sanomissa vastaista sanomalehtimiesuraa silmälläpitäen”. Tämä urasuunnitelma ei kuitenkaan koskaan toteutunut. Sen sijaan Kolista kehkeytyi myöhemmin taitavasti mediaa hyväksikäyttävä lobbaaja ”väljemmillä vesillä”.

Juurikko kuvaa, miten Koli alkoi hiljalleen kypsyä varuskuntaelämään Korialla ja ryhtyi suunnittelemaan siirtymistä yliopistollisiin opintoihin. Hänen mukaansa yleinen ilmapiiri upseerien keskuudessa oli, että haaveiltiin opiskelusta siviilissä. Varsinkin kun voittajavaltioiden valvontakomissio oli alkanut tutkia värillisellä suurennuslasilla Suomen armeijan upseerien määrää ja laatua. Myös kantaupseerien yhteiskunnallinen arvostus muuttuneissa poliittisissa olosuhteissa oli selvästi laskusuunnassa. Suomessa vallitsi outo ristiriita, maa eli pelottavia vaaran vuosia, mutta maanpuolustukseen ja sen ammattimiehiin oli kyllästytty.

Rauhantulon jälkeen rajalla miinassa jalkateränsä menettäneenä kaksinkertaisena sotainvalidina Jouni Koli siirtyi nopeasti siviiliin: ”*Pääsivät minusta kevyesti eroon!*”. Joona Juurikko sen sijaan päätti jäädä kaiken uhallakin upseerin uralle. Hän sai myöhemmin varsin tärkeitä ja luottamuksellisia tehtäviä. Hän oli muun muassa vastuussa liikekannallepanon salaisesta suunnittelusta. Hän muistaa, miten Paavo Kolillakin oli näissä suunnitelmissa tärkeä paikkansa kriisin sattuessa.

Ei kulunut montaakaan kuukautta Korialla, kun luutnantti Koli teki päätöksensä erota puolustusvoimien palveluksesta ja lähteä opiskelemaan yliopistossa. Hän oli erinomaisen kouluttajan ja organisaattorin maineessa. Myös varusmiehet muistavat hänen karismaattisen olemuksensa. ”*Paras kouluttaja, mitä minulla koskaan on ollut*”, sanoi eräskin varusmiehenä palvelut mies vuosikymmeniä myöhemmin. Everstiluutnantti Juurikko näki Kolin näin:

”Paavolla näytti olevan kova kunnianhimo. Puolustusvoimat oli väärä paikka hänelle. Armeijan tavat ja kurinalainen elämä eivät tyydyttäneet häntä. Kerrankin hän kieltäytyi lähtemästä palvelukseen aliupseerikoulun kouluttajana. Se oli siis selvää palveluksesta kieltäytymistä, mikä oli vakava rikos armeijassa. Komentaja Pyyry katsoi kuitenkin tätä rikettä läpi sormien, kun tiesi Kolin rohkeuden sodassa. Silloin tiedettiin jo Kolin jättävän upseerinvirkansa.” Juurikko ei katsonut hyvällä huoneto-verinsa asennoitumista.

Paavo Kolille oli ominaista, että eriteltyään vaihtoehdot hän teki tiukan päätöksensä. Sen jälkeen hän ei enää vilkuillut taakseen eikä kuikuillut muiden vaihtoehtojen pe-

rään. Koli oli mielestään nähnyt tarpeeksi armeijan elämää. Hän jätti hakemuksensa Helsingin yliopiston juuri perustettuun valtiotieteelliseen tiedekuntaan. Tuohon aikaan yliopistoissa ei yleensä ollut mitään todistuskarsintaa tai valintakokeita, joten livahtaminen Aleksanterin yliopiston juhlavasta ovesta sisään riitti. Kokeneesta jermusta tuli hetkessä uusi ja kokematon valtiotieteen ylioppilas.

Kolin eroanomus puolustuslaitoksen palveluksesta 5. lokakuuta 1945 hyväksyttiin, ja hän pyysi Pioneerirykmentin komentajalta todistusta palveluksestaan. Kolin erinomaiset ihmistenkäsittelyn taidot ja koulutettavien motivoimiskyky olivat esimiesten ja varusmiesten keskuudessa havaittu. Siksi häntä ei olisi tahdottu päästää hyppäämään sivuun upseerin lupaavasti alkaneelta uralta. Selkeätahtoinen Koli uhkasi estelystä huolimatta joka tapauksessa lähteä opiskelemaan.

Työtodistus oli sisällöltään kuivan lyhyt. Jos siihen ei olisi sisältynyt yhden virkkeen mainintaa Ylipäällikön myöntämästä *”korkeimmasta kunniamerkistä”*, ei olisi uskonut kyseessä olevan todistuksen kaikista niistä kokemuksista ja ansioista, mitä Koli oli ehtinyt nuorella iällään kokea jatkosodan aikana. Todistuksessa ei käytetty lainkaan termiä *”Mannerheim-ristin ritari”*. Todistuksessa on kuitenkin varsin osuva luonnehdinta Koliasta: *”Tehtävänsä on luutnantti Koli aina suorittanut innostuksella hänelle ominaisella reippaudella ja huolella.”*

Lapsuuden, kouluajan ja sotimisen jälkeen Paavo Koli aloitti 23-vuotiaana neljännen elämänvaiheensa, yliopisto-opiskelun. ”Takana kuolo ja laulu luotien, eessä tuska ja katu tuulinen”, ennusti runoilija. Hänestä tuli kurinalainen pikaopiskelija. Hän vyörytti opiskelun mutkia ja esteitä niin hurjalla vauhdilla, että ennätysellisessä kolmessa vuodessa hänellä oli kädessä diplomit sekä valtiotieteen kandidaatin (maisterin) että voimistelunopettajan tutkinnoista. Nopea eteneminen ja vyörytys jatkuivat entisellä vauhdilla. Itseään käskeneestä sotilaasta oli tullut itseään rääkännyt opiskelija. Seurasivat opiskeluaika Yhdysvalloissa Suomen ensimmäisenä Asla-stipendiaattina, assistentin tehtävät ja väitöskirja Helsingin yliopistossa, Hotelli- ja ravintolakoulun rehtorius, siirtyminen sosiologian professoriksi Tampereelle juuri muuttaneeseen Yhteiskunnalliseen Korkeakouluun, jonka rehtorina Koli toimi kaksi toimikautta.

Vastustajien esteiden murskaaminen ja tuntemattomien polkujen raivaaminen oli jatkunut herkeämättä, ensin sodassa, sitten opiskelussa ja lopuksi uuden yliopiston perustamisessa ja vauhdikkaaseen käyntiin saattamisessa. Vuoden 1968 lopussa 46-vuotiaalla Paavo Kolilla oli vihdoinkin edessään tyynin rauhaisa elämänvaihe sosiologian professorin kiinnostavassa ja turvaisassa virassa. Mutta sotasankarin vauhti ei sallinutkaan pysähdystä, ei edes verkkaista etenemistä kohti tavanomaista elämänuran maalia. Paavo Kolin sisäinen koneisto ei enää sallinutkaan hidastamista.

Viimeinen Narvan marssi

Mannerheim-ristin ritareista kirjoitetut teokset ovat yrittäneet etsiä yhteistä tekijää 191 ritarille. Se on yrityksistä huolimatta epäonnistunut. Jatkosodan sankareista löytyy kaikkia mahdollisia piirteitä. On harkitsevaa johtajuutta, luovia tilanneratkaisijoita, raakoja ryntääjiä, vaatimattoman hiljaisia tarkka-ampujia, suurten linjojen hallitsijoita ja niin edelleen. Sodan jälkeen he nauttivat lähipiirissään suurta arvostusta, mutta Neuvostoliiton henkisen painostuksen vuoksi nämä ritarit itse pyrkivät laskeutumaan mahdollisimman matalaan profiiliin.

Suomen yhteiskunnallinen koneisto halusi unohtaa sodan tuhansista sankareista vielä päätään pidemmät yksilöt. Mutta piilevä epävirallinen alakulttuuri säilytti Marskin ritareiden maineet erityisesti suullisissa kertomuksissa. Jos tuohon aikaan olisi ollut käytössä nykyiset sähköiset keskustelupalstat, sotasankarien tarinat olisi- vat säilyneet tuoreina aikalaisille ja jälkipolville. 60 vuotta myöhemmin ritareiden kertomukset ovat alkaneet muistuttaa Runebergin tarinoita Suomen sodan ajoilta. Faktat ja fiktiot ovat auttamattomasti sekoittuneet. Niistä on muodostunut ”*faktioita*”, tosiasioiden ja seipitteiden yhdistelmiä.

Professori Veikko Sinisalon saunan lauteilla Pirkkalan Sääksjärven rannalla kökötellessämme pyysin juurevaa kansantaiteilijaa ilmaisemaan yhdellä virkkeellä käsityksensä Paavo Kolin lyhyeksi jääneestä elämästä. Aikaa oli silloin kulunut tämän kuolemasta jo kolmekymmentä vuotta. ”*Voimakastahtoiset ihmiset kulkevat vääjäämättömästi kohtaloon kohti*”, oli Sinisalon kirkas vastaus. Marskin ritarien elämäkerroista löytyy Paavo Kolin lisäksi monia muitakin ”vääjäämättömän kohtalon” miehiä. Poimin heistä muutaman.

Saksassa jääkärikoulutuksen saanut eversti Verner Viikla oli käynyt samaa lyseota Oulussa kuin Koli. Hän myös toimi jatkosodan alussa divisioonan komentajana Kolin kanssa samalla rintamaloikolla Vienassa. Viikla onnistui etenemään suunnitelmien mukaan kohti Muurmannin rataa, mutta hän pettyi katkerasti saksalaisen SS-divisioonan heikkoon menestykseen suomalaisten rinnalla. Ylipäällikkö nimitti hänet 15. joulukuuta 1941 henkilökohtaisen rohkeuden perusteella Mannerheim-ristin ritariksi numero 45. Vain kolme päivää myöhemmin Verner Viikla kävi saksalaisten esikunnassa Rovaniemellä ja palasi kello 00.35 komentopaikalleen Karmalammelle Venaan syvissä mietteissään. Hetken päästä kajahti pistoolin

laukaus. Rohkeudesta palkitun sotilaan itsemurhalle ei ole löydetty yhtä vedenpitävää selitystä. Oliko tämä ”vääjäämätön kohtalo”? Mikä merkitys oli saksalaisten epäonnistumisilla, joista Viiklan joukot joutuivat kärsimään? Mitä oli merkinnyt hänen ainoan lapsensa syntymä ja kuolema vuonna 1939?

”Ritari, joka kuoli – suruun”, otsikoi Seppo Porvali ritarimatrikkelissaan kertomuksen luutnantti Olli Aulangosta, ritarista numero 133. Aulanko puolusti erityisen rohkeasti rynnäkkötykkivaunuillaan Kuuterselällä Kannaksen suurissa ratkaisutaisteluissa kesäkuussa 1944. Hänen vaununsa sai osuman, jolloin vaunun lataajan pää leikkautui kahtia. Aulanko hyppäsi alas ja jatkoi taistelua, mutta haavoittui päähän ja käsivarteen. Hän palasi sairaalasta Kannaksen rintamalle ja joutui vielä Lapin sotaankin. Rauhan tultua hän opiskeli valtiotieteen kandidaatiksi samaan aikaan kuin Paavo Koli. Hän toimi Tampereen lähistöllä Päivölän kansanopiston johtajana ja valittiin kokoomuksen kansanedustajaksi ja presidentin valitsijamieheksi. Porvali kertoo:

”Sitten sattui, että Aulanko istahti pienessä maistissa autonsa ratin taakse ja lähti ajamaan. Pimeällä kylätiellä tuli vastaan mummo pyöränsä kanssa ja törmäys oli väistämätön. Nainen loukkaantui korkeintaan henkisesti, mutta Aulangolle itselleen isku oli kestävä.”

Median terävät hampaat tarrasivat kansanedustajana tunnetuksi nousseeseen Olli Aulankoon. Urhoollisuudesta korkeimmalla kunniamerkillä palkittu mies joutui nyt julkisuudessa leimatuksi pelkuriksi ja karkuriksi, kun hän oli jatkanut pysähtymättä autollaan matkaansa. Kirjailija Porvali jatkaa: *”Tapauksen jälkeen Aulanko murtui henkisesti, muuttui aivan kuin eri mieheksi. Iloisesta veikosta tuli hiljainen ja sulkeutunut. Hän rupesi raivoraittiiksi, teki ylipitkiä juoksu- ja hiihtolenkkejä, kunnes tuli sydänkohtaus – ja lähtö!”*Yksi onneton tapahtuma näytti vieneen sotasankaria kohti moraalista kohtaloa, jossa hän ikään kuin itse nopeutti elämänsä päättymistä.

Marskin ritari numero 142 Urho Lehtovaara oli hävittäjälentäjä, sotilasarvoltaan lentomestari. Hänen sotilasuransa alkoi talvisodassa ja päättyi Lapin sotaan. Siihen sisältyi noin 400 sotalentoa ja 44 viholliskoneen alas ampumista. Häntä kutsuttiin ”Pikkujätiksi”. Pientä oli hänen kokonsa ja jättiläismäisiä hänen saavutuksensa ilmataisteluissa. Ensimmäisen ilmavoittonsa Lehtovaara saavutti oman kotipaikkakuntansa Salon yläpuolella. Lehtovaara osui takaa-ajon jälkeen vihollispommittajaan, jonka lentäjä onnistui hyppäämään laskuvarjolla alas. Majurin arvoinen punaupseeri ei suostunut antautumaan, vaan avasi pistoolillaan tulen kohti suomalaisia pidättäjiään. Kahakassa haavoittunut lentäjä kuoli Salon sairaalassa. Tässä tapahtumassa nähtiin Suomi–Neuvostoliitto -sodan klassinen asetelma. Suomalainen rohkea yksittäistaistelija onnistuu rämäpäisyydessään, ja punasotilas

noudattaa ideologijohtajiensa käskyä olla antautumatta toivottomimmassakaan tapauksessa fasistiviholliselle. Mieluummin selvä itsetuhokin.

Urho Lehtovaara oli luonteeltaan vaatimaton, mutta sisukkaan urhea. Lentäjäsankarin siviilielämä sodan jälkeen ei kuitenkaan lähtenyt hyvin käyntiin. Hänen kohtalonaan oli kaksi avioeroa, vuosina 1942 ja -47. Elokvateatterin johtajana toiminut Lehtovaara päätti oman elämänsä tammikuussa 1949. Hänen kuolinpaikastaan liikkuu kirjallisuudessakin edelleen useammanlaisia tarinoita. Eräs niistä kertoo, miten Lehtovaara kuoli ollessaan pidätettynä Suojelupoliisin sellissä Ratakadulla. Syynä pidätykseen oli asekätkentätoiminnasta syytetyn upseerin kyyditsemisestä Ruotsissa. Vuonna 2009 avautuvat Supon arkistot vuoden 1949 osalta, jolloin selvinnee tämäkin yksityiskohta.

Kaarlo Aleksanteri Heiskanen on jäänyt sotahistoriaan liikanimellä ”Kylmä-Kalle”. Hänen maineensa edelleen on kylmäpäisenä, vähäpuheisena ja rohkeana sotilasjohtajana. Todellisuudessa liikanimi syntyi jääkäriajoilta Saksan Lockstedtin kylmällä leirillä. Siellä hinteläluinen nuori sotilas paleli koko ajan. Talvisodan Summan taistelun sekä Laatokan, Aunuksen ja Petroskoin joukkojen pelkäämättömänä päällikkönä jatkosodassa sekä vielä Lapin sotaankin osallistuneena Heiskanen hankki kiistattomat ansionsa suomalaisena sotilasjohtajana. Jo heti hyökkäysvaiheen aikana lokakuussa 1941 hänet palkittiin Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-ristillä numero 21. Sodan jälkeen hänet pidätettiin syytettynä asekätkennästä, mutta vapautettiin vankeudesta syyttömänä vuoden kuluttua.

Heiskanen eteni urallaan jalkaväen kenraaliksi ja puolustusvoimien komentajaksi. Hän ei ehtinyt olla montaakaan vuotta eläkkeellä, kun sairastui kuolettavaan haimasyöpään. Lääkärit totesivat, ettei parantumisen mahdollisuuksia ole. Neljän lapsen isä, 68-vuotias kenraali teki sotilaan päätöksensä, pyysi lomaa sairaalasta, matkusti kotiinsa ja ampui itsensä. Viiden sodan ammattisotilaan virka-ase teki viimeisen tehtävänsä marraskuun synkeänä päivänä 1962.

Myös ritari numero 28 vänrikki Torsten Korkkinen sai kunniamerkkinsä jo jatkosodan alkukuukausina lokakuussa 1941. Korkkisen ritariksi julistamisen perusteissa kerrotaan, miten hän salamannopealla toiminnallaan pelasti komentajansa hengen vihollispartion kynsistä. Luonteeltaan vaatimaton maanviljelijä ja agrologi asui ja piti kanalaa sodan jälkeen Iloniemen kartanossa Karttulassa. 25 vuotta sodan jälkeen tämä reservissä juuri ylennetty majuri tarttui vielä kerran aseeseen, ja siihen päätyi 56-vuotiaan Marskin ritarin elämä. Vain muutamia viikkoja myöhemmin oli toisen hyökkäysvaiheen sankarivänrikin vuoro, Paavo Kolin.

Viimeisenä tapauksena seitsemästä Marskin ritarista, jotka ovat itse ratkaisseet kuolinsyynsä ja elämän päättymisen ajankohdan, otan lentomajuri Veikko Karun poikkeuksellisen karun elämän. Seppo Porvali on Marskin ritareiden ihmiskohtaloita

käsittelyssä kirjassaan kertonut yksityiskohtaisesti ritarin numero 98 kohtalon. Siitä myös media oli aikoinaan kiinnostunut. Karu oli uhkarohkea lentäjä, joka johti ansiokkaasti hävittäjälentueettaan. Majurin sodanaikaiset urotyöt ovat kuitenkin jääneet hänen onnettoman siviilielämänsä tapahtumien varjoon.

Veikko Karun avioliitto osoittautui varsin vaikeaksi vaimon runsaan alkoholin linkäytön vuoksi. Perhe asui Porissa, jonne oli sijoittunut myös saksalaisia lentäjiä. Kuultuaan vaimollaan olleen jonkintasoinen suhde saksalaislentäjän kanssa Karu ampui tämän ohjaamaa konetta. Lentäjä sai surmansa, ja asia vietiin sota-oikeuteen. Marskin ritarin selitystä uskottiin, eikä häntä tuomittu. Karu selitti ”erehtyneensä” konetyypistä.

Mutta vielä järkyttävämpää oli tulossa. Perheen poika Simo oli erotettu ratti-juopumuksen vuoksi ilmavoimista ja hänen elämänsä alkoi luisua alamäkeä. Vuonna 1962 juopuneiden äidin ja pojan välillä oli tullut riitaa kesämökillä perheen isän ollessa juoksulenkillä. Poika uhkasi pilanpäiten äitiään isänsä pistoolilla, jonka oletti olevan tyhjä. Hän painoi liipaisinta, mutta ase olikin ladattu. Äiti sai heti surmansa. Perheen isä Veikko Karu teki ratkaisunsa. Pelastaakseen poikansa elämän hän päätti ottaa syyn itselleen. Isä hävitti äidin ruumiin polttamalla.

Tästä tehtiin poliisille katoamisilmoitus. Lopulta totuus äidin kohtalosta paljastui, mutta Veikko Karu ei koskaan tunnustanut koko totuutta. Hänet tuomittiin oikeudessa vaimonsa surmasta kymmeneksi vuodeksi kuritushuoneeseen vuonna 1966. Suoraluontoisen Veikko Karun sijaiskärsijän taakka oli liian raskas kantaa, ja hän päätti elämänsä oman käden kautta 81-vuotiaana vuonna 1991. Totuus paljastui hänen hautajaisissaan. Tällöin perheen vanhin poika kertoi todellisen syyllisen olleen pahasti rappiolle ajautunut pikkuveli, joka sitten seurasi isäänsä hautaan vuotta myöhemmin. Mannerheim-ristin ritari Veikko Karun elämän päättymiseen vaikuttivat sekoitus sodassa hankittua uhkarohkeutta, luonteeseen kuulunutta peräänantamattomuutta ja väärin suuntautunutta vastuuntuntoa.

Olivatko nämä miehet Veikko Sinisalon mainitsemia voimakastahtoisia ihmisiä, jotka kulkevat vääjäämätöntä kohtaloaan kohti? Haluan vielä lisätä Marskin ritareiden traagisten siviilikohtaloiden joukkoon kertomuksen erään jääkäriupseerin elämästä. Hänen kuvansa on tämän kirjan kannessa.

Mikkelin päämajan pihalla ritaririvistössä Marskin onniteltavana seisoivat ensimmäisenä muita palkittavia selvästi vanhempi mies, everstiluutnantti Eino Polón. Tämä pyöreäprillinen ritari on vieressä seisovaa Paavo Kolia 29 vuotta vanhempi. Berndt Eino Edvard Polónin suku oli saapunut Puolasta Suomeen pakolaisena 1600-luvulla. Eräs esi-isistä oli taistellut hakkapeliittaupseerina. Huulipartainen Eino Polón muistutti säätyläistaustaltaan enemmänkin ylipäällikkö Mannerheimia kuin hänen vieressään asennossa seisovia korpisotureita. Polón liittyi jääkäriliikkeeseen ja

osallistui Suomen sisällissotaan jääkärikapteenina. Sen jälkeen hän lähti opiskelemaan Napoleonin perustamaan maineikkaaseen Saint-Cyrin kadettikouluun Ranskaan. Tuohon aikaan ei ritariveli Paavo Koli ollut vielä edes syntynyt.

Polón palaa vaimonsa ja poikansa kanssa Suomeen. Sen jälkeen tapahtuu jotain käsittämätöntä lauantai-iltapäivänä 18. marraskuuta 1922. Polón on saapunut Viipurista Helsinkiin parin päivän lomalle ja asuu ystävänsä, maisteri Hugo Holmstömin luona. Kapteeni Polón on jäänyt asuntoon kaksin isäntäväen nuoren palvelijattaren kanssa. Yhtäkkiä Polón ajautuu jonkinlaiseen mielenhäiriöön, repii vaatteet, pahoinpitelee ja raiskaa apulaistytön. Polón vangitaan ja suljetaan mielisairaalaan, jossa ylilääkäri toteaa jääkärikapteenin mielenvikaiseksi. Hän ei syyntakeettomana saa tuomiota, mutta erotetaan armeijan virasta. Myöhemmin pohditaan, miten hänen raat kokemuksensa jääkärinä Saksassa ja sisällissodassa olivat vaikuttaneet hänen sielunelämäänsä.

Vuosien aikana Eino Polón tervehtyy, ryhtyy maanviljelijäksi Kangasalle, osallistuu menestyvänä upseerina talvi- ja jatkosotaan ja lyödyään vihdoinkin Marskin ritariksi. Hän menettää molemmat poikansa kaatuneina sodassa. Jääkärieverstin värikäs sotilaan elämä päättyy rauhallisesti pasianssipöytänsä ääreen 83-vuotiaana vuonna 1975. Veljenpojat löytävät setänsä jäämistöstä Luger-automaattipistoolin, ladattuna. Paljon mullistuksia nähnyt vanhus ei ehkä sittenkään luottanut ympäröivän maailmaan rauhallisuuteen.

Kreikkalainen filosofi Epikuros on todennut: *”Elämisen taito ja kuoleamisen taito ovat sama asia.”* Marskin ritarien sotakokemuksissa kuolema oli usein tutumpi kuin elämä. Itsemurhaan päätyneiden sotasankarien halua ja taitoa hallita elämäänsä ja kuolemaansa ei ole tutkittu. Nyt se on liian myöhäistä. On lupa kuvitella, että kuolemaa silmästä silmään jatkuvasti nähneiden nuorten miesten käsitys elämän ja kuoleman välisestä suhteesta on voinut vääristyä. Myös kuoleman käsikassarat ja muut tappovälineet olivat heidän nuoruutensa arkipäivää. Edellä kuvattujen ritarien luonteenlaaduista ei ole löydettävissä mitään yhteistä. Eräät heistä olivat olemukseltaan vaatimattomia, eräät eivät. Sotasankareille yksi oli yhteistä. He eivät pelänneet kuolemaa, eivät edes siviilielämässä.

* * *

Aamulehti teki marraskuussa 2006 työelämää koskevaa katukyselyä tiedustelemalla ”millainen on hyvä pomo”. Kuusivuotias tamperelainen Jasper Manninen vastasi: *”Sellainen, joka osaa päättää. Ettei sotilaiden tarvitse hermostua.”* Siinäpä suomalaisen jatkosodan johtamiskulttuurin ihannetila tuli ilmaistua vielä Väinö Linnaakin tiivistetympmin. Jasperin mittarilla sotilasosaston johtaja Paavo Koli olisi saanut tädet

pisteet sota-ajan alaisiltaan. Ainakin tähän kirjaan tehtyjen haastattelujen perusteella. Suomen nykytalouden vihkimätön kuningas, Nokia-brändin sytyttäjä, entinen ylioppilaspäällikkö Jorma Ollila on huimalla urallaan havainnut, että *”keskeistä johtamisessa on luottamuksen rakentaminen”*. Nuori pioneeriupseeri Paavo Koli ei ollut tällaisista johtamisopeista Vienan soilla kuullutkaan, mutta syntymätaitavana ihmiskäsittelijänä oli niitä noudattanut. Alaiset ja esimiehet luottivat häneen, niin sodassa kuin myöhemmässä yliopistoelämässäänkin. Sodassa hän ei pyrkinyt erityisesti näkyville, sissille ei ollut hyödyllistä olla keskipisteenä. Vasta sodan jälkeen akateemisen maailman vaikuttajana Kolistä tuli keskilattian mies. Hänen henkilöönsä sopii erinomaisesti sanonta ”ihmisessä on monta ihmistä”. Hän oli joskus jyrkän hyökkäävä ja itseriittoinen, mutta samalla myös sosiaalinen, sukurakas, humaani, alaisiinsa luottava ja heitä vaikeissakin tilanteissa tukeva.

Yhteiskunnan kehittäminen vaatii rohkeita muutoksia. Sellaiseen pyrkivät johtajat joutuvat kamppailemaan vastustajien, jarruttajien, hämääjien, myötäilijöiden, kannattajien ja yliaktiivisten radikaalien vaatimusten sovittelussa. Silloin kun kyseessä on oman kansan turvallisuus, löytyy aina ihmisiä, ”jotka eivät saa rauhaa ennen kuin on sota”. Sotasankari Koli osoittautui aikuisvuosinaan tällaisen ihmiskuvan vastakohdaksi. Keski-ikään äkillisesti pysähtyneen elämänsä viimeisen vuoden yliopiston rehtorina hän uhrasi pyrkiessään estämään itä–länsi valtioblokkien väliset konfliktit. Työ jäi kesken.

Yleensä sankaruus näkyy vain yhtenä hetkenä elämässä, mutta loppuelämä on hoidettava jollakin muulla tavalla. Kolilla sotilaallinen ritariksi lyöminen perusteltiin virallisesti vain yhden päivän rajun taistelun perusteella. Siihen kuitenkin olettavasti vaikuttivat myös hänen muut rohkeat päätöksentekonsa ja sotilaalliset pikaratkaisunsa. Nyt tiedämme, että hän hankki myös siviilielämässään rohkean miehen aseman ja karisman. Kuvaavaa historialliselle muistille on, että itse henkilö persoonana voi unohtua, mutta jokin kadunnimi, rakennus tai patsas voi jäädä elämään kymmeniksi tai jopa sadoiksi vuosiksi. Jos naputtelee tietokoneen internetiin hakusanan ”Paavo Koli”, niin 95 prosenttia haun saalista viittaa Tampereen yliopiston rehtorin kunniaksi nimettyyn *Paavo Koli -luentosaliin* ja siellä järjestettyihin tilaisuuksiin.

Sotasankaruus ei siis jäänytkään vain hetkelliseksi episodiksi, vaan se seurasi häntä läpi elämän, välillä kannattaen, toisinaan taas ahdistavasti alaspäin painaen. Sankaruuden painolasti oli 47-vuotiaan professori Paavo Kolin harteilla vielä hänen elämänsä viimeisillä sekunneilla. ”Tilanne-ehdoton” sanoi työtoveri. ”Sankarikuo- lema”, huudahti moni sotaveteraani. ”Voimakastahtoisen miehen voimanosoitus”, rohkeni sanoa työtoveri yliopistolla. ”Itseään käskenyt herrasmies”, päätti Kalle Päätalo.

Kolin perhe Tampereen kodin pihalla jouluna 1968, kolme kuukautta ennen perheen isän kuolemaa. Vas. Kitta, Ilse, Raija, Mari (kelkassa), Hanne, Pekka, Paavo ja Cathy-koira.

* * *

Myöhäisenä joulukuun iltana vuonna 1955 kerääntyi Helsingin Mannerheimintien elokuvateatteri Bio Rexiin arvovaltaista ensi-iltayleisöä seuraamaan Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan juhlaesitystä. Kutsuttujen joukossa olivat myös sotiemme ykkössankarit, Marskin ritarit. Paavo Koli istui Ilse-vaimonsa kanssa katsomossa. Kun näytös oli päättynyt, esirippu laskeutunut, Finlandia-hymnin sävelet raapineet taas kerran katsojien tunnehermoja, seurasi täysi hiljaisuus. Ilse kumartuu miehensä puoleen ja kuiskaa: *"Oliko siellä todella noin kauheaa?" "Ei ollut"*, Paavo vastaa vakavana. *"Siellä oli vielä paljon kauheampaa!"*

Kiestingin mottiin jääneet viimeiset löydetty sankarivainajat haudattiin sodalle suhteettoman suuret uhrauksensa antaneille kotiseuduilleen syksyllä 1997. Sitä ennen järjestettiin Kajaanissa juhlava muistotilaisuus. Kajaanin sankarihaudoilla kaikuivat kunnialaukaukset ja sotilassoittokunta soitti Narvan marssin, jonka ai-

kana kuului vain hiljaisia nyyhkytyksiä satapäisen saattoväen joukosta. Eräs näiden miesten johtajista Kiestingissä oli ollut Paavo Olavi Koli. Hän oli joutunut heidän yhteisissä taisteluissaan tekemään nopeita ratkaisuja, jotka merkitsivät erälle elämää, toisille vammautumista tai jopa kuolemaa. Yliopiston rehtori Koli joutui myös rauhan aikana tekemään monia tärkeitä päätöksiä. Jo 28 vuotta aikaisemmin kuin Kiestingin motin sankarivainajat löydettiin, oli Koli päättänyt tehdä oman ratkaisunsa. 47-vuotiaana hän myös itse halusi päättää siitä, minkä pituisen elämän hän itselleen halusi. Ei yhtään pitempää. Se päättyi omassa kodissa keväisenä yönä 25. maaliskuuta 1969. Seuraavana päivänä minä lähetin sähkeen Yhdysvalloissa stipendiaattina vierailevalle Seppo Randellille, professori Kolin entiselle assistentille ja tulevalle seuraajalle professorin virassa: *"Pate on kuollut, syy tuntematon!"* Muutamia päiviä ennen kuolemaansa Koli tavannut ystäviään ja huudahtanut heille arvoituksellisesti: *"Kotka on laskeutunut!"* Tuo irrallinen lause jäi silloin oudosti leijumaan ilman selitystä ja tarkoitusta.

Tampereen kaupunginorkesterin soittama Narvan marssin suru laskeutui ras-kaana yleisön harteille, kun Paavo Kolin muistotilaisuus alkoi Tampereen Yliopiston juhlasalissa huhtikuun 15. päivänä vuonna 1969 kello 16.00. Toivo Pekkasen runon "Lähtö" ensimmäinen säe kohosi mustavalkoiseen saliin Veikko Sinisalon lausumana:

*"Jonakin aamuna, jonakin kevätaamuna
auringon kohotessa taivaalle
nousen ratsuni selkään."*

Runon viimeiset sanat tarrautuivat jokaisen kuulijan ikävöivään sieluun, rauhaton ratsastaja oli lähtenyt:

*"Siis ylpeään juoksuun, uskoni kultainen ratsu.
Vain hetken kumisevat kaviot kattojen yllä,
Vain silmänräpäyksen välähtää varjoni taivaan pilviä vasten.
Silloin olen jo kaukana, vapautettu."*

Paavo Olavi Kolin elämä oli lyhyt, mutta täynnä elämisen rosaa ja takkuisuutta, mustaa ja valkeaa rikkautta. Aikuisen miehen elon vaaralliset polut olivat risteilleet kolme ja puoli vuotta metsissä ja soilla omaa maata puolustaessa. Niillä poluilla oli kuitenkin oikea määränpää, suomalaisen kansan henkinen ja ruumiillinen vapaus. Sotilaallinen sankariteko oli tapahtunut vain hetkessä, mutta se oli seurana koko elämän. Rauhanajan Suomessa kymmenen vuoden taival kului hektisesti opiskellessa yliopistossa omaa ja maan parempaa tulevaisuutta toivoen. Kohtalon suunnitelmiin

oli kuitenkin piirretty liian lyhyt hetki astella voittajana suosionosoitusten saattamana leveämmällä valtatiellä. Koliin seitsemän hengen perheen onnellinen elämä repäistiin rikki hetkessä. Itseen käskenyt sotasankari totteli viimeistä käskyään. Paavo Kolin syntymän ja poislähdön väliin jäi sellainen määrä sotilaallista urheutta, rohkeita uudistuksia, uskomattomien näköalojen kaavailuja, nuorison ja aikuisten rohkaisuja, että hänen elämästään on pakko kertoa jälkipolville.

Syntyi ja kuoli.

Pieni sana siinä välissä

Koko eletty elämä.

(Kirjailija Ossi Ojala)

LIITTEET

PAAVO KOLIN SUKUTAUSTA

Esivanhemmat isän puolelta

Matti Paavonpoika
* 8.11.1793 Saikkola

∞

Anna Maria Wilhelmintytär

tai vaihtoehtoisesti:

Matti Juhananpoika
17.11.1798 Saikkola

∞

Anna Catharina Juhanintytär

↓

Paavo Matinpoika
* 26.12.1816 Taipalsaari

∞

Eeva Karhu

↓

Juhana Paavonpoika Koli
* 20.11.1844 Taipalsaari
† 15.12.1921

∞

Eeva Nikodemuksentytär Kilkkinen
* 11.10.1854 Taipalsaari
† 21.10.1936

↓

Iivari Koli
* 11.4.1891 Taipalsaari
† 17.6.1972 Oulu

∞

Eeva Korhonen
* 9.5.1892 Maaninka
† 19.7.1974 Oulu

↓

Paavo Olavi Koli
* 21.5.1921 Oulu
† 25.3.1969 Tampere

∞

Ise Laitinen
* 21.10.1926 Vaasa

Esivanhemmat äidin puolelta

Eva Kristina Korhonen

* 27.1.1829

Kaksi aviotonta lasta, August ja Elin (Eveliina), isästä ei merkintää

↓

August Korhonen

∞

Maria Laakkonen

* 26.5.1855 Kuopion maasrk

* 3.2.1851

† 1920-luvulla

† 1930-luvulla

Avioliitosta seitsemän lasta:

Johanna, Eveliina, Johannes, Aukusti, Aatami, Eeva, ja Anna

↓

Eeva Korhonen

∞

Iivari Koli

* 9.5.1892 Maaninka Hannula 11

* 11.4.1891 Taipalsaari

† 1974 Oulu

† 1972 Oulu

Avioliitosta kolme lasta:

Jouni (*1920 †2009), Paavo ja Liisa (*1925)

↓

Paavo Koli

∞

Ilse Laitinen

* 21.5.1921 Oulu

* 21.10.1926 Vaasa

† 25.3.1969 Tampere

Avioliitosta viisi lasta: Yrjö Pekka Olavi (*1952 †1982), Eeva Hanne Birgitta (*1954), Raija Helinä(*1958), Ritva Kristiina (Kitta) (*1959) ja Annemaaria (Mari) (*1964)

PAAVO KOLIN SOTILASPALVELUS

Varusmies, Pioneerien koulutuskeskus, Koria	27.12.1939–7.5.1940
Reservinupseerikurssi 47, Koria	8.5.1940–6.9.1940
Varusmiespalvelus päättyy	22.5.1941
Pioneeripataljoona 15, Vienan Karjala	12.6.1941–30.6.1942
Maasotakoulu, kadettikurssi 26, Santahamina	1.7.1942–4.6.1943
Pioneeripataljoona 11, Yllöinen, Aunus	16.6.1943–4.2.1944
Pioneerien koulutuskeskus, Koria	4.2.1944–29.5.1944
Pioneeripataljoona 12, Karhumäki - Joensuu – Tampere	29.5.1944–14.12.1944
Pioneerirykmentti, Koria	14.12.1944–5.10.1945
Ero puolustusvoimien vakinaisesta palveluksesta	5.10.1945

Yhteensä sodanajan palvelusta: 3 vuotta 6 kuukautta ja 1 päivä.

Välirauhan jälkeen: 9 kuukautta, 9 päivää. Yhteensä 4 vuotta 5 kuukautta ja 10 päivää.

Koli asepuvussa (varusmiespalvelus mukaan luettuna): 5 vuotta 10 kuukautta (27.12.39 – 5.10.45).

Sotilasarvot:

Vänrikki	5.12.1940
Luutnantti	30.3.1942
Yliluutnantti	27.11.1956
Kapteeni	4.6.1965

PAAVO KOLIN KOULUTUS JA TYÖURA

Koulutus

Ylioppilas, Oulun lyseo	1940
Kadettiupseeri, Maasotakoulu	1943
Valtiotieteen kandidaatti, Helsingin yliopisto	1948
Voimistelunopettaja, Helsingin yliopisto	1948
Valtiotieteen lisensiaatti, Helsingin yliopisto	1955
Valtiotieteen tohtori, Helsingin yliopisto	1956

Työura

Sosiaalipolitiikan assistentti, Helsingin yliopisto	1952–53
Rehtori, Suomen hotelli- ja ravintolakoulu	1955
Tutkija, SOK	1955
Toimitusjohtaja, Taloustieto Oy	1959
Sosiologian ja sosiaalipsykologian dosentti, Helsingin yliopisto	1959–62
Sosiologian vt. professori, Yhteiskunnallinen Korkeakoulu	1959–61
Sosiologian professori, Yhteiskunnallinen Korkeakoulu (Tampereen Yliopisto)	1961–69
Rehtori, Tampereen Yliopisto	1962–68

III Armeijakunnan hyökkäyssuunnitelma kesällä 1941

KUVALÄHTEET

Kansalliskirjaston kokoelmat 138, 139, 164

Keränen Liisa, kuva-albumi 21, 28, 37, 43, 162, 225

Kolin perhealbumi 51, 77, 108, 161, 163, 188, 197, 224, 235, 259, 280

Koski Hannu, kuva-albumi 73, 128, 231, 244

Korhonen Paavo Ilmari, kuva-albumi 200, 222

Mäkeläinen Eva-Christina, kuva-albumi 73

Oulun reserviupseerikerho, 5. tiedotuskomppania 64, 77, 111, 116, 117,
160, 170

Paarma Heikki , kuva-albumi 57

Parjanen Matti, kuva-albumi 12, 73, 113, 121, 125, 131, 133, 141, 155, 202,
210, 228

Pihlman Vilho, kuva-albumi 13, 119

Pioneerimuseon kokoelmat 259

Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmat 41

Päätalo-instituutin kokoelmat 53, 73, 238

SA-kuva 191, 192

Siilasvuo Hjalmar kuvakokoelma, Oulun maakunta-arkisto 64, 87, 90, 133,
143, 162, 163, 185, 228

Kansikuva: Mannerheim onnittelee Paavo Kolia Mikkelin Päämajan pihalla 15.9.1942,
SA-kuva

HENKILÖHAKEMISTO

A

Ackté Aino 254
Ahmavaara-Aulin Yrjö 35
Ahtisaari Martti 35
Airo Aksel 192
Aitamurto Aarne 35
Akkola Einar 223
Akkola Seidi 223
Alapukki Leo 224
Aleksi II, patriarkka 235
Antikainen Toivo 61, 62, 85
Anttila Akseli 205, 206
Anttila Henrik 226
Anttila Kaleva 209–212, 251, 252, 257–259
Anttila Sulo 124
Arwidsson Adolf Ivar 79
Asukas Sirkka 253
Asunta Mikko 237
Aulanko Olli 275
Autti Pietari 195

B

Backman Evald Herman 91, 152
Baden-Powell of Gilwell Robert 38
Baryshnikov, professori 139, 140
Beaverbrook Lord 105
Bondarenko Grigori 214
Borg Kim 261
Breitholtz Kurt Bror 150
Buschenhagen Erich 114

C

Carlenius Aili 32
Castrén Marias Aleksanteri 80
Churchill Winston 105

D

Danielsson-Kalmari J.R. 26
Demelhüber Karl-Maria 185
Dietl Eduard 105, 111, 167, 172–174
Dunder Onni 149

E

Eden Anthony 105
Ehrnrooth Adolf 194, 241
Epikuros, kreikkalainen filosofi 278

Eriksson, ”neititöti” 30

Erma Reino 220

Ervasti Tauno 266

F

Fagnäs Uno 62, 89, 208, 257
Falkenhorst von Nicolaus 64, 65, 107, 111,
112, 166, 167
Feige Hans 173, 174

G

Gerdt Tuomas 191
Granö J.G. 35
Gylling Edvard 26
Göbbels Joseph 81, 169, 244
Göring Hermann 17, 100

H

Haavio Martti 202, 261
Halonen Pekka 218
Halsti Wolf 149
Harmaala Aulis 179
Harmaala Onni 179
Hauhia, alovak 147
Hautakangas Veikko 151
Heikinheimo Anna-Liisa 79
Heinilä Kalevi 48
Heino, Esa Johannes 136
Heinrichs Erik 106, 192
Heinrichs Lars 178, 226
Heinämaa Yrjö 38
Heiskanen Kaarlo Aleksanteri 276
Heiskanen Raimo 226
Hellaakoski Aaro 35
Hentilä Tauno 243
Hildebrandt Fred 107
Himmler Heinrich 166
Hitler Adolf 7, 13, 14, 27, 97, 99, 100–104,
106, 107, 112, 165–167, 173–175, 215,
266
Holmström Hugo 278
Honka Lauri 156, 157
Honkajoki, jousipyssymies 193
Hooker Josif 247
Huhtinen Aki-Mauri 246
Huikuri Pentti 122

Hulkko Kullervo 227
Huttunen Hanna 20
Huttunen Hannes 32
Hyvönen Antti 137, 138
Hyvönen Osmo 122, 137, 159, 234
Häikiö Juuso 203–212, 257
Hälli Matti 35
Höri Paavo 98, 147–151

I

Iisalo Pentti 188
Iljushin S.V. 210
Inha I.K. 80
Ivalo Santeri 35

J

Jauho Antti 35
Jauho Pekka 35
Jeltsin Boris 59
Joensuu Kalle 234
Joensuu Lassi 234
Johteinen Jorma 85, 86
Juurikko Joonas 269, 270, 272
Juutilainen Ilmari 194
Juva Olli 271
Juvonen Martti 234
Juvonen Väinö Fredrik 234
Jylhä Yrjö 80, 202, 261
Järvinen Lahja 31
Jørgensen Christer 97, 98, 173

K

Kaila Eino Sakari 26
Kaipainen Kati 254–256
Kaitera Pentti 35
Kalajoki Atte 40
Kallinen Yrjö 42
Kallio Kyösti 35
Kanninen Ermei 178, 226
Karanko Jouko 121
Karhunen Jorma 191
Karpo Hannu 190
Karppinen Hilda 234
Karsikas Auvo 23
Karttunen Antti 67
Karu Simo 277
Karu Veikko 276, 277
Karvonen Heimo 138
Kauppinen Paavo E. 18

Keinonen Yrjö Ilmari 178, 188, 189, 191,
220, 226
Keitel Wilhelm 102
Kekkonen Urho 47, 75, 81, 181, 226
Kelly Orri 223
Kemov, metsätyönjohtaja 231
Kenton Simon 148
Keränen Jaakko 35
Keränen Kalle 50, 222–225
Keränen Liisa 33, 221–224, 253
Kesseli Pasi 246
Kianto Ilmari 35, 82, 241
Kiira Aarne 119, 121, 154
Kiira Erkki 178
Kilkkinen Eeva 29
Kiuru August 130
Kivekäs Aarne 206
Kivilahti Rikhard 96
Kivilinna Osmo 41
Koivisto Mauno 208, 213, 214, 265
Kojo Leo Johannes 191, 192
Kojola, kersantti 144
Kokko Lauri Albin 191
Kokko Väinö 41
Koli Eeva 19, 21, 28, 36, 49, 50, 162
Koli Hanne 280
Koli Iivari 19, 22–25, 29, 37, 42, 43, 47–50,
52, 162
Koli Ilse 44, 45, 224, 225, 280
Koli Jouko 45
Koli Jouni 19, 24, 27, 29, 30, 31, 36–39, 45,
48, 50–56, 62, 63, 65, 89, 93, 155, 162,
253, 272
Koli Kitta 280
Koli Liisa 19, 21, 28, 29, 45, 50, 162
Koli Mari 260
Koli Markku 24
Koli Pekka 280
Koli Raija 280
Kollontai Aleksandra 104, 215
Korhonen Aatami 20
Korhonen Anna 20
Korhonen August 20, 21, 24
Korhonen Eeva 20
Korhonen Eva (Stina) 20
Korhonen Johannes 20, 24
Korhonen Paavo Ilmari 55, 56, 200, 201,
221, 222
Korhonen Sylvi 49

Korkkinen Torsten 276
 Korte Toivo 191
 Koskela Viljo 257
 Koskenniemi Veikko Antero 26, 35
 Koski Evi 245
 Koski Untamo 58, 62, 66–68, 73, 79, 115,
 134, 135, 137, 166, 227–236, 240, 242–
 245, 258
 Koskimaa Ali 35, 152
 Koskivirta Antero 227
 Krakau August 236, 237
 Krogerus Holger 220, 226
 Kulo Oiva 189
 Kulve Niilo 271
 Kurkimäki Kalervo 70, 88, 98, 147
 Kuusela Eino 135–140, 227
 Kuusinen Otto Wille 85, 206
 Kärki Niilo 225

L

Laakkonen Maria 20
 Laakso Eino 85, 86
 Lagus Ernst Ruben 184
 Laitinen Ilse 49
 Laitinen Kaarlo Kullervo 191
 Lamminen Arvo 84–86
 Laurila Erkki 83
 Lehtinen Pentti 238
 Lehtonen Pentti 182
 Lehtosalo Veikko Kullervo 224, 225
 Lehtovaara Urho 275,
 Leino Eino 35
 Leinonen Anna 33, 34
 Leinonen Hannes 35, 138
 Leiviskä Iivari 35
 Levo Urpo 226
 Liimatainen Arvo 47
 Lilja, luutnantti 209, 210
 Lillbäck Kustaa 80
 Lindblad Tor Robert 191
 Lindholm Gösta 225
 Linna Väinö 69, 124, 147, 193, 250, 257,
 278, 280
 Linné von Carl 82
 Loimu Kalervo 195
 Loimu Kari 195
 Lopatkin Vasili 98
 Losch Dietrich von Maria Magdalena 169
 Lukkari Reino 194

Lundqvist Jarl 193
 Luoma, "Jumalan luoma" 40
 Luosto Mielikki 131
 Luukkonen Fanni 247
 Luusua Kalle 53
 Lönnrot Elias 80

M

Madetoja Leevi 35
 Malin Kauko 241
 Malmi Timo 138, 139
 Malmivaara Väinö 35, 42
 Malo Veikko 50
 Mann Chris 97, 98, 173
 Mannerheim Carl Gustav 13, 14, 42, 60, 61,
 65, 83, 104–108, 111–114, 175, 181, 186,
 187, 191–193, 200, 215, 260, 261, 264,
 266, 277
 Mannermaa Juho A. 35
 Manninen Jasper 278
 Manninen Ohto 214
 Marttinen Alpo 223
 Mattinen Aarre 167
 Maunula Auvo Herman 191, 193
 Maupassant de Guy 265
 Mellin Helmi 20
 Mendelin Paavo 85
 Mensonen Jussi 125
 Merimaa R. 96
 Miettinen Pekka 155
 Moïsio Maire 244
 Molotov Vjatšeslav 100, 104
 Multanen Pentti 226
 Mustonen Markku 233
 Myllyniemi Urho 214
 Mäkeläinen Eva-Christina 75, 76
 Mäkeläinen Kaarle 76
 Mäkeläinen Tuovi Tobias 63, 65, 66, 73, 75–
 77, 89, 91, 115, 171, 236, 237
 Mäntymies Leena 20
 Mörö Arvo 191, 194

N

Napoleon, keisari 132
 Niemi Jouko K.E. 76, 237
 Niemi Orvo K. 76
 Niskasaari Eino 234
 Nissi Otto 243
 Nissinen Katri 189

Nissinen Lauri 188, 189
Nissinen Markus 189
Nisula Kalle K. 153
Numminen Jaakko 232
Nuotio Paavo Konstantin 191
Nurmela Tauno 34

O

Ojala Ossi 282
Olanti Karl 211
Ollila Jorma 279
Ovaska Toivo Johannes 191

P

Paarma Heikki 56, 57, 89
Paasikivi Juho Kusti 81, 268
Paavolainen Olavi 201, 202, 251, 261
Pajari Aaro 205
Pajula Jukka 226
Pakaslahti Aaro 35
Palén Ingrid 74
Palo Kustaa 216
Palojärvi V.H. 184, 186
Parjanen Adam 72
Parjanen Alli 67, 94
Parjanen Anna Sofia 72
Parjanen Paavo 58, 62, 66, 69, 72–75, 79, 89,
115–118, 121–123, 132, 134, 136, 141,
144, 150, 157, 236, 240–243
Parjanen Taavetti 67
Patokoski Paavo 93
Pehkonen E. Y. 24
Pekkanen Toivo 281
Peltonen Maria 267
Pentti Arvo 188, 189, 220, 226
Penttilä Antti 232
Penttinen Reino 222
Perttunen Vasili 98
Peura Eskil 35
Pihlman Vilho 62, 118–120, 122–123, 125,
151–154, 155, 158, 159
Pietola Eino 131
Pignet Maurice 56
Piippo Niilo 88
Pipping Knut 249, 250
Polón Berndt Eino Edvard 191–193, 277,
278
Polvinen, räätäli 50
Porvali Seppo 275, 276

Procopé Hjalmar 114
Pukkila Tarmo 71
Pulla Armas J. 271
Pyy Aarre 34, 135
Pyy Pentti 135
Pyyry Eino 89, 200, 272
Pälsi Sakari 202, 261
Pärmi Nikke 84, 85, 164
Päätaalo Kalle 8, 52–54, 56, 58, 62, 66, 68–
73, 79, 110, 115, 122, 132, 171, 209, 230,
236–240, 253, 254
Päätaalo Leena 72, 239
Pöllä Mikko 195

R

Raappana Erkki 35, 41, 98, 217
Railo Eino 34
Raimoranta Teuvo 198, 199
Rajanen, vänrikki 131, 132,
Randell Seppo 281
Ranta Helena 232
Reenkola Mies 254
Relander Konrad 34
Renvall Heikki 254
Repo, korpraali 11
Ribbentrop von Joachim 104
Riekk Esko 35, 41, 78
Rintala Paavo 35, 190
Rintala, rautatiehallinnon päällikkö 255
Rissanen Seppo 121
Roivainen Antero 34
Rommel Erwin 169, 174
Roudasmaa Stig 142, 146, 176, 181, 221
Runeberg Johan Ludvig 274
Ruutu Yrjö 104
Ryti Risto 65, 104–106, 114, 181, 215

S

Räisänen Toivo 52
Räsänen Kauko 226
Sakki Terho 232
Salama Hannu 86
Salmio Into 177
Salomaa Erkki 84
Santavuori Martti 179
Saralahti, sotilaspastori 237
Sarjamo Urho 189
Sarlin Unio 193
Savolainen Aapo 226

Schadewitz Einar 190
 Schreck Henrik 185
 Schultz, kapteeni 111
 Selinheimo Oras 11, 119, 121, 184, 185, 243
 Seppälä Ilkka 198, 199, 201
 Shemeikat, runonlaulajat 218
 Sibelius Jean 218
 Sihvo Aarno 226
 Siilasvuo Ensio 35, 92, 110, 111
 Siilasvuo Hjalmar 10, 13, 61–65, 80, 88, 92,
 103, 106–114, 115, 116, 153, 166, 167,
 185, 186
 Siimes Alli 74
 Sinisalo Veikko 274, 277, 281
 Sippola Ahto Kullervo 91
 Siuruainen Eino 230
 Skurnik Leo 166
 Slöör Åke 182
 Smirnov Aleksandr 99
 Smirnov, majuri 11, 185
 Somersalo Arne 149, 150
 Stalin Josif 14, 47, 82, 84, 97, 100, 111, 128,
 129, 211, 216, 249, 264
 Stålberg K.J. 35
 Stömberg Hjalmar 109
 Suhonen Eveliina 20
 Sulamaa Matti 243
 Suolahti Eino 76
 Suomalainen Jaakko 199, 200
 Suomalainen Kari 261
 Suoranta Paavo Lauri 191, 193, 194
 Sutela Lauri 205
 Svinhufvud Pehr Evind 254

T

Taimen Adolf 85
 Talleyrand, ranskalainen diplomaatti 263, 264
 Talvela Paavo 100, 106, 107
 Tanner Väinö 105
 Tanttu Erkki 218
 Teppo Paavo 10, 125–127, 143–147, 154,
 155, 195, 198
 Tervaskanto Eila 253
 Thauvón Aili 33
 Tiesmaa Erkki 82, 83
 Tiesmaa Lassi 243
 Tiilikainen Pekka 263
 Tokarjev, kenraali 266
 Toppelius Sakari 80

Toppelius Kristoffer 80
 Tuokkola, korpraali 144
 Tuominen Tauno 226
 Tuompo Wiljo 83, 185, 192, 193
 Turja Ilmari 83
 Turtola Erkki 115
 Turtola Martti 109, 110, 115, 149
 Turtola Usko Johannes (Jussi) 13, 62, 89, 96,
 109, 115–117, 141–146, 149, 154, 227
 Törni Lauri 194, 207–209, 213, 214, 257

U

Ukkonen, sotilaspastori 189

W, V

Walden Rudolf 186, 187
 Valjus, vänrikki 91
 Valkeapää Aslakki 109
 Wallenius K.M. 79
 Wallinmaa Yrjö 98, 99
 Waltari Mika 261, 271
 Vapaavuori Lennart 136
 Varstala Jyrki 189
 Varstala Matti 188, 189
 Vatiilo Aino 129
 Vehnilä Salme 34
 Veijola Leo 23
 Viikla Verner 41, 116, 274, 275
 Vilkuna Kustaa 261
 Virtanen Emil 86
 Virtanen Saimi 86, 87
 Virtanen Seppo 87
 Ylöstalo Matti 56, 57
 Ždanov Andrei 114, 268
 Zurihin Faddei 98